

A JOBBÁGYVILÁG MEGSZŰNÉSE MAGYARORSZÁGON

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 5.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

OROSZ ISTVÁN

A jobbágyvilág megszűnése Magyarországon

DEBRECEN, 2010

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A borítót tervezte:
SZILÁGYI IMRE
grafikusművész

A címlapon:
Az 1848. évi IX. tc. kézirata

A hátlapon:
Szántó paraszt ábrázolása a váci siketnéma intézet első kiadványának egyik fejlécén.
In. Holl Béla: *A kétszáz éves váci könyv (1772–1972)*, Bp., 1973. (Magyar tipográfia, 4). 50.

Technikai szerkesztő:
MOLNÁRNÉ BALÁZS ZSUZSANNA

Támogatta:
Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Program

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-473-415-4

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

Előszó	7
A „perpetua rusticitas”-tól az örökös megváltásig	9
Wesselényi Miklós és a földesúr-jobbágy viszony	29
Kossuth Lajos és az úrbéri kárpótlás a reformkorban	47
Kossuth Lajos az úrbéri kárpótlásról 1848–49-ben	58
A jobbágyfelszabadítás és végrehajtása	70
A jobbágyfelszabadításhoz vezető út.	72
A felszabadítás ügye 1848–49-ben	85
A felszabadítás „utótörténete” az abszolutizmus és a dualizmus korában	121
A legelő kérdése 1848–49-ben	146
A szőlődézsma megszüntetése 1848-ban és 1868-ban	163
Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás kiszélesítése	181
A kisebb királyi haszonvételek kérdése a reformkorban és 1848–49-ben	191
Rövidítésjegyzék	223
A kötetben szereplő tanulmányok eredeti megjelenési helye	227

ELŐSZÓ

Éppen egy évtizeddel ezelőtt egy tanulmánykötet előszavában azt írtam, hogy szerteágazó tudományos érdeklődésem során, amelybe egyetemes történeti összefoglalások, termelés- és társadalomtörténeti elemzések éppen úgy belefértek, mint a hazai tájak és városok története, mindig visszatértem a magyar reformkorhoz és az 1848–49 évi forradalom és szabadságharc időszakához. Ez jellemezte történetkutatói tevékenységemet az elmúlt évtizedben is. Ez a tanulmánykötet azokat az írásokat gyűjti egybe, amelyek 1998 és 2009 között születtek és a címnek megfelelően a jobbágyvilág megszűnésének kérdéskörével foglalkoznak. Öt évtizedes történetírói pályámon mindig meggyőződésem volt, hogy a történelem nagy pillanatai nem véletlenül és nem előzmények nélkül jönnek létre, s következményeik is hosszú évtizedeken keresztül épülnek be a társadalom szövetébe. Ilyen nagy pillanata volt a magyar parasztság történetének 1848. március 15. és 18. között az a három nap, amely a földesúri hatalom alatt élő jobbágyból személyében szabad és földtulajdonnal rendelkező polgárt teremtett. E forradalmi három nap azonban nem született volna, és nem úgy született volna meg, ha a jobbágyfelszabadítás felé vezető úton korábban nem következnek be olyan lépések, amelyek determinálták a felszabadítás megvalósult formáját. Ha az az elv, hogy a jobbágy használatában lévő földeknek is kizárólagos tulajdonosa a földesúr, a századok során nem alakul át olyanformán, hogy az úrbéres telekföldek használatának a jobbágy, a jobbágyi szolgáltatásoknak pedig a földesúr a valóságos tulajdonosa, nem valósulhatott volna meg a járadékok eltörlésével, függetlenül attól, hogy e járadékok ellenértékének tőkéjét a volt jobbágy, vagy az államhatalom térítette-e meg. A döntés három nap alatt született meg, ami a történelem folyamatában egy pillanatnál is kevesebb, de abban, hogy sem a jobbágyok, sem a földesurak „igaz” tulajdona nem forgott veszélyben e döntés során, hosszú évtizedek változásai játszottak szerepet. Magyarországon sem annak nem volt reális esélye 1848 márciusában, hogy a földesurak kárpótlása nélkül szabadítják fel a jobbágyokat, sem annak, hogy a személyes szabadságot föld nélkül nyerik el a jobbágyok. A pillanat nagyszerűsége inkább abban ragadható meg, hogy Európában csaknem egyedülként úgy lett szabad birtokos a magyarországi jobbágyság, hogy urainak kárpótlását kizárólag az államhatalom vállalta magára.

Bizonyára észre fogja venni az olvasó, hogy a kötet középpontjában az a tanulmány (könyvfejezet) áll, amely a jobbágyfelszabadítás és végrehajtása címet viseli. Király Béla jóvoltából az a kötet, amelynek ez az írás (Peasant Emancipation and After-effects) is része, megjelent New Yorkban is a Columbia University Press kiadásában: Hungarian Agrarian Society from the Emancipation of Serfs (1848) to the Re-privatization of Land címmel, Gunst Péter szerkesztésében. Az írás természetének megfelelően az 1848-évi felszabadítás és annak kiszélesítése mellett fel kellett vázolni azt az utat, amelynek során a magyar társadalom és közgondolkodás eljutott a jobbágyfelszabadításig, s azt is, hogy a megoldatlan kérdések rendezése, a felszabadítás „utótörténete” milyen problémák megoldását kívánta meg.

A többi tanulmány e kérdések köré rendeződik. Az örökös röghözkötéstől csaknem három és fél évszázadra volt szükség, hogy Werbőczy tulajdonjogi elveitől eljussunk ahhoz, hogy a telki haszonvétel a jobbágy, a járadékok pedig a földesúr tulajdonát képezi. E kettősség elismertetésében sok más reformkori politikus mellett nagy szerepet játszott Wesselényi Miklós, aki éles szemmel azt a történeti utat is pontosan látta, amit csak az utóbbi néhány évtized történetírása fejtett ki részletesebben. Kossuth pedig, miként az itt olvasható két tanulmányból kitűnik nemcsak a jobbágyfelszabadításnak volt élharcosa, de elévülhetetlen érdemeket szerzett a földesúri kárpótlás elveinek és megvalósulása mikéntjének kidolgozásában is.

A felszabadítás folyamatában a legelők és a szőlők kérdésének rendezése az egyik központi kérdés volt, amellyel az áprilisi törvények után a jobbágyi panaszok alapján feltétlenül foglalkozni kellett. Ide tartoztak a regáliák is. Deák Ferenc igazságügyi miniszter szerepének vizsgálata azért volt megkerülhetetlen, mert 1848 szeptemberében az ő feladata volt, hogy törvényjavaslatot terjesszen a népképviselői országgyűlés elé az áprilisban megoldatlanul maradt kérdések rendezésére. Nem ő volt az oka, hogy erre a rendezésre a függetlenségi harc miatt nem kerülhetett sor, s annak sem, hogy a bukás után a győztes Habsburg-hatalom semmilyen döntést nem ismert el, amit az áprilisi törvények után a népképviselői országgyűlés hozott, vagy tervezett. Így maradt a döntés az egyszer már eltörölt szőlődézsma esetében 1868-ban a dualizmus korának országgyűlésére.

Természetesen ezek a tanulmányok nem születhettek volna meg, ha nem használhattuk volna fel azokat a tudományos eredményeket, amelyek az elmúlt évtizedekben Szabó Istvántól és tanítványaitól kezdve Ember Győzőig, Szabad Györgyig, Varga Jánosig és még sok itt fel nem sorolható kutatóig a magyar agrártörténet ezekben a kérdésekben elért.

A szerző abban a reményben ajánlja írását az olvasó figyelmébe, hogy az az út, amelyet kutatásai során végigjárt, s amelynek eredménye itt olvasható, másokat is meggyőz arról, hogy a múlt életünk olyan része, amelynek a feltárására törekvő igyekezet nem haszontalan időtöltés.

Debrecen, 20010 tavaszán

Orosz István

A „PERPETUA RUSTICITAS”-TÓL AZ ÖRÖKÖS MEGVÁLTÁSIG

Az újkori magyar parasztság történetével foglalkozó országgyűlési törvények közül talán a legtöbbször idézett II. Ulászló király 1514. évi VII. dekrétuma volt, amely a Dózsa-féle parasztfelkelés leverése után született és a bosszútól vezérelve szokatlan nyíltsággal arról szól, hogy a természetes uraik ellen felkelt parasztokat fővesztéssel kellene büntetni, s ezt csak azért nem lehet megtenni, hogy a jobbágyság, amely nélkül a nemesség nem sokat ér, egészen ki ne pusztuljon. A törvény azonban nemcsak a bűnösöket, de a vétlenekeket is büntette, mert arra hivatkozva, hogy a parasztok árulásának emléke maradékaikra is átszálljon, úgy rendelkezett, hogy minden jobbágy „dominum ipsorum terrestrium mera et perpetua rusticitate sint subjecti”, azaz teljes és örökös jobbágyi állapotba legyen alávetve földesurának.¹

A törvényben megfogalmazott „örökös jobbágyság” egyelőre még nem jelentett mást, mint a 13. század vége óta érvényes szabad költözés elvesztését. Noha az 1514. évi törvényeket már 1530-ban, majd 1536-ban felfüggesztették, majd 1556-ban „végleges” érvénnyel visszaállították a jobbágyköltöztetés 1514 előtti rendszerét, ez a véglegesség csak 1608-ig tartott. A 17. században kiteljesedett a jobbágyi röghözkötés, és az örökös jobbágyság nálunk is, mint az Elbától keletre fekvő Európa számos más országában rendszerré szélesült, és a költözési szabadság elvesztése mellett a jobbágyi állapot minden elemére kiterjedt, s még három és fél évszázadra megőrizte a jobbágy-földesúri kapcsolatot.² Ennek a viszony-

¹ Az 1514. évi VII. decretum 14. cikkely.

² Szabó István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában*. Budapest, 1947. 26. (továbbiakban Szabó István, 1947.), Makkai László: *Az európai feudalizmus jellegzetességei*. Budapest, 1987. 167., Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest, 1969. 477–78. (továbbiakban Varga János, 1969.), Az európai helyzetre: Sz. D. Szkazkin: *A parasztság a középkori Nyugat-Európában*. Budapest, 1979. 372. skv. 1., Immanuel Wallerstein: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, 1983. 585–633. Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Budapest, é. n. (1996) II. k. 743–63., Josef Kulischer: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*. München, 1958. II. k. 87–97. (továbbiakban Kulischer, 1958.), Richard van Dülmen: *Entstehung des frühneuzeitlichen Europa 1550–1648*. Frankfurt am Main, 1982. 106–118., Friedrich Lütge: *Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1967. 118–145. (továbbiakban Lütge, 1967.), Günther Franz: *Geschichte des bauerstandes vom*

nak Szabó István szerint döntő eleme volt a jobbágy személyi és dologi jogainak csonkasága. Az elsőtől nemcsak az tartozott, hogy a jobbágy urának jurisdic-tiója, joghatósága alatt élt, hanem a fentebb említett szabad elköltözés, vagy a foglalkozás szabad megválasztásának hiánya, s az a kötelezettség is, hogy a job-bágyi állapotot az egymást követő generációk kötelezően örökölték és örökítet-ték, s így a jobbágyságból, különleges eseteket kivéve nem léphettek ki. A dologi jogok közül a legfontosabb a jobbágy ingó és ingatlan vagyonának tulajdonjogi helyzete volt, amelyről éppen a megtorlási törvény időszakában foglalt állást a magyar nemesi jogok Bibliájának tekintett Hármaskönyv.³

E rövid összefoglalásban nincs lehetőség annak vizsgálatára, hogy az örökös jobbágyság különböző elemei hogyan változtak meg, enyésztek el a következő ne-gyedfélszáz esztendőben. Egyetlen kérdés áttekintésére kerithetünk sort: a jobbágyi használatban lévő földbirtok természetére vonatkozó felfogás megváltozására.

Werbőczy Hármaskönyvének – mint ismeretes – utolsó titulusai foglalkoznak a jobbágyok állapotával, s ezek 1848-ig meghatározták, de legalább is befolyá-solták a hazai nemesség nézeteit és állásfoglalását. Ezek közé nem véletlenül ke-rült lényegében változatlan szöveggel a fentebb már idézett 1514. évi törvény megállapítása a jobbágyok örökös alávetettségéről. A következő évszázadokban nem Ulászló törvényét, hanem a Tripartitum III. Rész 30. Címét idézték a leg-többször, s legalább annyira ismert volt, mint a sarkalatos nemesi jogokat megfo-galmazó I. Rész 9. címe, a *primae nonus*.⁴

Werbőczy a paraszti dologi javak örökítésének és háramlásának rendjét vizs-gálva, elhárítja azt az értelmezési lehetőséget, hogy a jobbágy valakinek hagyó-mányozott, vagy eladott örökséget földesurától örökjoggal el lehetne idegeníteni, mert az uraság földjeiben a jobbágnak munkája bérén és jutalmán kívül semmi perpetuitása, örökös joga nincsen, mert „totius terrae proprietatis ad dominum terrestrem spectat et pertinet” (a föld teljes tulajdona a földesurat illeti és hozzá tartozik).⁵ A Hármaskönyv ezen megállapításából vezette le egy 18. századi, 1738-ból származó kúriai döntés az ún. *incapacitas possessorit*, a jobbágy birtok

---

frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Stuttgart, 1970. 210–227., Georges Duby–Armand Wal-lon: *Histoire de la France rurale* II. k. 283–86. (továbbiakban Georges Duby–Armand Wallon II.)

³ Szabó István: *Jobbágyok-parasztok.* Értekezések a magyar parasztság történetéből. Budapest, 1976. 31. (továbbiakban Szabó István, 1976.)

⁴ Werbőczy megállapítja, hogy a jobbágyok korábban a földbér letétele után „szabadon költözhet-tek lakóhelyükről más helyekre”, de ezt a szabadságukat a (Dózsa-féle) lázadás miatt „végekképp elvesztették s földesuraiknak teljes és örökös szolgálattal vették alá.” Werbőczy István: *Tri-partitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve.* Budapest, 1990. III. Rész XXV. Cím. 2. §. 514. (továbbiakban Werbőczy, 1990.)

⁵ Uo. III. Rész 30. Cím. 7. §. 530.

(valójában földtulajdon) képtelen voltát, azt, hogy a jobbágy alávetett állapotából a subditela-ból fakadólag nem is lehet földtulajdonos.⁶

Ha valóban ez volt a helyzet, minden olyan törekvés, amely földjének tulajdonosává kívánta tenni a jobbágyot, a tulajdon sérthetetlenségének polgári elvét fenntartva csak úgy valósulhatott volna meg, ha a jobbágy telkét *megvásárolja* urától. A jobbágyság szabad kisbirtokossá válásának feltételeként az 1830-as évek reformnemessége azonban nem azt szabta meg, hogy az incapacitás eltörlése után a jobbágyok megvásárolhassák telkeiket, hanem azt, hogy e tanulmány címében is szereplő örökös megváltás révén az éves jobbágyi szolgálmányok pénzbeli ellenértékének tőkésített összegével *megváltásák* azt.

A megvásárlás és a megváltás közötti különbség megjelent az 1832–36. évi országgyűlés vitáiban is.

Megfogalmazódott, hogy a telek többet ér, mint az úri jövedelmek tőkéje, s ezért volt olyan követ, aki azt javasolta, hogy a telek átadásakor „a földes úr a jobbágyi birtok teljes értékének megtérítése mellett kármentesíttessék”. Amikor a kérdést 1833 áprilisában úgy tették fel szavazásra, hogy „a jobbágy megveheti-e a maga telkét örökös sajátságképpen”, a válasz (igaz csak egy szavazattal) elutasító volt. Ugyanakkor igen volt a válasz arra, hogy megválthatja-e a jobbágy a maga telkét?⁷ A vásárlás elutasítása mögött ekkor még bizonyára az incapacitás érvényessége lehetett, a követetek nem merték kinyilvánítani, hogy a jobbágyi szolgáltatások megváltása egyet jelentett a telektulajdon átadásával.

A korábbi és későbbi örökös megváltási szerződések azonban nem tették kétségesé, hogy a felszabadult települések a jobbágyi szolgáltatások megváltását földjeik megvásárlásának tekintették. A Dessewffy család Nyíregyháza 1803. évi megváltakozásában nemcsak „örök időkre” kiemelte a jobbágyságból a település lakosságát, de örökösen „átengedte, eladta és átadta” földesúri jogai gyakorlását is. Ugyancsak átruházták földjeik tulajdonjogát 1824-ben a városra a Károlyi család tagjai is, akik Nyíregyháza másik felének voltak földesurai. Szirmay Sándorné is személybeli és birtokbeli földesúri jussait „örökösen átadta” Szepesi városlakóinak az 1832-ben kötött megváltakozási szerződésben. Wagendrüsszel mezőváros lakói is „venditionis”, azaz eladási szerződést kötöttek 1844-ben megváltakozá-

---

⁶ A Királyi Kúria döntéseire (*decisio*) Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam és jogtörténet*. Budapest, 1975. 2. kiadás, 201. Az idézett döntés szerint: „midőn valamely nemes a haza nemesi javakat birtokló nem nemes fia ellen ... pert indít... a birtok elvesztésében marasztalják el... (mert) a III. (rész) 29. és 30. címe is kimondja, *hogy nem nemesek nemesi birtokokat nem birtokolhatnak*” (Az én kiemelésem O. I.) Sinkovics István szerk.: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*. Budapest, 1968. I–II. k. 1001. Carolus Pfaler szerint is egyesek a jobbágyokat „a béresek osztályába taszítják” Carolus Pfaler: *Jus Georgicum regni Hungariae*. Keszthely, 1820. 19. (továbbiakban Pfaler, 1820.)

⁷ *Kossuth Lajos Összes Munkái* (KLÖM) Országgyűlési Tudósítások (OGYT) Sajtó alá rendezte Barta István Budapest, 1949. I. k. 339.

sukról a Máriássy családdal. A szentesiek 1848-ban a jobbágyfelszabadító törvény után azt kérték, hogy a Károlyiakkal 1836-ban kötött „örök adás-vevési szerződésüket” tekintsek semmisnek.⁸ Hasonlóan vélekedett néhány politikus is. Bezerédy István az 1832–36. évi országgyűlésen az úrbéri állomány megvételéről beszélt, Széchenyi István pedig 1840-ben az örökváltsági törvényjavaslat tárgyalásakor naplójába „örök eladást” jegyzett be.⁹

A jobbágyság eltörlése, mint ismeretes az 1848. évi IX. törvénycikkben a járadékok megváltásának elvi alapján ment végbe, hiszen a törvény azt mondta ki, hogy az eddig szokásban volt úrbéri szolgáltatások, a robot és a dézsma örökre megszűnnek, de a volt földesurakat az elveszített szolgáltatásokért kárpótlás illeti meg, amelyet az állam vállalt magára s fedezetül a kincstári javak jövedelmét jelölte meg. Nem szólt viszont a törvény az úrbéres földek tulajdonjogáról, bár senkinek sem volt kétsége afelől, hogy ez a felszabadult jobbágyokat illeti meg, mint ahogy afelől sem, hogy a volt allodiális birtokok a földesurak szabad polgári tulajdonává válnak.¹⁰ Vita legfeljebb arról lehetett, hogy mi történik a jobbágyok kezén lévő, a telekállományba nem tartozó földekkel (remanentiákkal, szőlőkkel, irtványokkal, pusztá telkekkel), amelyeket Szabad György nagyon találóan telken kívüli állománynak nevezett,¹¹ valamint a nem úrbéres földön élő parasztrétegekkel. Ezekről az új, népképviselői országgyűlésnek kellett döntenie. Nem változtattak az áprilisi törvények a földesurak és jobbágyok által közösen használt legelők, erdők és nádasok felosztásának rendjéről, amelyről már 1836-ban törvény intézkedett.

⁸ Lukács Ödön: *Nyíregyháza szabad, kiváltságos város története*. Nyíregyháza, 1886. 231–32. Cservenyák László: *Nyíregyháza örökváltsága*. Nyíregyháza, 1969. 13. Barta László: *A szentesi örökváltság*. Szeged, 1979. 10. A nyíregyházi 1803. évi szerződés szerint a Desseffy-család úgy nyilatkozott, hogy „in perpetuum cesserimus, vendiderimus et transtulerimus (ti. a város határát és a földesúri jogokat) nullo jure nullaque juris proprietate pro nobis aut successoribus nostris reservata”. 1824-ben a Károlyiak is „perennali venditione” adták át a város másik felét. Barta István: *Korai örökváltság-szerződések. Agrártörténeti Szemle*, 1961. 1. sz. 106–108. (továbbiakban Barta I., 1961.) Szirmay Sándorné Szepsi városával kötött szerződése: Uo. 111. Wagendrüsszel örökváltsági szerződésére: Tilcsik György: *Wagendrüsszel mezőváros örökváltsági szerződése*. Budapest, é. n. 199. A szentesiek folyamodványa az örökváltsági szerződés felmondására: Magyar Országos Levéltár (MOL) H. 70. Az 1848–49. évi Minisztérium Levéltára. Igazságügyi Minisztérium Úrbéri Osztály, K: 548, T: 4/a. Vö. Orosz István: *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000. 162. (továbbiakban Orosz, 2000.)

⁹ Egy konzervatív követ szerint „ha végzésbe menne a megváltkozás, a jobbágy azon teleknek, mellynek eddig csak használója volt, tulajdonosa lenne, tulajdonos pedig a törvény szerint csak nemes lehet”, ezért ellenezte az örökváltságot. Bezerédy viszont támogatta, hogy „szabad legyen a jobbágnak úrbéri állományát földes urával teendő szabad alku szerint valóságos teljes tulajdoni jussal megvennie, és ezzel kilépvén az úrbéri összeköttetésből jószágát, mint szabad tulajdonosnak bírnia”. KLÖM, OGYT II. k. 157. Széchenyi véleménye Orosz, 2000. 47.

¹⁰ 1848–49-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pozsony, 1848. IX. tc. 39–40., XII. tc. 44–45.

¹¹ Szabad György: *A tatái és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Budapest, 1957. 373 skv. (továbbiakban Szabad, 1957.)

Egyesek úgy vélték, hogy a tulajdonjogi változásra történő utalás, amely pl. a horvátországi felszabadító törvényből nem hiányzott, csak a sietség miatt maradt ki az áprilisi törvényekből s ezért kellett ezt csak az 1853-ban kiadott úrbéri pá-tensben kimondani.¹² Kossuth Lajos azonban, akinek nagy szerepe volt a jobbágy felszabadító törvények megszületésében, nem így nyilatkozott. Az 1861. évi orosz jobbágyfelszabadítás kapcsán visszatekintve arra, hogyan történt ez Ma-gyarországon, azt állapította meg, hogy „a jobbágyi földbirtokmegváltására” nem volt szükség, csak arról kellett intézkedni, hogy a földesurak az elveszített „job-bágyi szolgálmányokért” kármentesíttessenek, amit az állam a nemzeti közbecsü-let védpajzsa alá helyezett.¹³ Kossuth aligha állt egyedül véleményével, mert az úrbéri ügyekben legjáratosabb Deák Ferenc igazságügyi miniszter, amikor 1848 szeptemberében benyújtotta „az 1848-dik évi IX. tcz. folytán szükséges intézke-désekről” szóló törvénytervezetet, nem érezte szükségét, hogy a 77 § között, amelyek egyébként minden áprilisban megoldatlan kérdést feleleltek, egy is fog-lalkozzék a tulajdonjogi változás kimondásával. Arra hivatkozott, hogy „jó philo-sophiai” alapja van annak, hogy az úrbéresek természetbeni szolgáltatásai helyett országgyűlési döntéssel kárpótlást kapjanak a földesurak, mert „a birtok attól akinek a kezében van (ti. a jobbágytól) el nem vehető”, ennek „jogalapja van, mert ... az úrbéri birtok, s az azzal járó adózás már háromszáz év óta oly neme volt a tulajdonnak, mely felett a földesúr szabadon nem rendelkezhetett...”.¹⁴ Nem a földbirtokot tehát, hanem a szolgáltatásokat váltották meg a jobbágyfel-szabadítással, és azt megelőzően az 1840 óta törvényesen lehetővé tett, de a Helytartótanács által már korábban is engedélyezett örökváltsággal.

A kérdések, amire a dologi jogok teljessé tételével kapcsolatban válaszolni kell a következők: 1. Valóban igaza volt-e Werbőczynek, hogy a földesúr korlát-lan tulajdonosa volt a jobbágyok művelésében lévő földnek? 2. Történtek-e olyan intézkedések, amelyek megváltoztatták a Werbőczy által felvázolt helyzetet a 19. század derekáig eltelt időben? E kérdések megválaszolása nélkül nem tudunk fe-lelni a címben feltett kérdésre sem: milyen út vezetett Magyarországon az örökös jobbágyságból a jobbágyfelszabadításhoz, hogyan lett a jobbágy szabad tulajdo-

---

¹² Orosz István: Az úrbéres föld tulajdonjogi helyzete Kossuth nézeteiben In. *Nemzeti és társadal-mi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnap-jára*. Szerk. Orosz István–Pölöskei Ferenc–Dobszay Tamás, Budapest, 1994. 215.(továbbiakban Orosz, 1994.)

¹³ *Kossuth Lajos Iratai*. Sajtó alá rendezte Helfy Ignác. Budapest, 1895. V. k. 253.

¹⁴ Kónyi Manó szerk.: *Deák Ferenc beszédei*. Budapest, 1903. 1. k. 135. Deák törvényjavaslatára: Orosz István: A jobbágyfelszabadítás végrehajtása. In. *A magyar agrártársadalom a jobbágyfel-szabadítástól napjainkig*. Szerk. Gunst Péter, Budapest, 1998. 103. (továbbiakban Orosz, 1998/b.) Uő: Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás kiszélesítése. *Kisebbségkutatás*, 2003/3. 517–18. (továbbiakban Orosz, 2003/a.), Fónagy Zoltán: Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás. In. *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Szerk. Molnár András, Zalai Gyűjtemény 43. k. Zalaegerszeg, 1998. 37–41. (továbbiakban Fónagy, 1998.)

nosa annak a földnek, amelynek Werbőczy szerint „teljes tulajdona” földesurát illette meg?

Az első kérdéstől nem függetlenül meg kell jegyeznünk, hogy a magyar történetírásban volt a két háború közötti időszakban olyan felfogás, amely szerint 1848-ban a jobbágyfelszabadítás során a volt földesurak részleges kisajátítása ment végbe, mert a kármentesítéskor egykori jobbágytelkeik értékének csak mintegy harmadát kapták meg kárpótlásul. Bernáth Gyula a földtehermentesítésről írva pl. arra a következtetésre jutott, hogy a jobbágyok tulajdonába került volt úrbéres földek értéke mintegy 650–700 millió (*ezüst*) forint volt, de a járadékok tőkésítésével kiszámított megváltási árban csak 220 millió forintot kaptak. Bernáth Gyula értékbecslésének alapjai ugyan eléggé bizonytalanok, az azonban aligha kétséges, hogy a föld becsértéke és a járadékok tőkésített ellenértékének nagysága között jelentős különbség volt az előbbi javára. Állásfoglalása egyértelmű és világos: a volt földesurak 1848-ig teljes jogú tulajdonosai voltak az úrbéres földeknek is, kárpótlásként e földek becsértékét kellett volna megkapniuk, mivel csak a járadék tőkésített ellenértékét kapták meg, állami közreműködéssel elveszítették az úrbéres földekben lévő tulajdonuk mintegy *2/3-ad* részét. Bernáth első kérdésünkre tehát úgy válaszolt, hogy nemcsak a 16. század elején, de 1848-ban is az úrbéres föld kizárólag az uraságokat illette meg.¹⁵ Az a történetfelfogás viszont, amely a II. világháború utáni korszakban a földesurak földtulajdon monopóliumát tekintette a feudális társadalom alapjának s a kora-újkorban Magyarországon is a parasztok kisajátításának (a Németországban Bauernlegennek nevezett földtől való megfosztás) elméleti alapját kereste, gyakran hivatkozott Werbőczy fentebb idézett megállapítására.¹⁶

A Tripartitum III. Rész 30. Címére hivatkozott 1832-ben a törvényjavaslat is a jobbágyok által teljesített szolgáltatások mértékének megállapításáról azzal az indoklással, hogy a jobbágnak tudnia kell, miért tartozik fizetni földesurának. Ebben az szerepelt, hogy a földtulajdon az uraságot illeti (*cum omnis terrae proprietatis ad dominum spectet*), ezért tartoznak a jobbágyok szolgáltatásokkal. A liberális követek (Császár, Borcsiczky, Deák) nemcsak a fogalmazás félreérthetőségét vitatták,¹⁷ de szükségtelennek is tartották, hogy a jobbágyok földesúri adózásáról szóló törvény bevezetőjében ilyen megfogalmazás szerepeljen. (Az előterjesztő változtatott is a megfogalmazáson).

¹⁵ Bernáth Gyula: *Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon*. Budapest, 1935. 259–65. (továbbiakban Bernáth, 1935.) Vö. Szabad György: A társadalmi szerkezet átalakulásának kérdései az abszolutizmus korában. *Történelmi Szemle*, 1958. 259. (továbbiakban Szabad, 1958.)

¹⁶ Léderer Emma: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1959., Sz. D. Szakzin: *A parasztság a középkori Nyugat-Európában*. Budapest, 1979. 142. A Bauernlegenre Lütge, 1967. 117–19., Kulischer, 1958. II. 63.

¹⁷ Az *omnis* nemcsak a *proprietatis*, hanem a *terrae* jelzője is lehet s ebben az esetben azt is jelentheti, hogy a magyar nemest illeti az egész föld(kerekség) tulajdonjoga.

A Projectumban hivatkozott Werbőczy eredeti megállapítási távolról sem egyértelműek. A Tripartitum III. Rész 29–30. Címe arról szól, hogyan örökölnék a jobbágy ingó és ingatlan javaiban leszármazottai, attól függően, hogy ezek a javak ősiek (avitae) vagy szerettek (aquisitae, paternae) voltak, illetve arról, hogyan háramlanak e javak a földesúrra, ha a jobbágnak magva szakad, végrendelettel, vagy végrendelet nélkül hal meg. A jobbágy haereditás, amiről e törvény-cikkekben szó van, eleve azt jelenti, hogy a jobbágnak vannak javai az uraság földjében is, de ezek felett egy magasabb rendű jog, az uraság proprietása érvényesül. Ez a haereditás mindennemű jobbágyingatlant jelent, de, hogy mi volt belőle az ősi és mi a szerzett, máig sem könnyen dönthető el. Értelemszerűen ősi-nek az ingatlanok között a telekföldet tekinthetjük, amelybe bele születik a jobbágy és örökségként hagyja leszármazottaira, szerzettnek pedig azt, amihez ön-maga jutott hozzá. Ez utóbbi lehet a telken kívüli állomány, a szőlő, az irtásföld is, hiszen ezek a jobbágy iparkodásának, iparkodásának voltak eredményei. Erre utalhat a jószágok becsléséről szóló rész (1. Rész 143. Cím), amely úgy nevezi meg az irtott földeket, mint amelyek „tulajdonul illetik meg a jobbágyokat” (quae colonos proprie concernunt). A szőlőkről is, amelyek szintén iparkodásos javak, azt olvashatjuk, hogy művelt formájukban lényegesen többet érnek, mint az a föld, amelybe a szőlőtöveket ültették.¹⁸ Ezt egyébként 1848 szeptemberében az országgyűlési követek is így gondolták, amikor a szőlődézsma megváltásakor nem a nona pénzbeli ellenértékének tőkésített összegét, hanem az ültetvény nélküli föld árát tekintették megváltási árnak.¹⁹

Egy bizonyos, bármennyire is a föld teljes tulajdonosának tekintette Werbőczy a nemességet, nem tagadhatta meg, hogy ugyanazon földön, amely felett érvényes volt az urasági proprietás vagy perpetuitás, érvényesült a jobbágy haereditása, még akkor is, ha ez csak bérének jutalma volt. E kettősséget nem elég a tulajdon és a birtoklás, vagy használat különbségével illetni, hiszen a jobbágy haereditásának voltak olyan jellemzői (örökíthetőség, elidegeníthetőség, noha csak földesúri engedéllyel, a szabad használat) is, amelyek a tulajdonhoz kapcsolhatók. Ha a jobbágyföld tisztán földesúri tulajdon lett volna, a jobbágyot bármikor ellenszolgáltatás nélkül el lehetett volna bocsátani. A rendelkezés szabadságát korlátozta, hogy a jobbágyot csak bizonyos feltételek mellett lehetett eltávolítani telkéről. A földesúr kibecsültethette a jobbágyot haereditásából, de csak akkor, ha a jobbágy „alkalmatlannak” bizonyult a szolgáltatások teljesítésére és ennek során a földeket, réteket és malmokat közbecsú szerint (az örökbecsú

---

¹⁸ Werbőczy, 1990. 529–30. Az irtásokra: 278. A szőlőkről azt olvashatjuk, hogy, hogy az uraság a kibecsültetéskor „tartozik valódi értékét (competentem valorem) és illendő árát (condignum pretium) téríteni meg”.

¹⁹ Orosz István: A szőlődézsma megszüntetése 1848-ban és 1868-ban. In: *Szabó István Emlékkönyv*. Szerk. Rác István, Debrecen, 1998. 319. (továbbiakban Orosz, 1998.)

tizedéért) a szőlőket pedig igaz becsű, azaz a valós forgalmi ár alapján válthatta csak magához.²⁰

Az általam ismert esetekben a szőlőknél a kibecsültetés mindig a Tripartitum elvei szerint ment végbe és akkor is, ha „jobbágyoktól és a szerencsétlen néptől” foglaltak el az uraságok szántókat allódium céljaira, az occupált telek becsértékét a közbecsűnek megfelelően mindig megfizették.²¹ Egy olyan korszakban, amikor a munkáskéznek nagyobb értéke volt, mint a földnek, a kibecsültetési eseteket, a nagy értéket jelentő szőlők kivételével nem lehet jellemzőnek tartanunk. A jobbágyi földek a 16–17. században nem kibecsültetés, hanem pusztává válás, elnéptelenedés révén kerültek urasági magánhasználatba s lettek allódiumok részévé. 1723 előtt semmi nem tiltotta, hogy a földesúr elpusztult falvainak határát saját kezelésébe vonja, vagy pusztabérlet és nem telekföld formájában hasznosítsa.

A jobbágytelekben lévő feudális tulajdon természetének megértéséhez közelebb juthatunk, ha néhány pillantást vetünk a 16–18. századi vagyonebecslésekre (aestimatiók-ra). Vannak arra utaló jelek, hogy a jobbágytelek értékét a szolgáltatások tőkésített összege szerint határozták meg. 1692-ben a murányi uradalomban a lakott jobbágytelek a szolgáltatások alapján 300 forintot, a zsellérháztartás pedig 30 forintot ér 5%-os kamatlábbal tőkésítve. 1687-ben a Szabolcs-megyei Tiszadobon 200 forintra, 1689-ben Hanusfalván (Sáros megye) ugyanannyira. 1690-ben a szendrői uradalom egyik településén 300-ra, a másikon 240-re, a harmadikon 225-ra becsülték az egész jobbágytelek tőkeértékét. Arra, hogy a becsérték a szolgáltatásoktól függ, az is utalhat, hogy ahol a jobbágnak állattalományja is volt (pl. Köviben), ott a telek értéke magasabb volt, nyilván azért, mert a marhás jobbágy értékesebb szolgáltatásokat teljesíthetett.²²

Mégsem állíthatjuk, hogy a földesúri földtulajdon egyszerű járadéktulajdonként jelent meg a mindennapi gyakorlatban, mert a jobbágy-nélküli telekföldeknek nem lett volna értékük. Az aestimatiók azonban többnyire számba veszik a

²⁰ Hasonlóan vélekedik a történészek, jogtörténészek jelentős része is. *Szabó István* úgy véli „a jobbágy magáénak tudta és nevezte birtokait, és pedig joggal még az örökös jobbágytság rendszerében is, mert ha birtokai felett nyugodott is földesúri igény, ez legtöbbször nem volt akadály annak, hogy éljen birtokával a magáéként és meg is szabja annak sorsát halála után is”. *Szabó István*, 1947. 63. *Both Ödön* szerint a magyarországi feudális tulajdon osztott tulajdon, amelyben „a tulajdonos rendelkezési jogát hármas kötöttség korlátozza jelentős mértékben, amelyek a nagycsaládi-nemzetségi vagyonszövetség maradványainak továbbéléséből (ösiség), a királynak (szent koronának) az adománybirtokra vonatkozó főtulajdonosi jogából (adományrendszer) és a földesúr-jobbágy viszonyából (úrbériség) származnak”. *Both Ödön*: A magyar feudális tulajdon fő vonásai a kései feudalizmus idején. *Jogtudományi Közlöny*, 1984. június 328. *Kállay István* szerint Werbőczy ugyan csak nemesi földet ismert, de szülőatyja lett a parasztföldnek is”. *Kállay István*: A jobbágy ősi földje. *Jogtudományi Közlöny*, 1983. október, 664.

²¹ *Orosz István*: *Hagyományok és megújulás*. Debrecen, 1995. 91. (továbbiakban *Orosz*, 1995.)

²² MOL E. 156. Kamarai Levéltár, Urbaria et Conscriptioes (U. et C.) Fasc. 90. Nro. 69. Fas. 142. Nro. 47, Fasc. 6. Nro. 6. Hanusfalván a zsellértelek értéke 40 forint volt.

jobbágy és zsellér nélküli, elhagyott (desolata) földeket is. A murányi uradalomban a lakott telkek 300 forintnyi tőkeértéke mellett 150 forintra becsülték a pusztá telkeket. A zsellértelkek értéke is feleannyi volt lakatlanul, mint lakottan. A lakott és lakatlan telkek között ennél nagyobb különbség is lehetett. 1671-ben Szatmárban a lakatlan telek csak ötöde volt a lakottnak, azzal azonban nem találkoztunk, hogy a pusztá telket értéktelennek tartották volna.²³ Míg az allódiális földek önmagukban is változatlan értéket testesítettek meg,²⁴ addig a jobbágyi használatban lévők értékét jelentősen növelte, ha volt, aki megmunkálja. Hiába vélte úgy Werbőczy, hogy az allódiális és jobbágyi földek között a tulajdonjog szempontjából nincs különbség, a gyakorlatban már akkor is volt értékkülönbség a kétféle birtok között, amikor a törvény jogilag még nem tett különbséget közöttük.

Az elmondottak azt erősítik meg, hogy Werbőczy megállapítása a földesúri földtulajdon kizárólagosságáról még az örökös jobbágyság korában sem érvényesült teljes mértékben. A földesúri proprietás rendszerébe szervesen beépült a jobbágyi haereditás évszázados hagyománya. Varga János alapos elemzései mutatják, hogy a Hármaskönyv távolról sem egyértelmű megállapításai fokozatosan váltak merevvé s lettek az örökös jobbágyság rendszerének ideológiai támaszává.²⁵

Természetesen a múlt kutatásában nem az a döntő, hogy mit gondol a ma tudományá Werbőczy idézett megállapításáról, hanem az, mit gondoltak róla a kortársak, s hogyan élt a 16–19. század közgondolkodásában. A jobbágyföld urasági tulajdonát a 18. század végéig jóformán senki nem vonta kétségbe. Az is valóság, hogy még a hazai reformmozgalom kibontakozásának időszakában is nagyon sokan voltak, akik cáfolhatatlan igazságnak tartották a Hármaskönyv megállapítását a földesúri földtulajdon jogról. Az 1832–36. évi országgyűlésen a konzervatív követek szájából olyan megfogalmazások hangzottak el, hogy „a jobbágytelek a földesúrnak valódi tulajdona”, hogy „ezen szabad alkotmányú országban a föld tulajdona az úré”, hogy ha a nemtelen is bírhatna fekvő jószágot, az ellentétben állna az ősi alkotmány szellemével, hogy „nem is volt soha különbség az allódiális és urbáriális tulajdon közt, „hogya nem a földesúré a tulajdon, ugyan kié hát”²⁶ A hasonló véleményeket sokáig lehetne idézni. Ez a felfogás megjelenik a reformerek írásaiban is. Wesselényi Miklós szerint „a földnek birtoki jussa a földesúré, s azt tőle illő árnak megtérítése s az ő szabad meg egyezése nélkül elvenni nem lehet”.²⁷ Amikor 1831-ben ínség magtárat alapított jobbágyainak, akkor arra is figyelmeztette őket, hogy „a földesúrnak tagadhatatlan birtoka s vagyona a

²³ Uo. Fasc. 1. Nro. 22.

²⁴ A murányi uradalomban 1677-ben egy köblös (allódiális) szántó értéke 5 forint, Mezőkövesden 1720-ban 6 forint volt. Uo. Fasc. 25. Nro. 8/a, Fasc. 5. Nro. 4/e.

²⁵ Varga János, 1969. 502.

²⁶ KLÖM OGYT I. k. 269., 80., 570–71., II. k. 92., 157–58. stb.

²⁷ Báró Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest, 1833. 234. (továbbiakban Balítéletekről)

föld, ezt használatra adja a parasztnak, ki ezért munka s egyebekben esztendei bért fizet”.²⁸ Széchenyi István is úgy vélte, hogy „a magyar föld mostani systemánk szerint a fejedelemé és a nemeseké: úgyhogy törvényeink szerint jussunk is van jobbágyaink minden földjeihez...”²⁹

A reformerek többsége azonban abból indult ki, hogy az úrbéres földek nem olyan tulajdonai a földesúrnak, mint az allodiálisok. Palóczy László úgy vélte, hogy Werbőczy egy olyan korszakban szerkesztette meg a Hármaskönyvet, amikor élénken élt az emlékezetben a Dózsa-féle parasztfelkelés s ennek büntetése örökké nem tarthat, s azóta „elenyésztek... ama régi törvények alapjai”.³⁰ Kossuth, már egy nagyon korai írásában úgy vélte, hogy az uraságokat csak „az illető jobbágyi adózások tekintetében lehet a jobbágy telek tulajdonosának tekinteni” 1841-ben pedig azt írta: „a jobbágyföld tisztán a földesúr korlátlanul szabad rendelkezésétől soha nem függött”.³¹ Wesselényi a telektulajdonnal kapcsolatos fenti megnyilatkozásai mellett azt is állította: „most inkább csak a neve létezik annak, hogy a paraszt keze közt lévő föld a miénk...”³² Eötvös József hasonlóan vélekedett a Hármaskönyvről, mint fentebb említettük, mert úgy vélte: „a jobbágyot telkéről elhajtani még Werbőczy, földmívelő osztályainkra nézve oly szomorú korszakában sem állt a földesúrnak szabadságában.”³³

E vélemények megalapozottságát csak akkor tudjuk igazolni, ha áttekintjük, milyen intézkedések történtek a telekföld tulajdonjogi helyzete tekintetében a 16. század első évtizedei és 1848 között.

A Werbőczy tulajdonjogi felfogását hirdetőik még a reformkorban is arra hivatkoztak, hogy a jobbágy és földesúr közötti kapcsolat magánjogi viszony, a földet bérbe adó és azt bérbe vevő viszonya. Kossuth Lajos éppen ezt cáfolta, amikor azt írta Wesselényi Miklósnak, hogy a magyar törvényhozás az úrbéri viszonyokat fonák szempontból fogta fel, amikor „juris privati” kérdésnek tekintet-

²⁸ Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. Budapest, 1905 1. k. 365., Vö. Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. 139.

²⁹ Gróf Széchenyi István: *Stadium*. Lipcse, 1833. 190–91. Az idézett sorok értelmezéséhez: Orosz István: *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000. 69.

³⁰ KLÖM OGYT II. k. 196.

³¹ KLÖM VI. k. 182. Szabó István, 1976. 263. Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozási tükrében*. Budapest, 1977. 59.

³² Balítételekről 238.

³³ *Báró Eötvös József Összes Munkái* XI. k. Kelet Népe és Pesti Hírlap, Reform Budapest, 1902. 184. (továbbiakban Báró Eötvös József) Azt is megállapítja, hogy „a jobbágyoknak bizonyos tekintetbeni birtokjoga soha kétségbe nem vétetett, sőt a fekvő birtoknak felére nézve, mennyiben az a jobbágy személyéhez tartozott, szabad rendelkezési, sőt fia esetében substitúciói (örökös állítási) joga is fenntartott”.

te, holott az „ha van is juris privati oldala, főképp juris publici kérdés”.³⁴ Így volt ez a szabad költözés kérdésében is, bár 1608-ban az országgyűlés lemondott arról, hogy a jobbágy ablicenciálásáról törvényeket alkosson s ezzel tette teljessé az örökös jobbágyság rendszerét,³⁵ mégis a későbbiekben számos törvényt alkotott a jobbágyokat és földesurakat érintő kérdésekben.

A jobbágy birtokjogát erősítő intézkedések közül az első az 1723. évi országgyűlésen következett be. Az ekkor alkotott 18. tc. a puszták benépesítéséről intézkedett. Az 1715-ben és 1720-ban végrehajtott országos adóösszeírások alkalmával tapasztalhatták a conscriptorok, hogy nagyon sok a török uralom alatt elpusztult településre a földesurak, noha még az épületek romjai is látszottak, nem engedték vissza a lakosokat, bár azok az állami adót fizették. Ennek jogi alapja az lehetett, amire korábban már hivatkoztunk, hogy a Hármaskönyv szerint nem volt kötelező az uraságra háramlott, vagy a lakosok elvándorlása miatt pusztává vált telkeket ismét jobbágyokkal benépesíteni. Azon a földesúr majorságot is alapíthatott, vagy ami általánosabb volt, legelőként más település lakóinak adhatta bérbe. Ezt kívánta a törvény büntetni és az állami adót fizető jobbágyok visszatérését elősegíteni. Az 1723. évi 62. tc. azt tiltotta meg, hogy a földesurak adózó jobbágyaikat az egyik megyéből a másikba telepítsék át, ezáltal az adóalapot csökkentsék. A törvény előírja, hogy minden átvitt jobbágy helyébe más „az adózási teher viselésére alkalmas egyéneket” kell állítani.³⁶

³⁴ Ferenczi Zoltán: Kossuth Wesselényi s az úrbér ügye 1847–47-ben. *Századok*, 1902. 54. Más helyen azt írja, hogy „a jobbágyviszonyok soha nem képeztek olly magánjogi tulajdont, mellyről a törvény ne rendelkezett volna – hiszen az úrbér maga a legvilágosabb bizonyosság, hogy ez nem olly magánjogi tulajdon, mellynek sérthetlenségére ama sarkalatos elvet ki lehetne zsákmányolni – feltevén, hogy éppen abban fekszik a legnagyobb és e szegény hazára nézve a legveszélyesebb fallacia, miszerint e kérdéstről meg akarnánk a közjogi (iuris publici) szempontot tagadni”. Vizsota Gyula: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. In. *Magyarország újabbkori történetének forrásai*. II. k. 1003. (továbbiakban Vizsota, II.)

³⁵ Varga János, 1969. 17.

³⁶ III. Károly 1723. évi II. decretum a 18. cikkely, 62. cikkely. A reformkorban többen észrevették, hogy a fenti törvények fordulatot jelenthettek a jobbágyság életében. Az 1832–36. évi országgyűlés vitáiban pl. megfogalmazódott, hogy a „jobbágyi telek egyetemje az adózó nép kezénél mindig megmarad”. KLÖM OGYT I. k. 576. Deák is kifejtette, hogy az 1723. évi 18. tc. „a jobbágybirtokot elvehetetlennek rendelte”. Uo. I. k. 483. Vö. I. k. 620. III. k. 510., 715. Az 1723. évi 18. tc. által teremtett új helyzetet az úriszékek ítélezési gyakorlata is figyelembe vette, pl. a szökött jobbágyok (akiknek öröksége az uraságokra háramlott volna) visszafogadásában. MOL U. et C. Fasc. 157. Nro. 45. Wellmann Imre másként látta a törvény szerepét, szerinte „az 1723. évi 18. tc-ben sikerült a nemességnek kimondatnia: a pusztákra akkor sem kell visszaengedni a zord időkben onnan szétszóródott lakosságot, ha még láthatók ott az emberi lakóhelyek maradványai – föltéve, hogy már lejárt az elévülés ideje, azaz eltelt 32 esztendő az elnéptelenedés óta. Elég volt tehát arra hivatkozni akkor, hogy a falu 1691 előtt lett elhagyottá, s az ezerszámra terpeszkedő puszták, egykor népes helységek jobbágyok birtokában levő földekkel, teljesen földesúri rendelkezés alá kerültek, állami adótói és egyházi tizedtől mentes nemesi földdé váltak”. Wellmann Imre: Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében. In. *18. századi*

E törvények kezdeményezésére az állami adóalap védelme kényszerítette az uralkodót. A 18. században teljessé vált a nemesség adómentessége mind a *contributio*, mind a *subsidium* esetében. 1715-ben az állandó hadsereg becikkelyezése után a nemesség keresztül tudta vinni azt az elvet, hogy csak vérével adózik, az adómegajánlás az országgyűlés privilégiuma, s az adók csak a nememeseket terhelik. Ennek ellentételezését szolgálták a fenti törvények, amelyek az első lépést jelentették az adóalap védelmében. Ezen a helyzeten nem változtatt az 1741-ben megalkotott 8. tc. sem, amely a híres „*ne onus quoquo modo fundo inhaereat*” elvet rögzítette le, azt, hogy a nemesi föld nem viselhet terhet, a jobbágy tehát jövedelmei és nem földje után fizeti a *contributiót*. A valóságban a portális és dikális összeírásokban nem lehetett figyelmen kívül hagyni a jobbágy által használt földet, a *sessiót*, hiszen a jobbágy jövedelmei nem voltak függetlenek az általa használt föld nagyságától.

Az első látásra nem túl jelentős 1723. évi törvények nemcsak az adóalap védelme szempontjából voltak fontosak, de elvi jelentőségű következménnyel jártak. Mások mellett világosan látta ezt Wesselényi Miklós, aki szerint „már ekkor meg volt szorítva a birtoki (tulajdoni) szabad juss, oly földre nézve, melly egyszer paraszt kezén volt”.³⁷ Országgyűlési törvény alapján először vált fontossá, hogy a föld az uraság magánhasználatában, vagy a jobbágy birtokában van-e? Werbőczy azzal a megállapításával, hogy minden föld az uraságot illeti, nem különböztette meg a magánkezelésű (allodiális) és a jobbágyi használatban lévő (sessionális) földet, hiszen ha minden föld az uraságé, teljesen érdektelen, hogy egy részét saját kezelésében tartja, másik felét viszont a jobbágyok használatába adja. 1723 után azonban az allodiális föld (az ősiség megszabta kötöttségek között) szabad rendelkezésű birtok maradt, a sessionálisban viszont, ahogy Wesselényi fogalmazott, meg volt szorítva a földesúri rendelkezési jog, mert ebből csak abban az esetben lehetett a birtokos jobbágyot kibecsülni, ha nem fizette meg a járadékot, alkalmatlanná vált a földesúri és állami adózásra, vagy az uraság gyermekének a *Tripartitum* 1. Rész 40. Címe szerint csak jobbágytelekből tudott kúriát kialakítani.³⁸ A telekföldet jobbágy nélkül nem lehetett elidegeníteni s a vásárló nemes is köteles volt az említett kötöttségeket betartani.

A nemesség „birtoki szabad jus”-ának további megszorítását eredményezte 1767-ben Mária Terézia úrbéri rendelete, amely nemcsak elvehetetlennek tekintette azokat a jobbágyi földeket, amelyek az adó alapját alkották, de azt is meg-

---

agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból. Miskolc, 1999. 265. Wellmann Imrénél abban igaza van, hogy a törvény a 32 éves elévülési idő előtt pusztává lett földek allodizálását tudomásul vette, de az is igaz, hogy a további allodizálásokat útját elzárta, azzal, hogy „bármikor szóródtak legyen szét” a lakosok, ha telkük az (adóköteles) porták közé számított, ott meg kellett maradniuk.

³⁷ Balítételekről, 198. A szövegben tévesen szerepel 1722, 1723 helyett.

³⁸ Werbőczy, 1990. 133.

szabta, hogy ezek után a földek után mennyi járadékot szedhet a földbirtokos. Nem véletlenül nevezte Kossuth Lajos az úrbért a legvilágosabb bizonyoságnak arra, hogy a sessionális földek nem tekinthetők az uraság tiszta magántulajdonának.³⁹ A pátens előkészítése során az uralkodó arra hivatkozott, hogy egyrészt rendelettel meg kell őrizni a földesurakat „igaz” jogaikban, ugyanakkor gondoskodni kell a szegény adózó nép megmaradásáról s meg kell óvni őket a földesurak „minden igaztalan és törvénytelen elnyomásától”. Világosabban szövelt a célokról a Hétszemélyes és a Királyi Tábla együttes döntvénye, amely szerint „az államnak érdekében áll, hogy a közszükségletek enyhítésére szánt adóalapot minden lehetséges módon megőrizzék”,⁴⁰ és azokat, akik ezt csökkentik, megbüntessék. Az 1767. január 23-án kibocsátott pátensnek három fő törekvése volt: megállapítani a telki állomány nagyságát és a vele járó haszonvételeket, a pontosan körülhatárolt telki állományt, amit ezután úrbéres földnek neveztek, mint adóalapot megvédeni a földesúri kisajátítástól, és szabályozni a telek után járó szolgáltatásokat. Ezután már arra sem nyílt mód, hogy a földesurak változtassanak a jobbágyok által fizetett szolgáltatások mértékén, a pátensben szereplőnél többet nem lehetett behajtani a jobbágyoktól.

Az úrbéri rendelet külön pontban foglalkozott a „földes urak jussaival”. Nem változtatta meg a Hármaskönyv rendelkezéseit a deficiens jobbágyok utáni földesúri háramlás ügyében, de kimondta, hogy az 1723. évi törvény 18. §-át meg kell tartani. Ugyanakkor a törvény érvényességi körét a pátens ki is szélesítette, mert úgy rendelkezett, hogy az elpusztult „jobbágy ház-helyek”, ha már „a portáknak számába bementek”, azaz adóalapot képeztek, nem csatolhatók az adómentes allodiumokhoz, hanem vagy új jobbágyokat kell rájuk ültetni, vagy a helységben lakóknak kell adni. Megszűnt tehát az a lehetőség, ami korábban érvényes volt, hogy a pusztává vált telek, vagy település az allodizáció bázisa legyen.⁴¹ Az 1723. évi 18. §-ra történő hivatkozás is mutatja, hogy a pátens készítői a fentebb említettek szerint magyarázták a törvényt.

A helyzet tehát Werbőczy korához képest ellentétesre változott. Werbőczy még azt vizsgálta mennyi a jobbágy haereditása az általa művelt földesúri földben, s azt állapította meg, hogy munkájának bérén, azaz a telekbe fektetett javításain kívül más öröksége nincs. Most azt kellett megállapítani: mennyi a földesúr öröksége (perpetuitása, vagy proprietása) a jobbágytól, pontosabban nem az egyes jobbágytól, hanem a jobbágyosztály egészétől elbecsülhetetlen úrbéres földekben.⁴² Ez már semmiképpen sem a teljes tulajdon (totius proprietatis terrae),

---

³⁹ Vö. a 34. jegyzetben foglaltakkal.

⁴⁰ Sinkovics, 1968. 1001.

⁴¹ Uo. 970–998.

⁴² Varga János: A telektulajdon a feudalizmus utolsó századaiban. *Történelmi Szemle*, 1964. 384. (továbbiakban Varga János, 1964.)

hanem csak olyan korlátozott tulajdon, amit a törvény a földesurak számára megengedett.

Nagyon pontosan fogalmazta meg az így kialakult helyzetet Frank Ignác, a reformkor egyik legjelesebb hazai jogtudósa. Bár az úrbéres földekről azt állapította meg, hogy „ezen földeknek is valóságos tulajdonosa a földesúr”, a hazai földtulajdon viszonyokról mégis úgy vélekedett, hogy „nem igen használható nálunk ama szokott határozás: dominium est jus de rei corporalis substantia, et jus consecretariis disponendi (vagyis) saját jószágunk az, amiről magáruul egészben, vagy részenként szabadon intézkehetünk, mert éppen a szabad intézkedés a legbecesebb javainkban igenis meg van szorítva. Hanem sajátunknak mondhatjuk azt, amit a törvény elismer, vagyis, amit úgy szereztünk, hogy a törvény szerint sajátunk legyen.”⁴³

Az úrbéres földek helyzetéről nem volt más véleménye a jeles reformkori szakértőnek Tóth Lőrincnek sem. Szerinte a földesúr a jobbágyok birtokában lévő földet „el nem vehette, nemesi (azaz allodiális) birtokához nem foglalhatta, az elhagyott megszállását (azaz arra új jobbágy ültetését) nem ellenezhette, az úrbéri szabályozások (regulációk) alkalmával fennmaradt, ún. remanentiális földeket új jobbágytelek fordítására tartozott fordítani, de telekalakításig is jobbágyi használatba kellett adnia, sőt a telekhez tartozó földek elszakadása esetében is a hiányt pótolni, vagy a szolgáltatásokat csökkenteni tartozott”.⁴⁴ Sárváry Ferenc szerint: „jobbágy olyan helyzetbe van téve, hogy örökös haszonbérletéből törvényes ok nélkül, törvényes úton kívül ki nem vettethetik. És ez által a jobbágy-nak a telekhez csaknem tulajdoni jog adatott, mert a törvény által így pártolt örökbérlet a tulajdonostól keveset különbözik.”⁴⁵

Ezt a csaknem tulajdoni jogot az úrbéri pátens alapozta meg, amelyet Mária Terézia nem véletlenül nem országgyűlési törvényben, hanem uralkodói rendelettel hozott létre. Nem volt ugyanis esélye annak, hogy a rendek azonosulni tudnak elképzeléseivel. Éppen ezért néhány évig még lehetett volna arra hivatkozni, hogy az uralkodói rendelet nem törvény. Az 1790–91. évi országgyűlés azonban egy országgyűlési bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy az 1792-ben Budán tartandó országgyűlésre készítsen úrbéri tervezetet. Addig is azonban ideiglenesen törvényesítette Mária Terézia rendeletét. A szóban forgó javaslat azonban csak 1793-ra készült el. A következő országgyűlések egészen 1832-ig nem foglalkoztak a kérdéssel, de érvényben hagyták az uralkodónő szabályozását.

⁴³ Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845. 215. (továbbiakban Frank, 1845.), Carolus Pfaler az uraság és a jobbágy tulajdonjogi helyzetét a dominium directum és a dominium utile fogalmával írta le Pfaler, 1820. 21. Sokan voltak hasonló nézetben az 1832–36. évi országgyűlés követői között is. KLÖM OGYT. I. k. 141., 144., 346. stb.

⁴⁴ Tóth Lőrinc: *Elméleti s gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben*. Pest, 1856. 31. (továbbiakban Tóth, 1856.)

⁴⁵ Sárváry Ferenc: *Földesúr és jobbágy kézikönyve törvényi tekintetben*. Debrecen, 1842. 15.

Az 1832–36. évi országgyűlés nemcsak levonta a 18. században alkotott törvények és rendelkezések következményeit, de először tett kísérletet arra, hogy lehetővé tegye a jobbágyi szolgáltatások örökös megváltását, s ezáltal a jobbágyok és földesurak közötti kapcsolat felszámolását. Amint ismeretes, ez 1836-ban, főként a császári udvar ellenállása miatt nem sikerült, ezért az országgyűlés törvényalkotását igen gyakran e sikertelenség alapján szokták megítélni. Pedig azon az úton, amit az 1723. évi törvények, vagy az úrbéri pátens jelentettek, az 1832–36. évi országgyűlés törvényalkotás az örökös megváltás bukása ellenére is előrelépést jelentett. A törvénytervezet vitái segítettek tisztázni alapvető fogalmakat, az örökös megváltást és ennek tulajdonjogi következményeit, a jus proprietatis és a jobbágyi incapacitásból fakadó helyzetet. Azt a lehetőséget, hogy a jobbágyi szolgáltatások pénzre átszámított összegének tőkét lefizetve a jobbágy földesurával szabadon megegyezve örökös megváltsa magát, az alsó tábla többsége a főrendek többszöri elutasítása ellenére biztosítani kívánta mindaddig, míg a követulások megváltoztatása révén ez a többség el nem olvadt. Attól azonban, miként említettük, a kezdet kezdetén csak néhányan nem riadtak vissza, hogy kimondják: a szolgáltatások megváltásával a jobbágy telkének tulajdonjogát is megszerzi, s nemcsak úrbéres, de allodiális földeket is szabadon vásárolhat.⁴⁶ A reformer követek közül is csak egyesek értettek egyet azzal, ami 1848-ban bekövetkezett, hogy a járadékok eltörlése egyben a tulajdon megszerzésével is járt együtt. Az országgyűlés többsége azonban az úrbéri pátens szellemében és szövegének megfelelően megállapította a telki állomány nagyságát, a jobbágyok telken kívüli haszonvételeit, a szolgáltatások mértékét, törvényt alkotott a legelők elkülönítéséről, döntött a nem úrbéres kötésekről, az úriszékek működéséről és az úrbéri perekéről, a jobbágytelket használó nemesek közterheiről, pontosan megállapította a jobbágyok telekből származó haszonvételeit az ún. ususfructust. Kosuth felismerte, hogy e nagy többséggel elfogadott döntésnek „nem olly tsekélly” a haszna, mint sokan gondolnák,⁴⁷ hiszen fontos szerepet játszott a telekben lévő jobbágy tulajdon pontos körülhatárolásában. A jobbágyi haszonvételeiről alkotott törvény és a Tripartitum közötti összefüggést maga a törvény szövege teremti meg. „Mivel a jobbágytelki állomány javítására fordított munkának illő bére, a III-dik Rész 30-dik Czimje szerint a jobbágyoknak igazságos tulajdona, hogy azok akár ettől, akár a költözés törvényes hasznaitól el ne essenek – az I-ső Rész 40-czimje rendelete fenntartatván minden jobbágyinak vagy zsellérnek megengedtetik: hogy a telekbe tett költségeket és javításokat, a teleknek és a jobbágyi állományoknak haszonvételeivel együtt, szabad adás vevés útján – a saját földes Urat és ugyan azon helység köz-birtokosait, s a Községeket kivéve más akárkinnek eladhassa”, úgy azonban, hogy az elidegenítéshez meg kell szereznie az ura-

---

⁴⁶ Barta I., 1961. 96.

⁴⁷ KLÖM OGYT I. 123. Vö. Barta I., 1961. 96.

ság beleegyezését, a vevőnek pedig vállalnia kell a haszonvétellel együtt járó közterheket.⁴⁸

Nem kell hozzá behatóbb elemzés, hogy észrevegyük: A III. Rész 30. Címjére történő hivatkozás ellenére nem ugyanazon szövegről van szó. A Tripartitum abból indul ki, mire nincs joga a jobbágnak, ez pedig abból, milyen joga van a telekben. Azt, hogy ez a haszonvétel a jobbágy „igaz tulajdona”, a rendelkezés szabadsága is bizonyítja, hiszen a jobbágnak lehetősége van az *ususfructus* elidegenítésére. Egyre többen meg is fogalmazták, aminek 1836 után törvényi alapja is volt: a jobbágy igaz tulajdona a telekben az *ususfructus*, a földesúr pedig a jobbágyi szolgáltatások. Kossuth már a Pesti Hírlapban az örökváltságról szóló nagy cikkében úgy fogalmazott: „balgaság az *ususfructuatio* után azt hinni, hogy a telek a földes úré, az övé a robot, a füstpénz, meg a dézma, ez a váltság tárgya nem a telek.”⁴⁹ Alig két és fél évvel később is arról ír, hogy a jobbágybirtokot a nemes is használja, „ki abból dézrát, robotot, füstpénzt vesz, ezen földbér épp oly nemesi birtok, mint a majorsági föld.”⁵⁰ Csaknem ugyanígy fogalmaz Eötvös József is a Reform-ban. Szerinte „ezek (ti. a jobbágyi szolgáltatások) a földes úrnak valódi tulajdonát teszik.”⁵¹

Tovább erősítette a telekben a jobbágy igaz tulajdonát az 1840. évi törvényalkotás. Nemcsak azáltal, hogy lehetővé tette az önkéntes örökváltságot, amit 1836-ban még elutasított, hanem azzal is, hogy szélesítette a jobbágyi haereditás örökíthetőségét. Már 1836-ban is törvénybe iktatták, hogy a jobbágyok szerzett javaikról „teljes végrendelezési szabadsággal” bírjanak, holott a Tripartitum szerint ezeknek csak feléről rendelkezhetek. 1840-ben pedig azt mondták ki, hogy az utód nélkül elhalt jobbágyok szülei, oldalági örökösei is megelőzik a földesúri háramlást, a házastársak viszonyos örökösödése pedig nemcsak a közszerzeményekre, de a házasság előtt szerzett javakra is kiterjed, s minden örököst megelőz.⁵²

A jobbágyi jogosítványok kiszélesítésének utolsó lépése az 1848. évi jobbágyfelszabadítás előtt 1844-ben következett be, amikor a *jus proprietatis* törvénybe iktatásával az *incapacitas possessorit* szüntette meg az országgyűlés. Míg az 1830-as években igen erős volt az a hagyományos felfogás, amely nem akarta tudomásul venni, hogy a telektulajdon tekintetében 1723 óta változások következtek be és továbbra is a Hármaskönyv megállapításainak büvkörében élt, az 1840-es évekre ezek a hangok csaknem teljesen elnémultak. A konzervatívok legjelesebb

---

⁴⁸ 1836. évi törvény IV. tc. 6. §.

⁴⁹ Viszota, II. 1002.

⁵⁰ Uo. 273.

⁵¹ Báró Eötvös József, XI. k. 184–85. *Balogh János* már 1833-ban úgy vélte, hogy „ámbár többet ér is a telek, mint az úri jövedelmek tőkéje, de az úrnak csak ehez (ti. a jövedelmekhez) lehet igaza”. KLÖM OGYT. II. k. 162.

⁵² Az 1840. évi törvények VIII. tc.

képviselője, Dessewffy Emil a tulajdon tekintetében pontosan úgy vélekedett, mint a reformerek. A „föld becsértéke jogi szempontoknál fogva a megváltás tárgya nem lehet, miután annak haszonvétele nem földesúri tulajdon, és csak ezen haszonvételekhez kapcsolt tartozások a földesúr tulajdonai. A megváltás tárgyai tehát csupán ezen tartozások lehetnek,”⁵³ ebből azonban az is következett, amit az 1839–40. évi országgyűlésen a konzervatív többségű főrendek is világosan láttak, hogy az örökváltság során a „tulajdon a jobbágnak adatik által”.⁵⁴

Nem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy a jobbágnak a telekföldben egyre növekvő jogosítványai, mindenek előtt a jobbágyosztály egészének az úrbéres földből való kibecsülhetetlensége a 16. századdal ellentétben nem szüntette-e meg véglegesen a földesurak proprietását a telekföldben még a jobbágyfelszabadítás előtt? Sarlós Márton jogtörténész professzor az 1960-as években írt tanulmányában úgy vélte: igen. Mivel Marx egyik írásában a porosz földesurakat is csak „nomineller Eigenthümer”-nek nevezte, azt állította, még inkább névleges tulajdonosnak tarthatók a magyar földbirtokosok, mivel nálunk a jobbágyoknak lényegesen erősebb jogosítványai voltak a telekföldben, mint a poroszoknak. Feltelezésének igazolását megtalálta Wesselényi fentebb idézett megállapításában és Kossuth általunk szintén idézett fiatalkori művében is.⁵⁵ Hasonló véleményeket másoktól is lehetne idézni. A konzervatív Nemzeti Újság is azt írta, hogy Magyarországon „tulajdonképpen a jobbágy a birtokos, a földesúri tulajdon csak eszmében létezik”.⁵⁶

Aligha kétséges azonban, hogy a nevezettek megnyilatkozásaiból ez a következtetés nem vonható le. A törvényben pedig csak annyi van – de ez is óriási előrelépés –, hogy a telekföldekben a járadékra való jog az uraság, a haszonvételekre vonatkozó jog pedig a jobbágy „igaz”, azaz valóságos tulajdona. A kortársaknak nem volt kétségük afelől, hogy az ususfructus törvényi megerősítése még nem tulajdonjog. Elsősorban azért nem, mert megmarad a szolgáltatások kötelezettsége, megmaradt a jobbágyok feletti joghatóság, s visszaszorult ugyan, de véglegesen nem szűnt meg a deficiens jobbágy haereditása utáni földesúri öröklés, sőt különleges esetben a jobbágnak telkéből való kibecsültetése sem enyészett el. Amikor

---

⁵³ Gróf Dessewffy Emil: *Alföldi levelek (1839–40) és néhány toldalék (1841)*. Buda, 1842. 56. (továbbiakban Dessewffy, 1842.) Vö. Orosz István: Kossuth Lajos és az úrbéri kárpótlás a reformkorban. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária Budapest, 2003. 134. (továbbiakban Orosz, 2003.)

⁵⁴ Konkoli Thege Pál: *1840-dik évi Országgyűlés*. Pest, 1842. 314.

⁵⁵ Sarlós Márton: *Széchenyi István és a feudális jogrend átalakulása*. Budapest, 1960. 61., 88. Uő: *A magyar jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai 1848 előtt*. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominantae. 1959. Tom 1. Fasc. 1. 21–21. Uő: A szabad paraszti birtok Széchenyi jogi reformrendszerében. *Magyar Tudomány*, 1965. sz. passim.

⁵⁶ Idézi: Szabó István, 1976. 274.

a törvényekben szerepel a Tripartitum I. Rész 40. Címének érvényben tartása, vagy 1840-ben az örökváltság engedélyezése mellett annak kimondása, hogy a földesúri joghatóság sértetlen marad, nem névleges, hanem valóságos jogai maradtak meg az uraságnak az úrbéres telekben. Nem kétséges, hogy az úrbéres földek teljes tulajdonosává a jobbágy véglegesen csak a szolgáltatások megváltásával, vagy az 1848. évi törvényekben ezek eltörlésével vált.⁵⁷

A jobbágyfelszabadítás előestéjén azt kell valóságos helyzetnek tartanunk, hogy az úrbéres telekföldekben egyaránt és egy időben volt érvényes a földesúr törvényesen megállapított járadékra vonatkozó joga és a jobbágynek a telki haszonvételre vonatkozó joga. Ez azt jelentette, hogy a jobbágyfelszabadításkor sem a telekre vonatkozó használati jog, sem az urasági járadékra vonatkozó jog, mint „igaz” tulajdon, nem volt kárpótlás nélkül megszüntethető. Az első még elméletileg sem vetődött fel soha, a másodiknak teljes állami kárpótlással való megvalósulása pedig az 1848. évi törvényalkotás Európában is páratlan eredménye.

Ha az így kialakult helyzetben arra kellene válaszolni, hogy ebben az együttes tulajdonban milyen arányban szerepelnek az egyes elemek: azaz a telek becsértékéből mennyi illeti meg a földesurat és mennyi a jobbágyot, nagyon ingoványos terepre tévednénk. Láttuk, hogy Werbőczy a jobbágytelekben lévő haereditásának megszerzését az örökbecsű tizedét érő közbecsűvel látta megvalósíthatónak. Azok az aestimatiók, amelyekre korábban hivatkoztunk általában a pusztá telket csak fele annyira becsülték, mint a lakott jobbágytelket. Ezt úgy is tekinthetjük, hogy a jobbágy járadéka ugyanannyit ért, mint az általa megművelt föld. Az arányok tekintetében árulkodóak lehetnek azok a javaslatok, amelyek a jobbágyok megváltakozását úgy képzelték el, hogy földjeik egy részét adják át uraiknak a kötelező járadék ellenértékéért s a megmaradót teljes tulajdonként tartassák meg. Zsoldos Ignác, Somogyi Antal, Dessewffy Emil,⁵⁸ Wesselényi Miklós mellett Kossuth Lajosnak is visszatérő gondolata volt a földdel történő megváltás, hiába óvták barátai e javaslat felvetésétől. Wesselényi Miklós úgy gondolta, hogy az úrbéres földek negyedét kellene a megváltakozás fejében átengedni az uraságnak, aki azt allódiúmahoz csatolhatná, a többi pedig „minden további teher és tartozás nélkül” a paraszt tulajdonává válna.⁵⁹ Szerinte tehát 1:4 volt az arány a járadék értéke és az ususfructus között. Kossuth változó elképzelései szerint a földek kilencedének átengedésével lehetne a nona fizetésétől szabadulni, de a há-

⁵⁷ Varga János, 1964. 384. Orosz, 2000. 78.

⁵⁸ A kilenced megváltásának az a formája, hogy a jobbágy földje 9-ed részét adja át a földesúrnak, már az 1832–36. évi országgyűlésen felvetődött. KLÓM OGYT I. k. 311. Dessewffy Emil szerint „a földbeli kiegyenlítés (Landabfindung) nálunk a legelőre szorítva, egy bizonyos maximumig és ott legalább, hol terjedelmesek a legelők, talán ezen intézkedés nem volna ártalmas...” Dessewffy, 1842. 160. Somogyi és Zsoldos véleményére a földdel történő megváltásról Szabó István, 1976. 273., 283.

⁵⁹ Balitéletekről, 237.

romnyomásos rendszer miatt úgy, hogy csak a szántóföldek 2/3-ának kilencedét kellett volna átadni az uraságnak. Később azt vetette fel, hogy a községi földek egy részét kellene felajánlani a földesuraknak, illetve ott, ahol a legelőbeli jobbágyi járandóság a 30–32 holdat is eléri, annak felével lehetne szabad tulajdonná tenni az úrbériséget.⁶⁰

Abban a tekintetben, hogy Kossuth szerint mennyit ér az úrbériségből származó jobbágyi haszonvétele és mennyit az urasági járadék, talán legárulkodóbb az a javaslat, amit Kossuth Széchenyi két garasos adótervéhez kiegészítésként fűzött. Úgy vélte akkor lehet támogatni Széchenyi tervét, ha a holdanként az úrbéres föld esetében fizetendő közadó 2/3-át részét fizetnék a jobbágyok, 1/3-át pedig a földesurak, hiszen az úrbériség után élvezett földbér „éppoly nemesi birtok, mint a majorsági föld”. Nem értelmezhetjük a javaslatot másként, minthogy Kossuth szerint a jobbágy haszonvétele a telek jövedelmének és becsértékének 2/3-át, a földesúr javadalmi 1/3-át jelentik.⁶¹

A földdel történő megváltás gondolata Európa más országaiban is megjelent annak jeléül, hogy a nemesség már nem magánjogi tulajdonosa volt a földnek, hanem csak a járadékok tulajdonosa. Franciaországban már a 16. században felvetődött, hogy a jobbágy földje 1/3-át kapja meg korlátlan tulajdonul és 2/3-áról mondjon le az uraság javára. A triage-t azonban az államhatalom nem támogatta, sőt a 18. század közepén az ilyen osztozkodást törvénytelennek nyilvánította.⁶² Poroszországban, amelynek viszonyai bizonyára példaként álltak a földváltás hívei előtt az 1811. évi ediktum szerint a pénzbeli váltságtőke letétele helyett a jobbágyföldek 1/3-ának, a rossz birtokjogúak esetében felének átengedésével is végbemehetett a megváltkozás. Az ausztriai tartományok közül 1846 után Galíciában is mód nyílt földterület átengedésével megváltkozni.⁶³ Mindezek egyértelmű bizonyítékai annak, hogy a 16. század és a jobbágyfelszabadítás között végbemenő változások a jobbágy haereditását a telekben sokszorosára növelték s előkészítették azt a döntő változást, amely az 1848. évi törvényekben megteremtette a volt jobbágyok szabad polgári földtulajdonát.

⁶⁰ Viszota, II. 999. A földdel történő megváltásnak az volt az akadálya, hogy csökkentette volna az adóalapot, mivel az allódiális földek adómentesek voltak. Kossuth a közteherviselés melletti érvelésében felhasználta ezt a helyzetet, mert arra hivatkozott, ha megvalósul a közteherviselés, akkor nem lenne akadálya a földdel történő megváltkozásnak. *Kossuth Lajos Iratai*, Budapest, 1905. XI. k. 49–50. Kossuth az utolsó rendi országgyűlésen többször, utoljára március 6-án is felvetette a földdel történő megváltást. KLÖM XI. k. 369., 417., 637–38., 641–43. Vö. Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok az 1848–49-es magyar forradalomban*. Budapest, 1949. 86., 189.

⁶¹ Viszota, II. 273. Vö. Orosz 2000. 99.

⁶² Hajnal István: *Az újkor története*. Budapest, 1988. 79., Georges Duby–Armand Wallon II. 395.

⁶³ Bernáth, 1935. 10–12., Niederhauser Emil: *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában*. Budapest, 1962. 49. (továbbiakban Niederhauser, 1962.)

Milyen végső következtetésre juthatunk tehát abban a két kérdésben, amire tanulmányunkban válaszolni kívántunk. Werbőczynek bizonyára nem volt igaza abban, hogy a föld teljes tulajdona az uraságokat illeti meg, de ettől függetlenül a 18. század második feléig a Tripartitum megfogalmazásait általában nem vonták kétségbe, sőt a nemesek a jobbágyok feletti hatalom igazolásaként ezzel érveltek. A 18. században a nemesi adómentesség anakronisztikus fenntartása miatt a földbirtokosok nem védekezhetek azon uralkodói törekvésekkel szemben, amelyek a jobbágyság egészét kibecsülhetetlenné tették a telekföldekből, sőt a szolgáltatások mértékét is megsabták. Így a jobbágyfelszabadítás hajnalán az úrbéres földekben a földesurak tulajdona már nem jelenthetett mást, mint a szolgáltatások ellenértékét, amely becsértékét tekintve valószínűleg lényegesen kisebb volt, mint az országgyűlési törvények által jól körülhatárolt jobbágyi haszonvételek értéke. Az 1848. évi átalakuláskor a magyar nemeseknek már nem voltak Werbőczy tulajdonú földjeik, így állami kárpótlásként nem igényelheték az úrbéres földek forgalmi árát, meg kellett elégedniük járadékaik tőkésített ellenértékével, amellyel a számukra elérhető teljes kárpótlást megkapták.⁶⁴

---

⁶⁴ Szabad, 1958. 259., Orosz, 2003. 138.

WESSELÉNYI MIKLÓS, ÉS A FÖLDESÚR-JOBBÁGY VISZONY

Wesselényi Miklós 1831-ben írt, de a cenzúra miatt csak 1833-ban, külföldön megjelentetett programadó művében, amely a Balítéletekről címet viselte, úgy fogalmazott, hogy II. József diétán kívül „erős kézzel” törte meg a legundokabb szörnyeteg, „a személyes jobbágyság vagy is rabság” fejét, s ezért „a parasztság azon helyzete, mellyben most van, hogy ő földes Urának szolgálattal s némelly adományokkal tartozik, *egészen más természetű a jobbágyi helyzetnél*” (az én kiemelésem: O. I.).⁶⁵

Ha Wesselényi szerint a parasztság helyzete már nem azonos a jobbágyokéval, lehet-e a címben jelzett kérdés tudományos elemzés tárgya? Wesselényi valóban úgy gondolta, hogy II. József rendelete óta (amelyet a többi rendeletével ellentétben ugyanúgy, mint a türelmi rendeletet, a halálos ágyán sem vonta vissza),⁶⁶ Magyarországon a földesurak és parasztok közötti kapcsolat nem tartalmazza a jobbágyi függést, mert „a jobbágyság már törvényesen el van törölve, földesúr s paraszt közt egyedül csak azon törvényes helyzet van, ami a birtokát bérért kiadó s birtokát mástól bérben bíró közt lehet”.⁶⁷ Úgy vélem, s erről a Balítéletekről más szöveghelyei mindenkit meggyőzhetnek, Wesselényi sem gondolta, hogy a magyar parasztok a 19. század első felében az angol földbérlő farmerek helyzetében éltek volna. Nagyon is tudatában volt annak, hogy a jobbágy dologi függése mellett személyében is az uraság alattvalója. „Nem mint haszonbérlő jött a paraszt földes Urának, az az annak, ki földjét neki bérbe adta törvényhatósága alá: hanem mint az uraságnak való jobbágya, kinek személye is földes uráé volt”.⁶⁸ A személyi alávettség eltörlésében azonban a magyar országgyűlések nem követték a császár elképzeléseit, a Diétán (ti. az 1790–91. évben) „a paraszt sorsát zavarban hagyták,” s az

⁶⁵ Balítéletekről, 213–14., Szabad György is úgy vélte, hogy Wesselényi nem tagadta meg II. József csódbé ment politikájától a jószándékot, sőt a részleges eredményességet sem a jobbágykérdésben. Szabad György: Wesselényi és Kölcsey In. *Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról*. Erdély történeti könyvek 1. k. Szerk. Takács Péter, Debrecen, 1997. 94. (továbbiakban Előadások, 1997.)

⁶⁶ Ifj. Barta János: *A nevezetes tollvonás*. Budapest, 1978. 118.

⁶⁷ Balítéletekről, 216.

⁶⁸ Uo. 215.

azóta eltelt 40 esztendőben a kiküldött deputációk javaslatai még nem kerültek tárgyalásra. Wesselényi, a reformok híve azt bizonygatja honfitársainak, hogy a földesúrnak a jobbágy személye feletti hatalma „törvényes alap” nélkülivé vált, de a császári terv „félszegű” maradt, mert nem törvényes úton, a rendek és a király tanácskozásai eredményeként országgyűlésen született meg.⁶⁹ Felfogása szerint tehát a jobbágy-földesúri viszony törvénytelenül ugyan, de létezik, s a reformereknek éppen az a feladatuk, hogy javaslatokat dolgozzanak ki e helyzet megváltoztatására.⁷⁰

Wesselényinek a földesúr–jobbágy viszonyról vallott elképzelései megértéséhez röviden át kell tekintenünk azt a helyzetet, amely e tekintetben az 1830-as évekre Magyarországon kialakult, s azt is, hogy ebben milyen szerepet játszott a 30-as évek változásainak egyik élharcosaként.

Abból kell kiindulni, hogy a jobbágyság olyan – helyzetét örökségként viselő és utódaira áthagyományozó rendi osztály amelynek személyi és dologi jogai, a felettük érvényesülő úri hatóság miatt csonkák. E jogok teljessé tétele, a jobbágyok emancipációja a polgári átalakulás alapkérdése volt. A jobbágyfelszabadítás választóvíz volt, nem lehetett reformer senki, aki nem akarta tulajdonossá tenni a jobbágyot, s nem akarta személyének teljes felszabadítását. Wesselényi megítélésében is döntő kérdés: hogyan vélekedett a jobbágyok személyi és dologi jogainak teljessé tételéről.⁷¹

A jobbágyok személyi jogainak csonkasága, mint ismeretes alávetettségben, latinul subditela-ban mutatkozott meg. Ennek a 19. század elején II. József jobbágyrendelete, és az 1790–91. évi országgyűlés határozata értelmében, már nem volt része minden egyes jobbágnak egy földesúr személyéhez és földjéhez láncoltsága, a „mera et perpetua rusticitas”, hiszen a jobbágy szabadon elköltözhetett egyik földesúrtól a másikhoz, a jobbágyi állapotból kiszabadulni azonban ekkor is csak kivételes esetben lehetett, mert a jobbágyosztály egésze örökösen össze volt kapcsolva a földesurak osztályával.⁷²

---

⁶⁹ Uo. 216.

⁷⁰ Wesselényi monográfiusa Trócsányi Zsolt teljes joggal feltételezi, hogy a fentiekben Wesselényi programot ad az 1832–36. évi országgyűlésnek, azzal, hogy szükségesnek tartja 1790–91 művének befejezését: a jobbágyság resultatumainak, következményeinek felszámolását. Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. 138.

⁷¹ A megállapítás Szabó Istvántól származik. Szabó István: *Jobbágyság – parasztság*. Terminológia, Fogalom, Társadalomszerkezet. In. *Jobbágyok, parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Szerk. Für Lajos. Budapest, 1976. 31.

⁷² Kölcsey Ferenc, Wesselényi barátja és harcostársa nagyon pontosan megfogalmazta a különbséget. 1834. november 10-én az alsótáblán elhangzott beszédében azt mondta, hogy a jobbágy, aki szabadon költözhet ugyan az egyik uraságtól a másikhoz, a jobbágyságból ki nem szabadulhat, „örökös jobbágy lenni, mint eddig, meg nem szűnt s bizonyosan nem is szűn meg csak akkor, midőn tulajdon-szerzés örökös megváltásával fogva néki megadatván, a szolgaságból szabadságra saját erejével felemelkedhetik...” *Kölcsey Ferenc: Összes művei*. Budapest, 1960. II. k. 156. Vö. Varga János, 1964. 384.

Azt, hogy a jobbágy nem tulajdonosa, csak használója földjének: a nemesi jogok bibliája, Werbőczy Hármaskönyve mondta ki. A jogtudós a paraszti dologi javak örökítésének és háramlásának rendjét vizsgálva, elhárította az értelmezésnek azt a lehetőségét, hogy a jobbágy valakinek hagyományozott, vagy eladott örökségét földesurától örök joggal el lehetne idegeníteni, hiszen a jobbágnak az uraság földjeiben munkája jutalmán és bérén kívül semmilyen perpetuitása, örökös joga nincsen, mert a föld teljes tulajdona a földesurat illeti, és hozzá tartozik.⁷³ A Hármaskönyv ezen megállapításából vezette le egy 18. századi, 1738-ból származó kúriai döntés az ún. „incapacitas possessori”-t, a jobbágy birtok (valójában földtulajdon) képtelen voltát, azt, hogy a jobbágy alávetett állapotából a subditela-ból fakadóan nem is lehet földtulajdonos.⁷⁴

Az incapacitás miatt a külső szemlélő arra gondolhatott, hogy azok, akik a jobbágyot telke tulajdonosává kívánták tenni a legfontosabb teendőnek a jobbágyi birtokbírhatás (jus proprietatis) törvénybe iktatását tekintették. Az 1830-as évek elején Széchenyi programalkotó műveiben valóban központi gondolatként jelenik meg olyan törvény megalkotásának szükségessége, amely kimondja, hogy a jobbágy is szerezhetsen ingatlan tulajdont, mint sajátot.⁷⁵ Többen voltak azonban olyanok is, akik a birtokbírhatást, mivel az incapacitást nem törvény, „csak” kúriai döntés mondotta ki, nem első helyre sorolták, fontosabbnak tartották, hogy a jobbágy telekföldjében szerezhessen⁷⁶ szilárd, netán örökös birtokjogot. Ezért volt az első reformországgyűlésen a jobbágyok emancipálásának központi kérdése a szolgáltatások örökös megváltása, az örökváltás és nem az incapacitás megszüntetése.

---

⁷³ Werbőczy István: *Tripartitum*. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Budapest, 1990. III. Rész 30. Cím. 7. §. 530.

⁷⁴ Az idézett kúriai döntés (decisio) szerint: „midőn valamely nemes a haza nemesi javakat birtokló nem nemes fia ellen ... pert indít... a birtok elvesztésében marasztalják el... (mert) a III. (Rész) 29. és 30. címe is kimondja, hogy nem nemesek nemesi birtokokat nem birtokolhatnak”. *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*. Szerk. Sinkovics István, Budapest, 1968. I–II. k. 1001. (továbbiakban Sinkovics, 1968.)

⁷⁵ A Stádium 12 pontja közül a negyedik foglalkozik a jus proprietatissal. Orosz István: *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000. 24. (továbbiakban Orosz, 2000.)

⁷⁶ Az 1832–36. évi országgyűlés reformpárti követői is felismerték a fenti összefüggést, s az úrbéri kérdések tárgyalása során – és nem csak a juridicumban – kívánták a capacitásról döntenet. Mivel azonban nem minden reformpárti követő volt felhatalmazva arra, hogy a szolgáltatások örökös megváltása mellett az incapacitás eltörlésére is szavazzon, megelégedtek volna azzal, ha az országgyűlés azt megszavazza, hogy a jobbágy úri szolgáltatásait meghatározott összeg lefizetésével örökre megválthassa, s nem dönt a megváltott telek tulajdonjogáról s arról sem, hogy a jobbágy szabadon vásárolhat allodiális birtokot is. Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások* (OGyT) Budapest, 1848. 1. k. 335–350. Kölcsey Ferenc azonban világosan látta, hogy a proprietás megadásáról folytatott vitának nem sok értelme volt, hiszen „a telki haszonvétele szabad eladhatása, ennek megvételeből a földesúr kirekesztése, s ez az örökös robotváltás maguk után vonják, sőt magukkal hordják a sajtósági jog megadatását is” *Kölcsey Ferenc: Minden Munkái*. Pest, 1861. 2. kiadás 160–161.

A viták középpontjába került, hogy érvényes-e a Hármaskönyvnek az a tétele, amely szerint a jobbágyföldeken is érvényesül a földesurak korlátlan tulajdonjoga? A konzervatív követek között többen voltak, akik hangoztatták, hogy „a jobbágytelek a földesúrnak valódi tulajdona”, míg a reformerek általában arra hivatkoztak, hogy az úrbéres földek már nem olyan tulajdonai az uraságoknak, mint az allodiálisok, mert 1514 óta olyan törvények születtek, amelyek megváltoztatták a Hármaskönyv tulajdonjogi elveit. Hivatkoztak az 1723. évi 18. és 62. tc-re, amelyek az adóalap védelme érdekében előírták, hogy a jobbágyi kézen lévő (később úrbéresnek nevezett) földek megmaradjanak a jobbágyok „egyetemjének” birtokában, azaz, ha pusztává váltak, új jobbágyot kellett telepíteni rájuk. A jobbágykézen lévő földek nemesi tulajdonát tekintve újabb megszorításokat tartalmazott Mária Terézia úrbéri rendelete 1767-ben, amely úgy rendelkezett, hogy az elpusztult jobbágy házhelyek, ha adóalapot képeztek, nem csatolhatók az adómentes allodiumokhoz, hanem vagy új jobbágyokat kell rájuk ültetni, vagy a helységben lakóknak kell átadni. Megszűnt tehát az a lehetőség, ami korábban érvényes volt, hogy a pusztává vált telek, vagy település az allodizáció bázisa legyen. Az allodium, az urasági magánkezelésű föld és a sessio, a jobbágytelek ezáltal jogilag is kétféle földdé vált, és ez utóbbin a tulajdon legfőbb eleme: a rendelkezés szabadsága az uraság szempontjából megszűnt. Az Urbárium lehetetlenné téve a jobbágyok kibecsültetését az úrbéres állományból, a földesurak egyéni korlátlan rendelkezési jogát a sessionális földek esetében a jobbágyosztály örökös használatra vonatkozó kollektív jogává alakította át.⁷⁷

Kérdés, hogy az így kialakult helyzetben hogyan vélekedett Wesselényi Miklós a jobbágy és földesúr viszonyáról az incapacitás, és a sessionális földek tulajdonjogi helyzete tekintetében. A birtokbírhatás hiányát a 19. század első felében adottságnak tekinti, felszámolását szükségesnek tartja s azzal is indokolja, hogy a korábbi századokban a földműveseknek „tulajdon földjeik” is voltak.⁷⁸ Éppen ezért nem rendülne meg a történelmi alkotmány, „ha pénzével szerezhetne magának tulajdon s örökös birtokot” a jobbágy.⁷⁹ A tüstént eltörrendők között említi, 1. „hogy (a) paraszt másnak önkényétől függ, 2. *hogy jószágot örök jussal nem birhat*” (az én kiemelésem O. I.). Ez utóbbit azért tartja fontosnak, mert „ez azon egyedüli mód, melly a fekvő birtokot valódi becsére emeli: csak az által kaphat fel az ipar és a szorgalom, s csupán így lesz a földnépének sorsa az elnyomottság rútvádja alól felszabadulva, ha ti. tehetsége lesz esze, s munkássága után magának örökös birtokot szerezni, és nem csak személye, hanem vagyona is bátorság-

⁷⁷ Az 1723. évi törvények következményeire Orosz, 1994. 216–217. Az úrbéri pátens hatására Sinkovics, 1968. 970–978. Az örökös használat kollektív jogára Varga János, 1969. 384.

⁷⁸ Balítéletekről, 193., 196.

⁷⁹ Uo. 217.

ban leend.”⁸⁰ Hasonlóan nyilatkozott az 1834. december 9-i Szatmár megyei közgyűlésen is, amikor arra akarta rávenni a megyei küldötteket, hogy vonják vissza azt a pótutasítást, ami miatt Kölcsey Ferenc lemondott követi megbízatásáról. Úgy vélte, a parasztság számára egyetlen reménység, hogy munkája és fáradsága után magának tulajdont szerezhessen.⁸¹ A tüstént eltörrendő incapacitás, azaz a nemesség földmonopóliumának megszüntetése⁸² elvi előfeltétele a jobbágy birtokszerzésének, de igazat kell adnunk Trócsányi Zsoltnak, „nem tekinthető gyors, a jobbágyság tömegét érintő megoldásnak.”⁸³ Már ekkor is kitűnik Széchenyi és Wesselényi felfogásának különbözősége. Széchenyi a legszélesebben értelmezte a jus proprietatis, s többek között azért is propagálta törvénybe iktatását, hogy a nemesség bárkinek, így a most birtokképtelen jobbágyoknak is eladhassa nemcsak urbáriális, de allodiális birtokát is.⁸⁴ Wesselényi tisztaban volt vele, hogy a jobbágyok többsége aligha fog allodiális földeket vásárolni, ha a birtokszerzés lehetőségét törvény fogja biztosítani. Az országgyűlési reformerekkel egyetértve úgy gondolta, hogy a paraszt számára az elvi deklaráció után a legfontosabb, hogy a birtokában lévő földeket tulajdonként szerezhesse meg. Ennek eszköze pedig az örökváltság volt.

Az örökváltság igenléséig részben személyes tapasztalatok alapján, részben a sessionális földek tulajdonjogi helyzetének történeti áttekintése eredményeként jutott el. Az ezzel kapcsolatos egyik korai véleménye az 1831. március 21-én Zsibón kelt ún. „törökbúza alapító levelében” olvasható. Wesselényi ebben arra kötelezi magát, hogy a kukoricából befolyó dézsma jövedelme terhére 15 ezer vékányi mennyiséget adományoz jobbágyságai megsegítésére, hogy az éhséget elkerülhessék (Úgy vélte ez elégséges a jobbágyok félévi táplálására, míg a másik félére elég mennyiséget a legrosszabb évben is meg tudják termelni). Ebben az alapító levélben olvashatók a következők: „Azon viszonság, melybe a földesúr s paraszt egymáshoz vagyon, mást mióta a jobbágyság, ezen undok szüleménye az

⁸⁰ Uo. 227., 231. Széchenyi egy későbbi írásában csaknem azonos szavakkal érvel a birtokbirtatás mellett. Az 1840. évi törvényt úgy értelmezte, ki van mondva, hogy a „szántó-vető is bírhatson esze, tenyere, s szorgalma s ezekkel nyert pénze, vagy – ha adott Isten – szerencséje után ingatlant” Idézi: Orosz, 2000. 71.

⁸¹ Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. 1. k. Budapest, 1905. 407. (továbbiakban Kardos, 1905.) Beszédében megjelenik Széchenyi érve is, hogy a jobbágyoknak azért kell a birtokbirtatás jogát megadni, hogy a nemes bárkinek eladhassa birtokát. „Ha a magyar jobbágytól most a megváltási jog általunk megtagadtatik, ha a magyar nemes jószágocskáját eladóvá találja tenni, a paraszt meg nem vehetvén, ki veszi meg?” Jakab Elek: *B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere*. Kolozsvár, 1876. II. k. 185. (továbbiakban Jakab, 1876.) Széchenyi és Wesselényi programjának párhuzamosságairól és különbségeiről Csorba László–Velkey Ferenc: *Reform és forradalom 1790–1848*. Debrecen, é. n. 107–108. (továbbiakban Csorba–Velkey)

⁸² Csetri Elek: Wesselényi Miklós a politikai és gazdasági reformer. Előadások, 1997. 14.

⁸³ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. 139. (továbbiakban Trócsányi, 1965.)

⁸⁴ Orosz, 2000. 24.

istentelenné vált durvaságnak, melyet sötét tudatlan századok, az önkény vadon buja ölelésétől megszeplősítve örök gyalázatjokra szültek, már hála az egeknek eltöröltetett: nem egyéb, mint birtokát bizonyos bérért kiadó, s azt azon bérért használó közt lévő helyzet. *A földesúrnak tagadhatatlan birtoka s vagyona a föld, ő ezt használatra adja a parasztnak, ki ezért munka s egyebekkel esztendei bért fizet.* (Az én kiemelésem: O. I.) Hogy a birtok szentsége sértetlen maradjon, bért kell fizetni a parasztnak a neki engedett haszonért, még pedig pontosan fizetni. Másfelől pedig, hogy az igazság szentsége maradjon sértetlen, *annyinak s nem többnek kell azon haszonbérnek lenni, a mennyi, mint illő kamat a használatra kiadott tőkepénz képibe lévő birtok után helyesen járhat.*⁸⁵

Az idézett sorokból kitűnik, – miként korábban már utaltunk rá – hogy Wesselényi II. József jobbágyrendelete után már nem jobbágyoknak, hanem bérlőnek tekinti az urasági földön élő szolgáló népeket (ami félreértése volt a császár rendeletének), s földjüket a földesúr tagadhatatlan birtokának tekinti, ugyanúgy, mint barátja Széchenyi, aki szintén úgy vélte, jussa van jobbágyai minden földjéhez.⁸⁶ Az igazi problémát számára az okozza, ami a reformerek táborában másnak nem nagyon tűnt fel, hogy a birtok szentsége nincs összhangban az igazság szentségével, mert miként később kiderül, a haszonbérnek tekintett járandóságok pénzre átszámított összege magasabb, mint a tőkekamattal (ami a 19. század elején 5–6% volt). Számításai alapján arra a következtetésre jut, hogy „embereim nekem általok bírott földeimért elegenden és illően túl fizetnek,”⁸⁷ ugyanakkor maguk számára a használt föld nem hoz hasznót, hanem ráfizetéses. (Ezt állapította meg korábban Berzeviczy Gergely is.) Wesselényi nem kíván uzsorás lenni, ezért érzi erkölcsi kötelességének a törökbúza alapítvány létrehozását.

Ezzel az altruista magatartással Wesselényi követője azoknak a politikusoknak, pl. Felsőbükki Nagy Pálnak, akik a napóleoni háborúk időszakában is, amikor egyébként felhőtlen volt az udvar és a magyar nemesség viszonya,⁸⁸ felléptek a paraszti szolgáltatások könnyítéséért.

Úgy vélem azonban tévúton járnánk, ha az elmondottak alapján Wesselényit életének bármely szakaszában azok közé a politikusok közé sorolnánk be, akik nem kívánták megváltoztatni a jobbágyok és földesurak közötti viszonyt, mert hangoztatták az urasági tulajdonnak Werbőczy által megfogalmazott, egyébként

⁸⁵ Kardos, 1905. 365.

⁸⁶ Orosz, 2000. 69.

⁸⁷ Kardos, 1905. 367. Az alapítvánnyal Wesselényi gyakorlatilag a jobbágyok kilencedének felét elengedte. Azt, hogy ebben az esetben nem egyszeri felbuzdulásról van szó, és Wesselényi komolyan gondolta, hogy jobbágyai többet fizetnek a kellesénél földjeik használatáért, az is mutatja, hogy 1848. március végén, mielőtt elindult volna Pozsonyba, Zsibón és a közeli falvakban felére csökkentette jobbágyai robotját. Egyed Ákos: Wesselényi Miklós feladat vállalása 1848 tavaszán (március–május). In: Előadások, 1997. 79.

⁸⁸ Csorba-Velkey, 37.

közkeletű, elvét, s megelégedtek volna a paraszti szolgáltatások csökkentésével. Mindezt azért kell hangoztatni, mert volt olyan felfogás, amely Széchenyivel kapcsolatban azt hirdette, hogy a „nemesi földtulajdon sérthetetlen megőrzéséről vallott fanatikus felfogásával nem fért össze az örökváltságnak a gondolata sem.”⁸⁹ Wesselényi az 1830-as évek elején a nemesi földtulajdonról ugyanúgy vélekedett, mint Széchenyi, s e felfogás alapján ő sem lehetett volna a reformnemesség által megvalósítandónak tartott örökváltság híve. Számos állásfoglalása és megnyilatkozása bizonyítja azonban, hogy az volt.

Wesselényi reformprogramjának szisztematikus kifejtése a Balítéletekről c. könyvében található meg. A földesúr-jobbágy viszonyról vallott felfogása sem tárható fel az itt olvashatók nélkül. E programalkotó munkában csaknem ugyanaz van leírva a földesúri földtulajdonról, mint a már idézett alapító levélben. „Nem szenved kétséget, hogy a földnek, melyet a paraszt használ, birtoki jussa a földes Úré. – A birtoki jus szent: ebbe elegyedni bajos és nagyon kényett”⁹⁰ – állapítja meg a szerző. Rögtön kifejti azonban azt is, hogy a törvényhozásnak van hatalma egyes személyek tulajdonáról is rendelkezni, ebben azonban nagy megfontolást javasol.⁹¹ A parasztföldek feletti nemesi birtokjog hangoztatása tehát távolról sem jelenti azt, hogy Wesselényi ne vette volna tudomásul azokat a törvényi megszorításokat, amelyekre fentebb utaltunk a jobbágy használatában lévő földekkel kapcsolatban. Úgy látja, hogy a közjó indokolhatja „a tulajdonnali szabad bánás korlátozását”, de ezek nem érinthetik a tulajdon sérthetlenségének elvét. Magyarazatot találunk arra is, mit jelent számára ez az elv. „...A földnek birtoki jussa a földes Úré, s azt tőle illő árnak megtérítése, s az ő szabad megegyezése nélkül elvenni nem lehet”. De felsorolja az általa helyeselt korlátozások tárgyait is. Elsőként azt, hogy törvényes úton lehet a jobbágy által fizetett ellenszolgáltatásokat országosan szabályozni és a tizedet és kilencedet „célirányosabb lábra” állítani. Másodszor korlátozni lehet azt is, miként veheti el a telket az uraság a használatól (vagy egyáltalán elveheti-e?). Végül harmadszor azt is szabályozni lehet, hogy a „paraszt ember a használatjában lévő telkét szabadon adhassa, s hogy az illy telkeket a rajta lévő terhekkal örökre megvásárolhassa, s egy személy többet is vehessen”.⁹² Ez utóbbi tartalmazza az örökváltság lehetőségét, egyelőre még a földesúr „szabad megegyezésével”. Azt a nézetét, hogy az államnak joga van a jobbágyi szolgáltatásokat meghatározni, egy 1846. július 17-én Dózsa Eleknek írt levelében is megerősíti. Az úrbéri szabályozás szerinte nem más,

⁸⁹ Sarlós Márton: *Széchenyi István és a feudális jogrend átalakulása*. Budapest, 1960. 24.

⁹⁰ Balítéletekről, 234. Trócsányi Zsolt szerint, Wesselényi állásfoglalása a föld nemesi tulajdona mellett inkább csak gesztus. Ennek igazolását azonban nem találjuk meg. Trócsányi, 1965. 131.

⁹¹ Széchenyi is hasonló felfogást vall, amikor azt állítja, hogy a nemeseknek joguk van a jobbágy minden földjéhez, de ez a jog nem jelenti azt, hogy hatalmuk is van. Gróf Széchenyi István: *Stadium*. Lipcse, 1833, 190–191.

⁹² Balítéletekről, 234.

mint azon maximum meghatározása, amelynél több bért az uraságok jobbágyaiktól nem szedhetnek. Az állam e joga „azon kötelességből foly, miszerint tagjainak egymás feletti zsarnokoskodását, s így a földet bíró kicsiny számnak a földet nem bíró nagy szám rovására gyakorlandó monopóliumát is túrnie nem szabad”.⁹³

A második kérdés magyarázatához és a harmadik, a szabad egyezkedésre bízott önkéntes örökváltság lehetőségének és szükségességének kimondásához Wesselényi a jobbágyság történetének, és a jobbágysággal kapcsolatos törvényalkotásnak igen alapos áttekintése után jut el. A magyar alkotmány legnagyobb hibájának a parasztsággal kapcsolatos törvényeket tartja. Az általános vélekedésnek megfelelően Kézai nyomán ő is úgy véli, hogy az első jobbágyok azokból lettek, akik gyávák és árulók voltak, és büntetésből lett sorsuk az alávettetés, illetve azokból, akiket a honfoglalók fogolyként „a szolgaság járma alá” helyeztek.⁹⁴ Állítja azonban, hogy a „büntelen maradékokat” nem lehet sújtani az ősök vétke miatt. Ugyanez a véleménye az 1514. évi törvényekről is, amelyek „legbotránkozhatóbb vadságot lehellenek”.⁹⁵ A középkori törvények tanulmányozásából arra a következtetésre jut, hogy a parasztok nem voltak incapaxok, mert „tulajdon földjeik” is voltak.⁹⁶ A parasztok földtulajdonára következtet (nem megalapozottan) az 1556. évi, már a Tripartitum után megszületett törvényből, a jobbágy haereditást nem azonos módon értelmezve, mint a későbbi történetírás.⁹⁷ Világosan látta, hogy az 1608. évi 13. tc. a „részvét nélküli hideg törvény” a jobbágyköltötetés (ablicentatio colonorum) rendszerében korszakos határt jelentett,⁹⁸ s azt is pontosan érzékelte, hogy a helyzet csak a 18. században változott meg.

A reformkor politikusai közül, tudomásunk szerint először hívta fel a figyelmet az 1723. évi 18. és 62. tc. fontosságára, amelyekre később Deák Ferenc is utalt. Korábban említettük, hogy a pusztává vált telkekre a földesurak kötelesek voltak az elűzött vagy elvándorolt jobbágyokat visszafogadni. Ezt a kötelezettsé-

⁹³ Ferenczi Zoltán: Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye 1846–47-ben. *Századok*, 1902. 68. (továbbiakban Ferenczi, 1902.)

⁹⁴ A modern történettudomány Wesselényihez hasonlóan értékeli Kézai Simon munkáját. Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem. Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában* c. tanulmány „A társadalmi egyenlőtlenség eredete” c. fejezet. Budapest, 1974. 427–444.

⁹⁵ Balítéletekről, 190., 198.

⁹⁶ Uo. 193., 196.

⁹⁷ Uo. 208. A jobbágyörökség értelmezéséhez Szabó István, 1947. Szerinte a „valakinek hagyott vagy eladott örökség nem szakad el a földesúrtól örökjoggal, mert a jobbágy tulajdonképpen csak a föld, rét, malom és szőlő megfelelő becsújtát hagyhatja valakire vagy adhatja el valakinek a földesúr örökjogának sérelme nélkül” 9.

⁹⁸ Balítéletekről, 21. A mai történeti felfogás a törvény korszakos jelentőségét elismerve nem teljesen azonos Wesselényi (feltételezhető) felfogásával. Varga János szerint a törvény nem hatalmazta fel a megyéket a költözési jog nullifikálására, de arra igen, hogy magán statutumokat alkothassanak a jobbágyok ablicenciálását illetően. Varga János, 1969. 30.

get Wesselényi lényeglátóan úgy magyarázza, hogy az uraságnak „nem volt szabadságában azt tetszése szerint, ha akarja, mint majorságot is használni, *már akkor meg volt szorítva a birtoki (tulajdoni) szabad jus olly földre nézve, melly egyszer paraszt kezében volt*”. (Az én kiemelésem O. I.)⁹⁹ Hasonlóan pontosan értelmezte az úrbéri pátensnek azt a döntését, hogy az egyszer már adóalapot alkotó sessionális földeket nem lehet allodizálni, azaz uraságivá változtatni. Megértette az uralkodó döntését, hogy rendelettel szabályozta a kérdést, hiszen erre kényszerítették a rendek, akik nem akartak a jobbágyság sorsán változtatni.¹⁰⁰ Összefoglalóan arra az eredményre jut, hogy bár a paraszt által használt föld „birtoki jussa a nemes emberé,” a szabad rendelkezés e földekkel erősen meg van szorítva, mert nem lehet e földeket elvenni, azt ugyanis a törvény tiltja. Nem lehet annyi bért kérni érte, amennyit szabad alku lehetne, mert ezt is „polgári rendszabás” határozza meg, ezért „most inkább csak neve létezik annak, hogy a paraszt keze közt lévő föld a miénk.”¹⁰¹ Mindezt nem tartja hibának, sőt a megszorításokat szükségesnek és elkerülhetetlennek tartja.

Ilyen történeti áttekintés és elemzés eredményeként jutott el Wesselényi a korábban már idézett megállapításhoz, hogy Erdélyben és Magyarországon a 19. század első felében a paraszt kettős természetű, földjének hasznabérlője, de (törvénytelenül) személyében is földesuráé.¹⁰² Ebből az elemzésből azonban az is következett, amit konzervatív kortársai nem akartak megérteni: törvényes alapja van az uraságok allodiális és sessionális földjei közötti különbségnek, és ez utóbbiakra már nem érvényes a Werbőczy-féle „teljes tulajdon”.

A jobbágyság emancipálódásának a szabad tulajdonossá válás azonban csak az egyik oldala. Wesselényinél nem hiányzik a másik sem, bár kevésbé kimunkáltan az ti., hogy a jobbágnak szabad polgárrá kell válnia. A jobbágy nem tagja a nemzetnek, ezért olyan jogokkal nem rendelkezik, ami csak a karokat és rendeket illeti meg. Nem választó és választható, így a „köz dolgokra” befolyása nincs, személyéről és vagyonáról „tudta és hozzájárulta nélkül” ura intézkedhet, maga nevében pert nem folytathat, nemes ember ellen nem tanúskodhat. Mindezeket a jobbági állapot „undok következeit (resultatumit)” meg kell szüntetni, s a jobbágyságot be kell emelni az alkotmány sáncái közé. Ez nem gyengíteni, hanem éppen erősíteni, „sőt lehet végveszélytől megmenteni” fogja alkotmányunkat, amelyben egyéként sem találhatók meg e jobbági állapot gyökerei. Ez is fontos következtetése annak a történeti elemzésnek, amelyre fentebb utaltunk.¹⁰³

---

⁹⁹ Balítéletekről, 211. Az 1722-es évszám téves 1723 helyett. Ezt a következő lapon helyesbíti.

¹⁰⁰ Uo. 213.

¹⁰¹ Uo. 238.

¹⁰² Uo. 215.

¹⁰³ Uo. 216–217., Vö. Trócsányi, 1965. 140–140. Dobszay Tamás: Wesselényi Miklós és a reformellenzék a népképviselétről és a politikai jogok kiterjesztéséről a reformkor elején. In. *Wesselé-*

A mai olvasót zavarhatja, hogy Wesselényi a jobbágy tulajdonszerzésének lehetőségekor a használatában lévő telek „örökös megvásárlásáról” és nem megváltásáról szól. A kortárs Széchenyi is gyakran „örök eladásról” beszél örökös megváltás helyett. Az örökváltásért küzdő országgyűlési reformellenzék szóhasználatában is gyakran keveredik a megváltás és megvásárlás.¹⁰⁴ Mai felfogásunk szerint a paraszti járadékok (a datiak) pénzbeli ellenértékének tőkésített összegével történő megváltkozás és a telekföld megvásárlása között különbség van. Az első esetben a megváltási summát az államilag szabályozott járadékok ellenértéke szabja meg, ezeknél az uraság többet nem kérhetett (legfeljebb kevesebbet), hiszen a jobbágyi szolgáltatásokat törvény, illetve uralkodói pátens határozta meg. A második esetben viszont a föld ára is alku kérdése lehetett.¹⁰⁵

Aligha kétséges, hogy Wesselényi esetében a megvásárlás a járadékok örökös megváltását jelenti. Történeti vizsgálódásainak eredményeként tudatában volt annak, hogy az allodiális és a paraszti földek között nincs azonosság, a jobbágy-ság kezén lévő földeket nem lehet szabad forgalmi áron értékesíteni, hiszen az új (földesúri) tulajdonos is csak a törvényes járadékot szedheti kolonusaitól. A Balítéletekben a szabad egyezkedésre bízott önkéntes örökváltás híve volt, az „illő ár” csak a közjó érdekében korlátozott tulajdonért fizetett járadék tőkésített ellenértéke (vagy annál kevesebb) lehetett. Az egyezkedés szabadsága azt jelentette, hogy csak az uraság beleegyezésével váltakozhatott meg a jobbágy. Mondanivalójának lényegét össze is foglalja az alábbiak szerint: „Szíves óhajtasom azért, hogy bár minél előbb lenne az egész nemzet hajlandó a most a parasztok kezében lévő colonialis földeket nekik adni, s bizonyos, de nagyon egyszerű feltételek alatt tulajdonokká tenni”. Ennek a formája pedig az lehet, hogy a jobbágyi szolgáltatások (robot, dézsma stb.) „országosan elhatározott kulcs szerint ki dolgozandó idomzati mennyiségben (proportionális quantitásban) váltassék meg”.¹⁰⁶ Elképzelhetőnek tartja a megváltást az egész tőke azonnali letételével, vagy a tőkekamat (és a törlesztő részletek) fizetésével. Ez utóbbi esetben azonban a teherváltást a telek elidegenítése során az új tulajdonosnak is vállalni kell.

Igaz Wesselényinek is szembesülnie kellett a kérdéssel: miből váltakozzék meg a jobbágy, ha földjének műveléséből nincs elég jövedelme? Ezért jelent

---

nyi emlékülés Debrecen–Hadad–Zilah–Zsibó. A Kölcsey Társaság Füzetei 8. k. Szerk. Takács Péter, Fehérgyarmat, 1996. 39., 42. (továbbiakban Wesselényi emlékülés)

¹⁰⁴ Széchenyi szóhasználatára Orosz, 2000. 76. Az országgyűlési követek véleménye: OGYT 1. k. 335–343. Ez utóbbiak esetében olyan értelmezés is feltételezhető, hogy a megvásárlás kifejezést akkor használták, ha ezzel az uraságoknak a telekfölddel kapcsolatos minden joga megszűnik, a megváltást pedig akkor, ha bizonyos úri jogok (pl. a magszakadás esetén a földesurak háramlási joga) megmaradtak volna.

¹⁰⁵ Az 1840-es évekre már általánossá vált az a felfogás, amit Kossuth úgy fogalmazott meg: „nem a telek váltatik meg, hanem a datiak.” Ferenczi, 1902. 56.

¹⁰⁶ Balítéletekről, 237.

meg az ő gondolkodásában is a porosz módszer, a földdel való megváltakozás. Az örökváltságot úgy is el tudta képzelni, ahogy ott történt, ha három évig nem kötötték meg az egyezséget a földesúr és a jobbágy között a megváltakozásra nézve, akkor „a paraszt keze közt lévő földeknek egy negyed része ki vágatott, az mind tiszta majorság (allodium) a Földes Úré lett, a többi pedig minden további teher s tartozás nélkül a paraszt tulajdonává vált”.¹⁰⁷ A Kossuthnál és másoknál is megjelenő földdel történő megváltás terve nem számolt azzal, hogy a parasztság aligha mondott volna le akár talpalatnyi részéről is annak a földnek, amelyet magának gondolt.

Az örökváltságnak a Balítéletekben még egy feltétele van, tulajdonossá csak azokat kell tenni, akik a nemzet tagjai, akik magukat magyarnak vallják és magyarul beszélnek. A nem magyar és magyarul nem beszélő paraszt „pénzért” válhasson ugyan földbirtokossá, de „azon feltételes birtoki jussal meg ne ajándékoztassék máskint, hanem minekutána magyarul meg tanult, s magát magyarnak vallja”.¹⁰⁸

Említettük, hogy Wesselényi 1834. december 9-én Nagykárolyban elmondott beszédei is összefüggésben voltak az örökváltsággal, amely éppen a következő napon az alsó tábla ülésén is elbukott. A bukásban a bécsi udvar aknamunkája játszotta a döntő szerepet, mert sikerült elérnie, hogy a megváltakozást támogató megyék, köztük Szatmár is megváltoztassák utasításukat. Wesselényi éppen azt akarta elérni, hogy a megye november 10-i döntését vonja vissza.¹⁰⁹ Azonosulva Kölcsey Ferenc nézeteivel lényegében az ő november 25-én a megyéhez eljutta-

---

¹⁰⁷ Uo. 237. Az arányok nem pontosak. Krzymowski szerint „Es ist dies das wichtige Edikt (ti. az 1811. szeptember 14-én kiadott rendelet) welches bestimmte, dass diejenigen Bauern, die sich im erblichen Besitze ihrer Landereien befinden, ein Drittel, und diejenigen, welche ihr Land nicht erblich besitzen, sogar die Hälfte ihres bisherigen Grundbesitzes an die Gutsherren abtreten mussten; Richard Krzymowski: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*. Stuttgart, 1951. 2. Aufl. 206. A Wesselényinél szereplő három év arra utal, hogy az 1807. október 9-én kiadott rendelet kimondta, hogy az örökös jobbágyviszony 1810-től kezdve akkor is megszűnik, ha az érdekelt felek ezt nem indítványozták. Poroszországban egyébként megkülönböztették a jó birtokjogú (Erbzinsleute) és a rossz birtokjogú (Lassiten, Lassbauern) parasztokat. Szászországban a rossz birtokjogúak aránya csak 6,5%, Brandenburgban 33,5%, Pomerániában viszont 50% volt. Volker Klemm–Rudolf Berthold–Hans Scholz: *Agrargeschichte von den bürgerlichen Agrarreformen zur sozialistischen Landwirtschaft in der DDR*. Berlin, 1978. 18. A földdel történő megváltakozás Poroszországban sem volt népszerű, maga az 1811. évi rendelet is fontosabbnak tartotta a pénzzel, vagy terménnyel történő megváltakozást. Friedrich Lütge: *Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1967. 2. Aufl. 232. Vö. Bernáth Gyula: *A magyar jobbágyfelszabadítás eszméaramlatai 1790–1848*. Budapest, 1930. 16–17. A porosz megváltakozás lassúságát az bizonyította, hogy 1838-ig a parasztok 8,8%-a váltakozott meg, s a földeknek csak 5,53%-a lett szabad paraszti birtok. Niederhauser Emil: *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában*, Budapest, 1962. 53–54.

¹⁰⁸ Balítéletekről, 239.

¹⁰⁹ 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk. Gergely András, Budapest, 1998. 212.

tott előterjesztését vette alapul első felszólalásában. Nemcsak érveit, de érvelésmódját is követte.¹¹⁰ Meg akarta győzni a közgyűlés nemeseit, hogy az örökváltság ellenzése a tulajdon korlátozása, hiszen az örökváltsággal a nemes eladhatja jobbágytelkét. Egyébként is, ha a jobbágy szabadon értékesítheti telke haszonvételét, a nemesnek csak eszmei tulajdona marad a telekben. A kolonikális földért a földesúr már eddig is szedhetett taxát (pénzre átszámított évi járadékot), ami tekinthető egy számított tőke éves kamatának, miért ne lehetne joga a tőke megszerzésére? Miért ne lenne arra is mód, hogy a jobbágytelken élő nemesek is a megváltással földbirtokot szerezhessenek. A végső konklúziója: az örökváltsággal a nemesség nem veszít, hanem nyer. A borgőzös közgyűlést azonban az érvek nem hatották meg, a korábbi döntés érvényben maradt.¹¹¹

A hűtlenségi pert azért indították ellene, mert az örökváltság megbuktatását egy második felszólalásában összekapcsolta a kormány mesterkedéseivel. Az egyik tanú szerint úgy nyilatkozott beszédében, hogy „a kormány teljességgel nem akarja az 5-ik cikkely lábrakaphatását, elfacsart álorcztát tevén undok képre, kihúzta 9 millió ember zsírját, s már most csak arra várakozik, hogy ezen 9 milliók zsírja kiszívása után azokat ellenünk felingerelevén, annak körmei közül ő szabadítson ki bennünket, s ekkor a nemeseket (elfogyván már azon tehén teje, melyet oly rég óta szabadosan önkény szerint fej) ellenünk fordítván dühét, a rabszolgaságig lealacsonyítson”.¹¹²

1835 márciusában Erdélyben is per indult Wesselényi ellen egy könyomatos sajtó kolozsvári törvénytelen működtetése miatt, amelyen cenzúrázás nélkül ki nyomtatta az Országgyűlési Naplót, de azt is felrötták neki, hogy 1831-ben birtokain nem engedte meg az újoncok (törvénytelen) toborzását és birtokain „fertelmes fajtalanságokra vetemedett”.¹¹³

Nem lehet e tanulmány feladata Wesselényi magyarországi és erdélyi perének nyomon követése,¹¹⁴ arra azonban utalnunk kell, hogy a hűtlenségi perben vissza-

¹¹⁰ Pajkossy Gábor: Kölcsey követi lemondásának történetéhez. *Századok*, 1996. 1194.

¹¹¹ Trócsányi, 1965. 272.

¹¹² Jakab, 1876. 1. k. 63. Kardos, 1905. 1. k. 408. Az 5. tc. tartalmazta az örökváltságot, amíg az első táblán el nem bukott.

¹¹³ A vád szerint „a maga jószágbeli jámbor adózó polgár szolgáló embereinek, fiatal, ártatlan szűz több leányait szüzességeiben megrontotta vétkesen, a földesúri fényes tulajdoni jusnak gyalázatos ocsmány visszaélésével és a köztársaságnak undorodásával megszeplősítette, kiktől élő gyermekei vannak, jelesen törvénytelen élete gyümölcsei”. Kardos, 1905. 1. k. 413. Pajkossy Gábor: Wesselényi és politikai pere. In: Wesselényi emlékülés, 59. A szokatlan az volt, hogy hasonló esetekben más birtokosok ellen nem került sor vádemelésre.

¹¹⁴ A perek körülményei és lefolyása tisztázottnak tekinthető. Trócsányi, 1965. (A hűtlenségi per c. fejezet) 339–425. Uő: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere*. Budapest, 1986. (továbbiakban Trócsányi, 1986.) Jakab, 1876. Kolozsvár, 1–11. Kardos, 1905. 400–512. Pajkossy Gábor i. m. 59–65. Erdmann Gyula: *Wesselényi Miklós politikai pere és az 1839–40. évi országgyűlés*. Wesselényi emlékülés, 113–128.

térően szerepel Wesselényi állásfoglalása az örökváltság mellett. A vizsgálat kérdéseinek egyike is az iránt érdeklődött „mit mondott Wesselényi az országgyűlési tárgyalásokról, különösen az úrbéri törvény javaslatokról”.¹¹⁵ Az alsóházi vitában a per igazságtalan voltát azzal is alátámasztották, hogy Wesselényit annak az 5. törvénycikknek a pártolása miatt fogták perbe, amelyet az országgyűlés többsége is támogatott.¹¹⁶ Wesselényi védőiratának szövegében is szerepelt, hogy az örökváltság hasznosságát és célszerűségét szerette volna elfogadtatni Szatmár megye közgyűlésével.¹¹⁷ Később is arra hivatkozott, hogy a szatmári közgyűlésen „az úrbéri 5-ik t. cikket pártoltam, ugyanazon okokkal, mellyek az ország gyűlésén különböző alakokban sokszor és sokak által felhordattak”.¹¹⁸ 1843-ban megjelent könyve előszavában is azt írta, hogy „1835-ben fejvesztés büntetésével járó pör indítattott ellenem a parasztok szabad alku szerinti magok megválthatása ügyének pártolásáért...”¹¹⁹

Az örökváltságnak arról a szabad egyezkedésre bízott önkéntes formájáról, amely Wesselényi eddigi elképzeléseiben szerepelt, az 1832–36. évi országgyűlés elutasítása után az 1839–40. évi országgyűlés különösebb ellenállás nélkül pozitívan döntött. Hamar kiderült azonban, hogy ezen az úton nagyon lassú és nehézkes lehet csak a jobbágyság felszabadulása. A börtönből kiszabadult Kossuth a Pesti Hírlap hasábjain, majd a Hetilapban széles körű agitációt kezdett a kötelező örökváltság mellett, azért, hogy a földesurak akarata ne gátolhassa meg a jobbágyok megváltakozási szándékát. Ez később azzal is kiegészült, hogy az államnak közre kell működnie a megváltásban, részt kell vállalnia a megváltási összeg előteremtésében.¹²⁰

A beteg és rövidesen teljesen vak Wesselényi az 1840-es években követte a reformerek új generációjának nézeteit. A „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében” című utolsó nagy művében „honunk teendői” között nemcsak a szlávok méltányos jogainak teljesítését, a magyarság iránti „bizodalom” erősítését és az alkotmányos haladást tekinti fontosnak, de azt is, hogy az örökváltság kötelező

---

¹¹⁵ Trócsányi, 1965. 33.

¹¹⁶ Trócsányi, 1986. 364.

¹¹⁷ Uo. 417. Trócsányi Zsolt és Barta István kutatásaiból tudjuk, hogy e védőirat megszerkesztésében az ügyvédek, Kölcsey és Deák mellett maga Wesselényi is részt vett. Uo. 420.

¹¹⁸ Kardos, 1905. 499.

¹¹⁹ Báró Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Budapest, 1992. 15–16. (továbbiakban Szózat)

¹²⁰ Szabad György: *Kossuth Lajos üzenetei*. Budapest, 1994. 68., 75. Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1982. 27., Uő: *Keresztútjában a Pesti Hírlap (Az ellenzéki és a közélet liberalizmus elválása 1841–42-ben)*. Budapest, 1983. 23., 128–129. (továbbiakban Varga János, 1983.)

érvényű legyen „természetesen a földesúr teljes kártalanításával”.¹²¹ A teendők között szerepel a városok reformja, ahol három feltétel teljesítése, (írni-olvasni és magyarul tudás, az alkotmány ismerete) mindenkinek jogot adna arra, hogy saját nevében folytathasson pert, minden „testi szegényítő” büntetéstől mentes legyen, személyes szabadságától csak ítélet után legyen megfosztható, joga legyen hivatalviselésre, legyen joga „bármi fekvő jószágnak vételére és biztos bírására.”¹²² Ezeknek a feltételeknek azonban a kötelező örökváltság esetében a parasztság soraiban nem kellene teljesülniük főként azért, mert „a földesurak közt ... hihetősen többen vannak, kik a kötelezett megváltást nem tekintik kívánatosnak” így lennének olyanok, akik e feltételek hiányában utasítanak el a megváltást, nem segítenék az iskoláztatást, holott feladatuk a műveltség terjesztése lenne.¹²³

Az 1840-es években már a konzervatívok sem hangoztatták, hogy az úrbéres föld is az uraságok kizárólagos tulajdona. Tudomásul vették, hogy csak a járadékokat tekinthetik a földesurak kizárólagos sajátjának. Ugyanakkor a kötelező örökváltságtól elzárkóztak és csak a teljes megváltást tartották elfogadhatónak. A teljes megváltáson azt értették, hogy a megváltási tőkének akkorának kell lennie, amellyel allodiális földjeik bérmunka igényét tőkéletesen ki tudják elégíteni.¹²⁴ Wesselényi aligha így értelmezte a teljes kárpótlást. A kötelező örökváltság melletti állásfoglalása miatt eleve elhatárolódott a konzervatívoktól, bár azt nem tudjuk, hogy követte-e Kossuth felfogását, aki az 1840-es évek elején még szintén teljes, a második felében már igazságos kárpótlásról beszélt.¹²⁵

Kossuth és Wesselényi kapcsolatában az 1840-es évek második felében nem a kárpótlás formája, hanem az erdélyi úrbérrendezés, illetve örökváltság kérdései állottak a középpontban.

Ismeretes, hogy Erdélyben a magyar korona más országaitól eltérően nem volt úrbérrendezés, így a jobbágyok telkei és terhei nem voltak pontosan szabályozva. Egy 1819–20-ban történt adóösszeírás (Conscriptio Czirákyána) felmérte ugyan a jobbágyok kezén lévő földeket, mint adóalapot, ez a felmérés azonban nagyon

¹²¹ „Jobbágytelki állomány használatának (usufructuatio) szabad adás vevése, valamint az úrbéri tartozások örökös megváltása mint törvény által már adott engedmények, nemkülönben, ha törvényhozásunk az úrbéri tartozás megváltását nemcsak, mint most, a földesúr akaratjától függővé, hanem elhatározandó úton és móddal kötelezőleg (természetesen a földesúr teljes kártalanításával) megtörténendőnek rendelné...” Szózat, 228–229.

¹²² Uo. 227–228.

¹²³ Uo. 228. Vö. Trócsányi, 1986. 462.

¹²⁴ Varga J. 1983. 128–129., Orosz, 2003. 134.

¹²⁵ Uo. 138. Kossuth szerint kárpótlásnál nem a szolgáltatások teljes tőkésített értékét kell figyelembe venni, csak azt a valóságos hasznot, ami a jobbágyi járandóságokból az uraságokra háramlik. A teljes, igazságos (sőt a Batthyány Lajos által javasolt méltányos) kárpótlás kérdésében a reformerek között sem volt összhang, Deák például az Ellenzéki Nyilatkozat szövegében a Kossuth által javasolt igazságos kárpótlást teljesre javította ki.

messze állott a valóságtól, hiszen a földesúr és jobbágy közös érdeke volt, hogy ne kerüljön be minden föld, ami a jobbágy kezén volt az adóalapba. A liberális ellenzékiek szerint a jobbágyföldök harmada nem szerepelt az összeírásban.¹²⁶ Erdély az 1840-es évekbe jutott el odáig, hogy tervezni lehetett az úrbérrendezés megvalósulását. Az 1846-os országgyűlés előtt készült el liberális ellenzékiek közreműködésével az országgyűlési bizottság javaslata úrbéri és adó ügyekben, s ebben az úrbérrendezés a tagosítással is összekapcsolódott volna, így végrehajtásának határideje akár több évtizedre kitolódhatott volna.

Ebben a helyzetben jelent meg a Jelenkor c. lapban egy álnéven írt cikksorozat, amely Kossuthra is hivatkozott, hogy Erdélyben nem az úrbérrendezés a legfontosabb feladat, hanem a jobbágy-földesúr kapcsolatának bérleti viszonyra alakítása és a nem nemesek birtokbírhatásának törvénybe iktatása. Wesselényi Kossuthhoz fordul, aki május 27-én tanulmány értékű levélben válaszol kérdéseire.¹²⁷ Kossuth e levélben nemcsak azt fejté ki, hogy az úrbéri viszonyokat nem lehet magánjogi, csak közjogi kérdésként kezelni, de azt is, hogy „az úrbérek ideje lejárt” s Erdélynek arról kellene gondoskodnia, hogy úrbérre ne legyen szüksége. Magyarországon is kényszerítő váltságtörvény kell és az úrbéri viszonyokat az egész országban egyszerre kell megszüntetni egy váltsági bank közreműködésével, úgy, hogy a kárpótlási összeg egy részét az állam vállalja magára, de a jobbágy a rá eső summát úgy fizesse, hogy kötelezettsége ne legyen több, mint amit jelenleg adóba fizet. Ennek feltétele a nemesi adózás bevezetése, azaz a közös teherviselés.¹²⁸

Ferenczi Zoltán szerint Wesselényit megdöbbenette Kossuth levelei. Ennek oka azonban nem az elvek különbözősége volt – ahogy sokan gondolták –, hanem a taktika eltérése. Kossuthoz hasonlóan kármentesítés nélküli jobbágyfelszabadítást, azaz „tulajdontóli megfosztást” ő sem tudott elképzelni. Ezért olvasta kétségek között az „Anti-Úrbérváltság” c. röpiratot, amely a kárpótlás nélküli jobbágyfelszabadítást propagálta.¹²⁹ A kényszerített örökváltságnak viszont már 1843-ban is híve volt, de az erdélyi viszonyok között úgy vélte, hogy ezzel kezdeni a törvényalkotást „a dolgot bizonyonnyal nagyon terhesíti”.¹³⁰ Azzal is egyetértett, hogy a nemességnek részesülnie kell a közterhekből, a nemesi adómentességet igazságtalannak és károsnak tekintette.¹³¹ Ha azonban úgy van összekapcsolva a kötelező örökváltság a közteherviseléssel, hogy a jobbágyra eső fél váltság-

¹²⁶ Miskolczi Ambrus: Erdély története 1830-tól napjainkig. In: *Erdély története három kötetben*. III. k. Szerk. Szász Zoltán, Budapest, 1986. 1339. (továbbiakban Miskolczi, 1986.)

¹²⁷ Trócsányi, 1986. 494–495.

¹²⁸ Kossuth levelét közli Ferenczi, 1902. 53–55.

¹²⁹ Uo. 66.

¹³⁰ Uo. 141.

¹³¹ Csetri Elek: Wesselényi Miklós a politikai és gazdasági reformer. In: *Előadások*, 1997. 19.

összeg ne legyen több, mint eddigi adója, a nemesség pedig elveszítvén adómentességét, a másik felét magára vállalja, akkor a jobbágytelken „fekvő datákat megváltaná a nemes ember maga magától, hogy a jobbágnak adja, s neki maradna semmi.” Kossuth elképzelésénél kivihetőbb lenne „a féld vagy állomány egy részének a többiveli megváltása – úgy, mint Poroszhonban”. Kossuth azt mondja, hogy nem úrbér, hanem szabad föld és szabad ember kell, de ott ahol még úrbér sincs, ő is azt mondaná „Istenért, adjatok legalább úrbért”.¹³²

Amikor Udvarhelyszék követévé választja az 1846. szeptember 9-én megnyíló országgyűlésre, küldőihez intézett nyílt levélben tisztázza nézeteit az úrbérrendezéssel és az örökváltsággal kapcsolatban. Továbbra is vallja, hogy az úrbért meg kell alkotni Erdélyben is, de azért, hogy híd legyen az örökváltságához. A jobbágyi földek úrbárium szerinti mennyiségének a status quot kell tekinteni, sőt a magyarországi viszonyokkal ellentétben minden irtványt (az engedély nélkül irtottakat is) úrbériségnek tekintene, ami 1820 előtt született.¹³³ Erdélyi viszonyok között magasan, (az országgyűlési előkészítő bizottság javaslatától mindenképpen magasabban) javasolta meghatározni a jobbágytelkek nagyságát is.¹³⁴ A porosz típusú megváltás lehetőségének ismételt felvetésével azonban Wesselényi sem mérlegelte, hogy az ugyanúgy lehetőséget teremtett volna a paraszti földek csökkentésére és az allodiumok növelésére, mint az, amiről végül Erdélyben is törvényt hoztak.

Wesselényi az 1840-es évek második felében semmit sem adott fel korábbi elveiből, a kötelező örökváltságból sem, de taktikájában óvatos volt, nehogy az örökváltság Erdélyben a jobbágyok földje egy részének kisajátításához vezessen. Az események azt mutatták, hogy balsejtelmei nem voltak megalapozatlanok. Az 1846–47. évi erdélyi országgyűlésen a konzervatívok diadalmaskodtak. Az úrbárium alapja az 1819–20. évi Cziráky-féle összeírás lett és minden ezen kívüli földet (tehát a parasztok használatában lévő földek harmadát), az allodiumokhoz lehetett csatolni. Ez volt a helyzet az irtásokkal is. A szentesítés alkalmával az uralkodó tett néhány a parasztok számára kedvező módosítást (magnövelte a beltelek terjedelmét, hét évről 12 évre emelte azt az időt, ameddig az összeíráson

---

¹³² Ferenczi, 1902. 147. A közhelyviselés és örökváltság összekapcsolását sokkal élesebben bírálta egykori barátja Széchenyi István, aki Sobri-féle magatartásnak tekintette Kossuth eljárását. Orosz, 2000. 53.

¹³³ Az 1848. évi törvények nem rendelkeztek az irtásokról. Deák Ferenc javaslata 1848 szeptemberében azokat az irtásokat, amelyek 1816 előtt születtek, visszaválthatatlannak tekintette, de azokat, amelyeket már az uraságok visszaváltak, nem kívánta háborgatni. E javaslatból azonban nem lett törvény. Az 1853. évi úrbéri pátens azonban csak az irtásokat hagyta meg a volt jobbágyok kezén, amelyek úrbéri jellegűvé váltak, a többiek az uraságok által visszaválthatók maradtak. A végső döntést az irtásföldek esetében is csak az 1871. évi törvények mondották ki, de ekkor már együtt rendezték a magyarországi és erdélyi irtások sorsát. Orosz, 1998/b. 105., 115., 132.

¹³⁴ Trócsányi, 1986. 498–499.

felüli földek nem allodizálhatók stb.) összességében azonban igaza volt Wesselényinek, amikor az 1847. évi erdélyi úrbért Ulászló törvényeihez hasonlította.¹³⁵ Nem túlzott az erdélyi románok egyik vezetője George Barițiu sem, aki szerint 1847-ben olyan törvényt hoztak, amelynek alapján a földesurak elrabolhatták az 'ab antiquo' jobbágybirtokot képező földek legnagyobb részét és azt bekebelezhatték allodiális birtokaikba.¹³⁶

Az 1848. évi márciusi magyarországi események még utoljára felvillanyozták a beteg és vak Wesselényit. Barátai kérésére Pozsonyba sietett, de a magyarországi országgyűlés már elvégezte feladatát, azt pedig nem tudta elérni, hogy az erdélyi országgyűlést még áprilisban összehívja az uralkodó. A májusi kolozsvári országgyűlés legfőbb feladatának tekintette, hogy meggyőzze honfitársait az unió és a jobbágyfelszabadítás kimondásának összekapcsolására. A késlekedést most is veszedelmesnek tartotta, mert a magyarországi jobbágyfelszabadítás híre eljutott a Partiumba és Erdélybe is, és a parasztok között olyan rémhírek terjedtek el, hogy a császár jobbágy felszabadító levelét az urak elrejtették és nem akarják végrehajtani. Szomorúan kellett tapasztalnia, hogy saját zsibói, hadadi és más faluból való jobbágysai is a lázadók között voltak s Völcsökön az egyik megyei deputátust agyonverték a feldühödött parasztok.¹³⁷

Wesselényi partiumi kormánybiztosként közreműködött a parasztok lecsendesítésében, részvevője lehetett annak az Indítványozó Bizottságnak amely kidolgozta az erdélyi jobbágy felszabadító törvényt. A minta természetesen a magyarországi, már szentesített törvény volt. A bizottság nevében június 4-én Wesselényi terjeszthette be a robot, dézsma és pénzbeli fizetések eltörléséről szóló IV. törvénycikket, amelyet az országgyűlés egyhangúlag elfogadott. Az erdélyi jobbágyok, a balázsfalvai román gyűlés kívánságának megfelelően is, ugyanúgy állami kárpótlás mellett szabadult fel, mint a magyarországi. Az erdélyi sajátosságokat azonban nem lehetett megkerülni. Ezek között a későbbiekben még sok vita forrása lett, hogy a székely örökség (siculica haereditas) tisztán majorsági jellegét a törvény elismerte s így nem szabadította fel a székelyföldi jobbágyokat. A többi erdélyi jobbágy azonban, bár szűkebb területen, de jobb feltételek között kezdhetett új életét, mint a magyarországi. A törvény ugyanis, noha Wesselényi szándékától eltérően nem húzta meg a pontos határt az úrbéres és allodiális földek között,¹³⁸ de a nyílt levélben megfogalmazottaknak megfelelően minden

¹³⁵ Uo. 502. Ferenczi, 1902. 158–162., Miskolczi, 1986. 1339–1340.

¹³⁶ *Erdély története (Din Istoria Transilvaniei)*. Szerk. Miron Constantinescu, Bukarest, 1964. 1. k. 364.

¹³⁷ Egyed Ákos: Wesselényi Miklós küzdelme az unióért és a jobbágyfelszabadításért. In. *Wesselényi emlékülés*, 60., Uő: Wesselényi Miklós feladatvállalása 1848 tavaszán. In. *Előadások*, 1997. 81. Uő: A jobbágyviszonyok megszüntetése Erdélyben. In. *Jobbágyfelszabadítás 1848*. főszerk. Varga János, Budapest, 1898. 48.

¹³⁸ Miskolczi, 1986. 1372.

földjükben birtokon belülinek jelentette ki a jobbágyokat és zselléreket és leszögezte, hogy „azon telkek és földek használatában, melyek kezökben találtnak, bárminő természetűek legyenek is, azok nem fognak bíróság közbejötte nélkül háborgattatni...”. Nem kevesebbet jelentett a törvény, mint azt, hogy nem a jobbágnak kellett bizonyítani, hogy földjei úrbéres természetűek, hanem az uraságoknak, hogy nem azok.¹³⁹ Wesselényi még megérhette, hogy az amiért egész életében küzdött: a jobbágyság felszabadítása és a földesúr-jobbágy viszony megszüntetése, Magyarországon és Erdélyben, a két testvérházában egyaránt megvalósult.

---

¹³⁹ Orosz, 1998. 87.

KOSSUTH LAJOS ÉS AZ ÚRBÉRI KÁRPÓTLÁS A REFORMKORBAN

Az 1848. évi áprilisi törvények között kettő is foglalkozik a földesurak kárpótlásával. Az egyik, a jobbágyok felszabadítását kimondó IX. tc. „a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület véd-paizsa alá helyezi”, de ígéretet tesz arra is, hogy a következő országgyűlésen külön törvény fog foglalkozni a kármentesítéssel.¹⁴⁰ De már ezen az országgyűlésen is elfogadták a XII. tc.-et, amely külön is intézkedett „az úrbéri megszüntetett magán úri javadalmak státusadósággá leendő átváltoztatásáról,” s kimondta, hogy ezek „igazság szerinti megbecsültetését” a minisztérium a legrövidebb idő alatt eszközölni fogja, úgy, hogy „a megbecsülés alapjául egyedül azon haszon szolgáland, mely abból az illető földesurakra valósággal hármlott – nem pedig azon teher, melyet az azt szolgáltató alattvalók viseltek”. Meghatározta e törvény azt is, hogy a kármentesítési tőkét a megbecsülendő évi haszon hússzorosa fogja jelenteni, s azt is, hogy a kármentesítési tőke fejében az állam „statuskötelezvényeket” fog kibocsátani s átadni a birtokosoknak, aminek fedezetéül „a kincstári fekvő javak szolgálnak”, ha pedig ezek nem lennének elegendők, akkor kárpótlásra egyéb államjövödelmek is felhasználhatók. A törvény arra is felhatalmazza a kormányt, hogy a korábban megkötött örökváltsági szerződések ügyében „az igazság és a méltányosság” szerint intézkedjék, illetve, hogy az így elismert államadósság törlesztése és kamatozása tárgyában a IX. tc.-ben foglaltakat is megismételve az országgyűlésnek törvényjavaslatot terjesszen elő.¹⁴¹

Az úrbéri kárpótlás vagy kármentesítés a reformkori politikai szótárban az örökváltság, vagy a jobbágyfelszabadítás során elveszített úrbéri szolgáltatások után a földesurak számára fizetendő tőkeösszeg volt.

A földesurak kármentesítésének történetét a 19. században három szakaszra oszthatjuk. Az első az 1848. évi törvények megalkotásáig terjedő idő, amelyben,

---

¹⁴⁰ „Ő Felsége a magán földesuraknak akkénti kármentesítése iránt, hogy az eddigi úrbéri tartozásokkal felérő tőkeérték részükre a közállomány által hiány nélkül kifizetessék, a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot fog magyar ministeriuma által előterjeszteni.” Az 1848. évi IX. tc. 1. és 2. §-a.

¹⁴¹ Az 1848. évi XII. tc. 1.–2.–3.–5.–9. §-a.

néhány kivételtől eltekintve inkább csak elméleti vita folyt arról; hogyan történjék meg az úrbéres szolgáltatások megszüntetése s ennek kapcsán milyen ellenszolgáltatás illesse meg a földesurakat.

A második szakaszt 1848–1849 jelenti, amikor az első népképviselői országgyűlés igyekezett megfelelni az áprilisi törvények előírásainak, s kidolgozni a kárpótlás lebonyolításának rendjét és pénzügyi forrásait, bár a törvény megalkotásáig – nem a saját hibájából – nem jutott el.

A harmadik szakasz az abszolutizmus korszakára esik, amikor az 1850-es években uralkodói pátensek intézkedtek nemcsak a jobbágyfelszabadítás, de a földesúri kármentesítés végrehajtásáról is.

Kossuth Lajos e három szakasz közül tevékeny résztvevője természetesen csak az első kettőnek lehetett. E rövid tanulmány azt igyekszik összefoglalni, milyen felfogást alakított ki a jobbágyfelszabadító törvények megalkotásáig a földesurak kármentesítése ügyében.

Előjáróban le kell szögeznünk, noha kortársai és a későbbi történetírás is gyakran vádolta túlzó radikalizmussal, Kossuth soha nem vetette fel a kárpótlás nélküli jobbágyfelszabadítást, amely pl. a francia forradalmi törvényhozásban megvalósult. Az *Anti-Úrbérváltás* című röpiratban vagy Táncsics bizonyos írásaiban megjelenő nézeteket soha nem tette magáévá.¹⁴² Számára a tulajdon szent dolog volt, s a földesúri tulajdont éppen úgy nem lehetett ellenszolgáltatás nélkül elvenni, mint bárki más tulajdonát.¹⁴³ Politikája, mint ismeretes, az érdekegyesítésen alapult, amelynek lényege az volt, hogy a társadalmi átalakulással sem a jobbágyságot, sem a nemességet nem érheti kár. Meggyőződéssel vallotta, hogy

¹⁴² Az *Anti-Úrbérváltás* című röpirat szerint a jobbágyságot úgy is meg lehet szüntetni, „ha az úri adónak minden nemei, kivétel nélkül az országban és mindenütt egy időben minden *váltságdíj* vagy *kárpótlás* nélkül (az én kiemelésem – O. I.) egyszerűen és törvényesen eltöröltetnek”. *Anti-Úrbérváltás*. Lipcse, 1846. 57. 1. Táncsics szerint csak annyit kell törvénnyel kimondani, hogy „a robot és dézma váltságdíj nélkül el van törölve, s mi mindnyájan egyenlően szabad emberek vagyunk”. Táncsics Mihály: *Nép szava Isten szava*. In: *Táncsics Mihály munkái*. II. köt. Budapest, 1873. 68.

¹⁴³ Kossuthnak a nemesi kárpótlással kapcsolatos nézetei összefoglalóan nincsenek feldolgozva, de a jobbágyfelszabadításról vallott felfogásának elemzése során többen érintik a kármentesítés megoldására tett javaslatait is. Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok az 1848–49-es magyar forradalomban*. Budapest, 1949. 87., 172. stb. (továbbiakban Szabó E., 1949.) Szabó István: *Kossuth és a jobbágyfelszabadítás*. In: *Szabó István: Jobbágyok – parasztek* Bp., 1976. (továbbiakban Szabó István, 1976/a.) Uő: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848–49-ben. In: *Jobbágyok – parasztek. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Sajtó alá rendezte Für Lajos. Budapest, 1976. 266., 289., 291., 335., 338. stb. Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977. 59., 106. Uő: *Kossuth Lajos üzenetei*. Budapest, 1994. 75., 91. Uő: *Kossuth irányadása*. Budapest, 2002. 97., 115., Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Budapest, 1971. 26., 58., 61–62. (továbbiakban Varga János, 1971.), Orosz, 1998/b. 63., Uő: *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000. 76. (továbbiakban Orosz, 2000.)

„az érdekegyesülés képezi hazánk jövődjének biztos létének alapfeltételét”. Ennek érdekében meg kell szüntetni az úrbéri viszonyokat, amelyek a jobbágy és földesúr közötti „kölcsonös gyűlöletesség magkövét” képezik, de kárpótlás nélkül senki nem veszítheti el tulajdonát.¹⁴⁴ A kérdés Kossuth számára is ugyanúgy vetődött fel, mint kortársai számára: mit tekinthetünk olyan földesúri tulajdonnak, ami után kárpótlás jár az úrbéres kapcsolatok felszámolása során, s milyen feltételek mellett kell a kárpótlást az uraságoknak megkapniuk.

Aligha kétséges, hogy a reformkor kezdetén, az 1830-as években még nagyon sokan úgy vélték, hogy az *úrbéres telek kizárólagos földesúri tulajdon*, s a *Hármaskönyv* tulajdonjogi elveinek megfelelően az elveszített telekföld után a földesurakat kárpótlásként a *föld ára* illeti meg.

Még azt sem állítjuk, hogy csak a konzervatív földbirtokosok voltak ezen a véleményen, hiszen Wesselényi is azt írta: „nem szenved kétséget, hogy a földnek, melyet a paraszt használ, birtoki jussa a földes Úré”.¹⁴⁵ Széchenyi szerint „a magyar föld mostani systemánk szerint a fejedelemé és a nemeseké: úgyhogy törvényeink szerint tagadhatatlan jussunk is van jobbágyaink minden földjéhez, s azért, mert ő azokat csak bérben tartja”.¹⁴⁶ Természetes, hogy a konzervatívok még inkább hangoztatták e felfogást. Abaúj megye követe az 1832–1836. évi országgyűlésen így nyilatkozott: „ezen szabad alkotmányú Országban a föld tulajdona az Úré”. Torontál megye követe szerint nincs és „nem is volt soha különbség az allodiális és urbáriális tulajdon között”.¹⁴⁷

A liberális reformnemesek többsége azonban vitatta ezt a felfogást.

Deák úgy vélte, a telekföldben a földesúr jogát távolról sem lehet korlátlan tulajdonnak tartani.¹⁴⁸ Mások is arra hivatkoztak, hogy a telket nem lehet kirekesztőleg az uraság tulajdonának tekinteni, hiszen az állami adóalapot nem lehet ki-sebbiteni, ezért a jobbágy nem becsültethető ki birtokából, s „a jobbágyi telkek egyetemje az adózó nép kezénél mindig megmarad”.¹⁴⁹

Kemény Zsigmond egyértelműen fogalmazott, amikor azt írta: „a colonicatura nem olyanemű birtoka a földesúrnak, mint az allodiatura”.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Vizota Gyula: *Gróf Széchenyi István Írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. II. köt. Budapest, 1931. 914., 1008. (továbbiakban Vizota, 1931.), Vö. Orosz, 2000. 181. Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1946. 347.

¹⁴⁵ Balítéletekről, 234.

¹⁴⁶ Gróf Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, 1833. 190–191.

¹⁴⁷ Kossuth Lajos Összes Munkái (A továbbiakban: KLÖM) Országgyűlési Tudósítások. 1. köt. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1948. 338. Vö. Orosz, 2000. 153.

¹⁴⁸ Az 1832–1836. évi országgyűlés jegyzőkönyve. III. köt. 249.

¹⁴⁹ KLÖM 1. köt. 557.

¹⁵⁰ Kemény Zsigmond: *Korkívánatok*. Budapest, 1983. 456–57. (továbbiakban Kemény, 1983.)

Kossuth még liberális kortársainál is messzebb jutott az úrbéres földek tulajdonjogi helyzetének megítélésében, mert már 1828-ban úgy gondolta, hogy „a földesurat csupán az illető *jobbágyi adózások tekintetében* lehet a jobbágytelek tulajdonosának nevezni, valóságos tulajdonosa pedig az adófizető jobbágy”.¹⁵¹ 1833-ban, egy akkor nyilvánosságra nem került munkájában pedig azt hangoztatta, hogy az államnak a közjó tekintetében joga van „egyesek tulajdonát nem elvenni, hanem illő pótlással felcserélni”.¹⁵²

A jobbágytelek tulajdonjogi helyzetének liberális felfogásából fakadt, hogy már az 1832–1836. évi országgyűlésen úgy vetődött fel a kérdés, meg lehet-e engedni a jobbágyoknak, hogy járadékfizetési kötelezettségét egy bizonyos tőkeösszeg lefizetésével örökösen megváltsa, s ezzel a tulajdonjogot is meg szerezzék a megváltott telekre. Bár a megváltási összegről ekkor nem esett szó, hiszen az szabad megegyezésre volt bízva földesúr és jobbágy között, nem kétséges, hogy nem a föld megvásárlásával, hanem a szolgáltatások megváltásával jutott volna a jobbágy telkének tulajdonába. A kérdés második részére ekkor még az alsó tábla sem szavazott igennel, a feudális jogszemléletben még nagyon erős volt a telek földesúri tulajdon voltáról vallott felfogás, az elsőt pedig, mint ismeretes, a főrendek és az uralkodó utasították el.¹⁵³

A gondolat azonban, hogy a járadékok megváltásával és nem a telek árának megfizetésével is telke tulajdonosa lehet a jobbágy, befészkelte magát a közgondolkodásba, annál is inkább, mert azokat a korlátokat, amelyet állami törvények és az úrbéri pátens az úrbéres földek tekintetében az uraságok rendelkezési joga elé állítottak, a legkonzervatívabb, verbőczyánus birtokosnak is tudomásul kellett venni. Azt tudniillik, hogy az úrbéres földfeletti rendelkezési jogát a jobbágy kibecsültethetlensége miatt a földesúr elveszítette, s a földből származó hasznot pedig a szolgáltatások mértékének törvényi szabályozása pontosan megszabta.¹⁵⁴ A valóságban az a helyzet állt elő, hogy a telekföld szabad földesúri értékesítésekor sem érhetett többet, mint a járadékok tőkésített ellenértéke, már csak azért sem, mert az uraság ki volt zárva abból, hogy jobbágyi telki haszonvételt vásároljon, így megült jobbágytelkét csak egy másik nemesnek adhatta el, aki ugyanazt a törvény által megszabott járadékot követelhetette meg, mint az eladó földesúr,

---

¹⁵¹ KLÖM VI. köt. 182.

¹⁵² Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. 226.

¹⁵³ Az egész kérdéskör elméleti tisztázását Szabó István végezte el. Szerinte „a jobbágyoknak a különféle ingatlanokban, a jobbágytelkekben, az irtásföldekben és a szőlőföldben fekvő hereditársai felett, mindenkor a földesúr felsőbb birtokjoga nyugodott s ezek a jobbágybirtokok sohasem is tudták – még a legtöbb rendelkezési jogot nyújtó szőlőföldek sem – kettősségüket levetni: az azokon egyszerre érvényesülő földesúri és jobbágyi igényt”. Szabó István, 1947. 58. Vö. Barta I., 1961. 96.

¹⁵⁴ Varga János, 1964. 384.

ezért a járadéknál nagyobb hasznot nem élvezhetett, azaz annak tőkésített összegénél többet saját érdekében a vásárolt jobbágytelek után nem fizethetett.¹⁵⁵

Míg 1832–1836-ban a liberális nemesek egy része is visszariadt attól, hogy kimondja: a járadékok megváltásával az úrbéres föld szabad tulajdonosa lesz a jobbágy, 1839–1840-ben, amikor megszületett az engedőleges örökváltságról szóló törvény, már a konzervatív főrendek is tudomásul vették, hogy a megváltás alkalmával „a tulajdon a jobbágynek adatik által”.¹⁵⁶

Mit jelentett mindez a földesúri kárpótlás szempontjából? Mit kellett a földesúr igaz tulajdonának tekinteni, amit kárpótlás, ellenszolgáltatás nélkül nem lehetett elvenni tőle? Világos, hogy nem a telket, hanem a jobbágyi szolgáltatásokat. Ezek, és nem a telek tekinthetők a kárpótlás alapjának.

Nem kisebb politikus, mint a konzervatívok egyik vezetője, Dessewffy Emil pontosan bemutatva a jogi helyzetet, a magyar jobbágyot „örökföldbérelőnek” (*Erbpächter*) tekintette, aki földjét „*titulo oneroso*” bírja. A hazai feltételek között „a föld becsértéke jogi szempontoknál fogva a megváltás tárgya nem lehet, miután annak haszonvétele nem földesúri tulajdon és csak ezen haszonvételekhez kapcsolt tartozások a földesúr tulajdonai. A megváltás tárgyai tehát csupán ezen tartozások lehetnek.” (Az én kiemelésem – O. I.)¹⁵⁷

Aligha kell mondanunk, hogy Kossuth felfogása az 1840-es években nem változott meg, hiszen – amint láttuk – már korábban is úgy vélte, csak a járadékokat tekinthetjük az uraságok igaz tulajdonának, kárpótlást is csak ezek után kaphatnak. Több oldalról közelítve meg a kérdést, igyekezett elhárítani a kárpótlással kapcsolatos torz hiedelmeket. Nemcsak a földesurakra kötelező érvényű megváltást akarja törvényi úton bevezetni s állami közreműködést biztosítani a jobbágyok számára, de nemestársait is figyelmezteti: a föld értékének növekedésével nem lesz drágább az örökváltság, mert a jobbágy nem a telkét váltja meg, hanem „a robotot, füstpénzt és a dézmát: balgaság az ususfructuatio után azt hinni, hogy a telek a földes úré, övé a robot, a füstpénz meg a dézma, ez a váltság tárgya nem a telek”.¹⁵⁸ Ha a földesurak továbbra is elzárkóznak a megváltástól, egyre rosszabb helyzetbe kerülhetnek, mert 10 év múlva a megváltás összege nem fog emelkedni, de a földárak esetleg igen, s ugyanannyi megváltási összegért az uraságok jóval kevesebb földet vásárolhatnak, mintha azonnal hozzájárulnának a

¹⁵⁵ Orosz, 2000. 74–75.

¹⁵⁶ Konkoli Thege Pál: *1840-dik évi Országgyűlés*. Pest, 1842. 1. köt. 314.

¹⁵⁷ Gróf Dessewffy Emil: *Alföldi levelek (1839–1840) és néhány toldalék (1841)*. Buda, 1842. 155–156. (továbbiakban Dessewffy, 1842.)

¹⁵⁸ Viszota, 1931. 1002. Hasonlóan egyértelmű megfogalmazás szerepel az 1846.évi Pest megyei követutasításban is: „A megváltás tárgyául nem a telek értéke, hanem az ezen fekvő úrbéri tartozmányok szolgálnak.” KLÖM XI. köt. 179. Kossuthnak ugyanakkor ahhoz is ragaszkodnia kellett a kárpótlás nélküli megváltást követelőkkel szemben, amit már 1844-ben leírt, hogy a telek után járó földbér épp oly nemesi birtok, mint a majorsági föld”. Viszota, 1931. 273.

megváltáshoz. Minél későbbre nyúlik az úrbéri viszonyokból kibontakozás, annál olcsóbb árt kap érte a nemesség?¹⁵⁹ – írta. Fenyegetésként az is elhangzott a szájából, hogy a szolgálmányokat „minden megváltás nélkül” vezítheti el a nemesség, ha nem siet egyezséget kötni jobbágyaival, mert az országgyűlésnek lehetősége van a jobbágyi szolgáltatások csökkentésére s a nép terheit eddig sem szaporították, hanem csökkentették, s amiért most még megváltási díjat kaphat a nemesség, később esetleg nem fog. Arra hivatkozik, hogy 1832–1836-ban is minden ellenszolgáltatás nélkül szüntette meg az országgyűlés az ún. apró dézsmát és a hosszú fuvart. Ez a fenyegetés azonban inkább ösztönözni kívánta az uraságokat az örökváltságra, s nem azt jelentette, hogy Kossuth a kárpótlás nélküli megváltás hívévé szegődött volna.¹⁶⁰

Az az elv, hogy a nemességet nem a föld, hanem a szolgáltatások után illeti meg kárpótlás, egy esetben sérelmet szenvedett: a *házatlan zsellérek* esetében. Ismeretes, hogy az úrbéri pátens szerint a házatlan zsellérek is évi 12 nap gyalogrobotra voltak kötelezve. Kossuth nevetségesnek tartotta, hogy a parasztságnak e rétege is szolgálattal tartozik földesurának, de semmilyen ellenszolgáltatást nem kap érte. E *személyt terhelő* földesúri adót kárpótlás nélkül megszüntetendőnek vélte még akkor is, ha a tulajdon szentségének elve sérelmet szenved. Így szerepel javaslata az általa fogalmazott Pest megyei követutasításokban, s így lett törvényé különösebb ellenvetés nélkül 1848-ban is.¹⁶¹

Kossuth 1840-es évekbeli politikájában az úrbéri kárpótlás nemcsak kiváltó okával, az *örökváltsággal*, de a *közös teherviseléssel* is összekapcsolódott. Széchenyi telekdíj tervét is hajlandó volt támogatni, ha az abból befolyt összeg egy részét az örökváltság támogatására lehet fordítani. Ugyanakkor azt is kívánta Széchenyitől, hogy az általa javasolt telekdíj egy részét (1/3-át) a „földbér birtokosa” fizesse, mert a jobbágybirtokot nemcsak a jobbágy, hanem a földbirtokos is használja, mivel abból a dézsma, robot és füstpénz révén haszna származik.¹⁶²

Később, az 1840-es évek derekán, amikor nemcsak a házi adó nemesi átvállalásának terve, de Széchenyi kétgarasos adóterve is elbukott az országgyűlésen, Kossuth visszatért eredeti elképzeléséhez, az általános közteherviseléshez. Ha az állami adó összege nem változik, de ennek mintegy felét a nemesség fogja fizetni, a jobbágyság ötmillió forintot a korábban fizetett adóból megváltakozására fordíthat, s ezen „5 millió törlesztése alapján a status oly tőkére teszen szert, mellyel a földesurakat tökéletesen kármentesíti”.¹⁶³

¹⁵⁹ Uo. 1000.

¹⁶⁰ KLÖM XI. köt. 370.

¹⁶¹ Uo. 169–171.

¹⁶² Orosz, 2000. 99–100.

¹⁶³ Viszota, 1931. 1006., 1009–1010.

A földesúri kármentesítés sajátos tévútja volt Kossuth negyvenes évekbeli elképzeléseiben a *földdel való kárpótlás*.

Az elvi alapok itt is tisztázottak. Ha nem a telket, hanem az elveszített szolgáltatásokat kell kárpótolni, ez a kárpótlás fizethető úgy is, hogy a jobbágy telkének meghatározott részét azzal engedi át az uraságnak, hogy a megmaradó rész szabad polgári tulajdonává válik. Az eljárás nem volt ismeretlen. A 16. századi Franciaországban már felvetődött, hogy a jobbágyok telkeik $\frac{1}{3}$ -ának átengedésével legyenek a $\frac{2}{3}$ rész polgári tulajdonosai (*triage*).¹⁶⁴ Kossuth azonban minden bizonnyal a 19. századi poroszországi megoldásokat ismerte, s azokat akarta Magyarországon is megvalósítani. Az 1811. szeptember 14-i ediktum ugyanis a porosz királyságban lehetőséget teremtett arra, hogy a jó birtok-jogú parasztok az eddig bírt földek $\frac{1}{3}$ -ával, a rossz birtokjogúak pedig felével vagy terménnyel és pénzzel örökösen megválthassák magukat.¹⁶⁵

Kossuth elképzeléseiben ilyen arányok nem szerepeltek, de már 1841-ben felvetette, hogy a jobbágy azáltal is megválthatna, ha úrbéres földjének $\frac{1}{9}$ -ét átengedné földesurának. Ezt azzal módosította, hogy csak a telkek $\frac{2}{3}$ -ának kilencedét kellene átadni, mert az ugar után nem kell kilencedet fizetni, így azt nem kell számításba venni.¹⁶⁶ Felvetése – sajátos módon – a konzervatív táborban keltezt figyelmet. Dessewffy Emil alföldi leveleiben azt olvashatjuk, hogy a porosz törvényhez hasonlóan „a földbéli kiegyenlítés [*Landabfindung*] nálunk a legelőre szorítva, egy bizonyos maximumig és ott legalább, hol terjedelmesek a legelők ... nem volna ártalmas”.¹⁶⁷ Kossuth a későbbiekben is azért tért vissza ehhez az ötletéhez, mert úgy gondolta, „ha a jobbágyságnak földben magát megváltani megengedtetnék, az ország tetemes része kis idő alatt meg volna váltva”.¹⁶⁸ Abban kétségtelenül igaza volt, hogy a pénztelenség, a hitelhiány gátja volt az örökváltásnak, de félreismerte a parasztságot, amelyet nehezen lehetett meggyőzni arról, hogy akár egy talpalatnyi földről is lemondjon az uraságok javára.

A földbéli kárpótlás napirenden tartása arra is alkalmas volt, hogy Kossuth ismételten összekapcsolja az *örökváltást*, a *földesúri kárpótlást* és a *közteherviselést*. Arra hivatkozott, hogy a földdel történő kárpótlást a törvény nem engedi,

¹⁶⁴ Hajnal István: Az újkor története. In. Hóman Bálint–Szekfü Gyula–Kerényi Károly (szerk.): *Egyetemes történet*. Budapest, 1936. 79.

¹⁶⁵ Bernáth, 1935. 10–12., Vö. Niederhauser, 1962. 49. Hasonlóan meg lehetett váltakozni a földterület egy részének átengedésével Galíciában is. Bernáth, 1935. 12.

¹⁶⁶ Szabó István, 1976. 266–267.

¹⁶⁷ Dessewffy, 1842. 160. A földdel történő megváltkozás másoknál is felvetődött, így Somogyi Antalnál, Zsoldos Ignácnál, Pázmándy Dénesnél is, sőt Pest megye mellett 1847-ben másik 12 megye készített hasonló értelmű követulasítást. Szabó, 1976. 277., 291. Szabó E., 1949. 190. Varga János: Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. *Századok*, 1982. 1212. (továbbiakban Varga János, 1982.)

¹⁶⁸ Viszota, 1931. 999.

mert ezáltal adóköteles földek kerülnének adómentes státusba, hiszen a nemesek adómentesek. Ha azonban megszűnne a nemesi adómentesség egész hazára „veszélyes szabadalma”, nem lenne akadálya, hogy földváltással az ország tekintélyes része felszabaduljon.¹⁶⁹

Arra, hogy a földváltás nem múló ötlet volt Kossuthnál, nemcsak az utal, hogy szerepel az általa fogalmazott Pest megyei követutasításban is 1847-ben, de felvette 1847. december 2-án is, amikor felszólalt az örökváltás ügyében, s bár liberális barátai, közöttük Eötvös József is veszélyesnek tartották ötletét, még 1848. március 6-án is megismételte, igaz, akkor már azzal a megszorítással, hogy a telekföldből nem fizethetett volna a jobbágy úrbéres kárpótlást, de a közlegelő vagy a községi közös földek tárgyai lehetnek volna a jobbágyok és földesurak közötti egyezségnek.¹⁷⁰

Úgy tűnik, Kossuth nem volt tisztában a legelő fontosságával, különösen a nagy határú alföldi városok gazdálkodásában. Pedig ezek annak ellenére is kismiszve érezték magukat, hogy az 1836. évi legelőelkülönözési törvény sokkal nagyobb terjedelemben szabta meg a paraszti legelők felső határát, mint az ország más vidékein, mégis állandó volt a feszültség 1848-ban is a legelő felosztás miatt. E városokat egyáltalán nem nyugtatta meg Kossuth decemberi kifakadása, hogy „holmi legelő kérdésekkel” nem lehet foglalkozni, amikor a hazát kell megvédeni.¹⁷¹

A kárpótlásra jogosultság vizsgálata mellett Kossuthnak már a reformkorban foglalkoznia kellett a *kárpótlás* lehetséges *formáival* is. Az 1840-es évek társadalompolitikai vitáiban a kárpótlás leggyakrabban használt jelzői: a teljes, tökéletes, valóságos. Abban ugyan megegyezés volt a konzervatívok és a reformerek között, hogy kárpótlás a megszűnő jobbágyi szolgáltatások és nem a föld után jár, úgy vélem azonban, már ekkor sem teljesen azonos módon értelmezték a fenti jelzőket. Dessewffy Aurél az 1840-es évek elején a kötelező megváltást csak akkor tartotta elfogadhatónak, ha „az úrbéri adózások mostani birtokosai *teljes és valóságos* kárpótlást kapnak, oly kárpótlást, mely nemcsak szám szerint papiroson és eszmeileg megfelel a megváltott munka tőkéjének, de a jószág tulajdono-

¹⁶⁹ Uo. 999.

¹⁷⁰ KLÖM XI. köt. 180–183. A követutasítás csak „bizonyos maximum meghatározása mellett” javasolt a földdel történő megváltást. 1847. december 2-i felszólalásában Kossuth úgy vélte, hogy a földváltást „kényszerítőleg behozni nem lehet”, de ahol a legelő nincs elkülönözve és egyébként is terjedelmes, alkalmazni lehetne, ha a földbeli megváltás együtt járna a közteherviselés bevezetésével. December 22-i követ jelentésében és 1848. március 6-i javaslatában megismétli a fentieket, azzal a kiegészítéssel, hogy a községi közös földek is tárgyai lehetnek az egyezségnek, de olyan megszorítással, hogy az úrbéres állományt nem lehet kisebbiteni, azaz annak egy része nem ajánlható fel a földesúrnak. Uo. 369., 417., 637–638., 641–643.

¹⁷¹ Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. *Századok*, 1956. 849. (továbbiakban Barta I., 1956.), Orosz István: A legelő kérdése 1848/49-ben. In. *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Szerk. Takács Péter, Debrecen, 1998. 55. (továbbiakban Orosz, 1998/a.)

sát practice is oly helyzetbe teszi, hogy gazdaságát eredményesen folytathassa”. Ez utóbbi félmondat sokféle értelmezési lehetőséget hordoz magában, esetleg azt is, hogy a kárpótlási összeg csak akkor teszi lehetővé a gazdálkodás eredményes folytatását, ha meghaladja a szolgáltatások ellenértékének tőkéjét. Dessewffy Aurél nem hagy kétséget afelől, csak azt tekinti teljes kárpótlásnak, ha az úrbéri szolgálatok „béres munka által” pótoltnak s a kárpótlás összege elegendő ehhez a béres munkához. Ha nem ez fog történni, úgy véli „a nemzeti általános előállítás” több éven át csökkenni fog. Testvérével, Emillel egyetértésben azt javasolta, hogy ha a jobbágy nem tudja egyszerre letenni a megváltkozás tőkéjét, akkor a járadékszolgáltatás is csak lépcsőzetesen csökkenjen, s teljesen csak az utolsó törlesztési részlet kifizetésekor szűnjön meg.¹⁷²

Kossuth, aki az 1840-es évek elején szintén *teljes megváltásról* beszél, távolról sem úgy értelmezi a jelzöt, mint konzervatív ellenfelei. Számára az a teljes kárpótlás, ha a földesúr a szolgáltatások megszűnésével *elveszített hasznot* maradéktalanul megkapja.¹⁷³ Abban egyetért a Dessewffy fivérekkel, hogy a földesúri haszon megbecsülését illetően kerülni kell az általános sémákat, ezért megynként kell becslőbizottságokat felállítani, amelyekben a földesurak és a jobbágyok egyenlő arányban képviseltethetik magukat, de nem a jobbágy kötelessége, hogy földesurának gazdálkodását az átmeneti időben is eredményesebbé tegye. Éppen arra hivatkozik, hogy a kármentesítés magánjogi oldalát az államnak is támogatnia kell, hiszen az úrbéres viszony nem *iuris privati*, hanem *iuris publici* kérdés, ezért nem lehet „a megoldás terhét... kirekesztőleg a jobbágyra róni”. Baden példájára hivatkozik, ahol a jobbágyok megváltkozásának terhét fele részben az államkassza fedezi.¹⁷⁴

Az 1840-es évek derekán Kossuth írásaiban megjelenik az *igazságos kárpótlás* szó-összetétel, bizonyára azért, hogy kifejezze: a teljes kárpótláson ő nem azt érti, mint a konzervatívok. Az 1847. március 15-re tervezett ellenzéki konferenciára írt programjavaslatában szerepel az „úrbéri viszonyoknak a földesurak igazságos kármentesítésével, kötelező törvény általi megszüntetése”.¹⁷⁵ Június elején pedig a következő megfogalmazás: „az érdekek egyesítésének alapfeltételei közé számítjuk az úrbéri viszonyoknak a földesurak igazságos kármentesítésével, kötelező törvény általi megszüntetését”.¹⁷⁶ Kossuth nyilatkozataiból arra is fény derül, hogy mit tekintett igazságos kárpótlásnak. Arra hivatkozik, hogy a pénzes napszám többet ér a robotnál, ezért az említett becsléseknél „csak azt a valóságos

---

¹⁷² *Gróf Dessewffy Aurél összes művei*. Sajtó alá rendezte Ferenczy József. Budapest, 1887. 33., Dessewffy, 1842. 137–138.

¹⁷³ *Viszota*, 1931. 914., 1001.

¹⁷⁴ Uo. 1003.; KLÖM XI. köt. 371.

¹⁷⁵ KLÖM XI. köt. 119.

¹⁷⁶ Uo. 146.

hasznát lehet figyelembe venni, ami a jobbágyi járandóságokból a földesurakra háramlik”.¹⁷⁷

Ismeretes, hogy az Ellenzéki Nyilatkozat végső szövegéből az azt formába öntő Deák kihagyta az igazságos jelzöt.¹⁷⁸ Kossuth nézetei azonban nem változtak meg. Sőt azt kell mondanunk, hogy 1841-ben a teljes kárpótlás kifejezésen ugyanazt értette, mint 1847-ben az igazságos kárpótláson. Azt tudniillik, amit fentebb idéztünk, hogy a kárpótlás alapja nem a nyers jobbágyszolgálmány, hanem a földesúr valóságos haszna. Ez nemcsak azt a különbséget jelenti, hogy a robot értéktelenebb, mint a bérmunka, s a 104 nap gyalogrobotot nem lehetett a kárpótlás során 104 napszámmal elszámolni, hanem azt is, hogy figyelembe kell venni a kezelési költségeket, a robotosokra felügyelő hajdú, ispán stb. bérét, a kilenced fejében begyűjtött termények nyomtatási, cséplési költségeit, a bordézsma begyűjtési díját stb. Kossuth nagyon pontosan fogalmazott: a kárpótlásnál csak a földesúr valóságos hasznát lehet alapnak tekinteni. Számára ez a teljes kárpótlás, ezért nem ragaszkodik az igazságos jelzőhöz, a későbbiekben ezért ismét teljes kárpótlásról beszél, noha ezen ugyanazt érti, mint 1847-ben az igazságos kárpótláson. Az általa fogalmazott Pest megyei követutasításban a „nemességnek tökéletes ... kármentesítése” szerepel együtt azzal a kitételrel, hogy a tartozmányok becsárát „igazságosan és egyenlően” kell megállapítani a nép befolyásának biztosításával. Ez ugyanazt jelenti, mint korábban az igazságos kárpótlás, vagyis, hogy „a becs alapjául ne a teher vétessék, melybe az illetőnek a tartozmányok lerovása kerül, hanem a haszon, mellyet a földes úrnak hajt”.¹⁷⁹ 1848. március 6-án készített törvénycikk tervezetében az úrbéri örökváltságról szintén a teljes, illetve tökéletes kármentesítésről olvashatunk, de azzal, hogy a felállítandó becslőbizottságok a dézsma pénzbeli ellenértékét a legközelebbi piac 10 éves átlagárai alapján számítsák ki, levonva belőle a cséplő- vagy nyomtatórészt, illetve a bor esetében azt, ami „szűrési költségek levonása után tiszta haszonul felmarad”.¹⁸⁰ 1847. december 22-én kelt harmadik követjelentésében is arról tudósítja a megyét, hogy az örökváltsági indítvány tárgyalásakor az alsótábla egyetértésével találkozott, hogy a törvényt „a földesúr kötelezettségének és teljes kármentesítésének alapján kell kidolgozni”.¹⁸¹

Meg kell jegyeznünk, hogy az utolsó rendi országgyűlésen a jobbágyok szempontjából a Kossuthénál kedvezőbb javaslat is született, mind az alsó-, mind a felsőtáblán. Tóth Lőrinc, Breznóbánya követe az úrbéres viszony jeles szakértője a teljes kárpótlást igazságtalannak tartotta, mert „a teljes kárpótlás – szerinte

¹⁷⁷ Uo. 172., 180., 372.

¹⁷⁸ Uo. 156. Vö. Molnár András: Deák Ferenc a forradalom előtt. In. *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Zalaegerszeg, 1998. 13. (Zalai gyűjtemény 43.)

¹⁷⁹ KLÖM XI. köt. 179–180.

¹⁸⁰ Uo. 641–643.

¹⁸¹ Uo. 417.

– annyi, mint a mostani terhek megörökítése: ez nem váltság, nem állapotjavulás”. Természet elleninek tartotta a kamat egész tőkéjét egyszerre letenni, ezért azt javasolta, hogy tökéletes kármentesítés helyett *méltányos kármentesítés* szerepeljen.¹⁸² Javaslatát, amelyet az alsótáblán egyetlen követ támogatott, nem kisebb ember, mint Batthyány Lajos tette magáévá, aki úgy vélte, hogy a „tökéletes kifejezéssel közel állunk ahhoz, hol absolute semmit sem fogunk kapni”.¹⁸³

Kossuth azonban nemestársai megnyugtatóására nem akarta megváltoztatni a teljes kárpótlást, de azt következetesen úgy értelmezte, mint az 1840-es évek elején, vagy mint akkor, amikor az igazságos jelzõt tette mellé.

Amint a bevezetőben már idéztük, a XII. tc.-be mindez így is került be, s számára ez volt a lényeges, nem az, hogy milyen jelzõt tettek a kárpótlás elé.

---

¹⁸² Szabó E., 1949. 92–93.

¹⁸³ Uo. 93–94., Varga János, 1982. 1120.

KOSSUTH LAJOS AZ ÚRBÉRI KÁRPÓTLÁSRÓL 1848–49-BEN

Úrbéri kárpótlásnak vagy kármentesítésnek a kortársak azt a tőkeösszeget tekintették, amellyel az úrbéri járadékok ellenértékét kapta meg az arra jogosult nemesség az örökváltság, vagy az állami kárpótlással történő jobbágyfelszabadítás során.

A birtokos nemesség kárpótlásának kérdése beható viták tárgya volt már a reformkorban is. Nagyon sok terv született a megszüntetendőnek vélt jobbágyi adózások teljes ellenértékének biztosítására. Kezdetben az is felvetődött, hogy a kárpótlás során az elveszített úrbéres földek árát kell az uraságoknak megkapniuk, nem pedig a megszűnt járadékok tőkésített ellenértékét. Az 1840-es években azonban a vita már csak ez utóbbiról folyt, mert *Hármaskönyv* tulajdonjogi elveit vallóknak is tudomásul kellett venniük, hogy a 18. század óta megalkotott törvények különbséget teremtettek az allodiális és úrbéres természetű földek között. Az úrbéres föld a jobbágyosztály egészének birtokából kibecsülhetlenné vált, a szolgáltatások mértékét uralkodói pátenis, majd országgyűlési törvény szabta meg, s lehetőséget teremtett arra is, hogy a jobbágyok úrbéres birtokaik használatát (*ususfructus*) szabadon elidegeníthessék, kizárva a vásárlók köréből a földesurakat, akik viszont kötelesek voltak a valamilyen ok folytán rájuk háramló úrbéres földekre, mint állami adóalapra, új jobbágyokat ültetni.¹⁸⁴

A földesúri kármentesítés történetének a 19. században három szakasza volt. Az első az az időszak, amikor az örökváltsággal önerőből felszabaduló jobbágyok maguk fizették meg a megváltkozás tőkéjét, s ennek mértéke szabad egyezkedés tárgya volt földesúr és jobbágy között. Amint ismeretes, ilyen megváltkozások már a 18. század vége óta előfordultak, de erre 1840 óta törvény adta lehetőség is volt. A második szakasznak 1848–49 tekinthető, amikor az utolsó rendi országgyűlés törvényt alkotott a jobbágyok felszabadításáról és a földesurak állami kármentesítéséről. Az első népképviselői országgyűlés az áprilisban szentesített törvény végrehajtásának módozatairól részletes tárgyalásokat folyta-

¹⁸⁴ Varga János, 1964. 378–382.; Sarlós Márton: A magyar jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai 1848 előtt. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Budapest, 1959. Tom. 1. fasc. 1.; Szabó István, 1947. 58.; Orosz, 1998/b. 61–65.

tott, végső döntést azonban – a körülmények alakulása folytán – nem hozhatott. A harmadik szakasz az 1850-es évekre esik, amikor uralkodói pátenst döntött nemcsak a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáról, de a földesúri kármentesítésről is.¹⁸⁵

Kossuth Lajos az úrbéri kárpótlásról szóló vitákban és állásfoglalásokban, életútjának alakulása miatt, csak a reformkorban és 1848–49-ben vehetett részt. E tanulmányban ez utóbbi szakaszban játszott szerepét kívánjuk áttekinteni, s csak annyiban utalunk a megelőző korszakra, amennyiben Kossuthnak az 1840-es években kialakított felfogása befolyásolta 1848–49-ben vállalt szerepét.¹⁸⁶

Felfogásának alapja az volt, hogy a jobbágyfelszabadítás során kárpótlás a földesuraknak nem a telek, hanem a szolgáltatások után jár. A nemesség és a parasztság közötti érdekegyesítés miatt az 1840-es évek elején még ragaszkodott a teljes kárpótláshoz, bár ezt valószínűleg nem teljesen úgy értelmezte, mint a konzervatív Desseffy Aurél, aki szerint a kárpótlási összegnek nemcsak eszmeileg kell megfelelni a szolgáltatások ellenértéke tőkésített összegének, hanem olyan helyzetbe kell hoznia a járadékok tulajdonosát, hogy bérmunka alkalmazásával is megmaradjon korábbi jövedelme.¹⁸⁷

Kossuth a robot és kilenced valódi értékét tekintette a teljes kárpótlás alapjának s nem azt, hogy a megváltás összege elég legyen a robotosok helyett szükséges bérmunkások alkalmazásához. Sőt az 1840-es évek derekán, amikor az igazságos kárpótlásról cikkezett, arra hivatkozott, hogy a robot értéktelenebb a bérmunkánál; és a kilenced beszédénél meg a robot behajtásánál felmerülő urasági költségeket nem lehet a jobbágyok váltságdíjával megfizettetni. „Igazságos” jelzőjével a kárpótlással összefüggésben liberális reformer társai nem értettek egyet,¹⁸⁸ az az elv azonban, hogy a kármentesítési összeg alapjául „ne a teher vételessék, melybe az illetőnek a tartozmányok lerovása kerül, hanem az a haszon, melyet a földes úrnak hajt”, bekerült az általa fogalmazott 1847. évi Pest megyei követutasításba.¹⁸⁹ Nemcsak ő maga, de a másik Pest megyei követ, Szentkirályi Móric is ehhez tartották magukat az utolsó rendi országgyűlésen.

Az úrbéri kérdés tárgyalásának kezdetén, 1847. december 3-án Lónyay Gábor, Kossuth régi harcostársa fogalmazta meg az ellenzék véleményét, nemcsak az állami közreműködéssel megvalósítandó kötelező örökváltságról, de a földesurak kárpótlásáról is. A vitában, amely december 6-án is folytatódott, Kossuth Lajos is részt vett, javasolta olyan becslőbizottságok kiküldését, amelyek falvanként állapították volna meg a jobbágyi szolgáltatások pénzbeli ellenértékét, hogy a követ-

¹⁸⁵ Bernáth, 1935.

¹⁸⁶ Kossuth nézeteire az úrbéres kárpótlással kapcsolatban a reformkorban: Orosz, 2003. 131–139.

¹⁸⁷ Uo. 137.

¹⁸⁸ Varga János, 1982. 1206.

¹⁸⁹ Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban KLÖM) XI. k. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. S. a. rend. Barta István. Budapest, 1951. 179–180.

kező országgyűlés egyszerre fogadhassa el a megváltást és a kárpótlást. Az alsótábla a földesúrra kötelező megváltás elvét magáévá tette, de nem engedte kihagyni a kárpótlás „tökéletes” jelzőjét sem.

Az alsótábla üzenete a tökéletes kármentesítés melletti kényszerítő törvény megalkotását indítványozta a főrendeknek, akik azonban érdemben csak 1848 februárjában foglalkoztak a kérdéssel. A „teljes vagy tökéletes” kárpótlás ügyében egyetértés volt a két tábla között, az üzenetváltásban nem szerepelt Kossuth „igazságos” jelzője, nagy felháborodást okozott viszont Batthyány Lajos javaslata a kiküldendő országos választmány számára a „méltányos” kárpótlásról.¹⁹⁰ Kossuth február végén javasolta ugyan, hogy a követek vegyék napirendre a Főrendek föld-tehermentesítésre vonatkozó elképzeléseit,¹⁹¹ az örökváltságtól elválaszthatatlan kárpótlás ügye azonban csak a március 3-i felirati javaslat nyomán mozdult ki a holtpontról.

Igaz, ekkor Kossuth még nem tett konkrét javaslatot, csak azt kívánta, hogy az úrbéri viszonyokból való kibontakozás kármentesítéssel együtt történjen. Március 6-a táján született tervezete viszont a kötelező megváltást decemberi felszólalásának megfelelően már úgy kapcsolta össze a kárpótlással, hogy annak mértékét is meg akarta határozni. Becslőbizottságok kiküldését indítványozta, amelyek a földesúri kilenced értékét a legközelebbi piac 10 éves átlagára alapján számították volna ki, a robotot pedig a szokásos napszámbéknél 25%-kal alacsonyabban.¹⁹² Kossuth tervezetétől aligha függetlenül készült el Pest megyei követtársa Szentkirályi Móric törvénytervezete március 11-re, az örökváltsági választmány megbízásából. Ez még az önmegváltásra épült, úgy azonban, hogy a megváltkozásnak a földesúr nem szegülhetett ellene. A megalakítandó becselőbizottságokra hárult volna az a feladat, hogy a kárpótlási összegeket az egyes településeken pontosan megállapítsák.¹⁹³

Ismeretes, hogy március 14-e éjszakáján a rendek, félretéve Szentkirályi javaslatát olyan törvény megalkotását határozták el, amely egyidejű és azonnali jobbágyfelszabadításról és a földesurak állami kárpótlásáról szólt. E határozat nyomán született meg március 18–23-án a 31 törvény között az a kettő, amely a nemesség kárpótlásával foglalkozott.

A IX. tc., amely felszabadította a jobbágyokat, Kossuth kiegészítése nyomán szólt a kárpótlásról is és „a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbesület véd-paizsa alá helyezte”. Kimondta azt is, hogy „Ő felsége a magán föl-

¹⁹⁰ Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Szabó István, 1976/a. 298.; Varga, 1982. 1220.

¹⁹¹ Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok az 1848–49-es magyar forradalomban. Budapest, 1949, 94. (továbbiakban Szabó E., 1949.).

¹⁹² KLÖM XI. k. 641–643. Vö. Szabó István, 1976/a. 300–301.; Varga, 1982.1221.

¹⁹³ *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban.* Budapest, 1971. 61–65. (továbbiakban Varga János, 1971.).

desurak akkénti kármentesítése iránt, hogy az eddigi úrbéri tartozásokkal felérő tőkeérték részükre a közállomány által hiány nélkül kifizetessék, a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot fog magyar minisztériuma által előterjeszteni”.¹⁹⁴

Ugyanakkor a XII. tc. külön is intézkedett „az úrbéri megszüntetett magánúri javadalmak statusadóssággá leendő átváltoztatásáról” s kimondta, hogy ezek „igazság szerinti megbecsülését” a minisztérium a lehető legrövidebb idő alatt eszközölje. Kossuth korábbi „igazságos” kárpótlásról alkotott elképzelésének megfelelően arról szólt, hogy „a megbecsülés alapjául egyedül azon haszon szolgál, mely abból az illető földesurakra valósággal háramlott – nem pedig azon teher, melyet az azt szolgáltató alattvalók viseltek”. Megállapította a törvény, hogy a kármentesítési tőkét a megbecsülendő évi haszon hússzorosa fogja jelenteni, s azt is, hogy a kármentesítési tőke fejében az állam „statuskötelezvényeket” fog haladéktalanul adni a birtokosoknak, aminek fedezetéül „a kincstári fekvő javak szolgálnak”, s ha ezek nem lennének elegendők, akkor egyéb államjövödelmek is e célra használhatók. Felhatalmazza a törvénycikk a kormányt, hogy a korábban megkötött örökváltási szerződések ügyében „igazság és méltányosság” szerint intézkedjék, illetve, hogy az így elismert államadósság törlesztése és kamatozása tárgyában a következő országgyűlésnek törvényjavaslatot terjesszen elő.¹⁹⁵

Március végén, az első ijedelemből felocsúdva, nemcsak a konzervatív, de a liberális nemések soraiból is sokan szerették volna a jobbágyfelszabadító törvényt módosítani.

Kossuth ebben a helyzetben nemcsak ragaszkodott a felszabadító törvény minden betűjéhez, de fontosnak tartotta a nemesség megnyugtatóját is, nehogy az országgyűlés hangulatváltása a már kivívott eredményeket veszélyeztesse. Fennállott ugyanis a veszély, hogy a bécsi udvar az országgyűlés bizonytalanná vált tagjaival együtt megtorpedózhatja a jobbágyfelszabadító törvények szentesítését. Ezért, amikor Tarnóczy Kázmér beterjesztette a fentebb már említett XII. törvénycikket „Az úrbéri megszüntetett magán úri javadalmak statusadóssággá leendő átváltoztatásáról”, Kossuth olyan módosító indítványokat javasolt a tervezethez, amelyek kétségtelenül előnyösek voltak a nemesség számára. Legfőbb indoka az volt, hogy a kármentesítés elveit is ki kell dolgozni „azon osztály javára, mely a magyar nemzetiségnek hű védője volt”.¹⁹⁶

Egyik ilyen javaslata volt az, hogy a kárpótlásul szolgáló államkötvények fedezetéül a kincstári birtokok szolgáljanak, s a minisztérium arra is kapjon felhatalmazást, hogy e javakat szükség esetén részletekben is értékesíthesse, a másik

¹⁹⁴ Az 1848. évi IX. tc. 1. és 2. §-a.

¹⁹⁵ Az 1848. évi XII. tc. 1., 2., 3., 5., 9. §-a.

¹⁹⁶ Idézi Szabó E., 1949. 137.; Spira György: Tarnóczy Kázmér kísérlete az 1848-i jobbágyfelszabadítás megszorítására. *Agrártörténeti Szemle*, 1962. 1–2. sz. 266–277.

pedig, hogy a megváltás tőkéjét a pénzre átszámított évi járadékösszeg hússzorosában határozzák meg.¹⁹⁷ Ez utóbbi az 5%-os kamatláb melletti tőkésítést jelentette, a valóságosnál bizonyára alacsonyabb kamatlábbal, és ezáltal magasabb tőkével számolt. Az általános kamatláb ugyanis 6%-os volt, ezzel számolva a tőke az évi járadéknak csak 16,66-szorosa lett volna, 5%-os kamatláb mellett viszont 20-szorosa lett. Az utóbbinál így kedvezőbb helyzetbe került a földbirtokos osztály, mint az előbbinél.

Kossuth valószínűleg azért hajlott rá, hogy a nemesség a magasabb tőkeösszeget kapja meg kárpótlásul, mert későbbi nézetével ellentétben, ekkor még úgy vélte, a kincstári birtokok elegendő fedezetet biztosítanak a magasabb összegű kárpótlás hoz is.¹⁹⁸ De nem volt ellenvetése az ellen sem, hogy az is bekerüljön a törvénybe: amennyiben a kincstári javak nem lennének elegendők a kárpótlásra, egyéb országos jövedelmek is biztosítékul szolgálhatnak.

Kossuth annyira fontosnak tartotta a jobbágyfelszabadítás mellett a nemesség kárpótlását is, hogy március 23-án kijelentette: „a ministerium ezen adott ígéret betartásához existenciáját fogja kötni”.¹⁹⁹

A törvénycikk vitájában még két olyan kérdés vetődött fel, amelyben Kossuth kifejtette véleményét. Az egyik az egyházi tizedbérlet kárpótlása, a másik a korábban önkéntes örökváltsággal felszabadult települések kármentesítése. Ismeretes, hogy az egyházi követek még március 18-án kárpótlás nélkül lemondtak az egyházi tizedről. A főrendek üzenetében még ugyanezen a napon szerepelt az a megjegyzés, hogy örökös szerződés alapján világi személyek is rendelkezhetnek egyházi tizeddel, nevükben ezekről kárpótlás nélkül az egyház nem mondhatott le. Kossuth kétszer is felszólalt az alsótábla vitájában s úgy nyilatkozott, hogy az egyházi tizedbérlet esetében kárpótlásnak helye nem lehet. Csak azok esetében értene egyet a kármentesítéssel, akik a klérusnak tőkét tettek le s pénzen vásárolták meg a tizedet. Ha valaki királyi adományként kapta a dézsmaszedés jogát,

¹⁹⁷ Szabó István, 1976/a. 313.; Varga, 1971. 188–189.; Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977. 115. Kossuth szerint a kamarai jószágok „silány” kezelés mellett is 3 millió tiszta jövedelmet hoznak, s ez 100 milliónyi tőkét jelent, amellyel akár kölcsön, akár eladás útján le lehet az úrbéri jövedelmek megszüntetéséből származott státusadósságot tisztázni. KLÖM XI. 689–690.

¹⁹⁸ Az 1840-es években voltak olyanok, akik 5%-os kamatot számoltak. Széchenyi telekdíj tervében a 100 millió kölcsönt 5%-os kamattal helyezte volna ki birtokostársainak. Orosz, 2000. 97. Dessewffy Emil viszont úgy vélte: (a megváltási) „tőke kiszámítása igazságtalanság nélkül történhetnék, azt gondolom 6 percent bázisán”. Gróf Dessewffy Emil: *Alföldi levelek (1839–40) és néhány toldalék (1841)*. Buda, 1842. 159. Felső Lő jobbágysai 1840-ben 5%-os kamatlábbal váltakoztak meg, Bezerédj István kokadi jobbágysai viszont 6%-kal. Hetényi János: *Robot és dézma erkölcsi, anyagi mező- és statusgazdasági tekintetben*. Pest, 1845. 382–83. A Magyar Gazda általában 6%-os tőkésítést javasolt s ezt ajánlotta március 10-én a Pesti Hírlap is. Szabó E., 1949. 198–99.

¹⁹⁹ KLÖM XI. 689–690.

csak akkor részesülhetne a kárpótlásból, ha ez az adomány mixta donatio volt és a kincstár felvette az egyházi tized árát a megadományozottól.²⁰⁰ Kossuth érvelése jogilag támadhatatlan volt, miután azonban a főrendek továbbra is ragaszkodtak a kártalanításhoz – jobb meggyőződése ellenére – végül ő is elfogadta, mintegy viszonzásul azért, mert „a mai napon több fontos törvényjavaslatban voltunk szerencsések, minden észrevétel nélkül a Főrendek megegyezését megnyerni”.²⁰¹

A megváltkozott községek kárpótlásának ügye a XII. tc. március 23-i vitájában vetődött fel. Csongrád megye követe azt kívánta, hogy az önkéntes örökváltással felszabadult mezővárosok még hátralévő tartozásait az állam vállalja magára, hogy ne járjanak rosszabbul azoknál, akik most állami kárpótlással szabadulnak fel. Ez is jogos kérés volt, de Kossuth attól félt, hogy ennek vitatásával egyesek az eredeti IX. tc. megvalósulását akarják elodáztatni, hogy a még meg sem alakult kormányt „számos méltatlan követelések kifizetésére kényszerítsék”, mert előfordulhat, hogy a volt jobbágyok összejárjanak volt földesuraikkal s hamis szerződést koholnak, hogy megcsalhassák az államot. A későbbi panaszok utaltak a kérdés élő voltára. Kossuth azt még elérte, hogy a törvénybe tételesen nem került be a megváltkozottak kárpótlása, az azonban mégis szerepelt benne, hogy e települések ügyében a minisztérium kötelessége „igazság és méltányosság szerint” intézkedni.

Az új felelős minisztérium még két feladatot kapott a törvénytől. Fel kellett becsülnetnie az elveszített úrbéri szolgálatok értékét. S javaslatot kellett tennie az államkötvények kamatozására vonatkozóan.²⁰²

Kossuth magatartása az utolsó rendi országgyűlés végnapjaiban időnként túlságosan is kompromisszumra hajlónak tűnik. Elveivel ellentétben elfogadja az egyházi tizeddel kapcsolatos főrendi véleményt, maga javasol 5%-os kamatláb melletti kárpótlási tőkét, tudomásul veszi április 8-án az úrbériség leszűkítő értelmezését, holott biztosan tudjuk, neki más a véleménye.²⁰³ Ekkor született meg az az értelmezés, amely csak azt tekintette úrbériségnek s ezáltal állami kárpótlás alá tartozónak, amit kibecsültetés útján nem lehetett a jobbágytól elvenni. Így a szőlők, irtások s egyéb tartozékok nem eshettek kárpótlás alá, s kimaradt a felszabadulásból a kontraktualisták, majorsági zsellérek és egyéb nem úrbéres jobbágyrétegek félmillió tömege, holott Kossuth március elején nemcsak Szentkirályival értett egyet, aki minden földet úrbériségnek tartott, ami után a jobbágy állami adót fizetett, de Bónis Samuval is, aki nem az úrbéri, hanem a sokkal szélesebben értelmezett úri adózások megszüntetéséről akart törvényt alkotni.²⁰⁴ Hogy

²⁰⁰ Uo. 672. Vö. Szabó István, 1976/a. 310.

²⁰¹ Uo. 673.

²⁰² Uo. 690. Vö. Varga, 1971. 190.

²⁰³ Varga, 1971. 330–333.; Szabó István, 1976/a. 316–317.

²⁰⁴ KLÖM XI. 639–640.

ez a véleménye nem változott meg, azt 1849. április 19-i kormányzó elnöki rendelete tanúsítja.²⁰⁵ Kossuth magatartásának aligha az volt az oka, amit Szabó Ervin feltételezett, hogy elszánt védelmezője volt a rendi nemesi érdekeknek,²⁰⁶ inkább az, hogy a nagy áttörés, az állami kárpótlással megvalósuló általános jobbágyfelszabadítás után nem akarta a húrok végletekig történő feszítésével a nemességet szembefordítani a polgári átalakulás legfontosabb elemével.

Az úrbéri kárpótlás kérdése az első népképviselői országgyűlésen először a Kossuth által előterjesztett költségvetés tárgyalása során vetődött fel ismét, amikor azzal indokolta az „úrbériségek kármentesítésének” kimaradását, hogy az evaluációk még nem történtek meg. Az adott „nemzeti becsületszó” viszont megkívánja – olvashatjuk Kossuth előterjesztésében, hogy az állam nyújtson segítséget az eladósodott nemességnek, de a kölcsöntőkék behajtásának zárlatát is fel kellett oldani.²⁰⁷ A Hitelbank felállítása és a kárpótlási előlegek folyósítása ezt az állami segítséget jelentette volna. Ezért kér az országgyűléstől 15 millió forintot a Hitelbankra, 15-öt pedig a kárpótlási előlegekre. Mivel Kossuth úgy vélte – jegyezzük meg nem teljesen reálisan –, hogy kárpótlásra 100 millió forint szükségeltetik, előlegre ennek 15%-át szánta. Ez azonban 250 ezer jobbágytelekkel számolva telkenként 60 forint előleget jelentett volna, holott Kossuth 120 forinttal számolt, bizonyára azért, mert a Hitelbank 15 millióját is erre akarta fordítani.²⁰⁸ Csak mellékesen jegyezzük meg, ez a tervezet messze meghaladta az 1850. április 8-i császári rendeletben foglaltakat, amely szerint előlegként egy telek után a 300 forintra becsült tőkeérték egyévi kamatát, azaz 15 forintot lehetett folyósítani.²⁰⁹ A költségvetési tárgyalások befejezetlensége miatt 1848 augusztusában ezek a tervek nem valósultak meg.

A Jellačić támadásával kialakult helyzet szeptember közepén Kossuthot ebben a kérdésben is cselekvésre ösztönözte. A nemesség és parasztság érdekközössége és bizalma a kormányban ismét fontossá vált. E cél megvalósulását szolgálta Deák Ferenc igazságügyi miniszter törvény javaslata a jobbágyviszonyok maradványainak megszüntetéséről, amelynek tárgyalását szeptember 19-én kezdte meg az

²⁰⁵ Uo. XI. 43–46. Vö. Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848–49-ben. In: Szabó István 1976/a. 341.; Barta I., 1956. 9–11.

²⁰⁶ Szabó E., 1949. 200. Azt is nehezen lehet igazolni, hogy „Kossuth a nemesség felé a nép érdekeit képviselte, a nép felé pedig a nemesség érdekeit”. Lukács Lajos–Mérei Gyula–Spira György: *Kossuth Lajos. Rövid életrajz*. Budapest, 1952. 72.

²⁰⁷ KLÖM XII. Kossuth Lajos az első felelős minisztériumban 1848. április–szeptember. S. a. rend. Sinkovits István. Budapest, 1957. 534–535.

²⁰⁸ Uo. 645.

²⁰⁹ Bernáth, 1935. 31.

országgyűlés, előzőleg azonban szeptember 19-én országgyűlési határozattal eltörölte a szőlődézszmát, a legsúlyosabbnak ítélt feudális maradványt.²¹⁰

Az, hogy a Deák-féle előterjesztés tárgyalásában Kossuth nem vett részt, holott a jobbágykérdés nagy szakértőjének számított, sokak számára olyan színben tüntette fel, mintha a nemesség kárpótlása fontosabb lenne számára, mint a feudális maradványok megszüntetése.²¹¹ Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a jobbágyviszonyok maradványairól szóló törvény beterjesztésére hivatalból az igazságügyi miniszter volt illetékes. Kossuthnak azt is mérlegelnie kellett, hogy a valóban nehéz helyzetben élő nemesek öt és fél hónap óta még egyetlen fillér kárpótlást sem kaptak, az áprilisi törvényekkel viszont a jobbágyok döntő többségét alkotó úrbéresek, és a jobbágyföldeknek ugyancsak döntő hányadát jelentő úrbéres telekföldek felszabadultak. Nem lehet szemrehányást tennünk, ha az adott pillanatban – nem feledvén a megoldatlan jobbágyproblémákat – a nemesi kárpótlás kérdésében is lépni kívánt. Az 1848. szeptember 15-én előterjesztett, és ugyancsak az érdekközösség erősítését célzó kármentesítési törvény tervezetét immáron egyéni képviselői indítványként és nem pénzügyminiszterként terjesztette elő, de hozzátette, ha javaslatát elfogadja a ház, „a pénzügyminiszter, akárki lesz az, végrehajtani tartozik”.²¹²

A szőlődézsma eltörléséről alkotott szeptember 15-i határozat vitájában egyébként hallatta hangját, mert Hegyalja birtokviszonyainak kitűnő ismerőjeként tiltakozott az ellen, hogy a nemesek, netán mágnások kezén lévő dézsmaadó szőlők után az állam fizessen kárpótlást az egyik földesúr helyett a másiknak. Ő javasolta, hogy csak azokra terjedjen ki az állami kárpótlás, akik saját kezükkel művelik szőlőiket. Ha csak a nemességet akarta volna pártfogolni, nem tiltakozik a kárpótlás említett formája ellen.²¹³

A valóságosan elveszített úrbériségek helyett viszont azért tartotta halaszthatatlannak a kárpótlás megkezdését, hogy „a nemesség, mellyben sok nemzeti elem, sok elszántság van, az úrbéri veszteségekért, melly veszteségnek meg kellett lenni, mert a népnek szabaddá kellett lenni, kármentesíttessék”. Úgy vélte kötelessége beváltani azt az ígéretét, amit március 18-án tett, hogy a kormány egyszisztenciáját köti az úrbéri kármentesítés megvalósulásához.²¹⁴

²¹⁰ Orosz, 1998. 317., Für Lajos: Jobbágyföld-parasztföld. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. I. k. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 81–101.; Gyimesi Sándor: *A telepítvényes falvak felszabadulása*. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. I. k. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 177–182. (továbbiakban Gyimesi, 1965.); Orosz, 1998. 103–106.

²¹¹ Szabó E., 1949. 332., 335.

²¹² KLÖM XII. 946.

²¹³ Szabó István: A jobbágybirtok problémái 1848–49-ben. In. Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1948. 374.

²¹⁴ KLÖM XII. 946.

Nincs mód rá, hogy részletesen elemezzük Kossuth szeptemberi kárpótlási törvénytervezetét, amely valójában ugyanúgy, mint 1848 nyarán, az eladósodott nemeseknek akart gyors segítséget nyújtani. Lényeges elemei a következők voltak:

1. A kárpótlásra jogosultak az államtól 5%-kal kamatozó „konszolidált status kötelezvényeket” kaptak volna, amit a jegybanknak névértékben kellett beváltani.
2. Az úrbéri birtokon lévő adósságokat az állam átvállalja.
3. Ugyancsak átvállalja az állam az 1833. január 1-je óta megváltakozott települések megváltási költségének hátralékát is.
4. Azok a hitelezők, akik a fenti birtokosoknak hiteleztek, tőkéjük fejében vagy ideiglenesen kamatozó „fizetési biztosítványokat”, vagy „konszolidált államkötvényeket” kaphattak a kölcsön erejéig az államtól.
5. Azok a birtokosok, akiknek nem volt adóssággal megterhelve a földjük, államkötvényeikből kincstári birtokokat vásárolhattak, de a kincstári javak megvétele „csak országszerte kötelező árverés útján, a lehető legkisebb részletekben történhetik”.
6. Ha a kincstári javak nem elégségesek a kárpótláshoz, hasonló módon a közalapítványi birtokokat is el lehet idegeníteni.²¹⁵

Kossuth javaslatát azonnal elkezdte vitatni az országgyűlés, nem várván meg a bizottsági vélemények elkészültét és szeptember 21-re a vitát be is fejezték, miközben a Deák-féle javaslatot a 22. § után felfüggesztették. Nagyon gyorsan elkészült a felsőház igenlő véleménye is,²¹⁶ de a hónap végére elmélyült alkotmányos válság miatt a tárgyalásokat nem folytatták.²¹⁷

December 14-én Kossuth azt javasolta, hogy a központi választmány dolgozzon ki egy törvényjavaslatot, hogy ne legyen vége az 1848. évnek kárpótlás nélkül, amihez a nemzet „becsületét kötötte”.²¹⁸ December 19-én az előterjesztés alapján kezdte el ismét tárgyalni a ház a kárpótlás ügyét, most már annak a határozati javaslatnak a formájában, amit Lónyay Menyhért központi választmányi előadó terjesztett elő.²¹⁹ Közben a főrendek szükségtelennek tartották a júliusban

²¹⁵ *Az 1848–49. évi népképviseleti országgyűlés.* Szerk. Beér János–Csizmadia Andor, Budapest, 1954. 641–647. (továbbiakban Beér–Csizmadia, 1954.).

²¹⁶ Uo. 648.

²¹⁷ Október 15-én egy erdélyi képviselő, Boér Antal ismét felvetette a kárpótlás kérdését, de az „a jelen viszonyok között napirendre nem tűzhető”. Novemberben Pázmándy Dénes házelnök vélekedett úgy, hogy nem lehet sikeres a kárpótlás tárgyalása. Szabó E., 1949. 338–339.

²¹⁸ KLÖM XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén 1. S. a. rend. Barta István. Budapest, 1952. 737.

²¹⁹ Beér–Csizmadia, 1954. 649–652.

elhatározott becslőbizottságok működését,²²⁰ amelyek egyébként meg sem alakultak, mert ezek hosszú időre elnyújtották volna a kárpótlás megkezdését. Így Lónyay javaslata szerint „általános osztályzatokat” állapítottak meg a becslés el-mellőzésével. Az első osztályú jobbágytelek kárpótlási tőkéjének 700, a kilencediknek 300 forintot állapítottak meg. A határozat minden egész telek után 300, minden zsellér után 60 forint előleget irányzott elő. Azokban a helységekben, ahol a volt jobbágyok a kilenced, a robot és a füstpénz helyett egy összegű évi taxát fizettek (főleg az Alföldön, de az ország más tájain is nem kevés ilyen település volt), ennek hússzorosát kellett kárpótlási tőkének tekinteni. Ha ez a tőke kisebb volt az osztály szerinti váltságdíjnál, fel kellett emelni a kulcs szerinti kárpótlási összegig.

A szőlődézsma eltörlése miatt foglalkozni kellett a szőlőbirtokosok kárpótlásával is. Nem egészen következetesen, s nem is Deák eredeti elképzelésének, hanem a megváltozott törvény szövegének megfelelően abból indultak ki, hogy „az eltörölt szőlődézmának kárpótlása az országos határozat értelménél fogva nem az adott dézsma és annak értéke, de a dézmált szőlőföld értéke után fog létesíttetni,²²¹ ezért a föld értékére nézve alakítottak ki különböző osztályokat. Ezzel megmaradt ugyan az a fikció, hogy a szőlő allodális és nem úrbéres természetű, sérült viszont az a reformkori elv, hogy nem a földet, hanem a szolgáltatásokat kell megváltani. Ha nem ez érvényesült, akkor viszont nem lehetett megmagyarázni, hogy a tulajdon sérelme nélkül hogyan lehet kötelező érvényű megváltási törvényt hozni arról a szőlőről, amelynek földje, mint allodális föld az uraságé, a beleépített ültetvény viszont a jobbágyé.

A határozat első változata szerint négy osztályt állapítottak meg a szőlőföldekre, s egy hold megváltási összege 30–25–20–15 forint volt. Ha a legjobb szőlőföld holdankénti ára 30 forint volt, akkor 23 hold szőlőföld (ültetvény nélkül) megfelelt egy 700 forintra becsült első osztályú telek árának. Ez még reálisnak tekinthető. A szőlő kárpótlási árát azonban megváltoztatták holdanként 80–60–40–20 forintra. Ez pedig alighanem egyet jelentett a szőlőföldek túlértékelésével, amiben bizonyára szerepet játszhatott a szőlődézsma tőkésített ellenértéke, holott éppen ezt akarták elkerülni, mivel a törvény csak a szőlőföld értékét tekintette a kárpótlás alapjának. E második változat megalkotói szerint 9 hold pusztá szőlőföld ültetvény nélkül is többet ért, mint egy első osztályú jobbágytelek.

A számtalan módosító indítvány miatt a viták december utolsó napjaiig tartottak, akkor Deák Ferenc javaslatára, aki szegényletesnek tartotta, hogy a végveszély óráiban is a nemesség saját kárpótlásának kérdésével foglalkozik, levették a napirendről,²²² így a kárpótlási törvény, bár Szemere miniszterelnök 1849. május

---

²²⁰ Uo. 648.

²²¹ Uo. 650.

²²² Orosz, 1998. 107.

31-én, a képviselőház utolsó debreceni ülésén tett még egy ígéretet tárgyalására, soha nem született meg.²²³

Kossuth a tárgyalások utolsó szakaszában csak egyszer szólalt fel, vitatta azt a Palóczy Lászlótól származó javaslatot, hogy osztályozás nélkül, minden telek után azonos kárpótlást fizessen az állam.²²⁴ Januárban egy Csányi Lászlónak írt levelében megerősítette korábbi felfogását, „a veszített jobbágyiség kármentesítésére lépéseket tenni, annyit tesz, mint a volt nemességet megnyerni, mert ez tömérdeket veszített és nagyrészt szegény”.²²⁵

Lépéseket azonban csak közvetve tett. 1849. április 19-én közzétett egy olyan kormányzó elnöki rendeletet, amelynek értelmében a vitás státusú majorsági földek esetében ezután a földesúrnak kell bizonyítania, hogy azok nem úrbéres földek voltak, s mindaddig, amíg ez nem történik meg, azokat volt úrbéres, tehát paraszti tulajdonú földnek kell tekinteni. Júniusban Pesten közreműködött egy, a jobbágyrendszer maradványait felszámolni óhajtó, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter által beterjesztett javaslat kidolgozásában, amelyek hatással lettek volna az úrbéri kárpótlás alakulására.

Az 1849. április 19-i kormányzó elnöki rendeletben Kossuth újraértelmezte az „úrbéres jelleget” valójában 1848. március eleji felfogásának megfelelően, igazolva azt, hogy nézetét nem változtatta meg, legfeljebb időnként taktikai okokból nem hangoztatta. Az újraértelmezés részleteit elmellőzve azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a rendelet szerint szinte egyetlen parasztréteg sem került volna ki az áprilisi felszabadító törvény hatálya alól, s ezáltal az állami kárpótlással felszabaduló jobbágyok soraiból.²²⁶ Elképzeléseinek törvényi biztosítékot is kívánt adni, s csak a katonai összeomlás akadályozta meg terveinek megvalósulását. Ezek az 1849-ből származó dokumentumok azt bizonyítják, hogy Kossuth a kárpótlás során nemcsak a nemesek, de a volt jobbágyok és a felszabadulásból kimaradt parasztrétegek szempontjait is figyelembe vette, mert jóval többet akart adni a parasztságnak annál, ami az 1848. szeptemberi Deák-féle előterjesztésben szerepelt.

Jobbágyfelszabadítás és nemesi kárpótlás Kossuth koncepciójában szétválaszthatatlan, egymást feltételező egységet képezett. 1849. június 2-án kiadott felhívása, amelyben azt tudatta, hogy az „úrbéri kármentesítés azonnali (meg)valósítását s a nem úrbéri természetű jobbágyviszonyok felszabadítását, ideértve a korcsmáltatási monopóliumot is” július elején együtt fogja elintézni az ország-

²²³ Közlöny, 1849. jún. 2. No. 121. 454–455.

²²⁴ KLÖM XIII. 908–909.

²²⁵ Uo. XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. S. a. rend. Barta István. Budapest, 1953. 249.

²²⁶ KLÖM XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15. augusztus 15. S. a. rend. Barta István. 43–46. Vö. Barta, 1956. 9–11.

gyűlés, bizonyítja, hogy mindig a két kérdés egységében gondolkodott. A körülmények döntötték el, hogy éppen melyik kérdésben kívánt előrelépni.²²⁷ Arról, hogy azok rétegének kibővítése, akik után úrbéres kárpótlás jár, hogyan alakította volna a kárpótlás összegét, s a megnövekedett összegnek milyen pénzügyi bázisa lett volna, a körülmények alakulása miatt Kossuth már nem tudott nyilatkozni.

A szabadságharc sorsának alakulásával kell magyaráznunk azt is, hogy előterjesztései csak tervek maradtak s nem ölthettek törvényi formát. Mégis ezeket kell összevetnünk mind a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése, mind az úrbéri kárpótlás esetében azzal, ami az abszolútizmus időszakában a császári pátensek jóvoltából megvalósult. Az összehasonlításból nem Kossuth és nem 48-as elődeink kerülnének ki vesztesen.

---

²²⁷ KLÖM XV. 459.

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÉS VÉGREHAJTÁSA

Ferdinánd osztrák császár és magyar király 1848. április 11-én szentesítette azt a 31 törvényt, amelyet az 1847. november 11-én megnyílt, utolsó magyarországi rendi gyűlés alig három hét alatt, 1848. március 18. és április 11. között alkotott.

E törvények fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Általuk született meg a modern Magyarország, amely a polgári és nem a feudális jogrendre épült. Törvény mondotta ki a független felelős magyar minisztérium megalakítását, s ezzel az uralkodói abszolutizmusra épülő kormányzati rendszer helyét alkotmányos monarchia foglalta el, amelyben a végrehajtó hatalom nem az uralkodónak, hanem a parlamentnek felelős (III. tc.). A törvény értelmében a rendi országgyűlést felváltotta a népképviselői országgyűlés; ennek képviselőit immár nemcsak a nemesek soraiból, hanem vagyoni cenzus alapján a társadalom korábban kirekesztett csoportjaiból is választották (V. tc.). Ezáltal a lakosságnak csaknem 10%-a választójogot kapott, s ez nem volt rosszabb a nagy hagyományokra visszatekintő európai polgári demokráciákban kialakult helyzetnél.

A forradalmi mozgalmak által is támogatott törvényhozók nem feledkeztek meg a polgári szabadságjogok megteremtéséről illetve bővítéséről sem. A választójog kiszélesítése a helyi törvényhatóságokra is vonatkozott. Az 1848. évi törvények szentesítése után nemcsak az országgyűlési, de a városi testületek képviselőit is népképviselői alapon választották, s azt is aláírták, hogy a megyei bizottságok megválasztásába be kell vonni a nem nemesek képviselőit is. A feudális korszakban – mint ismeretes – a megyék a nemesség önkormányzati szervezetei voltak.

A polgári jogegyenlőség megteremtésének útján fontos lépést jelentett az „úri törvényhatóság” megszüntetése, amely a jobbágyok felett ítélkező földesúri bíróságokat, az „úriszékeket” adta át az enyészetnek. Ezzel is egy sok évszázados feudális intézmény szűnt meg. A jogegyenlőség megvalósítás a szempontjából is fontos volt a közteherviselés deklarálása, bár ez nem a jogok, hanem a kötelezettségek mindenkire kiterjedő voltát iktatta törvénybe; megszűnt a nemesi adómentesség, amely már a Habsburg Monarchia más országaihoz képest is meglehetősen avított volt.

A márciusi törvények, ha nem is tették egymással teljesen egyenlővé a vallásokat s nem deklarálták a teljes lelkiismereti szabadságot, de az unitárius vallással szélesítették a „bevett” felekezetek körét, s úgy döntöttek, hogy az „e hazában törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg” (XX. tc.). A polgári szabadságjogok sorából nem maradt ki a cenzúra eltörlése és a sajtószabadság kimondása sem. A törvény lakonikus fogalmazása szerint: „Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.”²²⁸

A polgári jogintézményeket és az emberi szabadságjogokat biztosító törvények sorából is kiemelkednek azonban a jobbágyok felszabadításával kapcsolatosak. A jobbágyi függőség a feudális viszonyok legkézzelfoghatóbb eleme volt, s a lakosságnak csaknem kilenczetedét kizárta a teljes értékű állampolgárok sorából. A jobbágyoknak ugyanis, a középkor maradványaként, személyi és dologi jogaik csonkák voltak, ők maguk úri hatalom alatt éltek, nem voltak választók és választhatók, földjeikre ránehezedett az uraságok tulajdonjoga, javaik örökítésében, átruházásában korlátozásokat szenvedtek stb.

Az 1848. évi törvények ebből a helyzetből kiemelték a jobbágyokat. Érthető tehát, hogy az áprilisi törvények közül már a kortársak is a jobbágyfelszabadítással kapcsolatosakat tartották a legfontosabbaknak.

Mivel a jobbágyi állapot legfőbb kifejezője a járadékok (földesúri kilenced, robot, cenzus, egyházi tized) fizetése volt, a törvény úgy szól, hogy „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek” (IX. tc.). A XIII. tc. rendelkezett az egyházi tized megszüntetéséről is, így a jobbágyok minden járadékfizetési kötelezettségtől megszabadultak és joggal tekinthették magukat szabad tulajdonosoknak, annál is inkább, mert amint korábban utaltunk rá, a törvény a rájuk nehezedő úri joghatóságot is megszüntette, s a már említett polgári szabadságjogokat rájuk is kiterjesztette.

A társadalmi béke megőrzése érdekében s abból a polgári jogelvből kiindulva, hogy a törvénynek mindenki tulajdonát tiszteletben kell tartania, rendelkeztek a

²²⁸ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből*. I–III. Pest, 1868.; Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848–49-ben*. I–III. Pest, 1871–72.; Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban*. Bécs, 1921.; Károlyi Árpád: *Az 1848-iki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt*. Budapest, 1936.; Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet*. VII. k. Budapest, é. n.; Kovács Endre (főszerk.): *Magyarország története 1848–1890*. Budapest, 1979.; Spira György: *A magyar forradalom 1848–49-ben*. Budapest, 1959.; Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos harca a feudális és gyarmati elnyomás ellen*. In: *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. Budapest, 1952.; Uő: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1941.; Barta István: *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen*. *Kossuth Lajos Összes Munkái* (KLÖM) XI. k. Budapest, 1951.; Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977.; Szabad György: *Kossuth Lajos üzenetei...* Budapest, 1994.

törvényalkotók a földesurak kárpótlásáról is, mert úgy vélték, hogy a jobbágyi járadékok az uraságok jogos tulajdonai voltak, s ezért „a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület véd-pajzsa alá” helyezték. Az elveszített jobbágyi járadékokat a XII. tc. „státusadóssággá” alakította át, megjegyezvén, hogy „a megbecsülés alapjául egyedül azon haszon szolgáland, mely abból az illető földesurakra valósággal hármlott nem pedig azon teher, melyet az azt szolgálta-
tó alattvalók viseltek”. A kármentesítés tőkáját az évi haszon hússzorosában határozták meg, azaz 5%-os kamatlábbal tőkésítették.

Néhány törvénycikk évszázados viszonyokat változtatott meg, s gyökeresen új helyzetet teremtett.²²⁹ A jobbágyfelszabadító törvények azonban nem máról holnapra születtek. A közgondolkodásban már évtizedek óta szerepelt a jobbágykérés, tervek és elképzelések formálódtak a felszabadítás mikéntjére is. Ezek ismerete nélkül nem lenne érthető az áprilisi törvényekkel kialakult helyzet s a több évtizedes „utótörténet” sem, amelynek során az 1848. évi jobbágyfelszabadítás teljes egészében megvalósult.

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁSHOZ VEZETŐ ÚT

Az 1848. évi törvényekkel megszüntetett feudális társadalmi rendszer talpkövét a föld feudális tulajdona alkotta, amely földesurakra és jobbágyokra bontotta a társadalmat. Egyben eldölt az is, hogy a földesurakkal a föld tulajdonjogán nem, de birtoklásában osztozó jobbágyok mennyi földdel és milyen formában kerülnek a szabad földtulajdont megteremtő kapitalista viszonyok közé.

A földesuraság alapját alkotó feudális földtulajdonjog a polgári értelemben felfogott tulajdonjogi elemek mellett hatalmi elemeket is tartalmazott. A magyar nemességnek a földtulajdonjogról vallott felfogását a 16. század elején született, „Tripartitum”-nak nevezett törvénykönyv fogalmazta meg. E törvénykönyv III. részének 30. címében kifejtett elv „minden föld” tulajdonosának a nemességet tekintette. A jobbágynek a telkére vonatkozó használati joga – e felfogás szerint – nem korlátozhatta a nemesi tulajdonost, aki jogainak érvényesítésében a végső esz-
közzel is élhetett: azzal, hogy a jobbágyot „kibecsültette” a telkéről. A „Tripartitum” elveinek nagy hatásuk volt a mindennapi gyakorlatra is. Ez a joggyakorlat, valamint a szabad költözés jogának megszűnése a 17. század elején, majd egy

---

²²⁹ Szabó István: A jobbágybirtok problémái 1848–49-ben. In. *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1948. 317–318. (továbbiakban Szabó István, 1948.); Rácz István: *Az úriszék kérdése a reformkor politikai életében*. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae 1958.) 139.; Varga, 1971. 337–338.; Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Szabó István, 1976/a. 254–255.

curiai döntés alapján a jobbágy birtokképtelenségének (incapacitas) deklarálása teljessé tette a magyarországi jobbágyok örökös röghöz kötöttségének állapotát.²³⁰

Ezen a merev rendszeren az első rést 1767-ben Mária Terézia úrbéri rendelete ütötte. A királynő rendelettel szabályozta a földesúr-jobbágy viszonyt, mert tudatában volt annak, hogy a nemesekből álló rendi országgyűlés aligha lett volna hajlandó erre. Az államhatalom ugyanis az úrbéri rendelettel, az állami adóalap védelmében beavatkozott a nemesség által magánjoginak tekintett földesúr-jobbágy viszonyba, semmissé tette, illetve csak bizonyos esetekre korlátozta a földesúri rendelkezés szabadságát a jobbágy által használt földre. A földesúr saját kezelésében lévő földeket (allodium) jogilag is elválasztotta a jobbágyi használatban lévő földektől (úrbériség). Mivel adót csak az úrbéres földeket használó jobbágyok fizettek, az államhatalom abban volt érdekelt, hogy földjeiket ne lehessen adót nem fizető allodiális földekké változtatni, ezért lehetlenné tette, hogy a jobbágyokat „kibecsültsék” úrbéres földjeikből. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés után áthághatatlan fal emelkedett e kétféle típusú föld közé. Az Urbárium nem vonta ugyan kétségbe az uraságok tulajdonjogát az úrbéres (jobbágyi) földekre, de a földesurak velük való korlátlan egyéni rendelkezési jogát az örökös paraszti használat kollektív joga váltotta fel. Az úrbéres föld örökös használatára tehát nem az egyes jobbágyok joga volt, hanem olyan (államilag garantált) jogosultság, amely a rendi osztálynak tekinthető jobbágyság egészét illette meg. A Mária Terézia-féle Urbárium nem gátolta egyes elszegényedett telkes jobbágyok lesüllyedését zsellérré, sőt házatlan zselléri állapotba, de azt – néhány különleges esetet kivéve – lehetlenné tette, hogy az úrbéres földek a jobbágyság egészének használatából kikerüljenek s allodiális földekké váljanak. Ha, az úrbéres föld valamilyen ok folytán, pl. háramlással, a jobbágy magvaszakadtával közvetlenül az uraság kezére került, érvényesült ennek újratelepítési kötelezettsége, azaz a telki földek állaga nem kevesbedhetett, mert az adóalap nem csökkenhetett.²³¹

Ezek a változások, amelyeknek lényege a jobbágyok földhasználati jogának megerősödése volt, a jövő szempontjából roppant fontosak voltak. Az örökös

---

²³⁰ Szabó István, 1947. 323.; Varga János, 1964. 378–382.; A hatalmi elemek lényegét a jobbágyi alávetettség (subditela) adta. Vö. Carolus Pfaler: *Jus georgicum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum*. Keszthely, 1920. 18 stv. (továbbiakban Carolus Pfaler, 1920.); Johannes Csaplovics: *Manuale legum urbarialium anni 1836*. Bécs (Vienna), 1837. 156–163. (továbbiakban Csaplovics, 1837.)

²³¹ Különleges eset volt például, ha az uraság a fia kúriáját jobbágytelekből volt kénytelen kialakítani. Lásd. Carolus Pfaler, 1920. 70.; Sarlós Márton: *A magyar jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai 1848 előtt*. (Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae.) 1959. 1. Fasc. 1. 21.; Varga, 1964. 383–384.; Carolus Pauly: *Constitutio rei urbarialis*. Bécs (Vienna), 1817. 154. (továbbiakban Pauly, 1817.); Tóth, 1856. 41.; Frank Ignác: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845. I. k. 380–382.

használat kollektív joga lehetetlenné tette a jobbágyok föld nélküli felszabadítását, azaz kisajátítását.²³²

Az úrbérrendezés után az úrbéres földeken a földesúri tulajdonjog és a jobbágság örökös használati joga kölcsönösen korlátozta egymást. A föld tulajdonjoga és a jobbágy személye feletti hatalom folytán a földesurat járadék illette meg, ennek mértékét azonban nem változtathatta meg, mert azt az államhatalom szabályozta. A jobbágy használati joga is törvényesen biztosított volt, ha a járadékot megfizette, s amint említettük, a jobbágyföldek állaga a jobbágság mint osztály használatából nem kerülhetett ki.

A polgári földtulajdont azonban – sok más egyéb mellett – éppen a rendelkezés szabadsága jellemzi, amelynek az 1848 előtti Magyarországon sem a földesurak, sem a jobbágyok nem voltak birtokában az úrbériség tekintetében. Aligha véletlen, hogy az 1840-es években a polgári földtulajdon megteremtését célzó reformtörekvések a *szabad föld* jelszavát tűzték zászlajukra. Az úrbéres földek vagy úgy válhattak volna szabaddá, hogy a földesurak kapnak lehetőséget a jobbágyok használati jogainak megszüntetésére, vagy úgy, hogy a jobbágyok előtt nyílik meg a lehetőség az úri tulajdonjog és a belőle fakadó járadékok felszámolására. Mindkét megoldásra volt történelmi példa, hiszen Angliában az „elkerítésekkel”, a jobbágyok kisajátításával teremtették meg a korlátoktól mentes szabad polgári földtulajdont, Franciaországban viszont az 1789. évi forradalomban a földes urakat sajátították ki, s a föld használói, a volt jobbágyok váltak birtokaik polgári tulajdonosaivá.²³³

Az elmondottak nyilvánvalóvá teszik, hogy Magyarországon egyik megoldást sem lehetett követni, hiszen az úrbéres földeknek sem a földesúr, sem a jobbágy nem volt teljes mértékben tulajdonosa.

A hagyományos szemléletnek még a jobbágyfelszabadítást előkészítő reformkorban is volt nyoma, annak ellenére, hogy az úrbérrendezés döntő változásokat eredményezett. A reformokat elindító Széchenyi 1833-ban is úgy vélte: „A magyar föld mostani systemánk szerint a fejedelemé és a nemeseké, úgyhogy törvényeink szerint tagadhatatlan jussunk is van jobbágyaink minden földjeihez”...²³⁴ Kossuth Lajos viszont már 1828-ban azt írta, hogy „nem rabszolga a magyar paraszt, sőt inkább telkének tökéletes biztonsággal birtokosa, s a földesurat csupán az illető adózások [ti. a földesúri járadék] tekintetéből lehet a jobbágytelkek tu-

---

²³² A föld nélküli felszabadulásra volt példa Közép-Kelet-Európában. Lásd Friedrich Lütge: *Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1963. 246–248., Niederhauser, 1962. 31–70.

²³³ Szabó István, 1948. 315–316.

²³⁴ Gróf Széchenyi István: *Stadium*. Lipcse, 1833. 190–191. Vö. Orosz István: Széchenyi István a jobbágyrendszer megszüntetéséről. *Jogtudományi Közlöny*; 1991. július 20. (továbbiakban Orosz, 1991.)

lajdonosának nevezni – valóságos tulajdonosa pedig a jobbágy”.²³⁵ Deák Ferenc, a reformerek zömévei egyetértésben, nem tartotta ugyan az úrbéri föld tulajdonosának a jobbágyságot, de az 1767 utáni helyzetben illuzórikusnak tekintette azt is, hogy a földesurakat tekintsék a jobbágyföld teljes tulajdonosának. ...mert ha megfontoljuk – írta –, hogy a földesúr köteles ... [az úrbéres földet] másnak, egy bizonyos, általa fel nem emelhető bérbe kiadni, hogy azt törvényes ok nélkül a birtokostól [azaz a jobbágytól] el nem veheti ... nemigen sok alappal lehet azt korlátlan birtoknak nevezni.²³⁶

A jobbágyfelszabadítás ügyében elkötelezett reformereknek két problémát kellett tisztázniuk. Olyan megoldást kellett találni, amelyben a jobbágy a személyes felszabadulás mellett megszabadul a járadékfizetés kötelezettségétől, s ezáltal földjének szabad polgári tulajdonosa lesz, ugyanakkor a földesúr méltányos és jogos ellenszolgáltatást kap. A francia típusú kisajátítás csak olyan radikális politikus nézeteiben jelentkezett, mint Táncsics Mihály.²³⁷ A nemesi reformerek meg voltak győződve arról, hogy a polgári tulajdon nem alakítható ki a tulajdonjog szentségének sérelmével, vagyis a nemesség sem veszítheti el ellenszolgáltatás nélkül a tulajdonát.

E két probléma együttes megoldásának eszközét az *örökváltságban* találták meg. Az úrbéres földek sajátossága az volt, hogy értékét a belőle származó jobbágyi járadék határozta meg, amelynek mértékét ráadásul az állam szabta meg. (A járadék nem volt növelhető, nem szabad szerződésben született meg, a jobbágyföld jobbágy nélkül nem volt elidegeníthető, a kapcsolat nem volt felmondható stb.) Az örökváltság elvi alapja az volt, hogy a pénzre átszámított évi jobbágyi járandóságok tőkésített összegének kamataiban a földesurak megkaphatják a jobbágyi szolgáltatások ellenértékét. A jobbágy örökre megszabadulhat a földesúri járadéktól, ha lefizet egy olyan tőkeösszeget, amely a szokásos kamatláb mellett (ez a 19. század első felében nem volt több 5–6%-nál) évente annyi kamatot hoz urának, mint szolgáltatásainak pénzre átszámított értéke.²³⁸

Az örökváltság, mint a jobbágyfelszabadítás eszköze, először az 1830-as évek elején a megyegyűléseken vetődött fel. Több vármegye követői kaptak olyan utasítást, hogy az 1832-ben összehívott országgyűlésen alkossanak törvényt az

²³⁵ KLÖM VI. k. 183.; Vö. Orosz, 1994. 220.

²³⁶ Az 1832–1836. évi országgyűlés Jegyzőkönyve III. 249.; Vö. Pál Sándor: *Deák und die Frage der Hörigen auf dem Reichstag der Jahre 1832–36*. Studia Historica, 127. Budapest, 1977. 49–62. (továbbiakban Pál Sándor, 1977.)

²³⁷ Táncsics Mihály: *A nép szava Isten szava. Táncsics Mihály Munkái*. 2. kiadás, II. k. Budapest, 1873. 32.; Vö. Orosz István: *Táncsics Mihály állásfoglalásai a jobbágykérdésben*. (Táncsics Mihály Tudományos Füzetek) Tata, 1985. 28–39. (továbbiakban Orosz, 1985.)

²³⁸ Szabó István: *Kossuth és a jobbágyfelszabadítás*. Szabó István, 1976/a. 260.; Orosz István: *Az örökváltság eszméje és gyakorlata*. In. *Tanulmányok Nyíregyháza újkori történetéből*. Nyíregyháza, 1976. 22–23.; Uő: *A polgári földtulajdon megteremtése. Alföld*, 1977. 9. sz. 10.

örökváltságról. Ez a törvény azonban a bécsi udvar mesterkedései miatt akkor még nem született meg, de két dologban mégis számottevő előrelépés történt. Tisztázódtak a tulajdonjog és az örökváltság összefüggései, a megalkotott törvényekkel tovább erősödött a jobbágyok használati joga telkükre.

Az örökváltság ügyében valójában a vita három kérdésben folyt:

1. Megadják-e a jobbágyoknak azt a jogot, hogy szolgáltatásait meghatározott összeg lefizetésével egyszer s mindenkorra megváltsa,
2. megszerezze-e ezzel a tulajdonjogot a megváltott úrbéres földekre,
3. vásárolhat-e szabadon földesúri magánkezelésben lévő, azaz allodiális földet? A második és harmadik kérdés magában foglalta az ún. *jus proprietatis*, a birtokbírhatóság jogát, vagyis a jobbágyi birtokképtelenség (*incapacitas*) megszüntetését.²³⁹

A második kérdéskörben volt elrejtve a legfontosabb elméleti kérdés: a járadék megváltásával meg lehet-e szerezni a telek tulajdonjogát, azaz szabad polgári tulajdona lesz-e az úrbéri föld annak a jobbágyoknak, aki lefizeti földesurának a megváltási összeget? A kérdés nem volt elválasztható az *incapacitástól*. Ha a jobbágy nem birtokképes, akkor a megváltással sem szerezhet tulajdonjogot földjére, még kevésbé vehet allodiális földeket.

Az országgyűlési képviselők többsége ekkor még megriadt az örökváltság tulajdonjogi következményeitől, s csak az első kérdésben foglalt állást igennel. (Ebben az esetben a megváltott telekre fennmaradt volna az uraság eszmei tulajdonjoga, ez azonban csak a háramlásban realizálható volt.²⁴⁰) A bécsi udvar mesterkedései miatt azonban – mint ismeretes – az 1832–1836. évi országgyűlésen végül is nem született meg az örökváltságot engedélyező törvény. Több törvény azonban tovább erősítette a paraszti használati jogokat az úrbéres földekre. Törvénybe iktatták az úrbéri rendelet intézkedéseit a telkek nagyságáról és a telek után járó szolgáltatásokról. Törvény született az ún. jobbágyi telki haszonvételek szabad elidegenítéséről, vagyis a jobbágy a telekre vonatkozó jogosultságait a földesúrtól függetlenül eladhatta, természetesen a földesúri járadék megfizetésének kötelezettségével. Ezzel az úri tulajdonjogot nem vonták ugyan kétségbe, de a jobbágy mégis úgy rendelkezett telki állományú földjével, mint a tulajdonával.

Az 1840-es években újabb törvények születtek, amelyek ezt a quasi tulajdont a jobbágyfelszabadítás hajnalán már majdnem tulajdonná alakították. 1840-ben elfogadta az országgyűlés az engedőleges örökváltsági törvényt. Ennek értelmében, ha a jobbágy kinyilvánította szándékát szolgáltatásainak megváltására, és a földesúr ehhez hozzájárult, s a jobbágyoknak volt pénze a megváltási tőkét kifizet-

---

²³⁹ Barta I., 1961. 96.

²⁴⁰ Uo. 96.

ni, akkor nem volt törvényes akadálya annak, hogy a korabeli kifejezéssel élve, „megváltkozzék”. A törvény azonban fenntartotta az úri joghatóságot és a földesúri háramlást is a földre, az tehát nem vált tiszta polgári tulajdonná.²⁴¹ Újabb lépést jelentett 1844-ben a jus proprietatis, a jobbágy földbirtok-bírhatalmi jogának törvénybe iktatása, amely megszüntette az incapacitást, s elhárította a törvényes akadályát annak, hogy a jobbágy úrbéres vagy allodiális földet tulajdonként bírasson.²⁴² E két törvénnyel lehetővé vált az önkéntes örökváltság, amiről 1832–1836-ban a vita folyt, a jobbágyfelszabadítás azonban egyáltalán nem valósult meg. Egyes jobbágyfálvak éltek is a törvény adta lehetőséggel, de az örökváltság útján felszabadult jobbágyföld aránya 1848 előtt nem érte el az összes jobbágyföld 2%-át.²⁴³ Az viszont kétségtelenné vált, hogy aki a megváltási összeget kifizette, szabad polgári tulajdont szerzett, s fel sem vetődött többé, hogy a volt jobbágy a járadék megváltásával ne a föld tulajdonjogát szerezte volna meg.

Kétségtelenné vált, hogy ezen az úton hosszú évtizedekig tarthat a jobbágyok felszabadulása. Az első problémát a földesúri beleegyezés jelentette. Bármennyire megvolt is a szándék a jobbágyban, hogy megváltsa a járadékot, s ehhez az anyagi feltételeket is meg tudta teremteni, ha a földesúr nem egyezett bele a dologba, a felszabadulásból nem lett semmi. Éppen ezért az 1840-es években a reformellenzék két területen is tovább akart lépni, hogy az önkéntes örökváltság helyett egy időben végrehajtható általános jobbágyfelszabadítás szülessék.

Először azt kellett nyilvánvalóvá tenni, hogy a *kényszerített örökváltság* (azaz hogy a jobbágy megváltkozási szándékát a földesúr nem hiúsíthatja meg) nem ellentétes sem a magyarországi joggyakorlattal, sem a polgári jogelvekkel. Ha az államhatalom beavatkozhat a jobbágy-földesúr viszonyba (a törvényalkotás meghatározhatja pl. a jobbágy által fizetett járadék mértékét), akkor arra is joga van, hogy az évi járadék helyett a tőkeösszeg elfogadását iktassa törvénybe. Ezzel ugyanis nem éri kár vagy tulajdonvesztés a járadék élvezőjét. Kossuth már 1833-ban világosan látta, hogy „a statusnak a közjó tekintetéből igenis van jussa egyesek tulajdonát nem elvenni, hanem illő pótlással felcserélni, vagy használhatóságának módját úgy kiszabni, hogy más embertársunk iparjára, előmenetelére szorítólag ne hasson”.²⁴⁴ Helyettesítsük be az „egyesek tulajdona” helyére a jobbágyi járadékokat, s nyilvánvalóvá válik, hogy lehet törvényt alkotni a tulajdon sérelme nélkül a kötelező örökváltságról is.

---

²⁴¹ Tóth, 1856. 44.; Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Szabó István, 1967/a. 261.

²⁴² 1844. 4. tc.

²⁴³ János Varga: *Typen und probleme des bauerlichen Grundbesitzes in Ungarn 1767–1849.* (Studia Historica 56.) Budapest, 1965. 128. (továbbiakban Varga János, 1975.)

²⁴⁴ Kossuth Lajos: A magyar főrendek 1833-ban c. töredékes munkáját Barta István fedezte fel és elemezte. Barta István: *A fiatal Kossuth.* Budapest, 1966. 226.

Nagyobb gondot okozott a tőkehiány. A jobbágyságnak az a csekély része is, amely az 1840. évi törvény alapján törekedett a megváltkozásra, rendkívül nagy nehézségekkel küzdött, hogy a váltságpénzt megszerezze.

Az 1840-es években számtalan terv született az ilyen tőkeigény kielégítésére. Kossuth még Széchenyivel is hajlandó lett volna kibékülni, ha a gróf a kétgarasos adóterve nyomán befolyt összegnek a felét hajlandó lett volna a megváltások finanszírozására fordítani.²⁴⁵ E tervekből azonban nagyon kevés valósult meg. Be kellett látni, hogy egy olyan tőkeszegény országban, mint Magyarország, ahol a hitelintézetek hiányoztak, magántőkével és magánérőből nem válhat tömegessé a jobbági terhek megváltása. A legtehetősebb jobbágyok is képtelenek voltak a telek után 700–1000 forintot kifizetni a földesúrnak.

Csak az lehetett a megoldás, hogy az államhatalom valamilyen formában közreműködik az örökváltság megvalósulásában. Az államhatalomnak erre ugyanúgy joga van, mint minden más beavatkozásra a jobbágy és a földesúr viszonyába. Ha az államhatalomnak joga van arra kényszeríteni a földesurat, hogy a járadék helyett fogadja el a pénzt, úgy arra is joga van, hogy e célból pl. állami hitelforrásokat teremtsen. A kérdés csak az, hogy lesz-e olyan államhatalom Magyarországon, amely ezt a lépést megteszi.²⁴⁶

Az Ellenzéki Nyilatkozatban már az a nézet fogalmazódott meg, hogy az ügyet csak az állami szerepvállalással végrehajtandó kötelező örökváltság mozdítaná ki a holtpontról, s ez elvezetne az általános jobbágyfelszabadításhoz.²⁴⁷

Az az eszmei küzdelem, amely az örökváltság különböző formái, illetve a jobbágyfelszabadítás ügye körül kibontakozott, az 1840-es évekre eljutott oda, hogy a jobbágyterhek megváltásának szükségességét még a legmaradibb politikusok sem vonták kétségbe. A vita inkább a földesúri kárpótlás mértéke körül folyt. Egyesek nem tartották elégségesnek a méltányos kárpótlást. Úgy vélték, a tulajdon szentsége csak akkor nem szenved sérelmet, ha a földesurak teljes kárpótlást kapnak, vagyis nem a jobbági szolgáltatások tőkésített ellenértékét, hanem az allodiális földek szabad forgalmi árát.²⁴⁸

A feudális viszonyok között az allodiális földeket sem lehetett szabad, elidegeníthető tulajdonnak tekinteni, hiszen a rendelkezés szabadsága ez utóbbiak esetében sem volt adott. Amikor a reformok hívei Széchenyi nyomdokain haladva harcot indítottak az ősiség ellen, valójában azért harcoltak, hogy az urasági föl-

---

²⁴⁵ Orosz István: Széchenyi István telekdíj-terve és Kossuth. (Magyar Történeti Tanulmányok, VI. k.) Debrecen, 1979. 14.

²⁴⁶ Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Szabó István, 1967/a. 267., 285.

²⁴⁷ Uo. 289.

²⁴⁸ Gróf Dessewffy Aurél úgy vélte: „örökváltság csak úgy hasznos, ha az úrbéri adózások mostani birtokosai teljes és valóságos [kiemelés tőlem – O. I.] kárpótlást kapnak.” (Gróf Dessewffy Aurél: Összes munkái. Budapest, 1887. 4.)

dek is elidegeníthető, szabad rendelkezésű polgári tulajdonná váljanak. Az ősiség ugyanis a nemesi nemzetségi leszármazottaknak lehetővé tette, hogy az elidegenített földeket visszapereljék. Ezért az allodiális földek esetében sem alakult ki reális forgalmi ár. De e földek ára mégis jóval magasabb volt, mint az úrbéres földeké, ha nemesek között cseréltek gazdát, hiszen ebben az esetben árcsökkenő tényezőként kellett figyelembe venni a jobbágyi szolgalmakat és mindazokat a kötöttségeket, amelyekről az eddigiekben szóltunk.

Ha tehát valaki azt kívánta, hogy úrbéres földjei után úgy kapjon kárpótlást, mintha azok allodiálisak lennének, meghamisította a valóságot. Így a nemesség jóval nagyobb ellenszolgáltatásban részesült volna. Ez azonban nem volt reális. Az úrbéres föld ugyanis más jövedelmet nem hozhatott nemesi tulajdonosának, mint amit a törvény határozott meg, ezért a járadék tőkésített összegében a nemesi birtokos nemcsak méltányos, hanem teljes kárpótlást is kapott.²⁴⁹

Az örökváltság körüli harcok azt mutatják, hogy a paraszti használati jogok megerősödtek az úrbéres földeken; a reformmozgalom kezdeti szakaszában fel sem vetődik olyan javaslat, hogy a jobbágyot meg kellene fosztani telki állományától. Mit jelentett a használat szempontjából, hogy a jobbágyot nem lehetett „kibecsültetni” az úrbéres földből? Elsősorban azt, hogy földjeinek legszilárdabban birtokolt része a telki állomány lett s ezáltal a korábbi századokban kialakult helyzet az ellenkezőjére változott.

A magyarországi agrárfejlődés sajátosságaiból fakadóan azonban a jobbágy használatában jogilag allodiálisnak minősülő földek is voltak. Ezeket az úrbérendezés nem érintette. Ilyenek voltak a szőlők és az irtásföldek. Ezeket szorgalmi vagy ipari földeknek is nevezték, pontosan kifejezve a lényegét: az ilyen földek a jobbágy szorgalmának eredményeként jöttek létre. Mind az irtás, mind a szőlőtelepítés nagyon sok munkaráfordítást kívánt. Ennek honorálása abban jelentkezett, hogy a szőlők és az irtványok a jobbágy birtokállagának legszilárdabban használt részei voltak. Többnyire földesúri beleegyezés nélkül, szabadon adhatók és vehetők voltak, a szolgáltatásoknál is kedvezményeket élveztek. A jobbágyok csaknem úgy éltek velük, mint sajátjukkal.²⁵⁰

Az úrbéres állomány állami védelme nem terjedt ki a szőlőkre és az irtásokra. Ezáltal a hozzájuk fűződő jobbágyi birtokjog, amely korábban a legszilárdabb volt, most viszonylag gyengébb lett, nem voltak pl. „kibecsültethetetlenek”. A szőlők után a földesúr teljes becsárat tartozott fizetni, ha jobbágya szőlőjét meg

---

²⁴⁹ Orosz István: *Széchenyi István és az örökváltság*. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae) 1967. 121–127. – Ezért teljesen elhibázott Bernáth Gyula kiindulópontja, aki szerint 1848 után a nemesség nem kapott teljes kárpótlást az elveszített úrbérségért. Lásd Bernáth, 1935.

²⁵⁰ Szabó István szerint a Hármaskönyv 18. századi kommentátorai úgy vélték, az irtás földdel „majdnem nemesek módjára élhettek a jobbágyok”. Lásd Szabó István, 1948. 44.

akarta szerezni, de az irtásföldek után elég volt az irtásdíjat megfizetni a föld el-sajátításakor.²⁵¹

A szőlőkön és az irtásokon kívül más földek is lehettek jobbágyi használatban, amelyek nem úrbéres, hanem allodiális földeknek minősültek. Ezeket összefoglalóan „telken kívüli állománynak”²⁵² nevezik. Közülük sajátos helyzetben voltak az ún. remanentiák vagy maradványföldek. A remanentiák az úrbérrendezéssel keletkeztek. Mária Terézia rendeleteileg szabályozta az úrbéres telkek nagyságát. Az úrbéres tabellákba azonban a földeket a jobbágyok bevallása alapján írták be, s az eltagadások miatt a falvokról elkészített táblázatok sokkal kevesebb földet mutattak ki annál, mint amennyi a parasztok kezén a valóságban volt. A tabellákban összeírt és a valóságban a jobbágyok kezén lévő föld közötti különbség volt a remanentia. Az államhatalom e földeket is úrbéres jellegűnek tekintette, amit az uraságok igyekeztek kétségbe vonni.²⁵³

A jobbágyfelszabadítás során azoknak az irtásoknak és remanentiáknak nem volt kétséges a sorsuk, amelyekből 1767 és 1848 között úrbéri telkeket alakítottak ki. Ezekben az évtizedekben a jobbágytelkek száma 61,9%-kal növekedett. A jobbágyság használatában lévő földterület korántsem nőtt ilyen mértékben, mert ezek a földek már 1767-ben is az akkori jobbágyok használatában voltak.²⁵⁴ A telekké alakításnak azonban megvolt az az előnye, hogy a korábban remanentia-ként és irtásként használt földek, úrbéres állapotba kerülve, élvezték az államhatalom oltalmát.

Erre szükség is volt, mert a napóleoni háborúk gabonakonjunktúrája, majd az azt követő gyapjúkonjunktúra fenyegette az irtásföldeket. Az úrbéres állomány állami védelme ugyanis megváltoztatta a földesúri politikát is. Megkezdődött a földesúri gabonatermelő és juhtartó allodiumok kiépítése az országnak azon a te-

²⁵¹ „Míg a szántóföldeken, réteken, malmokban lévő jobbágyhereditást és örökbecsű tizedrészét jelentő közbecsűvel, addig a jobbágyszőlőket igazi értékük letételével válthatta magához a földesúr is.” Uo. 46.

²⁵² Szabad, 1957. 373–379.

²⁵³ Csaknem hat évtized alatt a kérdésnek igen széles körű irodalma született. Ezek közül csak néhányra tudunk hivatkozni. Soós Imre: *Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében*. Sopron, 1941. (továbbiakban Soós Imre, 1941.); Uő: *Heves megye községei 1867-ig*. Eger, 1975.; Szabó István, 1948.; Szabad, 1957.; Sándor Pál: *A jobbágybirtok történeti-statisztikai vizsgálatához 1786–1853. Történeti-statisztikai Kötetek*. Budapest, 1959; Uő: *Újabb adatok a paraszti földbirtoklás kérdéséhez a XIX. század első felében. Történelmi Szemle*, 1961; Uő: *A birtokrendezési periratok*. Budapest, 1973.; Vargyai Gyula: *Jobbágyfelszabadítás Esztergom megyei egyházi birtokokon*. Budapest, 1963; Für Lajos: *Jobbágyföld – parasztföld*. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 1. k. (továbbiakban Für, 1965.); Uő: *A palotai jobbágyok utolsó pere földesurukkal*; Tóth Tibor: *A mernyei uradalom a feudális rend utolsó szakaszában*. Budapest, 1978. (továbbiakban Tóth Tibor, 1978.)

²⁵⁴ Varga, 1975. 113.

rületein is, ahol korábban ilyenek nem voltak. Különösen az Alföldön volt gyors az allodizáció. A 19. század elején a népsűrűség is kiegyenlítődt az ország táj egységei között, így a földesúri gazdaságok kiépítését az Alföldön már nem gátolta a korábbi alacsony népsűrűség.²⁵⁵ A majorságok kiépítése érdekében a földesurak igyekeztek megszerezni az irtásföldeket és a jobbágyok használatában lévő pusztatelkeket. Az urasági háramlási jog miatt a magvaszakadt jobbágyok telkei jogszerűen kerültek a földesurak birtokába. Az esetek döntő többségében azonban korábban ezekből sem lett majorsági föld, hanem – ha nem ültettek rá újabb jobbágyot – a paraszti közösségek együttes használatában maradt. Ezt a rendszert igyekeztek a 19. század első felében az uraságok megszüntetni.

A bizonytalan birtoklású földek közé tartoztak az allodiális jellegüket mindvégig megőrző, de paraszti használatban lévő ún. szerződéses (kontraktualista) földek, amelyeket dohánykertészek vagy más telepítvényes parasztok műveltek meg. Hasonló jellegűek voltak az ún. majorsági zsellérek telkei és esetleges külső birtokai, valamint az árenda vagy cenzus fejében időlegesen használt urasági birtokrészek.²⁵⁶

Ennek a paraszti kézen lévő telken kívüli állománynak az aránya még a jobbágyfelszabadítás évében, a remanentiák nagy részének telekké alakítása és az irtások földesúri visszaváltása után is meghaladta az összes jobbágykézen lévő szántók és rétek 22%-át, az úrbéres szántóknak és réteknek pedig 28%-át. 10,3 millió hold úrbéres föld mellett csaknem 3 millió hold szántó és rét és mintegy 400 000 hold szőlő helyzete volt bizonytalan, vagy válhatott azzá, ha a felszabadítás csak az úrbériségre terjed ki.²⁵⁷

A jobbágyi birtoklás bizonytalansága nemcsak a telken kívüli állományt, hanem a földesurakkal közösen használt legelőket, erdőket és nádasokat is jellemezte. A legelők és az erdők használatában az Urbárium nem nyújtott olyan biztonságot, mint a szántók és a rétek esetében, bár a marhatartás joga a közlegelőn nemcsak a jobbágytelki, de a zsellér illetőségnek is eszmei tartozéka volt. A fáiás vagy helyette a nádlás joga szintén részét alkotta a jobbágy járandóságainak, bár az erdők és a nádasok jobbágyi használata inkább csak a szokásjogon alapult.

Azt, hogy a földesurakkal közös legelőre mennyi állatot hajthattak a jobbágyok és mennyit az uraság, nem szabályozta törvény. A gyapjúkonjunktúra időszakában ki is használták ezt a földesurak, mert egyre nagyobb juhnyájukat haj-

---

²⁵⁵ Orosz István: Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán. In. Magyarország agrár-története. Szerk. Orosz István–Für Lajos–Romány Pál, Budapest, é. n. [1996.] 82.

²⁵⁶ Für Lajos: A majorsági zsellérkérdés rendezése 1848–1896. In. *Agrártörténeti Tanulmányok*, szerk. Szabó István, Budapest, 1960. (továbbiakban Für, 1960.); Gyimesi Sándor: A telepítvényes falvak „felszabadulása”. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 1. k.

²⁵⁷ Varga János, 1971. 344.

tottak a közlegelőre, vagy egyre több helyen tiltották meg a jobbágyoknak a legelő használatát.

A korábbi évszázadokban az alföldi állattartás a földesuraktól bérelt puszták legelőin alapult. Ezeknek a bérleteknek jelentős részét a 19. század első felében az uraságok felbontották. Vagy azért, mert gabonatermelő allodiumot alakítottak ki a pusztákon, vagy azért, mert saját állataikat legeltették rajtuk. A pusztai bérletek felbontása, a jobbágyi legeltetés visszaszorítása (az állattartás fő formája még nem az istállózás volt) állandó ellentét forrása lett a jobbágyok és a földesurak között.²⁵⁸ Aligha volt véletlen tehát, hogy a földesúri és a jobbágyi legelők elválasztása – a „*legelőelkülönítés*” – mindkét fél érdekét szolgálta volna, amennyiben egyiküknek sem okoz kárt.

Az 1832–1836. évi országgyűlésen fontos törvények születtek a jobbágyi és a földesúri legelők elválasztására és kimérésére, ám végső soron a jobbágyok megrovidítéséhez vezettek. Az 1836. évi VI. törvénycikk azzal indokolja ugyan e legelők elkülönítését, hogy a jobbágyoknak „elegendő legelőt kell adni”, de egy másik helyen kinyilvánítja, hogy „a földesurat a legelő használatától sem az eddigi nemgyakorlat, sem a legelőszűke miatt elzárni nem lehet”, kivéve azt az esetet, ha a legelőhasználatról önként lemondott, vagy a legelő annyira szűk, hogy a jobbágyok azon igás állatainak is elégtelen, amelyekkel a földesúri robotot teljesítik.

Az elkülönítést végre kellett hajtani, ha a földesúr vagy a közbirtokos nemesek közül legalább egy; illetve ha a jobbágyi közösségnek több mint a fele kívánta. A felosztott legelővel együtt járt a legeltetési szolgáltatások megszüntetése. Tarlószabadulás után sem a jobbágyok nem legeltethettek a földesúr tarlóján, sem megfordítva. Ugyanez vonatkozott az ugarföldekre is. Ha mód nyílt rá és a jobbágyok többsége kívánta, az elkülönített legelőt egy tagban kellett kimérni a jobbágy szántóföldjével és kaszálójával. A legtöbb esetben azonban ilyen tagosítás ritkán következett be. Ellenkező esetben a törvény arra ösztönzött, hogy a jobbágyi legelő „legalább dülő szerint hasíttassék ki”.

A törvény a legelőket illetően a földesurat tekintette birtokon belülinek.

Az elkülönítést úrbéri bíróságok ítélete alapján lehetett befejezettek tekinteni. A törvény iránymutatása szerint egy egész jobbágytelekre legkevesebb 4, leg több 22 (magyar) holdat lehetett kimérni. Ahol erre lehetőség volt, a felső határt túl lehetett lépni, ez azonban a földesurak jóindulatától függött. A fennmaradó legelő minden esetben egyedül a földesurat illette.²⁵⁹

---

²⁵⁸ Tóth, 1856. 105–106.; Für, 1965. 109–110.

²⁵⁹ Az idézetek az 1836. évi VI. törvénycikkből származnak. Az 1836. évi VI. törvénycikkely „Azokról, melyek a telek haszonvételén felül a jobbágyok hasznai közé tartoznak”.

A 22 holdas felső határ különösen azokban a nagy határú alföldi településekben volt kevés, amelyek gazdálkodása a külterjes, legeltető állattartásra épült. A törvény végrehajtása gazdálkodásuk létalapját veszélyeztette.

Ha el is tekintünk attól, hogy a majorságok kialakítása előtt a közlegelő teljes egészében paraszti használatban volt, s adótnak vesszük a földesúr legeltetési jogát, a törvény szabta határokat nem tekinthetjük méltányosnak a jobbágyság számára. Túlságosan alacsony volt a négyholdas alsó határ is. Lehetőséget teremtett ugyanakkor arra, hogy a földesúri legelők kihatározhatóak legyenek a szűk határú falvakban is.²⁶⁰

A legelőnél is nagyobb arányú volt a jobbágyság kiszorítása az *erdő* birtoklásából. Az erdő tulajdonjogával a jobbágyok nem sokat törődtek, ugyanúgy közföldként kezelték, mint a legelőt. A feudális jog úri tulajdonnak tekintette az erdőt, amelyben csak a földesúr engedélyével legeltethettek a jobbágyok vagy szerezhettek tűzi- és épületfát. A korszerű erdőgazdálkodás bevezetése néhány feudális nagybirtokon korlátok közé szorította a jobbágyok erdei legeltetését, faizását. Az erdőre vonatkozó paraszti használati jogok bizonytalanságát az 1836. évi törvényhozás sem tudta kiküszöbölni, nem rendelkezett ugyanis arról, hogy az erdei haszonvételek fejében a jobbágy részesedhet az erdőben. Nem mondta ki, hogy fel lehet osztani az erdőt a földesúr és a jobbágy között, csupán azt írta elő, hogy ahol a faizás korábban szokásban volt, ott a jövőben is meg kell tartani. Nem tartozott a jobbágyi haszonvételek közé a makkoltatás, amelyet a törvény csak bérfizetés fejében engedélyezett. Az erdei haszonvételek még annyira sem voltak eszmei tartozékai a telkeknek, mint a legeltetés. Az erdőelés fejében a jobbágyok a legtöbb esetben ellenszolgáltatással tartoztak uraiknak, így az erdő volt az a terület, ahonnan a legkönnyebben ki lehetett szorítani őket, pontosabban ahová a jobbágyok földhasználati igénye – az államhatalom teljes közömbössége és a feudális tulajdonjog ereje miatt – a legkevésbé tudott betörni.²⁶¹ Míg az úrbéres szántók és kaszálók esetében a jobbágy; az erdőknél a földesúr volt teljes egészében birtokon belül, s ez a felszabadulás során a jobbágyok és a nemesek közötti elszámolás sorsát eredendően megszabta. Vita valójában csak a bizonytalan jogállású telken kívüli állomány és a közösen használt legelő esetében lehetett.

Ez utóbbiak földesúri megszerzésének célkitűzése nem a jobbágyfelszabadítás során, hanem már azt megelőzően megkezdődött. A földesurak támadása az úrbérrendezés kijátszására 1767 után azonnal megkezdődött az ún. *regulációk* formájában. A rendelet lehetőséget teremtett rá, hogy az Úrbáriumban foglaltaknak

²⁶⁰ Szabad, 1957. 348.; Simonffy Emil: Úrbéri birtokrendezések Zala megyében a jobbágyfelszabadítás után. In: *Agrártörténeti Tanulmányok*. Szerk. Szabó István, Budapest, 1960. 376–377. (továbbiakban Simonffy, 1960.) – A mernyei uradalomban a földtől való megfosztás folyamata „az állatállomány felszaporításával, a jobbágyok állatainak a legelőről való fokozatos kiszorításával kezdődött”. Tóth Tibor, 1978. 76.

²⁶¹ Pauly, 1817. 32.

megfelelően kimérjék a jobbágyok járandóságait. Ez a földkimérés az esetek többségében arra szolgált, hogy a földesurak az úriszéken kezdeményezett eljárással a jobbágyi szántóföldeket a határ terméketlenebb részein méressék ki, s a jobbkat a saját majorságuknak tartásuk meg. Regulációval váltották vissza az irtásföldet s igyekeztek megszerezni a maradványokat. Az 1836. évi törvény e területen sem sok sikerrel próbált rendet teremteni. Megtiltották ugyan, hogy a földesúr és tisztjei a jobbágyokkal folytatott regulációs perekben az úriszéken elnökök vagy közbírák lehessenek, s előírta, hogy a rendezés ügyében táblabírák döntsenek, s megyei bizottság terjessze a bíróság elé, a helyzet azonban nem sokat változott.²⁶² A reformerek maguk is elismerték, hogy a „rendbeszedések” során a jobbágyok kezén lévő föld „megrövidült”. Táncsics egyenesen úgy vélte, hogy a majorság valójában a jobbágyoktól elrabolt föld.²⁶³

A földre vonatkozó urasági jogok mellett a feudális viszonyokat jellemezték azok a monopóliumok is, amelyek kizárólag a földes urakat illették meg, s amelyekből a jobbágyok ki voltak zárva. Ezeket *regáliáknak* vagy királyi kisebb haszonvételeknek nevezték, mivel valamikor az uralkodót illették, korszakunkban azonban már nemesi privilégiumok voltak. Ezek közé számították a földesurak bormérési jogát vagy korcsmatartását (*educillatio*), húsmérési vagy mészárszék-tartási privilégiumát (*macellatio*), azt, hogy boltot csak urasági engedéllyel lehetett nyitni, malmot csak a földesúr létesíthetett stb. A regáliák közül egyedül a borárusítás volt az, amelyben legalább részben a jobbágyi közösségek is részesedhettek. Az 1836. évi törvény, megerősítve az úrbéri rendeletet és az évszázados gyakorlatot, azt mondta ki, hogy azok a jobbágyfalvak, amelyeknek saját szőlőhegyük volt, Szent Mihály napjától (szeptember 29.) Szent György napjáig (április 24.) mérhetik saját boraikat (nem zárva ki természetesen ez idő alatt sem a földesúri csapszékek működését); azok pedig, amelyeknek saját szőlőhegyük nem volt, rövidebb ideig: Szent Mihálytól karácsonyig (december 25.) mérhettek szabadon bort.²⁶⁴ Az év többi részében a falusi korcsmákban a földesúr borát mérték ki.

A jobbágyfelszabadítás ügye tehát nem szűkíthető le a telektulajdon és a járadékok kérdésére. Az élet legkülönbözőbb területein összefonódott jobbágy–földesúri viszony szálainak elszakítása rengeteg kérdést vetett fel, s nem csodálkozhatunk azon, hogy ezeket nemcsak az 1848. március 18. és április 11. közötti három héten, de a forradalom és szabadságharc szűk másfél esztendejében sem lehetett megoldani.

---

²⁶² Csaplovics, 1837. 137–141.

²⁶³ Munkások Újsága, 1848. november 7.

²⁶⁴ Csaplovics, 1837. 85–85.

A FELSZABADÍTÁS ÜGYE 1848–1849-BEN

Amikor az uralkodó 1847. november 11-én megnyitotta a rendi országgyűlést, nem sokan voltak, akik biztosra vették, hogy e nemben ez lesz az utolsó. Még kevesebben gondolták, hogy ezé az országgyűlésé lesz a dicsőség, hogy egyetlen törvényhozási aktsussal kimondja a jobbágyság felszabadítását. A követutasításokban szerepelt ugyan a felszabadítás mindkét fontos eleme: az örökváltás földesurakra nézve kötelező formája és a megváltásban az állam közreműködése; ez utóbbi azonban a legradikálisabb értelmezésben sem jelentette azt, hogy az állam magára vállalja a földesurak kártalanítását. Tehát azt, hogy a jobbágyoknak semmit sem kell fizetniük úrbéres telekföldjeik megszerzéséért. Arról egyetlen utasításban sem volt szó, hogy az úrbéres viszonyból minden jobbágy egyszerre bontakozhatna ki, azaz a vélemények szerint az állami segítséggel megvalósuló kötelező örökváltás sem lenne „általános”. Nem volt biztató ebből a szempontból a királyi proposíció sem, amelyben szerepelt ugyan az úrbéri viszonyokból való kibontakozás kívánalma, a módozatokra azonban az uralkodói előterjesztés semmiféle támpontot nem nyújtott.

A tárgyalások a szokott lassúsággal folytak. Az úrbériség, illetve az örökváltás kérdése 1847. december 3-án és 6-án szerepelt napirenden. Az ellenzéki véleményeket december 3-án Lónyai Gábor zempléni követ fogalmazta meg, aki Kossuth Lajosnak már 1830-as évek elején küzdőtársa volt a megyegyűlésen. Szükségesnek tartotta a kötelező örökváltás törvénybe iktatását, s azt is, hogy a gyakorlati lebonyolításnál az állam „országos pénzügyi művelettel” működjék közre, az általános örökváltást azonban megvalósíthatatlannak gondolta. Hasonló gondolatokat fogalmazott meg az a Kossuth Lajos is, aki pedig már 1846-ban elkötelezett híve volt az állami kárpótlással megvalósuló kötelező örökváltásnak.²⁶⁵ Úgy gondolta, hogy ez a diéta nem tudja megoldani az úrbéres megváltás kérdését, amit helyes lenne a következő országgyűlésre halasztani. A kedvező döntés előkészületeit azonban – véleménye szerint – már ezen az országgyűlésen meg kell kezdeni. Ennek érdekében már most lépéseket kell tenni, hogy minden településen megtörténjék az úrbéri tartozások „egyetemleges” felbecsülése, azaz annak kitudakolása, mennyit érnek pénzre átszámítva az egyes falvakban a jobbágyi szolgáltatások. Ennek ismeretében a megváltási tőkeösszeg egyszerűen meghatározható, s a kényszerítő törvény meghozatalával a becslés után a földesúr azonnal átveheti a megváltási summát. A tőkeszegénység és a jobbágy pénztelensége miatt szükségesnek vélte, hogy az állam teremtsen kölcsönforrást a jobbágyoknak. A folyamat elindítása érdekében fontosnak tartotta, hogy az országgyűlés megszavazza a „kötelezőség” elvét, a részletek kidolgozására pedig a kerületi ülés küldjön ki egy választmányt.

---

²⁶⁵ Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Szabó István, 1976/a. 296–297.

A további vitában az ellenzékiek általában támogatták Lónyai, illetve Kossuth javaslatát. A kerületi választmány helyett azonban országos választmány kiküldését pártolták, amelyben nemcsak az alsó tábla követői, de a főrendek is részt vettek, s ez nem jelentett mást, mint a kérdés megvizsgálásának halasztását, hiszen a főrendek többsége hallani sem akart a kötelező örökváltságról.

Volt azonban az úrbéri ügyek tárgyalásának egy olyan eleme, amely parázs vitákat váltott ki. Bónis Samu szabolcsi képviselő azt javasolta, hogy ne az *úrbéri*, hanem az *úri* tartozások megváltásáról szóljon a törvény. Így ugyanis azok a jobbágyok is, akik majorsági földön éltek vagy külön szerződéssel telepedtek le, megválthatták volna magukat. Heves viták után a javaslatot elutasították.

A kérdésben kiobbant ellentéteket a konzervatív Somssich és Széchenyi próbálta feloldani azzal a javaslattal, hogy a kiküldendő választmány készítse javaslatot a majorsági jobbágyokról is, de teljesen elválasztva az úrbéresek ügyétől. Ilyen formában az alsó tábla ezt a javaslatot a kerületi ülésben ugyanúgy elfogadta, mint a kötelező örökváltságra vonatkozó előterjesztést. A december 21-én tartott országos ülés azonban a két javaslat közül a Bónisét elutasította, annakellenére, hogy előterjesztője hajlandó volt azt úgy módosítani, hogy a megváltás csak a majorsági jobbágyok belső telkeire vonatkozzék.²⁶⁶

Az előterjesztésre a főrendek csak 1848. február 3-án válaszoltak. Nem utasították el a kötelező megváltást, de sokkal fontosabbnak tartották a kárpótlás feltételeinek kimunkálását. Míg ez meg nem történik, nem akartak a törvényről tárgyalni.

A főrendek választát, miután nem volt egyetértő, az alsó táblán ismét tárgyalni kellett. Erre március 6-án már egészen más politikai helyzetben került sor. A februári francia forradalom hatása alatt már elkészült Kossuth felirati javaslata, amely többek között követelte a felelős magyar minisztérium, az igazi képviseleti rendszer megteremtését stb. Nem hiányzott az örökváltság ügye a felirati javaslatból sem, mert eszerint az országgyűlés az „úrbéri viszonyokból [a] kibontakozást kármentesítéssel összekötve”²⁶⁷ kívánja megvalósítani. Ez a megfogalmazás azonban semmivel sem volt több, mint amit az ellenzékiek már 1847 decemberében is kifejezésre jutattak.

Úgy tűnik, mintha az ellenzék vezetői lemondtak volna arról, hogy a jobbágyfelszabadítás ügye megoldódhat az 1847 novemberében kezdődött országgyűlé-

²⁶⁶ Uo. 297–298.; Orosz István: Széchenyi és a jobbágykérdés. *Agrártörténeti Szemle*, 1962. 89. (továbbiakban Orosz, 1962.); Sarlós Márton: *Széchenyi István és a feudális jogrend átalakulása*. Budapest, 1960. 125–128. – Széchenyi támogató felszólalásával ellentétben a december 20-i ülésen a másik Moson megyei követ, Króner Lajos a javaslat ellen szavazott. Sarlós állítása, hogy Széchenyi tudatosan azért nem vett részt az ülésen, hogy a megyének ne legyen igenlő szavazata, nem bizonyítható. (Ha a megyék két képviselője ellentétesen voksolt, a szavazat érvénytelen volt.) Széchenyi egyébként az Akadémia ülésén volt Pesten.

²⁶⁷ KLÖM XI. k. 626.

sen. A március 6-án folytatódó tárgyalásokon is csak annyi új elem volt, hogy Kossuth és az ellenzékiek többsége nem ragaszkodott a törvényjavaslat kidolgozására kiküldendő választmány megbízásához. Úgy tűnt, ez is csak eszköz lett volna a javaslatok elodázására. Éppen ezért a választmány helyett elégségesnek tartották, ha a kerületi jegyző – történetesen Szentkirályi Móric, Kossuth Pest megyei követtársa – készíti el a választmány helyett a törvényjavaslatot és terjeszti be az országgyűlésre.

Szentkirályi Móric, akit megbíztak a törvény kidolgozásával, már március 10-én elkészült a törvénytervezettel. Ez a tervezet nem tartalmazott új elemeket. Azt javasolta, hogy két év leforgása alatt minden megye küldjön ki „becsübirizott-ságot”. Ennek tagjai igyekeznek minden faluban önkéntes örökváltsági szerződést megkötteni a jobbágyok és a földesurak között. Ha ez eredménytelen lenne, akkor ki kell dolgozniuk a település úrbéri tartozásainak „becstabláját”, amelyet a jobbágyoknak, a földesúrnak és a megyének is el kell juttatniuk. A becslést egyes bizottságnak kell végeznie, amelybe két tagot küld a földesúr, kettőt a parasztság. Az ötödik tagot együttesen választják meg a bizottság elnökének. Az érintettség mindkét fél esetében kizáró ok a bizottságban való részvételnél.

A szolgáltatások becsértékének meghatározásához a kilenced 10 évi átlagárát, a robot esetében pedig a napszámber 3/4-ét lehetett figyelembe venni. A terményeknél a legközelebbi piac árai voltak iránymutatók. Ha a jobbágyok csak pénzben adóztak a földesúrnak, akkor ezt az összeget kellett a szolgáltatások évi átlagának tekinteni. Az így meghatározott évi szolgáltatási összeget 6%-os kamatnak tekintve kellett kiszámítani a megváltás összegét. Ez, és nem a föld ellenértéke illeti meg a földesurakat, mondotta ki a javaslat.

Olyan megoldás is elképzelhető lett volna, hogy a település lakossága egyszerre váltja meg magát, vagy pedig megfelelő nagyságú legelőt vagy községi földet engedjen át a földesúrnak.²⁶⁸ Ebben az esetben azonban a parasztcsaládok telekföldjeit nem lehetett megcsonkítani. (Kossuth már korábban felvetette, hogy a jobbágyok földdel elégíthessék ki földesuraikat, a törvényjavaslat erre tért vissza. Akik megváltották magukat, azok fölött megszűnik az úri joghatóság és az úrbéri törvények hatálya.)

Tartalmazott a tervezet két olyan elemet is, amelyeknek későbbi kimaradása a törvényekből sok elégedetlenség forrása lett. Az egyik annak megállapítása, hogy úrbéres jellegűnek tekinthető az a föld is, amely után közadót kellett fizetni. Ezzel a javaslattal a nem úrbéres jellegűnek tekintett szerződéses viszonyok közül legalább azok a megváltás hatálya alá estek volna, amelyek résztvevői állami adót fizettek. A másik javaslat a királyi kisebb haszonvételeket érintette. Ezeket a

---

²⁶⁸ Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Szabó István, 1976/a. 301. – Kossuthot korábban sok támadás érte azért, mert a megváltást úrbéres föld átengedésével is el tudta képzelni. A telekföld megcsonkításának tilalma nyilván ezért szerepelt nézeteiben.

javaslat sem tekintette a megválás tárgyainak – bár az eddigi önkéntes örökváltások során több esetben a regáliákat is eladták az uraságok²⁶⁹ –, de kimondotta, hogy szabad alku útján meg lehet vásárolni őket.

A javaslat szerint, ha egy faluban a telkes jobbágyok 2/3-a a megváltkozást óhajtotta, ezt a többiek nem akadályozhatták volna meg, még akkor sem, ha a ház és házatlan zsellérek esetleg többségben voltak a településen. Az uraság nem háríthatta volna el a megváltást, ha a fenti feltételek teljesültek.²⁷⁰

Szentkirályi tervezete március 14-én már ki volt nyomtatva, s tárgyalásra kész állapotban várta a vitát. Ezzel szemben a rendek az egészet félrerakták, s helyette elfogadták azt a javaslatot, amely április 11-én a királyi szentesítéssel törvénnyé vált. A feudális szolgáltatások a törvény kihirdetésével egyszerre szűntek meg, azaz általános jobbágyfelszabeditás következett be, s a földesurak kárpótlását teljes egészében az állam vállalta magára. Két ponton tehát döntő áttörés következett be: általános lett a jobbágyfelszabeditás, teljes állami kárpótlás mellett.

Az utolsó rendi országgyűlés liberális és konzervatív követei teljes pálfordulásának valószínű magyarázatát Varga János adja meg. Az bizonyos, hogy a pesti március 15-i forradalom nem befolyásolta a követeket, hiszen a nyilatkozat hamarabb megszületett, mint a pesti ifjak 12 pontja, amelynek az úrbéri viszonyokkal kapcsolatos követelése éppen általánossága miatt nem is eléggé forradalmi. Nem állíthatjuk azt sem, hogy a március 13-i bécsi forradalom és Metternich bukása rendítette meg úgy a követeket, hogy megváltoztatták elképzeléseiket. A bécsi forradalom híre már 14-én reggel megérkezett Pozsonyba, ennek ellenére Szentkirályi változatlanul eredeti tervezetét ajánlotta megvitatásra. Nem ezek az események hatottak, hanem az a március 14-én elterjedt rémhír, mely szerint a Bihar megyei ellenzék elhatározta, fellázítja a parasztságot, és parasztseregek élén vonul az országgyűlés ellen. Nem a galíciai parasztfelkelés rémlett fel a követek előtt, hanem annál sokkal rosszabb: egy nemesi vezetésű, ezáltal szervezett parasztfelkelés, amely politikai célt és értelmet²⁷¹ tud adni a parasztmozgalomnak. Ez a félelem teremtett olyan „körülmenyeket”,²⁷² amelyek miatt az új törvényt elfogadták. Szentkirályi új bejelentést tett, amelyben azt kívánta, hogy „az úrbéri viszonyok megszűnjenek”, és az állam vállalja magára a kármentesítést. Ha elte-

²⁶⁹ Ez történt Sárospatakon, ahol egy 1848. évi beadvány szerint 1832–1835 között alku folyt a földesúrral, Bretzenheim herceggel, aki azonban nem hajlott arra, „hogy a lakosok úri adózásainak, háztaksa, föld és bordézsmá örökös megváltása [kiemelés tőlem – O. I.] felett alkudozzanak egyedül, hanem az örökváltást, minden a város kebelében és határában volt javainak s úri haszonvételeinek örök eladásával és megcserélésével kötötte össze”. Magyar Országos Levéltár (MOL) Archivum Regnicolare (Arch. Regn.) Lad. XX. 22. Fasc. 2/A Nro. 235. Dieta anni 1848–49.

²⁷⁰ A tanácskozások és a dokumentumok elemzésénél. KLÖM XI. és Varga János, 1971. 61–62.

²⁷¹ Varga János, 1971. 70.

²⁷² A körülmenyek változására hivatkozott Szentkirályi, amikor a saját törvénytervezetét többé nem tartotta elégségesnek és félretette. Uo. 68.

kintünk az 1840-es évek derekán felvetődött ultraradikális javaslatról, amely kárpótlás nélkül akarta eltörölni az úrbéri szolgáltatásokat,²⁷³ ez volt a legradikálisabb elképzelés, amit nemesi reformerek megfogalmazhattak. Kossuth 1846-ban már felvetette ugyanaz általános jobbágyfelszabadítást, de a kárpótlás ügyében nem volt olyan radikális, mint ez a határozat, mert a kármentesítési summának legalább a felét a jobbágyokkal kívánta megfizettetni.²⁷⁴

A március 15-i határozat minden korábbi elképzelésnél átütőbb erejű volt, s amikor 18-án az alsó tábla elkezdte a közteherviselés és az úrbéri javaslat tárgyalását, az elvi határozat birtokában már nehéz volt másként dönteni.

Alig két nap alatt nemcsak a törvénytervezet szövege készült el, hanem megvitatta és elfogadta azt a törvényhozás mindkét háza is. A szokásoknak megfelelően a törvényszöveget hitelesítették, és elküldték az uralkodónak. A rövid vitában az úrbéri viszony megszüntetésével kapcsolatban érdemi kérdések nem vetődtek fel. Pontosították, hogy nemcsak az úrbéri, hanem az „azt pótló szerződések” alapján szokásos robotot és dézsmát is megszüntetik. Ez a kiegészítés azonban nem érintette a majorsági jobbágyok tömegét, azaz nem került vissza az a kérdés, amelyet Bónis Samu még 1847 decemberében felvetett. Részletkérdésről volt szó, amely az eladósodott nemeseket nyugtatta volna meg, hogy az úrbériséggel összekapcsolt birtokokon betáblázott adósságok bizonyos ideig ne legyenek felmondhatók.²⁷⁵ A vitának csak egy olyan pontja volt, amely számottevő kiegészítést jelentett a március 15-i nyilatkozathoz képest: az egyházi tized eltörlésének ügye. Ezt az alsó táblán a kanonokok, a felső táblán a püspökök egyhangúlag elfogadták.

A 18-án folytatódó tárgyalásoknak volt egy olyan döntése, mely már előremutatott a népképviseleti országgyűlés felé: a személy szerinti egyenlő szavazatok bevezetése. Korábban összesen csak egy szavazata volt a szabad királyi városok követeinek, s nem személy szerint szavaztak az alsó táblán jelenlévő káptalanok képviselői sem. A személyes szavazás bevezetése után az egyházi tized eltörléséről szavazniuk kellett a káptalanok képviselőinek is. A felszólításra Daróczy Zsigmond pécsi kanonok vezetésével az összes káptalani követ igent mondott. Ugyanez történt a főrendi táblán is, ahol a püspökök nyilatkoztak hasonló mó-

---

²⁷³ Az Anti-Úrbérválság c. röpirat szerint a legegyszerűbben úgy lehet az úrbéri viszonyokat megszüntetni, „ha az úri adónak minden nemei, kivétel nélkül az országban mindenütt és egy időben minden váltságdíj vagy kárpótlás nélkül egyszerűen és törvényesen eltöröltetnek, és az ország minden lakosa személyének és vagyonának korlátlan tulajdonosává tételik”. Anti-Úrbérválság. Lipcse, 1846. 57.; Vö. Orosz, 1962. 80. – Tánicsics is csak annyi kárpótlást adott volna a földesuraknak az eltörölt jobbágyi járadékért, hogy (a tervezett közteherviselés után) három évig adómentességet élveztek volna. Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Szabó István, 1976/a. 290.; Orosz, 1985. 31.

²⁷⁴ Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Szabó István, 1976/a. 304.

²⁷⁵ Varga János, 1971. 148.

don.²⁷⁶ Vita csak arról folyt, mi történjék a vidéki plébánosok tizedből származó járandóságával (sedecima), vagyis a dézsmabevétel 1/16-ával, ami a plébánosokat illette meg, és sok helyen ez volt a lelkész legfőbb jövedelme. A kérdés megoldására törvénybe iktatták: a kormány nyújtson be javaslatot az alsópapság – nemcsak a katolikusok, hanem más felekezethez tartozók esetében is – megélhetésének biztosítására.

Vita bontakozott ki arról is, mi történjék azzal az egyházi tizeddel, amely örökös szerződéssel vagy királyi adománnyal magánföldesurak kezére került. A törökellenes háborúk korától kezdve elég sok ilyen eset előfordult. Ebben a helyzetben a földesurak a földesúri kilenced mellett királydézmát (így nevezték a királyi adománnyal szerzett egyházi tizedet) is szedhettek, s így együttvéve a jobbágy termésének ötödére voltak jogosultak. A főrendek ragaszkodtak hozzá, hogy ezért ugyanúgy kárpótlás illesse meg őket, mint a földesúri tizedért. Ez ugyan a tulajdon szentségének védelmével nagyon nehezen volt indokolható, hiszen a papi tized elnyerésekor a bérlő földesúr a tized tőkét nem tette le sem az uralkodónak, sem az egyháznak, csak bérleti díjat fizetett, s ha az egyház kárpótlás nélkül veszítette el a dézmát, miért kellene azért kárpótlást fizetni a bérlőnek? Végül az alsó tábla elfogadta a kárpótlást.²⁷⁷

A március 18-án elfogadott jobbágyfelszabadító törvény ugyanúgy, mint a március 15-i nyilatkozat, sokkal többet tartalmazott, mint bármilyen korábbi elképzelés. A gyors elfogadás mögött ott lappangott a forradalmi helyzet, mindekelőtt a parasztfelkeléstől való félelem. Ha a 15-i nyilatkozat megszületésében közrejátszott a bihari parasztfelkelésről szóló rémhír, a törvény gyors elfogadásában szerepe lehetett a „Dicsőséges nagyurak” című kézirat Petőfi versnek. A vers tartalmával a követek megismerkedhettek, s hallhatták a rémhírt is, hogy Petőfi 40 000 parasztot készül a Rákos mezejére vezetni. „A parasztlázadás – illetőleg: lázítás – rémképe most azok malmára hajtotta a vizet, akik a reformok gyors realizálását akarták; számíthattak rá, hogy a félelem elhallgattatja azokat, akik az elvben már elfogadott társadalmi-politikai változások törvényé emelését mindenféle akadékoskodással nehezítették, s az új törvények hatályát – a szövegükbe csempészett kibúvók révén – korlátozhatták volna.”²⁷⁸

Az országgyűlés által elfogadott, de még nem szentesített törvényjavaslat ellen konzervatív nemesi körök részéről támadás indult, amelynek lényege az volt, hogy a nemesség minél nagyobb részt kapjon a törvény szerint a jobbágyoknak járó földből. A bécsi udvar is támadta a törvényt, mert attól félt, hogy a nemesség egy része, amelyik nem rendelkezik saját allodiális gazdasággal, hanem csupán a jobbágyok szolgáltatásaiból élt, tönkremegy az átmenet idején.

---

²⁷⁶ Uo. 155., 159–160.

²⁷⁷ Uo. 163–164.

²⁷⁸ Uo. 143.

Az alkalmat a már elfogadott törvény elleni támadásra a földesurak kárpótlásának tárgyalása teremtette meg. Az új, felelős magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf, törvényjavaslatot terjesztett elő egy olyan hitelintézet felállításáról, amelynek az lett volna feladata, hogy a kárpótlási összeg terhére kölcsönt adjon földesuraknak. A javaslat tárgyalása során elhangzott olyan vélemény, hogy a kölcsönök fedezetéül a már felszabadult jobbágytelkek is köttessenek le. A javaslat tehát a jobbágyok frissen megszerzett tulajdonát olyan kapcsolatba kívánta hozni a nemesek kárpótlásával, ami valóban nyugtalanság forrása lehetett volna. A kárpótlás egészét átfogó javaslatot Tarnóczy Kázmér nyújtotta be, aki Kossuth korábbi nyilatkozatait is figyelembe véve azt javasolta, hogy a birtokos egyéves úrbéres jövedelmének hússzorosát tekintsék kárpótlási tőkének, erről pedig az állam adjon kötelezvényeket az érintetteknek. A kötvények fedezetéül a tervezet szerint a kincstári javak szolgáltak volna. A hússzoros számítás azért volt előnyös, mert 5%-os kamatot feltételezett, aminél a valóságos kamatláb ekkor már magasabb volt.²⁷⁹

A kárpótlási törvényjavaslat tárgyalásánál vetődött fel a már korábban megváltkozott helységek ügye. Miután ezek egyike sem fizette ki azonnal a megváltási tőkét, hanem évenként törlesztette a volt uraságnak, a képviselői javaslat azt kívánta, hogy a már lefizetett részleteket ne lehessen visszakövetelni a földesuraktól, sőt a még hátralévő részletekre az állam vállaljon kezességet. Az igazi probléma azonban nem ez volt, hanem az, hogy az önként megváltkozott településeket ugyanúgy kárpótolni kellett volna, mint a földesurakat.

A jobbágyfelszabadításról szóló törvény kapcsán azonban az igazi felháborodást Tarnóczy Kázmér másik törvény javaslata váltotta ki, amely a IX. paragrafus harmadik cikkelyének módosítása ürügyén kísérletet tett a törvény hatályának szűkítésére. Tarnóczy valójában azt akarta, hogy a törvény pontosan határozza meg, mi tekinthető úrbériségnek, s mi majorsági birtoknak. Ha figyelembe vesszük, hogy a felszabadító törvény az úrbér és az azt pótló szerződések alapján törölte el a jobbágyi szolgálatokat, azaz az úrbéres földeket szabadította fel, ez a törekvés teljesen indokoltnak tűnik. Nem is a törekvést tekintették a követek felháborítónak, hanem azt a módot, ahogyan az úrbériséget Tarnóczy meghatározta. Úgy vélte, hogy ahol az összesítés, a legelőelkülönözés még nem ment végbe, ott a legelők kimérése és a faizás ellenszolgáltatás a fejében a jobbágyoknak juttatandó erdők kihalása csak a valóságos telekszám alapján történhet. A hangsúly itt a felszabadulás pillanatában létező valós telekszámokon van. Tarnóczy kimondatlanul is úgy akarta a diéta döntését befolyásolni, hogy azok a földek, amelyek a telekállományon kívül vannak, mind urasági tulajdonban maradjanak. Ezt a szőlőkről és az irtásföldekről – amint korábban említettük – mások is mondták.

---

²⁷⁹ KLÖM XI. k. 689.; Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In. Szabó István, 1976/a. 313.

Tarnóczy azonban a maradványföldeket is urasági tulajdonban hagyta volna, holtott ezek úrbéres jellegét korábban senki nem vonta kétségbe. Ugyanez történt volna a pusztá telkekkel. Az 1836. évi törvény, amely a jobbágyi haszonélvezetek elidegenítéséről rendelkezett, érthető módon kizárta az uraságot a jobbágytelki haszonvételek megvásárlásából, hiszen ezáltal valamely földesúr a saját maga jobbágya is lehetett volna. Tarnóczy javaslata ezt a törvényt hatályon kívül kívánta helyezni. Önmagában ez is logikus lépés volt, hiszen az úrbéres földek szabad tulajdonná válása magában foglalta az elidegenítés szabadságát, s ebből nyilván a volt földesurakat sem lehetett kizárni. A javaslat mögött azonban ott állt az a helyzet, hogy a jobbágyok által elhagyott telkeket a földesurak használták. Ezek úrbériségnek számítottak, így a jobbágyosztály használatából nem kerülhettek ki. Ha a törvény feloldja azt a tilalmat, hogy földesurak nem vásárolhatnak jobbágytelki haszonvételt, akkor törvényesíti ezeknek az urasági használatban lévő úrbériségeknek a földesúri tulajdonná válását. A javaslat többi eleme, amely ismételtelen leszögezte a szőlők és az irtások majorsági jellegét és a királyi kisebb haszonvételek úri tulajdon voltát, valójában kijelölte azokat a határvonalakat, amelyeket a felszabadulás során nem lehet átlépni. Ezáltal a lehetőségét is elzárta volna annak, hogy a szőlődézma megváltásáról, a maradványföldről és az irtásokról, a legelőkről és erdőkről további törvények születhessenek a jövőbeni népképviselői országgyűlésen.²⁸⁰

Mindezt bizonyára a követek többsége is nagyon világosan látta. Az ellenvélemények és a felháborodás miatt a kinyomtatott javaslat szakaszonkénti tárgyalására nem is került sor, az elnöklő Széchenyi a kerületi ülés színe előtt tépte össze a javaslatot.²⁸¹

A konzervatív követek közé tartozó Tarnóczy természetesen nem csupán a saját nézeteit öntötte írásos formába. Március 22-én a követeknek az a része kérte fel Tarnóczyt a javaslat benyújtására, amely nemcsak szükíteni igyekezett a felszabadító törvény hatályát, de arra is törekedett, hogy a jobbágyok és a földesurak közötti vitás földek közül lehetőleg minél több maradjon a volt uraságok szabad polgári tulajdona. Az elfogadott Szentkirályi-féle törvény kétségtelenül pontosításra szorult, de megengedett olyan értelmezést is, amely szerint a későbbiekben új törvényekkel a vitás földek ügyében a jobbágyok javára is lehetett dönteni.

---

²⁸⁰ Spira György: *Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban*. Budapest, 1979. 34. (továbbiakban Spira, 1979.); Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In. Szabó István, 1976/a. 313.; Varga János, 1971. 200–207.; Spira György: Tarnóczy Kázmér kísérlete az 1848-i jobbágyfelszabadítás megszorítására. *Agrártörténeti Szemle*, 1962. 1–2. sz. 266–277. – Spira közli Tarnóczy tervezetének szövegét, melynek címe: „Az úrbéri szolgálatok és fizetések megszüntetése felül hozott Törvénycikkely harmadik paragrafusának bővebb értelmezése.”

²⁸¹ Spira, 1979. 55.

A Tarnóczy-féle javaslat mellett a másik támadás a jobbágyfelszabadító törvények ellen a bécsi kormányzat részéről érkezett. A Magyar Kancellária és a Staats-Konferenz véleményét figyelembe véve, az uralkodó március 28-án leiratot intézett a pozsonyi országgyűléshez, amelyben az úrbériség megszüntetésének kérdése és a nemesi kárpótlás ügye is szerepelt. A bécsi udvar nem volt könnyű helyzetben, mert Batthyány Lajos miniszterelnök már március 23-án kelt körleveléhez mellékelte a megyéknek az úrbériség eltörléséről, a közteherviselésről és a papi tized megszüntetéséről szóló törvényjavaslatokat azzal az utasítással, hogy hirdessék ki a népnek, holott a törvényeket a király még nem szentesítette.²⁸² A törvényjavaslat királyi elutasítása azt a látszatot keltette volna, hogy az uralkodó nem viseli szívében a parasztság sorsát, holott a Habsburgok már a 18. század óta szerettek jobbágyvédő uralkodók szerepében tetszelegni. Ha viszont az udvar minden további nélkül tudomásul veszi a törvényjavaslatokat, amelyekben éppen a nemesi kárpótlásról csak az szerepel, hogy „a nemzeti közbecsület” védpajzsa alá van helyezve, de a konkrét lépéseket a következő (népképviselői) országgyűlés hatáskörébe utalják, akkor a nemesség érdekeit nem veszi figyelembe.

E dilemmát a királyi leirat úgy vélte feloldhatónak, hogy azt ajánlotta a követeknek: ismételten „bővebben” tárgyalják meg mind a jobbágyság felszabadításáról, mind a nemesség kárpótlásáról szóló törvényjavaslatot. A rendekhez eljuttatott rezolúcióban az uralkodó kijelentette, hogy az úrbéres kötelezettségek eltörlésével egyetért, de nem kívánhatja az áldozatot hozó nemesség anyagi romlását sem, ezért azt szeretné, ha a jobbágyok addig teljesítenék szolgáltatásaikat, amíg a kármentesítés módozatait az országgyűlés pontosan ki nem dolgozza. A kármentesítésre vonatkozó azon javaslat ugyanis, hogy fedezetül a kincstári javakat kell lekötöni, azért nem reális, mert a kincstári vagyonnak jelenlegi rendeltetése nem engedi meg ilyenén felhasználását. Mindezek alapján az uralkodó azt kérte, hogy az úrbéri törvény első három paragrafusát, a kárpótlási törvénynek pedig egészét tárgyalják újra.

A Magyar Kancellária és a Staats-Konferenz előzetes javaslataiban voltak olyan elemek is, amelyek végül nem kerültek be a királyi rezolúció indoklásába. Így pl. az, ha a felszabadítás és a kármentesítés időben elválik egymástól, akkor végveszélybe kerülnek azok a nemesek, akiknek az úrbéri szolgáltatásokon kívül más jövedelmük nincs, mert nincsenek majorságaik. Szerepelt az előzetes tervezet indoklásai között az is, hogy a jobbágyviszony ne a törvény kihirdetésével azonnal, csak 1849. január elsejével szűnjék meg, hogy az átalakulásra mindkét fél felkészülhessen.²⁸³

A királyi leirat óriási felháborodást keltett a pozsonyi országgyűlésen.

---

²⁸² Varga János, 1971. 191–192.

²⁸³ Uo. 236.

Kossuth, Szentkirályi és más liberális követek kifejtették, hogy a rezolúcióban az uralkodó hozzájárult a jobbágyviszony eltörléséhez, azaz a törvényjavaslattal tartalmilag egyetértett. Ugyanakkor indokolatlanul óhajtja újratárgyalatni a törvénytervezetet.²⁸⁴ Ha ez megtörténne, a nép elveszítené bizalmát az uralkodóban. Ennek megfelelően olyan határozat elfogadását javasolták, amely kimondja, hogy az országgyűlés szükségtelennek tartja a törvényjavaslat újratárgyalását. A főrendiház konzervatívjai legalább a határozat azonnali tárgyalását szerették volna elhalasztani. E törekvés sikertelen volt.

A kemény hangú országgyűlési határozat elküldésére mégsem került sor.

Az uralkodó ugyanis mások mellett e két kérdésben is meghátrált, így a rendek április 5-i feliratukban, amelyet a két törvényjavaslathoz mellékeltek, mérsékeltebb hangot ütöttek meg, de nem változtattak sem a jobbágyfelszabadításról, sem a kármentesítésről alkotott törvényen.²⁸⁵

Az utolsó rendi országgyűlés utolsó napjaiban ismételten felvetődtek értelmezési kérdések. A szőlődézsma ügyében eltérő magyarázatok tapasztalhatók, s volt olyan megye, ahol megyegyűlés mondotta ki, hogy a törvény értelmében a szőlődézsma fizetését is megszüntnek kell tekinteni. Bizonyára az ilyen esetek is indokolták, hogy április 8-án, az országgyűlésen meghatározták az úrbériség fogalmát. Újra kimondták, hogy úrbérinek az a föld tekinthető, amelyet sem birtokrendezési perben, sem kibecsültetéssel nem lehetett a jobbágytól elvenni. A törvény az ilyen földek után járó szolgáltatásokat szüntette meg. Más földek után a szolgáltatások akkor is fennmaradnak, ha ugyanúgy nevezik őket, mint a megszünteteket (pl. szőlődézsma, irtásföldek után járó kilenced stb.).²⁸⁶ E döntés ugyanúgy értelmezte az úrbériséget, mint évtizedek óta a hazai közfelfogás. A viták azonban jelezték azokat a rövidesen felfakadó panaszokat, amelyek a jobbágyfelszabadítás másnapján megkezdődtek, s nem engedték meg, hogy az április 11-én szentesített törvényekkel véglegesen lezáruljon a jobbágyfelszabadítás kérdése.

Az április 5-i felirattal minden akadály elhárult a törvény szentesítése elől. Ezt egy rövid királyi leirat közölte április 9-én, s két nappal később a többi törvényvel együtt sor került a jobbágyfelszabadító törvények szentesítésére is.

A törvény korszakos jelentőségét nem kell ismételten hangoztatnunk.

Mindennél beszédesebb, hogy az áprilisi törvényekkel, amelyek hatása a magyar és horvát megyékre terjedt ki, de egyelőre nem érintették a külön tartományt jelentő Erdélyt, kb. kilencmillió állampolgár nyerte el a személyes szabadságot s lett ugyanolyan szabad emberré, mint amilyenek a nemesek, papok, városi polgárok és a szabad kerületek lakói voltak. E kilencmillió ember a becslések alsó ha-

---

²⁸⁴ KLÖM XI. k. 701.

²⁸⁵ Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Szabó István, 1976/a. 316.

²⁸⁶ Uo. 316–317.

tárát tekintve is megközelítette az összlakosság négyötödét. A személyes szabadság, a polgári lét mellé a felszabadító törvényekkel szabad polgári tulajdon is járt. Félmillió körül volt azok száma, akik olyan földeken éltek, amelyekre nem terjedt ki a felszabadító törvények hatálya (majorsági jobbágyok és zsellérek, kontraktualisták, tisztán irtásföldeken vagy szőlőkön gazdálkodók stb.). Az esetek többségében azonban a felszabadult jobbágyok kezén is voltak olyan földek, amelyek nem estek a törvény hatálya alá. A jobbágyparasztok használatában 13,778 millió (magyar) hold olyan szántó, rét és szőlő volt, amely után feudális járadékot kellett fizetni a jobbágyfelszabadítás előtt.²⁸⁷ A földek sorsa az áprilisi törvények szerint a következőképpen alakult:

Kategória	Földmennyiség magyar holdban	%
1848 előtt örökváltsággal megváltott	261 000	1,89
A jobbágyfelszabadítással paraszttulajdon lett	10 251 000	74,51
Tisztázatlan tulajdonjogú maradt	1 956 000	14,10
A felszabadításból kirekesztett	1 310 000	9,50

Az a tény, hogy az 1840-ben megalkotott örökváltsági törvénnyel, illetve az 1848-as jobbágyfelszabadító törvényekkel a korábban jobbágyok által használt földek 76,4% a parasztság szabad polgári földtulajdonává vált, önmagában is bizonyíték a megalkotott törvények fontossága mellett. E tulajdonért a jobbágyoknak nem kellett megváltási díjat fizetnie, szemben sok közép- és kelet-európai országgal, ahol a megváltási díjhoz legalább részlegesen a jobbágyok is hozzájárult. Az egyszerre történő, általános felszabadulás óriási jelentőségét a fenti táblázat két arányszáma jelzi. Míg 1840 és 1848 között, amikor a parasztság az engedőleges örökváltság hatálya alatt szerezhetett tulajdont, az összes jobbágyi használatban lévő földnek nem egészen 1,9%-a lett szabad föld, 1848-ban egyetlen törvénnyel 74,51%-a. Ehhez az arányhoz képest eltöprel, hogy a paraszti használatban lévő földek mintegy egytizede urasági jellegű maradt, amiért továbbra is járadékot kellett fizetni. A korábbi jobbágyföldek csaknem egyhatede bizonytalan jogállású maradt; a későbbiekben, további jogalkotással kellett eldönteni, hogy e földek a volt jobbágyok vagy a volt földesurak polgári tulajdonává válnak-e.

A volt jobbágyok és volt földesurak közötti végső elszámolás során azonban nemcsak a jobbágyi használatban volt, de az 1848. évi törvények szerint tisztázatlan tulajdonjogú földekről kellett dönteni, hanem azokról is, amelyek a jobbágyok és a földesurak *közös használatában* voltak. Ilyennek tekinthetők a legelők és az erdők. A felszabadulás időszakában a törvények által érintett területen több

²⁸⁷ A táblázat Varga János könyvében szerepel. Varga János, 1971. 344.

mint 10 millió magyar hold legelő és 15 millió holdnál több erdő volt. Az osztzkodás során a volt jobbágyok birtoka még számottevően nöhetett a legelőelkülönözéssel, kisebb mértékben a faizási jog fejében a jobbágyoknak kimért erdővel. Ezért nem volt mellékes, hogy a legelőelkülönözés során mennyi legelő jutott a közlegelőből a volt jobbágyoknak s mennyi erdőt kaptak a törvény rendelkezései alapján.

Az 1848-ban alkotott törvény érvényben hagyta az 1836. évi törvény alapján megvalósult legelőelkülönítéseket, de meghagyta a fennálló gyakorlatot mindaddig, amíg az elkülönözés végbemegy.

Az 1836 óta eltelt több mint egy évtized ellenére az elkülönözés a településeknek csak 15,6%-ában ment végbe, s 11,49%-ában ítélet már született, de a végrehajtás nem történt meg. A jobbágytelepülések több mint egynegyede tehát a jobbágyfelszabadítás napjaiban már tudta, hogy szabaddá vált szántó- és rétföldjeihez mennyi legelő járul majd szabad polgári tulajdonként.²⁸⁸ A jobbágyfalvak többségében azonban az elkülönözés még a jövő feladata volt, nem függetlenül azoktól a törvényektől, amelyek e tárgykörben majd megszületnek.

A törvények áprilisi szentesítése után is nagy tétek forogtak tehát kockán: mi lesz a sorsa a tisztázatlan tulajdonjogú földeknek, örökre a volt földesurak tulajdonában maradnak-e a felszabadításból kirekesztett jobbágyi használatú földek, s a földesurak vagy a jobbágyok élveznek-e előnyt a legelőföldek és az erdők elkülönítéséből?

Arról, hogy a megoldatlan kérdések miatt még sok gondja lesz az új kormánynak, a designált kormány hamar meggyőződhetett. Néhány nappal azután, hogy Batthyány Lajos miniszterelnök kihirdette a március 18-án megalkotott jobbágyfelszabadító törvényeket, egy Nógrád megyei falu, Dengeleg küldöttei jelentek meg Pozsonyban s arról panaszkodtak, hogy a tagosításkor és birtokelkülönözéskor elszenvedett sérelmeiket nem orvosolták. Bejelentették, hogy a lakosok önhatalmúlag szántani kezdték korábbi földjeiket, amelyeket a birtokrendezés az uraságnak ítelt.²⁸⁹ Április 4-én a főként állattartással foglalkozó gyomaiak a legelőfelosztás miatt lázadoztak s azt kívánták, hogy a birtokos továbbra is hagyja meg őket a bérelt legelő használatában. „Ha pedig nem enged a birtokos a nép kívánságának – jelentette a megyei esküdt a vármegye alispánjának –, nincs ember, aki őket lecsillapíthassa, vasárnap minden bizonnyal ráhajtják minden jószágukat az uraság földére.”²⁹⁰ Az ország leghíresebb szőlővidékének, Tokaj-Hegyaljának lakói elhatározták, hogy nem fognak szőlődézmát fizetni.²⁹¹

²⁸⁸ Uo. 345. – Für Lajos számításai szerint a rendezés 1848 és 1857 között alig haladt előre. 1857-ben a települések 16,7%-ában fejeződött be a birtokrendezés. Für, 1965. 139.

²⁸⁹ Varga János, 1971. 319.

²⁹⁰ Dokumentumok az 1848–49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Összeállította és a bevezetőt írta: Jároli József (továbbiakban Dokumentumok, 1995.) Gyula, 1995.

Az utolsó rendi országgyűlés gyors befejezését kívánó liberális nemesek maguk is úgy vélték, hogy az áprilisi törvények által megoldatlanul hagyott kérdéseket az új népképviselői országgyűlésnek kell napirendre tűznie, hogy a paraszti elégedetlenségnek elejét vegyék.

Az első népképviselői országgyűlés július 5-én ült össze, de jó néhány – itt most nem tárgyalható – probléma miatt a volt jobbágyok gondjaival csak szeptemberben kezdett foglalkozni.

Az első népképviselői országgyűlésen a magyarországi képviselők mellett már ott ültek az erdélyiek is. A május 29-én kezdődött utolsó erdélyi rendi gyűlés ugyanis kimondta az uniót, a két testvérhaza újraegyesülését. A magyarországi változásokhoz hasonlóan az erdélyi követek sem feledkeztek meg a jobbágyfelszabadítás kimondásáról, természetesen nem függetlenül attól, ami márciusban és áprilisban Magyarországon történt. Az 1848. évi erdélyi törvények között a IV. szolt „Az úrbériségeken feküdt úri szolgálat (robot), dézsma és pénzbeli fizetések kisajátításáról”. A magánföldesurak kármentesítését az erdélyi törvények is a közbecsület védpajzsa alá helyezték.

Erdély Magyarországgal összevetve sajátos helyzetben volt. Ott nem volt úrbérrendezés, ezért az úrbéres és a majorsági föld nem volt úgy szétválasztva, mint Magyarországon. Éppen ezért nem volt könnyű meghatározni azt a földet, amivel az erdélyi jobbágyok felszabadultak. Tág tere nyílhatott volna a paraszti használatban lévő földek urasági kisajátításának. Abban, hogy ez nem történt meg, szerepet játszott az erdélyi törvény IV. cikkelye, amely a jobbágyok használatában lévő földek tekintetében jóval messzebb ment a magyarországi törvénytől. Kimondta ugyanis: „A helységek polgárai (eddigi jobbágyok és zsellérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezökben találtak, bárminő természetűek legyenek is, azok nem fognak bíróság közbejötté nélkül háborgatni, sem legeltetési, faizási, nádlási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben megszorítottatni...” Nem kevesebbet mondott ki a törvény, mint azt, hogy az erdélyi jobbágyok, bármilyen természetű föld legyen is a használatukban, birtokon belülieknek tekintendők. Nem nekik kellett bíróság előtt bizonyítani földjeik úrbéres természetét, hanem az uraságoknak az ellenkezőjét, ha a jobbágyi használatban lévő földeket majorsági jellegűnek gondolták. Ez egyáltalán nem volt

---

86.; Az előzményekre Daka István: Gyoma története az újra településtől az 1848. évi polgári demokratikus forradalomig. In. *Gyomai tanulmányok*. Szerk. Szabó Ferenc, Gyoma, 1977. 68. – A gyomai 20 510 hold legelőből gróf Stockhamner Ferdinánd földesúr az 1832. évi elkülönözéskor csak 7282 holdat hagyott a gyomaiaknak, a többiét magának tartotta fenn. Járosi József: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka 1848–49. Uo. – A mozgalom a házasság zsellérek kérésével kezdődött, akik a szűkös legelőből nem tudták elkülönözni a saját részüket. Uo. 91.

²⁹¹ Szabó István, 1947. 372. – A sárospatakiak panaszlevele szerint „valósággal úrbéri constitutum gyanánt tekintettek a földek és szőlők”. (Kiemelés tőlem – O. I.) Ezért volt számukra érthetetlen, hogy a szőlődézmát nem törölte el a törvény. MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22. Fasc. 2A Nro. 123/b.

könnyű dolog, így az erdélyi jobbágyok biztosabban váltak minden használatukban lévő föld szabad polgári tulajdonosává, mint a magyarországiak. Igaz, az erdélyi jobbágyi földbirtokok jóval kisebb terjedelműek voltak a magyarországiaknál. Külön védelmet jelentett az is, hogy a bírósági eljárás tartama alatt a jobbágyok eddigi haszonvételeikből nem voltak kimozdíthatók.

Külön paragrafus szólt az erdélyi jobbágyfelszabadító törvények között az ún. székely örökségekről (*siculica haereditas*), amelyek tiszta majorsági jellegét a törvény elismerte. Így a Székelyföldön élő jobbágyok esetében a fent jelzett mentesség az általuk használt földekre nem terjedt ki. Ez természetesen sajátos problémákat okozott a Székelyföld lakosságánál, akik körében a korábbi elszegényedés során sokan voltak olyanok, akik más székely birtokosok földjén jobbágyi szolgálatot vállaltak. Ezek most mind kimaradtak a felszabadulásból.²⁹²

A székelyföldi jobbágyok elégedetlensége mellett nagyobb gondot okozott az új felelős magyar minisztériumnak az a sokféle felparázsló elégedetlenség, amely már áprilistói kezdve előntötte az országot. Az elégedetlenkedők között minden bizonnyal a legnagyobb csoportot az ún. majorsági vagy kuriális zsellérek alkották. A név megtévesztő is lehet, ha a zsellért „föld nélküli jobbágy” értelemben használjuk. A kuriális zsellérek olyan parasztok voltak, akiknek 1848 előtt csak allodiálisnak tekintett földjeik voltak. Egy kúriai bíró a 19. század végén úgy határozta meg a majorsági zsellérek birtokát: „az úrbéri birtokon kívül levő szabad majorsági föld, melyeket a volt földesúr a mezei munka biztosítása fejében engedett át egyeseknek s amelyre az illetők saját költségükön házat építettek”.²⁹³ Ez a birtok természetesen nagyobb is lehetett az úrbéres zsellérek egynyelcad telkénél.

E sajátos parasztrétegről először az 1832–36. évi törvények adtak hírt, amikor az ő urasági szolgáltatásaikat elválasztották az úrbéres jobbágyok államilag szabályozott kötelezettségeitől, kinyilvánítván azt, hogy itt állami szabályozásnak helye nem lehet, s egyedül az urasággal kötött egyezménytől függ, mennyit és mivel szolgálnak uruknak a majorsági föld használatáért.²⁹⁴

Kétségtelen, a kuriális jobbágyok egy része tisztában volt azzal, hogy ő nem úrbéres jobbágy. A többség azonban nem tudott különbséget tenni az úrbériség és a majorság, illetve kurialitás között, különösen abban az esetben, ha a szolgáltatások rendje (robot, kilenced) nem különbözött az úrbéres jobbágyokétól. Egy különbség meg kellett, hogy jelenjék a kétféle jobbágy állapotában: az úrbéres jobbágyok kötelesek voltak állami adót fizetni, a majorságiak nem. Ez a külön-

---

²⁹² *Erdély története*. III. k. Szerk. Szász Zoltán, Budapest, 1986. 1371–1372. Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. I. k. Csikszereda, 1998. 124–131.

²⁹³ Für, 1960. 417.

²⁹⁴ Az 1836. évi VII. tc. 12. paragrafusa. A tatai és gesztesi uradalomban „a majorsági zsellérek különleges helyzetét az határozta meg, hogy „allodiális funduson éltek”. Szabad, 1957. 177.

ségtétel sem volt azonban éles, mivel az állami adózás alapja nemcsak a föld, hanem a jobbágy személye és javai is voltak, s a határok itt elmosódhattak.

Szentkirályi Móric már említett március 14-i javaslata, amint utaltunk rá, megválthatónak tekintett minden olyan földet, amely után használója állami adót fizetett. Ha ez a javaslat megmarad, bizonyára lettek volna olyan kuriális jobbágyok, akiknek a földje a felszabadító törvény hatálya alá esik.

Az úrbériség április 8-i értelmezése szerint azonban csak az volt úrbériség, amit sem birtokrendezési perben, sem kibecsültetés során nem lehetett a jobbágytól elvenni. Márpedig a majorsági zsellérek háztelke és földje rövid úton, törvényes közreműködés nélkül is visszavehető volt. Így a törvény alapján nem lehetett a majorsági parasztok birtokát azonosnak tekinteni az úrbéresekével. Tánacsics lapja, a *Munkások Újsága*, a panaszok sokaságát közölte, amelyben a majorsági jobbágyok tárták fel helyzetüket s vártak orvoslást kérdéseikre. A május 22-én Bihar megyéből keltezett levél írója legalább az önmegváltás lehetőségét biztosítani kívánta e jobbágyoknak. Véleménye szerint „a nem kilencedes [azaz nem úrbéres jellegű. – O. I.] földekre nézve vagy a *községek által fizetendő örök-váltóságokat kellett létrehozni* [kiemelés tőlem. – O. I.], vagy pedig a nép nem lesz egészen kibontakozva az úrbéri viszonyokból, aminek pedig mindenáron meg kell történnie, hogy ki-ki tudhassa, mi az övé”. E panaszok esetében az uraság ösztönözte őseiket, hogy „ne vállaljanak kendtek urbáriumos földet, mert attól adózni kell”. Ezért vállaltak majorságit hatod dézsma fejében „örökösen firól-fira”.²⁹⁵

Bónis Samu javaslata 1847 decemberében azt célozta, hogy a kuriális és úrbéres jobbágyok között a megváltás tekintetében ne legyen különbség. Ekkor azonban még senki nem gondolt az állami kárpótlással történő felszabadításra. Amikor ez március 15-én megszületett, majd 18-án törvényben öltött testet, a majorsági zsellérek teljesen kimaradtak belőle. Az állami kárpótlás nem vonatkozott rájuk, de attól a lehetőségtől is elestek, hogy földjeiket saját erejükből váltsák meg. Az új népképviselői országgyűlésnek kellett arról döntenie, hogy az elégedetlenséget is figyelembe véve a nemzeti összefogás jegyében megoldást keres-e felszabadulásuk ügyére. Ez azért is fontos volt, mert az esetek jelentős hányadában a jobbágyok földesúri mesterkedés eredményeként lettek úrbéres jobbágyokból majorságiakká. Szatmár megyéből például oly sok panasz érkezett a kormány szervekhez, hogy 1849 tavaszán Kossuth Lajos, mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke Nagy József személyében kormánybiztost volt kénytelen küldeni a megyébe a panaszok kivizsgálására. E panaszok között jó néhány olyan volt, amely az úrbéres földek majorságivá változtatásáról szólt. Ez történt Mikolán, ahol „számos olyan gazdák, kik kétségtelen úrbéri telkeket és földeket bírtak, nemcsak földjeiktől megfosztatnának, de még telkeik is majorságiak, s annál fog-

---

²⁹⁵ Munkások Újsága, 1848. június 4.

va továbbra is teher alatt maradának”.²⁹⁶ Az uraságok sem a Mária Terézia-féle Urbáriumot, sem az 1836. évi úrbéri törvényeket nem hajtották végre. Ezért „a jobbágyoknak állandó jobbágyi birtoka nem volt, hanem az uraság által önkény szerint bírói ítélet nélkül szabadon elmozdítottak, vagy földjük elvételével, az uraság által megtartatott vagy más lakosnak átadott”. E rendezetlen földeket most a földesúr majorságinak tekintette. A „telkek úrbéri és majorsági jellegének öszszeszevárosítása” jellemezte Sárközüjlak viszonyait is, annak ellenére, hogy a lakosok mind viseltek közterheket. Pálfalván is majorságinak tekintették az uraságok a jobbágyok földjeit, pedig úrbéri „rendbeszedési pert” indítottak ellenük, s ezáltal maguk ismerték el a telkek úrbéres jellegét.²⁹⁷

A majorsági zsellérek között is sajátos helyzetben voltak az ún. telepítvényes vagy kertészfalvak. A legfőbb különbség közöttük és általában a majorsági jobbágyok között az volt, hogy a földesúri puszták benépesítésekor községi szervezetben telepedtek le az urasági földekre. A török pusztítás során népesség nélkül maradt települések határa „puszta”-ként volt régi vagy új tulajdonosaik kezében. E puszták hasznosításának legfőbb formája a 17. században és a 18. század első felében a bérlet volt. Alföldi mezővárosok bérelték legelőnek a szomszédságukban lévő pusztákat, s a pusztabérletekre alapozták nagyarányú extenzív állattartásukat. A 18. század második felében e bérletek egy részét a földesurak felmondták, s vagy majorságokat alakítottak ki belőlük, vagy „telepítvényeseket” ültettek rájuk, időnként sajátos növénykultúrák, pl. dohány termesztésére. A lényeg abban volt, hogy a pusztából nem lett úrbériség (bár pusztává válása előtt a település bizonyára úrbéres jobbágyfalu volt), s a puszták benépesítésének a Habsburgok által is pártfogolt ideáját nem úgy valósították meg, hogy úrbéres jobbágyfalvakat hoztak volna létre. Ha azt teszik, 1848-ban e földeket elveszítették volna, így viszont majorsági földekként megtarthatták. E telepítvényeknél a majorsági jelleget nem lehetett kétségbe vonni. A leteleplők szerződés alapján kerültek az uraság földjére, s e szerződést szigorúan be is kellett tartaniuk.²⁹⁸

1848-ban ők nem érvelhettek azzal, hogy uraik csalással minősítették földjeiket majorsági jellegűnek, mint a majorsági zsellérek esetében igen gyakran. Ama vágyaikat azonban, hogy a „szabadság” rájuk is ki fog terjedni, megfogalmazták. Ebben a hiszemben tartottak gyűlést 1848 márciusának végén Csanádapáca lakói, ezért tépték össze az urasággal kötött szerződésüket a fodorháziak. Torontál megyéből 63 szerződéses község kérte, hogy a törvényhozás az úrbéresekhez hasonlóan róluk is gondoskodjék, mert csak „a legnagyobb kénytelenség” bírta rá őket, hogy uraikkal terhes szerződést kössenek. Csongrád megye szerződéses jobbágyai, akik jórészt dohánykertészek voltak, ugyancsak közös beadványban kérték

---

²⁹⁶ Barta I., 1956. 15.

²⁹⁷ Uo. 16–17.

²⁹⁸ Gyimesi, 1965. 156., 167.

megváltásukat, hogy ne maradjon szolgaság az országban.²⁹⁹ Panaszaik bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy helyzetük megoldása külön problémaként szerepelt az áprilisi jobbágytörvények kibővítését célzó országgyűlési tárgyalások során.

A majorsági zsellérek és a telepítvényesek külön paraszti réteget alkottak. Az ő elégedetlenségük abból fakadt, hogy kimaradtak a felszabadulásból. Az úrbéres jobbágyoké jórészt abból, hogy a használatukban lévő földek nem teljes egészében váltak szabad polgári tulajdonukká. A legnagyobb sérelmet az okozta, hogy a szőlők kimaradtak a felszabadulásból, s hogy a már elvégzett legelőelkülönítések ügyét nem lehetett újratárgyalni akkor sem, ha 1836 és 1848 között sok visszaélés történt a jobbágyok kárára s a felosztás 1836-ban jóváhagyott elvei a jobbágyok megrövidítését eredményezték.

A szőlődézmát a törvény értelmében csak akkor lehetett megszüntetni tekinteni, ha a szőlőt a jobbágyok úrbéres földbe ültették. Ez azonban csak a legkritikább esetben fordult elő. Teljes bizonyossággal csak az ún. kerti szőlőkről lehetett állítani, hogy azok úrbéres jellegűek, mert a jobbágy beltelki illetőségének részét alkották. A többiek akkor is majorságinak számítottak, ha például a közlegelő egy részét alakították szőlővé, holott a közös legelőt aligha lehetett egyértelműen majorságnak tekinteni. A már említett zempléni határozat mellett az ország csaknem minden tájáról özönlöttek március és szeptember között a panaszok. A hegyaljai szőlősgazdák megismételték állásfoglalásukat: ha az országgyűlés nem törli el a szőlődézmát megtagadják annak fizetését.³⁰⁰ Egy jeles dunántúli borvidék: Neszmély lakói a szőlődézsma fenntartásának igazságtalan voltát feszegették. „Neszmély helységének nagyobb része bortermesztéssel foglalkozik s abból él, mert más haszonvétele kevés van; erre nézve némelyek nyugtalankodnak, hogy egyik fél, melynek szántóföldje van, nyert; a másik fél pedig, melynek szőlője van, nem nyert.” A korósiak lakonikus rövidelességgel fogalmazták meg javaslatukat: „a bordézsma töröltessék el”.³⁰¹

A szőlődézsma megmaradása különösen nagy gondot okozott azokon a vidékeken, amelyek a szőlő monokultúra felé fejlődtek, s gyakorlatilag a bortermelés jelentette megélhetésük alapját. A hegyaljai borvidék központjának, Tokajnak például egyetlen hold szántóföldje sem volt, jobbágy lakói is kizárólag szőlőtermelésből éltek. Csaknem hasonló volt a helyzet Mádon, Tállyán és Tolcsván is.³⁰² E településeknek a jobbágyfelszabadítás gyakorlatilag nem jelentett változást, mert megmaradt a bortermés utáni kilenced fizetés. Lakosaik állami adót is

---

²⁹⁹ Uo. 178–179.

³⁰⁰ Szabó István, 1947. 370.

³⁰¹ Munkások Újsága, 1848. június 4. Danyi Gábor–Kovács Andrásné–Simor András: Táncsics Mihály népképviselő. Budapest, é. n. 45. (továbbiakban Dani–Kovács–Simor, é. n.)

³⁰² Orosz, 1995. 235.; Uő: Az uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16–17. században. In: *Tokaj. Várostartórténeti tanulmányok*. Szerk. Bencsik János–Orosz István, Tokaj, 1955. 88.

fizettek, így végképp nem értették, miért nem szűnt meg a szőlődézsma fizetése a márciusi törvények szerint.

A szőlődézsmaival kapcsolatosan felmerült egy sajátos probléma is. Éppen a legjelesebb szőlővidékeken a dézsmás jelleg nem a járadékfizető, hanem a szőlő jogállását tükrözte. Éppen a szőlő szabad forgalmából fakadt, hogy az úrbériséggel ellentétben jobbágyi szőlőt szabadon vásárolhattak nemesek is. Így akár mágnásoknak is lehetett dézsmaköteles szőlőjük, amely után kilenceddel tartoztak a szőlőhegy földesurának. Ha ez kivételes esetnek számított is, kisebb nemesek kezén sok dézsmaköteles szőlő volt, s ezek után rendszeresen fizették a járadékot. A szőlődézsma megváltásának felmerülésekor ezt a helyzetet nem lehetett megkerülni.³⁰³

Ha statisztika készülne az 1848–1849. évi panaszokról, az első helyet a legelőkkel kapcsolatos sérelmek foglalnék el. A legnagyobb indulatok azokban a nagyhatárú alföldi mezővárosokban feszültek, amelyeknek lételeme volt a tágas legelő. Ezek többségében az uraságok a legelőelkülönözéssel szűk határok közé szorították a városokat. Károlyi György, Orosháza földesura, a legelőelkülönözési perben ugyan a törvény szerinti legtöbb legelőt, telkenként 22 holdat ajánlott jobbágyainak, de ezt sem fogadták el, mert így is mértéktelenül megkevesbedett volna legelőjük.³⁰⁴ Másutt is hasonló volt a helyzet. Ebben az is közrejátszott, hogy az alföldi mezővárosokban általában hiányzott a klasszikus telekrendszer, a jobbágytelkek száma egyáltalán nem volt arányban a házak számával, a nagy népességgel s még kevésbé a külső határral. Így a telekszámhoz igazodó legelőelkülönözéssel csak rosszul járhattak. Ez volt az oka, hogy a békésiek a földesurukkal, Wenckheim Józseffel kötött legelőelkülönözési szerződést „kiirthatatlan el-lenszenvtől környezett”-nek nevezték.³⁰⁵ Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a március–áprilisi jobbágyfelszabadító törvények közül a parasztság a legelfogadhatatlanabbnak azt a rendelkezést tartotta, amely szerint az eddig megkötött elkülönözési szerződések nem bonthatók fel, így az elégedetlenség a legelők ügyében csakhamar gyűlöletbe csapnak át. Egy főszolgabírói jelentés már április 22-én arról tudósítja az alispánt, hogy Füzesgyarmaton „az uradalmi allodiumon lovak legeltek, az árkok behúzva lenni szemlélhetők valának” (vagyis a parasztok megszüntették az urasági legelőt a parasztoktól elválasztó árkokat).³⁰⁶

A már említett Wenckheim család másik két tagja: Béla és Viktor április végén karhatalmat kért a vármegyei alispántól, hogy a mezőberényiekkel szemben elkülönözött legelőjüket megoltalmazhassák.³⁰⁷ Az uraságok szerint a körösladá-

---

³⁰³ Orosz, 1995. 36.

³⁰⁴ Dokumentumok, 1995. 108.

³⁰⁵ Uo. 104.

³⁰⁶ Uo. 109, 102.

³⁰⁷ Uo. 116–117.

nyiak is „a rájok nézve kedvező legelő egyezséget megrontva” erőszakosan akartak az allodiumra betörni. A szeghalmi jobbágyok, akik nem is voltak a Wenckeim fivérek úrbéresei, 1840-ben a birtokrendezés során a körösiadányi uradalomhoz csatolt legelőjüket kívánták visszaszerezni, s ahogy az uraságok írták, „pusztánkra berohanni, legottan cselédjeinket és feleseinket [ti. feles bérlőinket] tűzzel vassal fenyegetve, a további föld munkálásától eltiltani... nem irtóztak”.³⁰⁸

Az már csak a kisebb sérelmek közé tartozott, hogy az uraság például Körös-tarcsán „a lakosok ugarjain és tarlóin” legeltetett, ugyanakkor a jobbágyok az urasági ugarokon és tarlókon nem legeltethettek.³⁰⁹ A nagy felháborodás miatt a törvény ellenére is előfordult, hogy a békésiek elérték a kigyósi uradalmi tisztartónál a korábban elkülönözött uradalmi legelő visszaadását, ezt azonban az uradalmi ügyész azonnal opponálta.³¹⁰

A legelő kérdése nemcsak a nagy határú alföldi mezővárosokban volt az elégedetlenség forrása, hanem más, kisebb településeken is. Pest megyében, a Duna mellékén lévő Dab lakói azért panaszkodtak, mert „hátasabb” legelőjüktől az elkülönítés során megfosztattak, azaz nekik csak az áradásos részen maradt kisebb értékű legelőjük. Mivel telkenként csak kilenc hold legelőt kaptak, jóval kevesebb lett legelőföldjük a korábinál.”³¹¹ A Moson megyei Csuny és Mecsér jobbágyainak elégedetlensége abban nyilvánult meg, hogy az „uradalomnak szigeteit elfoglalván, rajtok marhájakat legeltették”³¹² (nyilván a Duna szigeteinek legelőin). A Győr megyei Ravasz lakói a földesurakat „a legelők közhasználatából” akarták kizárni még elkülönítetlen legelőjükön.³¹³ A Veszprém megyei Nagyhidvéghezán is „kiverték” a közlegelőről az urasági birkákat.³¹⁴ Legelőfoglalásokról tettek jelentést a Fejér megyei Iszkaszentgyörgyön,³¹⁵ a Vas megyei Mindszenten, Velemben, Jánosházán.³¹⁶ A példák további sorolása nélkül is nyilvánvaló,

³⁰⁸ Uo. 117.

³⁰⁹ Uo. 129.

³¹⁰ A békésiek 1848. április 8-án „a gróftól kívánják megkérni az elkülönözött legelő visszabocsátására”. Ezt a 10 600 hold legelőt, ami az 1845. évi legelőelkülönözés során jutott a földesúrnak, kigyósi tisztartója „önként visszabocsájtotta”, sőt a szerződést is vissza akarta adni. Ez ellen tiltakozott az uradalmi ügyész. Uo. 135–136.

³¹¹ MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22. Fasc. 2/A Nro. 235. Dieta anni 1848–49.

³¹² Ember Győző: *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*. Budapest, 1951. 4. (továbbiakban *Iratok*, 1951.)

³¹³ Uo. 9.

³¹⁴ Uo. 28.

³¹⁵ Uo. 18.

³¹⁶ Uo. 40–45.

hogy a legelő – Szabó István megfogalmazása szerint – „valóban sorskérdése volt a jobbágnak”³¹⁷ az ország egész területén.

Többfelé ugyanilyen panaszok forrása volt az erdő is. Annál is inkább, mert a hegyvidékeken a legelőt és az erdőt nehezen lehetett különválasztani, az erdei legeltetés a jobbágyok megélhetésének egyik forrása volt. A pelsőciek szerint az erdő olyan fontos volt számukra, mint „a harapás kenyér”. A véglegesen urasági tulajdonba került „tilalmas” földesúri erdők ügyéről már nem lehetett vitázni 1848-ban.³¹⁸ A kérdés az volt, hogy a telek eszmei tartozékának tekintendő erdőlési jog megjelenik-e a törvényekben, olyan formában, hogy e jobbágyi hasznóvétel fejében a jobbágyok erdőt kapnak telki földjeik részeként. Az utolsó rendi országgyűlés – amint láttuk – nem tudott dönteni ebben a kérdésben, s továbbra is fenntartotta a jobbágyok faizási jogát az elvben uraságinak tekintett erdőkben. Úgy tűnik, a volt jobbágyok számára ez nem volt elégséges. Az erdőhasználattal kapcsolatos panaszok arra utalnak, hogy a jobbágyok szemléletében az erdő továbbra is olyan közföld volt, amelynek urasági kisajátítását nem tudták elfogadni. A legelőfoglalásokkal igen gyakran erdőfoglalások is együtt jártak, mint a Vas megyei Velemben.³¹⁹ A már említett Ravazd lakói az urasági erdőt foglalták el.³²⁰ Ezt tették a Fejér megyei Csákberény, Gánt, Mór lakói is.³²¹

Az Alföldön, ahol az erdők jórészt már hiányoztak, a jobbágytelek eszmei tartozéka a fajzás helyett a nádlás volt. Ez a kapcsolat – úgy tűnik – a jobbágyok számára sem volt egyértelmű, mert a Békés megyei Vésztőn az áprilisi törvényekkel kapcsolatban olyan kérdés is elhangzott: az úrbéri törvény faizásáról szóló rendelete „tartozik-e a nádlásra is”?³²² A nádasokra azonban a földesúri jog távolról sem érvényesült olyan mértékben, mint az erdőkre, volt azonban olyan törekvés, hogy az uradalmak a nádasokra is tulajdonjogot kívántak szerezni. Ez történhetett Füzesgyarmaton is, ahol az áprilisi törvények értelmezése kapcsán az a kérdés fogalmazódott meg, visszaállíttatik-e a város a nádlás jogában, „melynek ez előtt birtokában volt”?³²³

---

³¹⁷ Szabó István, 1947. 356.

³¹⁸ Uo. 366.

³¹⁹ Iratok, 1951. 42.

³²⁰ Uo. 9.

³²¹ Uo. 17., 21.

³²² Dokumentumok, 1995. 130.; Vésztő 1848–49. évi helyzetére: Rákos István: Vésztő az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharcban. *Vésztő története*. Szerk. Szabó Ferenc, Vésztő, 1973. 141–142.

³²³ Dokumentumok, 1995. 131.

A legelő- és erdőhasználatot a földesurak szerették úgy értelmezni, hogy az nem tartozéka a jobbágyteleknek, hanem „beneficium”, amit az uraság engedélyez jobbágyának saját, korlátlan tulajdonú legelőjén és erdején.³²⁴

Ezt az elvet az Úrbárium nem ismerte el ugyan a legelőknél és erdőknél, de az ezekből kialakított irtásoknál tudomásul vette. Ezért váltak az irtások az 1848. évi törvények után bizonytalan birtokjogú földekké a jobbágyok szempontjából. Az irtásföldek miatti panaszok azonban nem vertek olyan erőteljes hullámokat a felszabadítás nyomában, mint a legelők vagy a szőlődézsma kérdése.³²⁵ Ennek az lehetett az oka, hogy az irtásvisszaváltások nagy hulláma már 1848 előtt lezajlott. Soós Imre Sopron megyére vonatkozó kutatásai mindenesetre ezt bizonyítják.³²⁶ Ugyanakkor az a tény; hogy a panaszok időnként évszázaddal korábbi irtáselvonásokról szóltak, mutatják e folyamatnak a parasztokra nézve fájdalmas voltát.

Ugyanígy kevesebb panasz hallatszik a maradványföldek ügyében. Magyarozható ez azzal, hogy a regulációkkal kapcsolatos sérelmek nem voltak elválaszthatók a maradványföldek földesúri elvonásától. Az, ami Vejtiben történt, az 1836. évi törvény ellenére, amely szerint „az úgynevezett remanenciális földeket az uraság tartozik a jobbágyok között kiosztani”, mégis „a mérés által kimaradott jobbágyi földeket” allodiummá változtatta,³²⁷ nem volt általános, de előfordult, hogy e földek után az uraság ugyanúgy dézsmát kívánt a felszabadulás után is, mint korábban.

Az elmondottakon túl az 1848–1849. évi parasztmozgalmak még két kérdést vetettek fel: az ún. királyi kisebb haszonvételek ügyét és a korábban megváltakozott parasztközösségek problémáját.

A földesúri haszonvételek fenntartása az áprilisi törvények után mással nem volt indokolható, csak azzal, hogy eltörlésük kimaradt vagy kifelejtődött a törvényből. Ha a belőlük származó jövedelem mértékét is figyelembe vesszük, arra is gondolhatunk, hogy a regáliák ügye tudatosan maradt ki a felszabadító törvények sorából. Így legalább kisebb lett a földesurak jövedelemvesztése. A paraszti közösségek azonban az úri haszonvételek kapcsán sok évtizedes panaszaikat is felemlgették, s az egyenlőség új rendjében tiltakoztak fennmaradásuk ellen. A korósiak nemcsak a bordézsma megszüntetését kívánták, de azt is, hogy „a regálék, úri jussok megszüntetése mondassék ki”.³²⁸ A vejtiek szerint „igazságtalan-nak látjuk, hogy – noha a volt földesurak teljes kártalanítása által a birtok szabaddá

³²⁴ Pál Sándor, 1977. 43. – A személynök (personális) ügy vélte: „Das Weideland ist kein Konstitutivum, sondern ein besonders Benefizium”. Mások viszont úgy gondolták: a legelő „mindég appertinentiája és integrans része volt a constitutivumnak”. Vö. *Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások.* (KLÖM II. k.) Budapest, 1949. 47.

³²⁵ Szabó István, 1947. 378.

³²⁶ Soós Imre, 1941. 378.

³²⁷ Dani–Kovács–Simor, é. n. 46.

³²⁸ Uo. 45.

lett – mégis királyi jogokat (regálé) az gyakorolhasson, kinek a szabad birtokosok között birtoka sincsen. Ennélfogva a regálékat a községek határain belül magának a szabad birtokú községnek átadatni kérjük.³²⁹ Mások, mint a kisszentmártoniak, nem nyilatkoztak a tekintetben, hogy a község vagy minden egyes birtokos élhesse a regálékkal, de az „úri jussok” megszüntetését mindenképpen kívánták.³³⁰ Táncsics választókerzetének lakói, a siklóiak viszont a vejteikkel ellentétben úgy nyilatkoztak: „Kívánjuk, hogy az úgynevezett úri jogok, korcsmáltatás, húsvágás, ser-pálinkafőzés, tégláégetés, vadászat, halászat, madarászat minden birtokosok vagy lakosok által birtokuk határában szabadon gyakoroltassanak.”³³¹ Hasonló volt a békésiek kívánsága is, akik „házanként” szabadon akartak bort mérni. Békés megye választmánya arra a több községből érkezett kérdésre, hogy a királyi kisebb haszonvételek – „értvén alatta az ital, hús, szalonna, sómérést, halászatot, vadászatot, madarászatot, piócázást, pálinkának gabonából égetését – kiterjesztetnek minden egyes lakosra s különösen az izraelitákra is, természetesen úgy válaszolt, hogy nem. Azért nem, mert ezek a jogok nem az úrbérből, hanem „kiváltságból veszik eredetüket”. Ugyanakkor a szalonnamérést, a só árulását kis mértékben, s a saját földeiken és a még el nem különözött legelőkön a földesúrral egyetértésben a cserép és tégláégetést megengedettnek vélték.³³² Gyula városa is fontosnak tartotta, hogy a malom és boltjövedelem, ami eddig az uradalmat illette, ezután a városé legyen, de a monopóliumok másik része: a sómérés, a sertés, juh és báránylvágás s általában a mészárszéki hús- és szalonnaárulás minden lakos joga lehessen.³³³ A gyomaiak – nyilván válaszul arra, hogy a regáliák ügyében nem történt intézkedés – a főispánt szólították fel: „méltóztassék kényszeríteni” az uradalmat, hogy a mészárszéket elégséges hússal lássa el. A marhahús árát a megye limitálta, ezért mást is előfordult, hogy a mészárszékekben nem volt elég hús.³³⁴

Korábban már utaltunk rá, hogy az 1840. évi törvény alapján a jobbágyföldek 1,89%-a szabaddá lett, mert néhány település nagy áldozatvállalással megváltotta magát földes urától. A valóságban néhány mezőváros és falu (Nyíregyháza, Sárospatak) már a törvény előtt is megváltkozott, helytartótanácsi beleegyezéssel.³³⁵

³²⁹ Uo. 46.

³³⁰ Uo. 47.

³³¹ Uo. 53.

³³² Dokumentumok, 1995. 128.

³³³ Uo. 132.

³³⁴ Uo. 148.

³³⁵ Barta I., 1961. 94–115.; Nyíregyházára: Cservényák László: *Nyíregyháza örökváltsága a Dessewffyekkel*. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica VI. k., Debrecen, 1967.; Lukács Ödön: *Nyíregyháza, szabad kiváltságolt város története*. Nyíregyháza, 1880. 222–223., 230–233.; Szarvasra: Maday Pál: *Szarvas története*. Szarvas, 1962. 142–156. (továbbiakban Maday, 1962.); Békéscsabára: *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Szerk. Kristó Gyula–Székely Lajos, Békéscsaba, 1970.; Szántó Imre: *Békéscsaba úrbéri*

Ezekről a településekről az áprilisi törvények nem rendelkeztek, amit az érintettek méltán zokon vettek. Szarvason elsősorban azok a zsellérek békétlenkedtek, akik 1845-ben az örökváltság alkalmával nem tudták kifizetni a nekik juttatott legelő-rész árát, s két évvel később visszakövetelték az eladott legelőket, de az uraságnak maradt határrész is. A szintén 1845-ben megváltakozott békéscsabaiak már április 9-én úgy határoztak: petíciót terjesztenek az új magyar minisztérium elé, amelyben kérni fogják, „hogy a földesuraságokkal kötött örökváltsági szerződéseik” visszaadattassanak. A békéscsabaiak, akik 800 000 forintért nemcsak a jobbágyi járadék fizetésétől váltották meg magukat, de megvásárolták a regáliákat is, s 1848-ig az örökváltsági összeg egyharmadát már ki is fizették földesuruknak, azt kérték a kormánytól, hogy városuk „közössége is teljesen részesíttessék az új törvény azon kedvezésébe, mely az úrbéres községek javára hozatott”.³³⁶ A megoldást abban látták, hogy az úrbériségekért ők sem fizetnek megváltást, amit eddig kifizették, azt az uraság tudja be a regálé árába. Csak így állhat elő olyan helyzet, írták, hogy „ne legyünk kéntelenek magunkat büntetetteknek érezni azon igyekezetért, hogy az 1840. évi törvény által buzdítva – a váltságra nézve megelőzőleg szerződünk a földesuraságokkal”.³³⁷ A petícióval Pozsonyban járt küldöttséget Kossuth biztatta is, hogy váltságuk összege beszámítható a regálék megváltásába, s így „a helybeli úrbéres váltság terheit is egészben az álladalom vállalná fel”.³³⁸

E tárgyalások eredményeként Békéscsaba május 13-án hozott döntésevei az örökváltság részleteinek fizetését beszüntette. Az úrbéres járadékok ellenértékének fizetését azért, mert ezt az országgyűlés törvénnyel megszüntette, a regálékért járó összeget pedig azért, mert annak legalább egy része – „a sómérés, szalonnaárulás és téglá és cserépegetési úri jussok” megszűnt, s remélni lehet, hogy a szőlők váltságát is az állam fogja fedezni. Mindezek alapján a város várt méltányos kiegyenlítést.³³⁹ Hasonló volt a helyzet a már 1836-ban megváltakozott Sárospatakon is.³⁴⁰ A minisztériumi rendelet azonban az ilyen településekről nem született meg, így a békéscsabaiak hiába várták a méltányos kiegyenlítést.

---

viszonyai 1770–1846. 70–75.; Békéscsaba története. 1. k. Szerk. Jankovich B. Dénes–Erdmann Gyula, Békéscsaba, 1991. 760–767.; Szentesre: Barta László: *A szentesi örökváltság*. Csongrád megyei füzetek 10. sz. Szeged, 1979.; Siklósra: Fejes János: *Siklós múltja*. Siklós, 1937; Vésztőre: Rákos István: Vésztő története az újratelepüléstől 1848-ig. In. *Vésztő története*. Szerk. Szabó Ferenc, Vésztő, 1975. 138–140. (továbbiakban Rákos, 1975.)

³³⁶ Dokumentumok, 1995. 87. Vö. Maday Pál, 1962. 156.

³³⁷ Dokumentumok, 1995. 95.

³³⁸ Uo. 107.

³³⁹ Uo. 137. Hasonló módon beszüntették a megváltás részleteinek fizetését a vésztőiek is. Rákos, 1975. 142.

³⁴⁰ A sárospatakiak azért estek kétségbe, mert Deák Ferenc igazságügy-minisztertől azt a választ kapták, hogy „kárpótlásra csak olyan községek számíthatnak, melyek 1840-ik év óta váltották meg magukat”. MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22 Fasc. 2/A nro. 183/b Sárospatak.

E sokféle panasz indokolta tette, hogy a július 5-én megnyílt népképviselői országgyűlés foglalkozzék az áprilisi jobbágyfelszabadító törvények kiegészítésével. A frissen kivívott nemzeti függetlenség elleni sokirányú támadás azonban már 1848 tavaszától megkövetelte az érdekharcok felfüggesztését, azaz a reformkori érdekegyesítés politikájának alkalmazását az új viszonyokra. Ez nemcsak Kossuth, de a mérsékelt reformerek politikájának is vezérelve volt. A felszabadult jobbágyok megoldatlan problémáit ez az elv nem söpörte félre, de együtt szemlélte a nemességével. A jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése és a nemesség kárpótlásának megvalósítása így egymástól elválaszthatatlanul jelent meg mind a Batthyány-kormány, mind a Honvédelmi Bizottmány és 1849 tavaszán a Szemere-kormány politikájában.³⁴¹ Nem volt más véleményen az új parlament radikális szárnya sem, legfeljebb első helyre tette a még fennmaradt úrbéri tartozások ügyét. Még a legradikálisabb nézeteket valló Táncsics is arra figyelmeztette a Munkások Újsága olvasóit, „hogy a robot és dézsma eltörlését a múlt országgyűlésen egyedül a nemességnek kell köszönni”, s azt, „aki benneteket a nemesség ellen bujtogat: árulónak tekintsetek”.³⁴² Ugyanakkor az országgyűlés megnyitása előtt egy hónappal megjelent az újságban a szerkesztő véleménye, hogy az országgyűlés „legfőbb, sőt, teljes meggyőződésem szerint kimondva, legelső kötelessége gyanánt kell tekintenie minden úrbéri tartozást tökéletesen megszüntetni [kiemelés tőlem. – O. I.], mert különben az ily földek örökös viszálykodásra szolgáltatnának okot, pedig az országnak semmire sincs oly nagy szüksége, mint békére, egyetértésre”.³⁴³

Az ország csaknem minden részén felparázsló paraszti elégedetlenség leszerelésének nem volt más eszköze, mint a jobbágyfelszabadító törvények kiegészítése. Ennek ellenére a még fennmaradt úrbéres tartozások rendezésének kérdése az országgyűlés első két hónapjában csak egyéni képviselői indítványokban jelent meg. A korábban már idézett paraszti panaszokat ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy a legelők ügyében három képviselő is nyújtott be indítványt, s ezek mindegyike változtatni kívánt az 1836. évi legelőtörvényen annak ellenére, hogy ennek megváltoztatását az áprilisi törvények szükségtelennek tartották.

Táncsics Mihály július 29-én benyújtott javaslata egyenesen a legelők újonnan kimérését kívánta s ennek érdekében el akarta törölni az 1848. évi X. törvénycikket, amely, amint ismeretes, az 1836 óta végbement legelőelkülönözéseket helybenhagyta és felbonthatatlannak tartotta. Mindazon községekben szükségesnek vélte az új szabályozást, ahol „erőltetéssel, hatalommal történt a legelők elkülönözése a község lakosainak kárára”.³⁴⁴

---

³⁴¹ Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848–1849-ben. In. Szabó István 1976/a. 333–334.

³⁴² Munkások Újsága, 1848. szeptember 29.

³⁴³ Uo. 1848. június 4.

³⁴⁴ Beér–Csizmadia, 1954. 639.

Az országgyűlés a javaslat tárgyalását augusztus 10-i ülésén elhalasztotta, s együtt kívánta megvitatni a kormány tervbe vett úrbéri előterjesztésével, bár voltak olyanok, akik azonnal napirendre kívánták tűzni, illetve véleményeztetésre az osztályokhoz utasítani. Nyáry Pál például azért támogatta, mert úgy vélte: „itt is (ti. a legelőelkülönzési pereknél) megtörténhetik, hogy hibák követték el”³⁴⁵ Bezeredy István emlékeztette a képviselőket, hogy a hibákat a régi rendszerben is szabad volt orvosolni. „Mi kik úrbéri perekben forogtunk, tudjuk, minő igazságtalansággal végeztek el némely perek, és ha most a volt jobbágyok előtt az orvoslás elzáratik, nem tudom, nem teszünk-e több kárt az egészre nézve, mint amennyit használnánk”³⁴⁶ A kérdést végül Deák Ferenc igazságügyi-miniszter véleménye döntötte el, aki azért tartotta helyesnek az áprilisi törvényt, mert így nem nyílik lehetőség arra, hogy az ország „új felforgatásokkal” zavartassék. Azt a meggyőződését fejezte ki: ha nem szerepel a törvényben a felbontás tilalma, minden eddig regulázott község, az is, „hol igazságtalanság nem követtetett el”, újrakezdte volna az elkülönzési pert.³⁴⁷

A másik két, legelővel kapcsolatos javaslatot olyan alföldi város képviselője nyújtotta be, ahol a legelő ügye központi kérdés volt. Varga Sándor ceglédi képviselő július 31-i törvény javaslata siettetni szeretne volna az elkülönítéseket. Harmincnapos határidővel mindenütt meg kellett volna kezdeni a pert, három hónap alatt pedig be is kellett volna fejezni. Megkülönböztetett helyzetbe kívánta hozni a házas zselléreket, akiket javaslata szerint a telkes jobbágyok nem akadályozhattak volna meg illetőségük „egyenkéntes” kimérésében. A javaslatban egyfajta földosztás is felrémlik. A következő évtizedek tanúsították, hogy a zsellérek ott, ahol a közlegelőket felosztották, azonnal szántóvá alakították illetőségüket. E javaslat nyilván erre számított, s szeretne volna a közlegelőkből földhöz juttatni a parasztság legszegényebb rétegét. E feltételezésünket erősíti, hogy Varga Sándor „a haza védelmében fáradozó” föld nélküli nemzetőröknek is így kívánt földet juttatni még azt megelőzően, mielőtt a volt földesurak és jobbágyok között az egyezés létrejött volna.³⁴⁸

Omaszta Zsigmond, a harmadik legelőtörvény betervezője, annak a Békés megyének volt a képviselője, ahol a legelő ügyei a legnagyobb felháborodást váltották ki a jobbágyság soraiban. Omaszta is fontosnak tartja a legelőelkülönözés mielőbbi végbevitelét „országgazdászati” szempontból. A legelőt, amit mielőbb el kell osztani, nem szűken, a jelen állapotokat figyelembe véve értelmezi, hanem az „ollyatén erdők, irtások, nádasok s bozótosok is, minek a község az úrbér be-

---

³⁴⁵ Uo. 48.

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ Uo. 49.

³⁴⁸ Uo. 635–636. A zsellérek legelőilletményének fontosságára Szabad György: A zsellérilletmény. *Agrártörténeti Szemle*, 1987. 6–7. (továbbiakban Szabad, 1987.)

hozatala óta használatában volt, a legelőhöz számítandók”. De a felosztandó legelőhöz számítja azokat az (urasági) foglалásokat is, amelyeket a birtokosok a közös legelőből „önkéntesen” eltulajdonítottak. Mindezeket az elosztáskor az uraságok járandóságába be kell tudni. Az 1836. évi törvényhez képest új felosztási kulcsot javasol, s a legelőt „a határbeli kaszálói illetmény hold szerinti mennyiségé”-hez kívánja mérni. Javaslatára szerint háromféle faluhatárt kell megkülönböztetni: ahol a legelő szűk, ahol „terjedt” és ahol bő. Szűknek tekinti a legelőt ott, ahol a kaszálók szerinti kimérés után a birtokosnak feleannyi sem jut, mint a községnek. Terjedt ott, ahol hasonló számítás után háromnegyedannyi jut a birtokosnak, mint a községnek; bőséges ott, ahol „több jutna a birtokos, mint a község részére” (!?). Az elosztás attól függött volna, hogy szűk, terjedt vagy bő volt-e a legelő. Az első esetben minden telek után annyi legelőt kellett volna kimérni (1200 négyszögöles holddal), amennyi rét járt a telekhez. A második esetben a 22 holdas felső határ lenne a kimérhető mennyiség; ott pedig, ahol bőséges a legelő „megfelezésnek leendő helye”. Eltekintve a harmadik esetben a pontatlan fogalmazástól, Omaszta Zsigmond szándéka egyértelmű: szeretné útját állni annak a folyamatnak, hogy a bő legelőjű alföldi települések határában a legelők nagy részét rendezés címén az uraságok szerezhessék meg. Ezért kívánja a korábbi foglалásokat is figyelembe venni az elosztáskor. Javaslatára az alföldi mezővárosok tapasztalatán alapult, ahol az 1836. évi törvény 22 holdas felső határának teljesítése is mértéktelen legelőelvonásokat eredményezett volna, s tönkretette volna a paraszti állattartást. A korábbi törvényhez képest újítást jelent a javaslatnak az a része, amely nem a meghatározhatatlan „elégéses legelő” koncepciójából indult ki (a törvény úgyis azt mondta ki, hogy a jobbágyok marháira számára elégéses legelőt kell biztosítani), hanem az Urbáriumban meghatározott kaszálóhoz mérné a kiosztandó legelőt is. Javaslatára szerint az alföldi jobbágyok számára méltányosabb lett volna az érvényes törvénynél, de nem volt földesúr ellenes. A nagy határú településeken is lehetőséget kívánt nyújtani az uraságoknak a legelők felének megszerzésére a felosztás során.³⁴⁹

A tavaszi és nyári parasztmozgalmak során ennél radikálisabb követelések is megfogalmazódtak. Táncsics választói, az ugyancsak örökváltsággal megváltkozott siklósiak úgy vélték, az lenne az igazságos felosztás: ahol az uraságoknak nincs majorságuk, ott a legelőből se részesedjenek, ahol van, „a legelői járandóság is azon porció szerint osztassék, mint vagynak a művelés alatti földek”.³⁵⁰

---

³⁴⁹ Uo. 640–643.

³⁵⁰ Uo. 52. – A legelőnek a szántóföldhöz arányosított felosztása már 1833-ban felvetődött az országgyűlés tárgyalásai során. Borcsiczky szerint „hogy aminő arányban bír a földes uraság, jobbágyság földet és rétet a határban, oly idomban osztassék fel a legelő”. (KLÖM II. k. Országgyűlési Tudósítások II. k. 33.) – Hasonló nézeteket vallott Kemény Zsigmond is. (Kemény, 1983. 455.)

Nyáry Pál ugyancsak radikális javaslattal élt nemcsak a szőlők, a pusztá telkek, a telepítvényes jobbágyok, de a házatlan zsellérek ügyében is. Nyáry teljesen eltérő szempont szerint közelítette meg a „jobbágyviszonyt”, mint akár Szentkirályi, akár a megelőző országgyűlés április 8-i (korábban már idézett) állásfoglalása. Eszerint az 1848. évi IX. tc.-ben meghatározott úrbéri szolgálatra „a dézsmához hasonlemű évenkénti szolgálatra, és a föld termése bizonyos részének átadására vagy mindkettőre együtt, vagy mindegyikre külön pénzbeli fizetéssel egybekötve vagy anélkül” – kötelezettek jobbágyviszonyban éltek, így a törvény hatálya rájuk is kiterjed. A jobbágyviszonynak a szolgáltatások oldaláról való megközelítése lehetőséget teremtett annak a falnak a lebontására, amelyet a korábbi törvény az úrbéres és nem úrbéres jobbágyok között emelt (ha az utóbbiak is az úrbéresekhez hasonló szolgáltatásokkal tartoznak uraiknak). Nyáry részletezte is, hogy milyen földek tartoznak az általa értelmezett jobbágyviszony szerint élők birtokába: az úrbéres belső és külső telkek – akár léteztek már az Urbárium behozatalakor, akár azóta jöttek létre –, a telepítvényesek belső telkei, ha a telepítő beleegyezett a lakhelyek építésébe, azok az irtványok, amelyeket az 1836. évi VI. tc. alapján az uraságok eddig vissza nem váltottak, minden dézsmás és hegyvámköteles szőlők, valamint a remanenciák. Ezek mind állami kárpótlás alá eső földek. A szőlők esetében a földesuraknak nem azon haszon után jár kárpótlás, amit a dézsmából vagy hegyvámából nyertek, ha nem a föld után, „melybe a szőlők ültetvék”.

Az így értelmezett úrbéres viszony alapján létrejött telkek után a legeltetési és egyéb javadalmak továbbra is fennmaradnak. (A szőlők és remanenciák után nem.) Csak azok az elhagyott telkek maradhatnak a földesúr tulajdonában, amelyről bebizonyítható, hogy az uraság megkísérelte „benépesítésüket”, ez azonban sikertelen volt. Azokat viszont, amelyeket úgy szerzett meg, hogy az engedetlen jobbágyot kibecsültette, közárverésen el kell adnia.

Az önálló (azaz nyilván falu jellegű) telepítvények lakóit, ha elöljáróságuk, templomuk és iskolájuk is van, ha magánföldesúri földön élnek, az államnak kedvezményekkel kell segítenie „külső illetőségeik örök megvételében” (a beltelkük – amint láttuk – állami kárpótlással szabadul fel). A kincstári birtokon létrehozott telepítvényeken olyan megváltást kell teremteni, ami „a lakosok irányában lehető legkedvezőbb”. Mivel a jobbágyviszony a telepítvényeken is megszűnik, a jövőben a jobbágyviszony kötelezése melletti telepítés” tilos. A házatlan zsellérek által teljesített robotokat kárpótlás nélkül kell megszüntetni.³⁵¹

Nyáry Pál észrevette azt a meglehetősen bizarr helyzetet, hogy a házatlan zsellérek esetében, akiknek sem házuk, sem külső földbirtokuk nem volt, az áprilisi törvények szerint a személyes felszabadulásért járt volna kárpótlás az uraságoknak. Az általuk teljesített évi 12 nap robot ugyanis személyes alávetettségükből fakadt s

---

³⁵¹ Beér–Csizmadia, 1954. 636–637.

nem abból, hogy a föld, amit művelnek, nem az ő tulajdonuk. A személyes szabadságot minden jobbágy ellenszolgáltatás nélkül szerezte meg, tehát teljesen méltánytalan lett volna, ha a házatlan zsellérek esetében ez nem így történik, még akkor is, ha a megváltási díjat nem ők, hanem helyettük az állam fizeti meg.

Táncsics Mihály augusztus 29-én benyújtott egy másik javaslatot, amely a bordézmsma és a regálék mellett „minden még létező egyéb úri tartozmány”-t el akart törölni azzal, hogy a kárpótlásról a következő országgyűlésnek kell rendelkeznie.³⁵² Ez nem volt olyan részletes, mint a Nyáry Pálé, de az összes még meglévő feudális maradványt felölelte, s nyilván nem segítette elő a Kossuth által szorgalmazott érdekharc-felfüggesztést. Táncsics és újsága a későbbiekben is sok megrovást kapott az érdekegyesítő politika figyelmen kívül hagyása miatt.

A bordézmsma eltörlése mellett, ami Nyáry és Táncsics tervezetében is szerepelt, a regálék megszüntetése Táncsics idézett javaslata mellett megfogalmazódott Madarász László két és Szacsvay Imre egy javaslatában. Mindhármat augusztus 5-én nyújtották be előterjesztőik.³⁵³ Madarász egyik javaslata a birtokosági jogok közé sorolta a szárazmalom felállítását, a vályogvetést, a boltnyitást és a pálinkafőzést, a sóárulást és a sziksóseprést, a vadászatot, halászatot és madarászatot. A vízparti jogok (a vízen épített malommal együtt) a közbirtokosságokat illetik, a szárazföldi épületeken nyugvó patakalmok esetében az eddigi törvényeket kell fenntartani. Másik előterjesztésében kármentesítés nélkül kívánta eltörölni a királyi kisebb haszonvételeket, úgy, hogy az abban foglaltak minden birtokosra kiterjednek és birtokaránylag közösek. Javaslata valójában a földtulajdonossá vált jobbágyokat is részeltetni kívánta a regálékban.

Szacsvay Imre részletesebb törvény javaslata abból indul ki, hogy italt és húst mérni ezentúl mindenkinek joga, „ki házzal vagy más fekvő vagyonnal bír”, de gyakorolhatják e jogot a községek is. Megszorításokkal élt volna a pusztai csapszékekkel kapcsolatban (a csárdák rossz híre miatt nyilván nem véletlenül). Ezeket csak minisztériumi engedéllyel lehetett volna működtetni. Minden csapszék és mészárszék után 5%-os jövedelemadót kívánt fizettetni.

Az egyéni képviselők megoldást javasoltak a jobbágyfelszabadítás során rendezetlenül maradt kérdéseknek szinte mindegyikére. Ezeket a javaslatokat azonban nem tárgyalták meg, mondván, hogy ez ügyben kormány-előterjesztés készül. Deák Ferenc igazságügyi-miniszter valóban törvényjavaslatot nyújtott be „az 1848-dik évi IX. t. cz. folytán szükséges intézkedésekről”. Tárgyalására a sürgetések ellenére is csak szeptember 19. után került sor.

Szükség volt a birtokos nemesség megnyugtatóra is. Ezt a célt szolgálta Kossuth Lajos szeptember 14-én benyújtott javaslata az úrbéri kármentesítésről. Nem

---

³⁵² Uo. 640.

³⁵³ Uo. 637–639.

lehet feladatunk a kármentesítési törvényjavaslat részletes elemzése, csak arra a részére kívánunk utalni, amely az örökváltsággal szabaddá lett települések kármentesítésével foglalkozott. A javaslatba bekerült, bár Kossuth eredeti tervezetéből hiányzott, hogy e településeket vagy egyéneket az állam „kárpótlási követelésük erejéig státuskötelezvényekkel fogja kármentesíteni” ugyanúgy, mint az úrbéri szolgáltatásokat elvesztő földesurakat. A megváltás határideje nem 1840, hanem 1833. január 1. volt, így a tervezet szerint azok a települések is kaphattak volna állami kárpótlást, amelyek a törvényt megelőzően kötöttek örökváltsági szerződést. Az úrbéri természetű javakon fekvő adósságokat a földesuraktól a kárpótlás összegéig az állam vállalta át. Ugyanez történt a megváltkozott helységek ilyen jellegű adósságaival is.³⁵⁴

A kármentesítési javaslat tárgyalásának megkezdése előtt, nem függetlenül Jellasics támadásától, az országgyűlés határozatot fogadott el a szőlődézsma megszüntetéséről.³⁵⁵ A szőlődézsma után ugyanúgy kárpótlás jár a birtokosoknak, mint az egyéb kilencedek után. E megállapítást még aznap módosították úgy, hogy állami kárpótlás csak azok után jár, akik maguk művelik szőlőjüket. Nem lehetett kárpótolni tehát a tulajdonosokat, ha dézsmaköteles szőlőiket nem jobbágyok művelték meg. A megszorítás teljesen jogos volt, ha abból indulunk ki, hogy az egyik mágnás helyett az állam a másíknak ne fizessen kárpótlást.

A kármentesítésről szóló, 77 paragrafusból álló törvényjavaslat³⁵⁶ valóban átfogó jellegű volt, és a megoldatlan kérdések mindegyikévei foglalkozott. Az más kérdés, hogy megoldási javaslatok itt sokkal kevésbé voltak radikálisok, mint az egyes képviselők által előterjesztettek. Különbőség volt az első 10 paragrafus tartalma és a szeptember 15-i határozat között. A határozat ugyanis egyértelműen az „álladalom általi kármentesítés”-ről szólt, csak így volt értelme annak, hogy csak azok után jár kármentesítés, akik maguk művelik szőlőjüket. Deák törvénytervezete azonban az önmegváltás elvét fogalmazta meg, tehát visszalépés volt a határozathoz képest. A vitában Nyáry, aki a saját javaslatában az állami kárpótlással történő megszüntetést javasolta, nem véletlenül mondta, hogy Deák javaslata még jó lett volna 1830-ban, de elkésett 1848-ban. A vita során Deák eredeti javaslatát a szeptember 15-i határozat szellemében átalakították, s az önmegváltás helyett az állami kárpótlás elvét fogadták el. Sajátos módon azonban elvetették a határozat utolsó mondatát, amely – amint említettük – azt mondta ki, hogy az állami kárpótlás csak azokra vonatkozik, akik szőlőiket saját kezükkel művelik.

---

³⁵⁴ Uo. 644.

³⁵⁵ A határozat szerint „a szőlő után járó úri dézsma, vám és más nemű adózások a törvény által határozandó méltányos kárpótlás mellett teljesen megszüntetni rendeltetnek”. Az aznap esti kiegészítés szerint „az álladalom általi kármentesítésnek csak azokra nézve lehetend helye, akik a szőlőt magok művelik”. (Uo. 685. Vö. 232.)

³⁵⁶ Uo. 622–635.; *Deák Ferencz beszédei 1848–1861*. Szerk. Kónyi Manó, Budapest, 1886. 131–139.; Szabad, 1987. 7.

Ehelyett sokféle variáció vetődött fel. Végül azt fogadták el, hogy az állam azok helyett vállalja át a kárpótlást, akiknek a szőlőn kívüli birtoka nem haladta meg az egynegyed telket, vagy az összes vagyonának értéke az 500 forintot.³⁵⁷

A szőlődézsma megváltásának kérdését végül 1848 decemberében a kármentesítés ismételt tárgyalása során döntötték el. A határozat kimondta, hogy az első osztályú jobbágytelek megváltási ára 700 forint volt, a 9. osztályba tartozóé pedig 300 forint. Az első osztálybeli szőlő holdjáért 80, a 4. osztályba tartozóért pedig 20 forintot kell kapni a föld volt tulajdonosának. Az eredeti előterjesztés a tulajdonosokra nézve tehát kedvezően változott: 30–15 forintról 80–20 forintra.³⁵⁸

A szőlő valódi értékét nem a föld, hanem a bele „épített” szőlő adta. Ha egy 16–54 hold szántóból, 6–12 hold kaszálóból, 4–22 hold legelőből és erdőilletékből álló jobbágytelkek megváltási ára maximum 700 forint volt, a szőlő földárát 80–20 forintban megszabni holdanként alighanem egyet jelentett a szőlőföldek túlértékelésével. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a legjobb szőlővidékeken a szőlőföld másra aligha volt használható, s ezáltal meglehetősen keveset ért. A kárpótlási törvényt megalkotók szerint 9 hold első osztályú szőlőföld (szőlő nélkül) többet ért, mint egy első osztályú jobbágytelek.

Deák tervezetének második része a zselléerekről szólt. A javaslat szerint a házatlan zsellérek megszűnt robotjáért nem járt volna kárpótlás. A házas zselléreket illetően együtt szólt az úrbéresekről (akik az áprilisi törvényekkel már felszabadultak) és a majorságiakról (akiknek a felszabadulásáról a törvény nem intézkedett). Ez utóbbiak esetében javaslatai sokkal progresszívebbek, mint a szőlődézsma tárgyában. Minden házas zsellért ugyanis úrbéresnek tekintett, ha a földesúr nem tudta „világosan” bebizonyítani, hogy majorsági földre telepítette őket. A majorsági zsellérek házait és beltelkeit az uraságok nem vehették el, de nem estek az állami kárpótlás alá. Beltelkeik és külsőségeik esetében is biztosítani kívánta számukra az önmegváltást. Javaslatainak legfontosabb eleme az uraságok bizonyítási kényszere, ami egyáltalán nem volt könnyű. Emiatt, ha a törvény megvalósul, bizonyára a majorsági zsellérek jelentős része átminősült volna úrbéres zsellérré.

Jellasics támadása miatt Deák előterjesztésének csak az első 13 paragrafusát tárgyalhatta az országgyűlés. A szőlődézsma-ról szóló 10 paragrafust teljes egészében azokkal a változtatásokkal, amelyeket már említettünk, a zselléerekről szólót pedig a házatlan zsellérekkel foglalkozó 14. nélkül. A Batthyány-kormány lemondása és az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulása után az előterjesztés további paragrafusainak tárgyalására már nem került sor, pedig a javaslat érdemleges elemeket tartalmazott s valóban hozzájárulhatott volna a paraszti panaszok megoldásához vagy legalább mérsékléséhez.

---

³⁵⁷ Szabó István, 1947. 374.

³⁵⁸ Beér–Csizmadia, 1954. 649–657.

Elvehetetlennek jelentette ki a javaslat azokat a maradványföldeket, amelyek a felszabaduláskor a jobbágyok használatában voltak. Az állami kárpótlást a javaslat e földekre is kiterjesztette. Ha az úrbéri rendbe szedés során keletkeztek maradványok, amelyekből a törvény szerint telkeket kellett alakítani, e telkeket azoknak kellett volna eladni, akiknek nem volt vagyonuk.

A puszta telkek esetében a javaslat a status quót kívánta fenntartani. Ha azonban kiderült, hogy az uraságok érvényes bírói ítélet ellenére sem telepítettek be valamely puszta telket, s így maradt használatukban, az állam közvetítésével ugyanúgy értékesítendőket, mint a maradványok.

Deák az irtások esetében is gátat kívánt szabni a kisajátításoknak. Az 1816 előtt keletkezett irtásokat eleve úrbéri természetűnek nyilvánította. Az 1816 után keletkezett irtásokat is ilyeneknek kellett tekinteni, ha azok „a volt jobbágyoknak könnyebben élhetés tekintetéből” adattak. Az egyéb irtványok sem válthatók vissza egyszerűen, akár szerződéssel, akár anélkül tették termővé a földet, hanem csak „az eddigi tartozások tőkájének” lefizetésével. Ez esetben az uraságok önmegváltással, a jobbágyok kárpótlásával szerezhették meg az irtásföldet, nem az egyszerű kibecsültetés formájában. Visszamenőlegesen azonban a törvény nem kívánt rendelkezni, s a már visszaváltott irtásokat az uraságok tulajdonában hagyta.

A törvényjavaslat a majorsági földekre telepített jobbágyok beltelkeit visszaválthatatlannak jelenti ki. Ha a szerződés örökös volt, az ilyen majorsági jobbágyok önmegváltással földjeik tulajdonosai lehettek, ha nem, az uraság az ilyen földeket minden beruházások megfizetése mellett” visszavehette. A dohánykertészek számára is lehetővé kívánta tenni, hogy a telepítéskor nekik adott külső és belső földeket megválthassák. Ha ilyen földjeik nem voltak vagy arra még ígéretet sem kaptak, akkor a külső földekre igényt nem formálhatnak, de megilleti őket – önmegváltás formájában – a zselléreknek járó legelőilletmény. Deák nem kívánta még a legrosszabb feltételek között szerződött telepítvényeseket sem földönfutóvá tenni; egyesek számára a külsőségek megváltása jelenthetett volna megmaradást, másoknak pedig a zselléri legelőilletmény megváltása.

A Deák-féle javaslat a legelők és erdők ügyében nem kívánt változtatni.

Továbbra is fenntartotta, hogy a még mindig közös legelőket az 1836. évi VI. tc. szerint kell elkülöníteni. Ezután pedig már egyik fél sem legeltethetett tovább a másik fél legelőjén. Az erdők esetében is fenntartotta az addig szokásban volt fai-zást, de úrbéri per útján mindkét félnek lehetőséget teremtett arra, hogy a kiszolgáltatandó famennyiséget meghatározhassa, vagy a parasztok ennek megfelelő nagyságú erdőt kaphassanak. A nádasok esetében ugyanúgy jártak el, mint az erdőknél.

A javaslat nem került meg a királyi kisebb haszonvételek kérdését sem.

Azt a liberális elvet, hogy a földtulajdonhoz kell kötni azokat a privilégiumokat, amelyekkel addig csak a nemesek éltek, Deák csak részben tette magáévá. Úgy vélte, hogy sörfőzést, pálinkakészítést, kereskedést és boltnyitást mindenki

gyakorolhat a saját birtokán, de csak ama törvények és rendszabályok keretei között, amelyek minden polgárra egyaránt érvényesek. A korcsmáltatási, húsmérési jogokat azonban nem kötötte volna közvetlenül a földtulajdon-joghoz; úgy vélte, a községnek joga van e jogokat „elbecsültetni és így a jogot kárpótlás mellett az egész község egyetemének megszerezhetni”. Pontos szabályokat dolgozott ki arra vonatkozóan, milyen feltételek között történhetett meg ez a kibecsültetés. A közössé váló korcsmáltatási jogokat és egyéb regáliákat a község köteles volt haszonbérbe adni, hacsak közmegegyezéssel másként nem intézkednek ezek használatáról. A házankénti korcsmáltatást azonban közmegegyezéssel sem tartotta megengedhetőnek.

Azt javasolta, hogy a vízimalmok maradjanak korábbi tulajdonosaik birtokában, de ezentúl birtokán mindenki szabadon állíthasson fel vízimalmokat. Ugyanez vonatkozott a szárazmalmokra és a szélmalomokra is. Ez a szabadság kiterjed a vadászatra és madarászatra is. A halászati jogot a községek szerezhetik meg olyan módon, mint a korcsmáltatást. Végül a vásártartást ezentúl magánosoknak nem, csak a községeknek lehet engedélyezni.

Annak elismeréseként, hogy a felszabadító törvénnyel a jobbágyok és a földesurak közötti szálak végleg elszakadnak, javasolta törvénybe iktatni a Hármaskönyv 1. rész 40. címének eltörlését, amely lehetőséget teremtett bizonyos körülmények között a jobbágytelkek elbecsültetésére.

A törvényjavaslatból a szőlődézsma eltörlésén kívül semmi sem valósult meg, s az sem a Deák által javasolt, hanem a szeptember 15-én megfogalmazott határozat formájában. A jobbágyfelszabadítás, a nemesség kárpótlása és más égető társadalmi kérdések 1848. szeptember közepe után háttérbe szorultak a nemzeti függetlenség megvédése mögött. A nemesség kárpótlásának kérdése a decemberi országgyűlési tárgyalásokon ismételten előkerült ugyan, de éppen Deák Ferenc javasolta a napirendről való levételét azzal az indokkal, nehogy az a vélemény alakuljon ki a nemességről, hogy a haza végveszélyében is csak a saját érdekeit nézi.³⁵⁹ A jobbágykérdés megoldatlan ügyeinek felvetőit viszont az a Kossuth Lajos utasította rendre, aki az 1840-es években élharcosa volt a jobbágyfelszabadításnak, az utolsó rendi országgyűlésen pedig elévülhetetlen érdemeket szerzett az általános jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatásában.

A továbbra is békétlenkedő Békés megyei jobbágyokhoz december 8-án intézett kiáltványában csodálkozását fejezte ki, „hogy a Békés megyei nép míg robotozott s kilencedet adott, a legelő elkülönítését jótéteménynek tekinté, most pedig miután szabaddá lett, e miatt is békétlenkedik, hol egy-egy telek után annyi legelő van legtöbb helyütt kihalva, hogy az országnak számos vidékein egy-egy telek összesen nem megy annyira”. December 14-i országgyűlési beszédében arra figyelmeztetett, ugyancsak a Békés megyei mozgalmakra utalva, hogy „holmi le-

---

³⁵⁹ Uo. 80.

gelőkérdésekkel” nem szabad fellázítani a parasztokat, amikor a hazát kell megvédeni.³⁶⁰ *Kossuth Hírlapjában* már szeptember 14-én megrótták Tánicsicsot, hogy lapjában „téveszméket” terjeszt a paraszti érdekek képviselőjében.³⁶¹

A szeptemberi országgyűlési tárgyalások elnapolása szükségszerűen vetette fel, hogy bizonyos sürgető kérdéseket a kormány, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmány hatáskörében kell megoldani. Ilyen megoldási elképzelésnek tekinthetjük azt a rendeletet, amely 1849. április 19-én született meg. Ezt közösen dolgozta ki az Igazságügy-minisztérium két munkatársa, Nagy Károly és Nagy József – ez utóbbi személyes tapasztalatokat is szerzett a Szatmár megyei elégedetlenkedő majorsági jobbágyok ügyeiben –, valamint Nyáry Pál és Kossuth Lajos.³⁶²

A rendelet a régóta vajjúdó majorsági zsellérek ügyére kínált – legalább részleges – megoldást. Érzékelhetők voltak benne Nagy József rossz tapasztalatai azokkal a földesurakkal kapcsolatban, akik törvénytelen eszközökkel is igyekeztek majorságinak feltüntetni volt jobbágyaik birtokát, hogy kivonják őket a felszabadító törvények hatálya alól. A rendelet preambuluma elítélően szól azokról az uraságokról, akik nem átallottak „kizárólagos tulajdont követelni oly telkekben is, melyekre nézve még tisztába hozva nincs, ha azok majorsági vagy úrbéri természetűek legyenek-é?” E lakosok elmozdítják birtokaikból azokat is, akik közterheket viseltek. Ezekben az ügyekben a törvényhozás még nem tudott intézkedni, de a szándéka már eddig is nyilvánvaló volt, a robot és dézsma eltörlése mellett egyéb eseteket is meg kíván szüntetni, melyek szolgaságra mutató hűbérnek színét viselik”. Csak ezek révén lehet kizárni az ellenség cselvetéseit, amely a polgárokat „egymás ellen” bujtogatja. A rendeletben a kormányzat ígéretet tesz arra, hogy törvényjavaslatot is fog „haladéktalanul” előterjeszteni, de addig is szükségét látja a törvényhatóságokat utasítani az alábbi kérdésekben.

Az úrbér és az azt pótló szerződések alapján a fizetések megszűntek, de akik olyan földet bírnak, „melynek majorsági természete kétséget nem szenved”, azok továbbra is tartoznak szerződéses kötelezettségeiket teljesíteni.

Annak érdekében, hogy pontosan lehessen tudni, kik azok, akik továbbra is szolgáltatásokra kötelezettek, a rendelet – immár sokadszor s ezúttal Kossuth Lajos fogalmazásában – meghatározza, mi tekinthető majorsági birtoknak, mi pedig úrbériségnek. Jobbágyi kézen lévő majorság az, amit a jobbágy a közös földből vagy az uraság magán birtokából foglalt. Ide számítanak azok az irtások is, amelyek nem a jobbágy fenntartására szolgáltak és nem váltak úrbériséggé. Kétségtelen majorság volt az olyan föld is, amelyet a jobbágy szerződéssel meghatározott időre kapott, s

---

³⁶⁰ Barta I., 1956. 849.

³⁶¹ Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848–49-ben. In. Szabó István 1976/a. 338.

³⁶² KLÖM XV. k. 43–46.; Vö. Barta I., 1956. 9–11.

a szerződés kikötötte az uraságnak azt a jogát, hogy a szolgáltatásokat megváltoztathassa. De mindez csak akkor érvényes, ha a földesúr bizonyítani tudja.

Kétségtelen úrbériségnek tekinthető az a jobbágybirtok, amely szerepel a Mária Terézia-féle Urbárium tabelláiban, vagy ha nem szerepel, akkor bizonyítható, hogy a jobbágyok használatában volt; ilyen az udvartelekre vagy majorságra telepített jobbágy földje, „ha az ilyen telepítés *adórovatba ment*”, de akkor is, ha nem fizetett utána a jobbágy állami adót, viszont a házat maga építette, nem meghatározott idejű szerződés mellett bírta, s érte „*úrbéri szolgálatot vagy azzal felérő fizetést teljesített*”. (Kiemelések tőlem. – O. I.)

Minden olyan szerződés úrbérpótlónak számít (és általa az ilyen szerződés szerint élő jobbágyok az áprilisi törvény hatálya alá esnek), ha az uraság nem tud olyan szerződést felmutatni, amely szerint bizonyos határidő eltelte után „a birtoknak az uraság szabad rendelkezése alá vissza kell szállnia”, s a szerződésben az uraság nem tartotta fenn azt a jogát, hogy a tartozásokat megváltoztathassa.

Végül úrbéresnek számítanak az ilyenné vált irtások, az úrbéri földekre cserélt majorságiak, s a Hármaskönyv I. rész 40. cím alapján a jobbágytói elbecsült földek, ha az uraság e jogcímét bírói végzéssel nem tudja bizonyítani.

Minden, a föld majorsági vagy úrbéres jellegét vitató ügyben a megyei alispáni bíróságok döntenek, de a per végéig a vitás föld a jobbágy birtokában marad.

A valóban majorsági zsellérek „rendes községei” sem oszlathatók fel a szerződés lejártakor. A közbéke biztosítása érdekében egy küldöttségnek kell intézkednie, hogy a telepítő és a telepítettek között új ideiglenes szerződés köttessék.

Az önkényes foglalások tilosak, a telekről a jobbágyot kibecsültetni csak az alispáni bíróság ítélete alapján lehet.

A rendelet egyértelműen jobbágyvédő. Az uraságok bizonyítási kötelezettsége még szélesebb körű, mint a szeptemberi Deák-féle javaslatban volt. Azt is az úrbéres jelleg melletti érvnek tekinti, ha a majorságinak tekintett földre telepített jobbágy úrbéri szolgálatot teljesített. A közadót fizető majorsági zsellérek is úrbéres státusúnak tekintendők.

E sokféle megszorítás után a majorsági zsellérek félmillió tömegéből kevesen maradtak volna. Ha feltételezzük, hogy egy majdani rendelet szellemének megfelelően egykor a földesurak írásos szerződést kötöttek földjeikre telepített jobbágyaikkal, ez a szerződés meghatározott időre szólt, a földhasználatért nem úrbéres jellegű szolgálatokat kértek cserébe s megakadályozták, hogy jobbágyaik állami adót fizessenek, községi szervezetet hozzanak létre és házakat építsenek – szóval, ha mindezt előre megsejtve kötöttek szerződést, akkor e rendelet után is allodiálisnak tarthatták földjüket. Ilyenek azonban nagyon kevesen lehettek.

A rendelet mindezekon felül nemcsak birtokában hagyja a jobbágyokat a per befejezéséig, de a Deák-féle tervezeten messze túlnőve, nem az önmegváltással

kecsegteti a majorsági zselléreket, hanem döntő többségüket az úrbéresek közé sorolja át, s ezáltal rájuk is kiterjeszti az állami kárpótlást.

E rendelettel az 1848–1849-es kormányzat a legmesszebbre jutott el a jobbágyfelszabadítás kiszélesítésében. Mindehhez a törvényalkotás is hozzájárult volna, ha marad rá elegendő idő. Az új igazságügyi-miniszter, Vukovics Sebő már május elején tájékoztatta a parlamentet arról, hogy az áprilisi kormányrendeletben jelzett törvényjavaslat előkészítése megkezdődött. Május 31-én az új kormányzóelnök elnapolta az országgyűlést július 2-ig, így a javaslat benyújtására csak ezután kerülhetett sor.

A javaslat valóban elkészült. A Szemere Bertalan vezette minisztertanács, kiegészítve a főtörvényszékek vezetőivel, június 20-a körül meg is vitatta, betervezésére azonban a kormány és a parlament menekülése miatt már nem került sor. Vukovics Sebő emlékiratai szerint a törvényjavaslatot ki is nyomtatták, de eddig egyetlen példánya sem került elő.³⁶³ Így egyedül az igazságügyi-miniszter feljegyzéseiből tudunk tájékozódni a magyar szabadságharc kormányának utolsó javaslatáról a jobbágyfelszabadítással kapcsolatban. Vukovics emlékezete szerint még Kossuth jelenlétében kezdték meg a törvényjavaslat tárgyalását, de aztán Kossuth és Csányi kormánybiztos Nagyváradra távozott. A törvényjavaslat tárgya „a hátralevő útbéri viszonyok”³⁶⁴ eltörlése volt. Vukovics ezen belül három tárgykört említ meg: a regálék, a legelő és az erdő elkülönözésének ügyét. A javaslat tartalmazta ezek mellett a majorsági jobbágyok problémáit is, annál is inkább, mert a már említett rendelet, amelyben utalás történt egy majdani törvényre, csaknem teljesen róluk szólt. Megerősíti ezt Kossuthnak a csanádapácai dohánykertészek beadványára tett nyilatkozata, amely szerint a kormány azt óhajtja, törvény rendelkezék arról, hogy a telepítvényesek bérelt földjeik tulajdonosává válhassanak.³⁶⁵ Amikor az országgyűlés július 21-i ülésén Palóczy László korelnök bejelentette a törvényjavaslat benyújtását, tárgyaként ő is a hűbéri viszonyok teljes megszüntetését, a faizást, a nádlást és a legelőelkülönítést valamint a földesúri kármentesítés módját jelölte meg.³⁶⁶

Vita alakult ki a korcsmáltatási jogról. Kossuth először a Deák-féle szeptemberi javaslat szellemében amellelt volt, hogy e jog a községeket illesse meg, s ezáltal mód nyílna a földesurak „némi kármentesítésére”. Vukovics és segítőitársai abban, hogy a korcsmáltatási jogot „kárpótlás nélkül kell megszüntetni”, egyetér-

---

³⁶³ *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re.* Szerk. Katona Tamás, Budapest, 1982. 81. (továbbiakban Vukovics Sebő, 1982.)

³⁶⁴ Uo. 122.

³⁶⁵ Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848–49-ben. In: Szabó István 1976/a. 342.; Für, 1960. 458–464.; Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügyi-miniszter. Budapest, 1970. 95–96.

³⁶⁶ Vukovics Sebő, 1982. 180.

tettek, s később Kossuth pártfogását is elnyerték. Vita abban volt, hogy a bormérés joga a „községet illesse-e, vagy minden egyes” jogává kell tenni. A liberális elvekhez ragaszkodó Vukovics ez utóbbit támogatta.³⁶⁷

Az emlékirat arról is szól, hogy az igazságügyi-miniszter az úrbériség maradványaival kapcsolatos eddigi javaslatokat összevetette egymással, s végül úgy döntött, hogy a legelők ügyében nem az 1836. évi törvényt tekinti kiindulópontnak, hanem a felosztandó legelőt arányosítani kell a szántókhoz.³⁶⁸ „A legelőkülönözés alapjára biztos és igazságos kulcsot találni lehetetlen volt. Marhák száma, az összes vagy csak a szántóföldek aránya, mind hipotézisek valának az igazságos osztály megtételére – írja Vukovics. – A szántóföldek arányát fogadtam el” – közli, s feltételezhetően ez szerepelt a törvényjavaslatban is.³⁶⁹ Döntése sokkal kedvezőbb lett volna a volt jobbágyok számára mind az érvényes 1836. évi törvénytől, mind a felvetődött javaslatoknál, köztük Omaszta Zsigmond már idézett elképzelésénél is,³⁷⁰ amely szerint a rétek lettek volna a legelőkimérés alapjai.

Vukovics elképzelése nem volt előzmények nélküli. Az 1840-es években Kemény Zsigmond is amellet foglalt állást: „A közlegelő azon arányban szakíttassék kétfelé, amely arányban van az egész határban létező külső és belső majorsági birtok az ugyanottani kül- és belcolonicatura (úrbériség) összevegéhez.”³⁷¹ De már az 1832–36. évi országgyűlés vitáiban is elhangzottak hasonló nézetek.³⁷²

Ha figyelembe vesszük Varga János számításait, aki szerint a szántóföldek és rétek több mint 72%-a volt az úrbéres jobbágyok kezén, de ha a városok és a szabad kerületek földjeit is számítjuk, akkor 20–80% volt az urasági és jobbágyföldek aránya. Vukovics javaslata szerint a legelők 80%-ának a volt jobbágyok kezére kellett volna jutnia. Mellőzve a részletes számításokat, annyi bizonyára megállapítható, hogy e törvényjavaslat alapján mintegy egyharmaddal kapott volna több legelőt a jobbágyság, mint a földesuraság. Megdőlt volna viszont az az elv, hogy a legelőkön a földesurak vannak birtokon belül.

Az erdőket illetően Vukovics sem tudott változtatni. a hagyományos felfogáson, az „eddigi használat mennyiségét” tekintette kulcsnak, aminek alapján a jobbágyok erdőjárandóságát ki lehetett mérni.

A teljes összeomlás előtt beterjesztett törvényjavaslat tárgyalására már nem kerülhetett sor. A világsi fegyverletétel után pedig a győztes Habsburg-hatalomnak

³⁶⁷ Uo. 122.

³⁶⁸ Uó. a 104. sz. jegyzettel.

³⁶⁹ Vukovics Sebő, 1982. 123–124.; Deák már 1835-ben sem helyezte ezt a megoldást. Deák Ferencz beszédei. (1829–1847) Szerk. Kónyi Manó, 123.

³⁷⁰ Uo. a 122. jegyzettel.

³⁷¹ Kemény, 1983. 455.

³⁷² KLÖM II. k. Országgyűlési Tudósítások. II. 33.

kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy az október 3-a után egyébként is törvénytelennek tekintett magyar országgyűlés törvényjavaslatainak sorsával törődjék. Az áprilisi törvények visszavonására nem került ugyan sor, de minden mást, ami 1848. április 11-e után történt, a győztes hatalom újra kívánt szabályozni.

Ha rövid mérleget akarunk készíteni az 1848–1849. évi forradalmi Magyarország jobbágyfelszabadításáról, nemcsak az áprilisi törvényeket kell figyelembe vennünk, amelyekkel a régi rendszer földbirtokos osztályának tagjai önmagukat múlták felül. Az általános jobbágyfelszabadítás Magyarországon a legradikálisabbak közé tartozott, mert a kárpótlást az állam vállalta magára. Figyelembe kell vennünk az áprilisi törvények továbbfejlesztésének szándékát és irányát is. A szőlődézsmakárpótlás nélküli eltörlése 1848 szeptemberében radikális továbblépés volt, ugyanúgy, mint az 1849. áprilisi kormányzóelnöki rendelet a majorsági jobbágyok nagy részének állami kárpótlással történő felszabadításáról. A sort lezáró 1849. június–júliusi törvénytervezet ugyancsak radikálisan kívánta megszüntetni a regáliákban megvalósuló földesúri privilégiumokat, s a jobbágyok számára a legkedvezőbb formában kívánta elintézni a legelőelkülönözés ügyét. Ha figyelembe vesszük is, hogy a jogalkotás április után állandó késésben volt, s más ügyek miatt torzó maradt, mindazt, ami e téren 1848–1849 után történt, nem mérhetjük más mércével, mint amit a forradalom megalkotott vagy megalkotni óhajtott.

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS „UTÓTÖRTÉNETE” AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A DUALIZMUS KORÁBAN

A világosi fegyverletétel után több mint három év telt el, amíg az új módon, a rendi parlamentarizmust is félretolva berendezkedő osztrák hatalom vállalkozott az úrbéri kérdések rendezésére. A felszabadítás visszavonására nem kerülhetett sor, de a népképviselői országgyűlés és a kormány rendelkezéseit törvénytelennek tartva, az önkényuralmi rendszer mindent újra kívánt szabályozni. Az országgyűlés működése híján a szabályozás formája csak az uralkodói pátiens lehetett. Az 1852. november 22-én kelt ősiségi nyílt parancs is érintette az egykori úrbéres viszonyt, mert kimondotta, hogy „a földes uraknak a jobbágyokhoz elöbbi viszonyán alapuló háramlási joga megszüntetik”. Ennek rögzítése azért vált szükségessé, hogy egyértelmű legyen: a földesúri járadékok eltörlésével azok az urasági jogok is megszűnnek, amelyeket az 1840. évi törvény a magtalanul elhalt jobbágy javaival kapcsolatban a földesúr számára fenntartott. A földesúri joghatóságot az 1848. évi IX. törvénycikk eltörölte ugyan, de úgy tűnik, a háramlás eltörléséről külön intézkedésre is szükség volt. A volt jobbágyok földtulajdonának

egyenértékűségét biztosította az a paragrafus, amely az átruházások tekintetében nem tett különbséget „a nemesi javak és jogok és más fekvő javak között”.³⁷³

A volt jobbágyok javaira vonatkozó átfogó szabályozás azonban az 1853. március 2-án kelt úrbéri nyílt parancsban következett be.

Az úrbéri pátens mintegy végrehajtási utasítása volt az áprilisi törvényeknek, ezért gyakran magyarázza az abban megfogalmazottakat. Szükségesnek tartja ki nyilvánítani – amit az áprilisi törvények természetesnek tartottak –, hogy az úrbéri kapcsolatból és a földesúri törvényhatóságból eredő és következő jogok, járandóságok és kötelezettségek megszűnnek. Többek között ennek következményét kellett az ősiségi nyílt parancsban akként megjelteni, hogy elenyészett a földesurak háramlási joga is, vagyis nincs különbség a földtulajdon tekintetében a nemesi és nem nemesi földek között. Kimondja a pátens azt, ami az 1848. évi jobbágytörvényekben nem szerepelt, hogy a volt jobbágyok „a kezükön lévő úrbéri földbirtokokban (úrbéri jobbágy és úrbéri zselléreltek) teljes tulajdoni s szabad rendelkezési joggal ruháztatnak fel”.³⁷⁴ (Kiemelés tőlem. – O. I.)

Az áprilisi törvények és az úrbéri pátens megfogalmazásának különbségét szokták azzal is magyarázni: 1848-ban a sebtében fogalmazott törvényből kifejtették, hogy a jobbágyot telkében tulajdonjog illeti meg. Meggyőződésem szerint nem erről van szó, hanem kétféle jogi szemléletről. Ha abból indulunk ki, hogy az úrbéres föld tulajdonosa a földesúr, akkor valóban külön ki kell mondani, hogy a szolgáltatások eltörlésével – amiből nem következik a tulajdonosváltás – a föld is azok tulajdonává lesz, akik korábban a járadékot fizették. Kossuth és valószínűleg reformtársainak többsége is úgy vélte, hogy a földesúr nem a jobbágytelkeknek a tulajdonosa, hanem a járadéknak. Az emigrációban élő Kossuth két alkalommal is pontos magyarázatát adja annak, miért nem tartották szükségesnek 1848-ban külön kimondani azt, hogy a telek a volt jobbágy tulajdonába megy át. Az orosz jobbágyfelszabadítás kapcsán magyarázta meg, hogy az 1848. IX. tc. „szabad földbirtokossá” változtatta a jobbágyot, holott – tehetnők hozzá: csak a járadékok fizetését törölte el – „magának a jobbágyi földbirtoknak a megváltására nem volt szükség, mert az nem volt a földesúrnak olyan tulajdona, mint majorsági birtoka...” Csorbát szenvedett ugyanis, jegyezhetnők meg, a tulajdon legfontosabb eleme, a rendelkezés szabadsága. „Ha a földesúr az ily birtokot eladta, csak a jobbágyi szolgálványokat adhatta el”...³⁷⁵ Kossuth hasonló módon érvelt már korábban, angliai útja során is. „A magyar jog a földet soha nem tekintette olyan abszolút magán-tulajdonnak, mint az ingó vagyont.” A földesurak tetszésük szerint csak a majorságaikat használhatták. Azon földje után, amelyen a nép élt, „csak a föld hasznának egy részéhez volt joga pénzben, munkában, természet-

³⁷³ Az 1852. évi ősiségi nyílt parancs.

³⁷⁴ Az 1853. évi úrbéri nyílt parancs.

³⁷⁵ *Kossuth Lajos Iratai*. V k. Sajtó alá rendezte: Helfy Ignác. Budapest, 1895. 253.

ben”... Végző konklúzióként azt közölte angol hallgatóival, „hogy a földesúr tulajdonát nem a nép kezén lévő föld maga, hanem csak a törvény által megszabott járandóságok képezték”.³⁷⁶ Ha ebből az elvből indulunk ki – függetlenül igazságtartalmától –, akkor valóban nem kellett külön kimondani azt, hogy a jobbágy a járadékok megszüntetésével földje tulajdonosa lesz; ha nem, akkor ennek lerögzítése is szükségessé válik. A pátens ez utóbbiból indult ki, tulajdoni elvei alapjaiban különböztek az áprilisi törvény megalkotóiétól.³⁷⁷ A felszabadult jobbágyok számára azonban ez a jogértelmezés indifferens volt; a lényegét abban látták, hogy a pátenssel sem tért vissza az 1848 előtti állapot. A pátens a telekföld szabad tulajdona mellett kimondotta a volt jobbágyok tulajdonjogát a már elkülönözött „vagy jövőben törvényesen elkülönözendő” legelőkre és azokra az erdőkre és nádasokra is, amelyek a faizás, illetve a nádlás fejében a jobbágyoknak átengedtetnek.

A pátens a polgári tulajdonjog elvei szerint is precízen megfogalmazza, milyen tulajdon az, amit az 1848-as törvényekkel a jobbágyok megszereztek. Ezután azonban egyetlen ponton sem lép túl az áprilisi törvényeken. Az úrbériséget a legszűkebben értelmezi, s ennek megfelelően mind az irtások, mind a pusztatelkek, szőlők, remanenciák, legelők, erdők, nádasok, majorsági jobbágyok, földesúri regálék ügyében nem a jobbágyok, hanem a volt földesurak javára intézkedik. Az úrbériség-majorság 1848–1849-ben sokat vitatott kérdésében a legmérebben ragaszkodik az úrbéri föld legszűkebb értelmezéséhez. Csak az a föld szabadult fel, amely be volt vezetve az úrbéri tabellákba, vagy amelyek „az úrbéri tartozások szakadatlan megvétele által ilyeseknek ismertettek”.

Az a döntés, hogy a puszta telkek a jelenlegi birtokosok teljes tulajdonává válnak, kedvezett azoknak a földesuraknak, akik nem ültettek jobbágyot az elhagyott telkekre. Mind a jobbágyi, mind a földesúri foglalások esetében határidőnek az 1820. évet tűzte ki a pátens. Az azelőtti ügyekben nem lehetett keresettel élni.

Mindazon törekvések, amelyek az úrbériség értelmezésének kibővítésére irányultak – a Deák-féle javaslatról az április 19-i rendeletig és a Vukovics-féle törvénytervezetig – távol álltak a pátens szellemétől, s így nem volt mód a felszabadulók körének szélesítésére. Még a puszta telkek ügyében is kevesebbet nyújt a pátens a radikálisnak nem mondható Deák-féle javaslatnál. Abban legalább az a szankció szerepel, hogy a bírói végzés ellenére be nem telepített puszta telket el kell venni a földesúrtól. Itt semmilyen szankció nem szerepel.

A remanenciákkal kapcsolatos döntés még azokkal a korábbi magyar törvényekkel sem volt összhangban, amelyek e maradványok úrbéres jellegét mindig hangoztatták. A pátens sem veszi el a jobbágyoktól a maradványokat, de „csak a földesuraknak járó kárpótlások” megfizetése mellett, azaz az önmegváltást mondja ki minden remanenciára.

---

³⁷⁶ Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból*. Budapest, 1881. II. k. 167–169.

³⁷⁷ Orosz, 1994. 215.

A maradványföldek kivonása az állami kárpótlás alól komoly csapást jelentett a felszabadult jobbágyokra. Különösen ott adódott súlyos helyzet belőle, ahol terjedelmes maradványok voltak. Zala megyében például a Simonffy Emil által megvizsgált 64 település közül csak 35-ben nem érte el a remanenciák területe az úrbéres földek 50%-át (54,68%), 11-ben viszont a 100%-ot is meghaladta (17,18%).³⁷⁸ Soós Imre adatai szerint Heves megye településeinek 47,15%-ában voltak maradványföldek, ezek közül 12,06%-ban a teljes szántóterület 40%-át meghaladták a maradványok. E hét településen az úrbéres földekhez képest 80% felett volt a maradványok aránya.³⁷⁹ Az általam megvizsgált 42 Borsod, Abaúj és Fejér megyei település közül 32-ben volt maradvány (és a hasonló sorsa jutó) irtásföld (76,2%). A maradványok és irtások aránya a 32 településen meghaladta a 30%-ot.³⁸⁰ Külön csapást jelentett a jobbágyokra, hogy megváltott maradványföldjeik után a rendelet szerint nem járt legelő- és erdőilletmény.

Az önmegváltás lehetőségei a tőkehiány miatt nagyon sokan nem tudtak élni. Ezek számára egyetlen lehetőség maradt: földben kiegyenlíteni a megváltási díj ellenértékét. A tatai és gesztesi uradalomban – Szabad György adatai szerint – 14 település pénzben váltotta meg a maradványföldeket, 6 viszont csak úgy tudta megtartani birtokát, ha a maradvány egynegyedéről-egyhatodáról lemondott a volt földesúr javára.³⁸¹ A földben történő megváltásnak azonban ennél sokkal rosszabb arányai is előfordultak. Borsod megye négy községe közül Sikátoron a földesúrnak átengedett maradványföld az összes remanentia 40%-a, Sajóladon 50%-a, Szomolyán 31,14%-a, Tiszavalkon pedig ugyancsak 50%-a volt.

Nem alakult kedvezőbben a jobbágyok irtásföldjeinek sorsa sem. A nyílt parancs csak azokat az irtásokat hagyta meg a jelen birtokosok (azaz a jobbágyok) kezén, amelyek már úrbéri jellegűvé váltak, amelyeket eredetileg a jobbágyoknak

³⁷⁸ Simonffy, 1960. 363.

³⁷⁹ Soós Imre: Heves megye községei... Passim. – A statisztikai arányok a kötetben szereplő adatok alapján e sorok írójának számításai.

³⁸⁰ Orosz István: Differenciálódás és kisajátítás. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. II. k. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 64–67.; A tatai és a gesztesi uradalomhoz tartozó 14 településen a maradványföldek aránya 3,71 és 36,99% között mozgott. Szabad, 1957. 335. – A mernyei uradalomhoz tartozó 10 településen 9475 hold szántóföldből a birtokrendezés után csak 474 hold maradványföld maradt a volt jobbágyok kezén. Tóth Tibor, 1978. 102–103. – Rákospalotán a település 2979 holdnyi szántóföldjéből 620 hold maradvány volt (20,81%), amit teljes egészében megváltottak. Für Lajos: *A palotai jobbágyok utolsó pere a földesúrral. Jobbágyfelszabadítás Rákospalotán*. A Rákospalotai Múzeum Évkönyve, 1964. 35, 53. – A Borsod megyei Szalormán a telken kívüli földek aránya az 1859. évi birtokrendezés előtt meghaladta az úrbériség egyharmadát. A birtokrendezés során a volt jobbágyok földjeik 10%-át vesztették el, mert földdel váltották meg maradványaikat és irtásaikat. Orosz István: *Egy borsodi falu birtokviszonyai a jobbágyfelszabadítás után*. A KLTE Történelmi Intézetének Évkönyve. 1. k. Debrecen, 1962. 119., 125.

³⁸¹ Szabad, 1957. 337–338.

életfenntartás végett engedtek át, amelyeken „megszóllítások tételnek, ha ezek birtokosainak ezen megszóllításokon kívül egyéb úrbéri telekhez tartozó birtokuk nincs”, s azokat, amelyeket a földesurak örök időkre engedtek át természetbeni adózás fejében. Ezen irtások közül csak az úrbéri jellegűekre vonatkozott az állami kárpótlás, a többiek csak akkor maradhattak a jobbágy kezén, ha a maradványokhoz hasonlóan kifizette a megváltási díjat a földesúrnak. Az úrbéri pátensben nemcsak a Deák-féle törvényjavaslatban szereplő 1816-os határidő hiányzott, de nem terjesztette ki az állami kárpótlást az életfenntartás végett engedélyezett irtásokra sem. Az itt fel nem sorolt irtások viszont a rendelet szerint „az illető földesurak által visszaválthatók”. E szűkkeblűség révén 1853 után is tovább folytatódhattak azok az irtásvisszaváltások vagy jobbágyi irtásmegváltások, amelyek nagy urasági birtokkomplexumok kialakulását segítették elő. A jobbágyi irtásmegváltások is történhettek pénzzel és földdel is.

Mindezek eredményeként következhetett be, hogy Sopron megye földesurai 1771 és 1867 között csaknem 18 000 hold irtásföldet szereztek jobbágyaiktól, s az Eszterházyak Sopron megyei szántóinak 47%-a, a Széchenyiekének pedig 70%-a jobbágyi irtásokból visszaszerzett föld volt.³⁸² Zala megye 47 községében a jobbágyfelszabadítást követő birtokrendezések során több mint 7000 hold irtásföld lett a volt földesuraké, s ezáltal a jobbágyok irtásaik 59%-át veszítették el.³⁸³ Az irtásvisszaváltásoknál csupán az a megszorítás érvényesült, hogy a földes úrnak azt három év alatt kellett kezdeményeznie, ellenkező esetben a visszaváltás joga elenyészett, de a jobbágy a vissza nem váltott irtást is csak saját pénzén válthatta meg.

Nem volt mondanivalója a pátensnek a legelőelkülönözésről azon túlmenően, hogy a jobbágyoknak jutott legelőrészt azok tulajdonának nyilvánította. Mindez azt jelentette, hogy továbbra is érvényben maradt a legelők felosztásáról 1836-ban alkotott törvény, minden ellentmondásosságával és a jobbágyok számára kedvezőtlen következményeivel.

A pátens az erdők felosztásáról úgy rendelkezett, hogy a törvényesen gyakorolt faizási jog fejében „a haszonvételnek megfelelő részt” kell kihalítani a jobbágyoknak. Ha a korábban felosztott erdőkben a jobbágyoknak jutott részen az uraság egyes haszonvételeket fenntartott, azokért a jobbágy tartozik megváltással. Ugyanúgy, mint a legelők kimérésekor, itt is nyolc zsellért kellett egy teljes jobbágyának számítani. Az erdőket nem vehették a jobbágyok egyéni tulajdonba, kötelesek voltak azt „községerdő gyanánt” használni, az erdőkre vonatkozó szabályok szerint a hatóságok felügyelete mellett.

Nem hozott kedvező döntést a nyílt parancs a szőlődézsma ügyében sem, s nem változtatott a majorsági jobbágyok státusán. A győztes hatalom már 1849

---

³⁸² Soós Imre, 1941. 47–49.

³⁸³ Simonffy, 1960. 372.

őszén visszaállította a szőlők után a földesúri kilenced fizetését, s várható volt, hogy ez a helyzet nem fog változni a pátenssel sem. Deák törvény javaslatával egyezően csak azokra a szőlőkre vonatkozott az állami kárpótlás, amelyek bizonyíthatóan úrbéres földekbe voltak ültetve, s így a jobbágytelek részét képezték. Minden más szőlő után a járadékot fizetni kellett. Külön intézkedett a pátens a legelőföldekbe ültetett szőlőkről. Vita a földesurak és a jobbágyok között a még el nem osztott közös legelőbe ültetett szőlők úrbéres vagy majorsági jellegéről lehetett, mert a már elkülönített legelőből kialakított szőlő úrbéres jellegét nem lehetett vitatni. A pátens nemcsak a legelőket illetően tekintette „birtokon belüliek”-nek a földesurakat, de a közlegelőbe ültetett szőlők tekintetében is. Csak abban az esetben nem lett majorsági jellegű a közlegelőbe ültetett szőlő, ha a telepítő jobbágyok be tudták bizonyítani, hogy a szőlőföld osztásakor a „községbeli tagok” a törvény útján panaszt emeltek s ezt a panaszt nem vették figyelembe, illetve nem intézték el. Más esetekben – ez következik a pátens megállapításából – minden közlegelőbe ültetett szőlő is majorsági jellegű maradt.

Jellemzőnek tekinthető, hogy a Deák-féle szőlődézsma-megváltási javaslat – amelyet, mint láttuk, egy radikális határozattal az országgyűlés 1848 szeptemberében túlhaladottá tett – 10 paragrafusa közül 7-ben foglalkozott a megváltással. A pátensben azt tartották fontosnak, hogy a szőlőkkel kapcsolatos minden kötelezettséget teljesíteni kell, míg a megváltás megtörténik”. Deák viszont a megváltakozók jogait igyekezett törvénybe foglalni. (A föld ura a szőlőbirtokost ki nem becsültheti, a szőlő után járó fizetséget feljebb nem emelheti, a megváltási összeg átvételét meg nem tagadhatja, ellenkező esetben közpénztár fogja átvenni a megváltási summát stb.³⁸⁴) A pátensben a fennálló helyzet megtartása a cél, a fenti jogokról szó sem esik.

Még nagyobb a különbség a Deák-féle törvényjavaslat és a pátens között a majorsági zsellérek kérdésében. A pátens adottnak veszi, hogy a majorsági zsellérek állapotát fenn kell tartani. Minden olyan föld – e felfogás szerint –, amely nem úrbéres telek, hanem elkülönözött jobbágyi legelő, pusztá telek, 1820 előtti foglalás, maradvány, irtás, nádas vagy szőlő, majorságnak tekintendő. Mégis kénytelen tudomásul venni, hogy a majorsági földek különleges fajtái azok, amelyek „az úrbér behozatalakor már, vagy később benépesítették, vagy a volt jobbágyoknak különbeni művelés, beültetés vagy másnemű haszonvétel végett írásbeli vagy szóbeli egyezkedés által évenkénti természetbeni szolgáltatások, adózások vagy bér (census) mellett örök időkre, vagy a család, avagy férfiág kihaltáig átengedettek”.³⁸⁵

Az idézetből nyilvánvaló, hogy a pátens szerkesztői számára érdektelenek voltak azok a finom distinkciók, amelyek az 1848. évi törvényjavaslatokat jelle-

³⁸⁴ Vö. a 129. jegyzettel.

³⁸⁵ E különbségre először Für Lajos hívta fel a figyelmet. Für, 1960. 471–472.

mezték, s még kevésbé az, ami az 1849. április 19-i rendeletben olvasható. Majorsági zsellérek, kontraktualisták, telepítvényesek egy nagy közös csoportot alkotnak a földek majorsági jellege alapján, s számukra „a jelenlegi birtokállapot a szerződés vagy eddigelé divatozott szolgáltatások mellett fönntartandó”. A pápens egésze nem tűzi ki célul a jobbágyviszony „végeképpen” megszüntetését, mint Nyáry Pál,³⁸⁶ nem hivatkozik az 1848. évi IX. tc. kiegészítésére,³⁸⁷ mint Deák Ferenc, még kevésbé „a szolgaságra mutató hűbér színét viselő”³⁸⁸ viszonyokra, mint az április 19-i rendelet, csak szabályozni kívánja „az úrbéri kapcsolatból és az ezzel rokon jogállapotokból eredő” viszonyokat. Ezért nem hűbéres maradvány számára a majorsági zsellérviszony sem. Több mint magánjogi kapcsolat, de csak akkor, ha a szerződés örök időre vagy a család avagy a férfíág kihaltáig kötött. Ebben, de csak ebben az esetben „az ilyes földeken fekvő tartozások megváltathatók”. Az ideiglenes szerződések; a tisztán magánjogi, haszonbéres és zálogos szerződések nem estek a nyílt parancs hatálya alá. A nem örök időre kötött majorsági zselléri vagy telepítvényes szerződés érintettjei azonban önmegváltás útján sem szerezheték meg földjeiket, akkor sem, ha házat, netán egész falut építettek rá. A pápens elbocsátásukat, kibecsültetésüket nem kívánta megakadályozni.

A Reichsratban a pápens e szakaszáról különösen részletes vita folyt. A résztvevők tudták, hogy össze kell egyeztetniük a földesúri tulajdonjogot és a majorsági földön élő családok megélhetési alapját. Úgy tűnik, az örök szerződésesek esetében nem találtak más megoldást, mint a szerződéses viszony fenntartását vagy az önmegváltást; a határozott időre kötött szerződés alapján szolgálók esetében még ezt sem. Nem a polgári tulajdonelv, hanem a volt földesúri osztály védelmét jelentette, hogy az uraságok részéről semmiféle bizonyítási kötelezettség nem érvényesült, szemben azokkal a javaslatokkal, amelyek a kérdés megoldására 1848–1849-ben születtek.³⁸⁹

A pápens utolsó része a regálékkal foglalkozott. A boltnyítás, mészárszéktartás, pálinkafőzés földesúri jogát eltörölte, de a kocsmatartást, a malom- és halászati jogot továbbra is fenntartotta az 1836. évi törvény által meghatározott formában.

A szabadságharcot leverő osztrák hatalom nem ismerte el az utolsó magyarországi és az utolsó erdélyi rendi gyűlések határozatát az unióról. Erdély (és más elcsatolt magyarországi részek) különállása miatt a márciusi nyílt parancs hatálya csak a szűken vett Magyarországra terjedt ki. A következő év június 21-én jelent meg az erdélyi jobbágyok és földesurak viszonyát rendező pápens, amely semmi-

---

³⁸⁶ Beér–Csizmadia, 1954. 636–637.

³⁸⁷ Uo. 622–635.

³⁸⁸ Barta I., 1956. 9.

³⁸⁹ Für, 1960. 470–471.

vel nem teremtett jobb helyzetet az erdélyi volt jobbágyok számára a magyarországiaknál.³⁹⁰

A jobbágyviszony maradványainak szabályozása az abszolutizmus korában nemcsak az 1848–1849-ben tervezett intézkedésekhez, de a megvalósultakhoz képest is visszalépést jelentett. Az élet 1848 áprilisától folytatódott, magával hozdován mindazokat a feszültségeket, megoldatlan kérdéseket, amelyek már 1848 áprilisától–májusától fogva jelentkeztek. Továbbra is fizetni kellett a szőlődézs-mát; a hatalom a majorsági zsellérek több százezres rétegének, hozzájuk számítva a telepítvényeseket is, a további szolgálatot ajánlotta, s csak egy szűk csoportjuknak tette lehetővé az önmegváltást. A földesurak oldalára állt a hatalom a maradványok és irtások kérdésében; a legelőket és az erdőket meghagyta az 1836. évi törvény által szabályozott keretek között. Nem törölte el teljes mértékben a királyi kisebb haszonvételeket sem. Mindez arra utalt, hogy az úrbéri perekben a parasztek és a volt földesurak közötti végső elszámolás során a parasztek mindazokat a pozícióelőnyöket elveszítették, amelyeket a forradalmi kormányok intézkedéseivel nyertek.

Pedig ezekre az előnyökre szükség lett volna, hiszen jórészt 1853 után dőlt el, hogy a volt földesurak és a parasztek mennyit szerezhetnek meg a csaknem 2 millió hold szántóföldből és rétből, amelynek tulajdonjoga tisztázatlan maradt a jobbágyfelszabadítás kor, s lehet-e a parasztek szabad polgári tulajdona az az 1,3 millió hold föld, amely 1848 előtt a használatukban volt. Jórészt ebben a szakaszban dőlt el az is, hogy a mintegy 10 millió hold legelőből mennyi jut a paraszteknek, mennyi a földesuraknak, s az erdőkből és nádasokból jut-e egyáltalán a paraszteknek.

A döntést az úrbéri törvényszékekre bízták. Ezek lettek illetékesek az úrbéri birtokrendezésben, amely véglegesen elválasztotta egymástól a parasztek és a földesurak birtokát. Ez a birtokrendezés valójában három dolgot jelentett. Először is a regulációt, illetve rectificatiót, vagyis a „rendbeszedést”, amelynek során megállapították az úrbéres földek pontos terjedelmét, döntöttek az egyoldalú vagy kölcsönös foglalásokról, az így kimutatott maradványokról s többnyire az irtásokról is. Ekkor dőlt el a puszta telkek sorsa is. Jelentette másodszer a birtokrendezés a segregációt, vagyis az eddig közösen használt jobbágyi és urasági föl-

---

³⁹⁰ Az erdélyi úrbéri pátens az úrbéres és a majorsági földek elhatárolásának kérdésében nem volt olyan kedvezőtlen a parasztság számára, mint a magyarországi. Nemcsak azokat a földeket tekintette úrbéreseknek, amelyek a Cziráky-féle összeírásban a parasztek kezén voltak, hanem azokat is, amelyeket 1819 és 1848 között a földesurak visszavettek jobbágyaiktól, vagy amelyeket a jobbágyok eltagadtak az állami adóösszeírók elől. Ugyanakkor a földesuraknak kedvezett a pátens „az 1819 előttről vitás földek, pusztatelkek, az erdők vagy az 1819 utáni engedély nélküli paraszti irtványföldek tulajdonjogosultsági kérdésében”. Csak önmegváltást engedélyezett a székely örökségen élő jobbágyok számára. *Erdély története*. III. k. Szerk. Szász Zoltán, 1455–1456.

dek „elkülönözését”, a legelők szétválasztását, az erdőkből a jobbágyilletőségek kimérését s a nádlás fejében a jobbágnak jutó területek elkülönítését. Harmad-sorban e folyamat része volt a tagosítás is, amelynek során a volt földes urak többnyire egy tagba vonták össze földjeiket (commassatio). Ezt ugyan a jobbá-gyok is megtehették volna, a tetemes költségek miatt azonban legfeljebb a dűlön belül vonták össze parcelláikat.³⁹¹

Az úrbéri törvényszékeket 1855-ben állították fel, s ezek 1856. február 2-án láttak munkához. Az úriszék eltörlése után 1848-ban első fokon az alispáni bírósá-gok voltak kijelölve a birtokrendezési ügyek tárgyalására, a második fok a me-gyei törvényszék, a harmadik a királyi tábla volt.

Birtokrendezési perek már a 19. század első felében is folytak. Jórészt földes-úri kezdeményezésre „regulázták” a jobbágyokat, azaz határozták meg pontosan, mérnöki felmérés alapján egy-egy település jobbágylakosságának telki állomá-nyát. A reguláció már ekkor is összekapcsolódhatott az irtásföldek visszaváltásá-val és a földesúri birtok tagosításával. 1836 után a „rendbeszedés” részévé vált a legelőelkülönítés is. Maga a folyamat azonban meglehetősen lassú volt. Az úrbéri pátens jogvesztő határidőket is megfogalmazott, az irtásföldek visszaváltása te-kintetében például a barátságos megegyezésre három évet, amelyet a szolgabírói hivatal előtt kellett megkötni. A szerződéseket az úrbéri törvényszékek hitelesí-tették, és a főtörvényszékek hagyták jóvá. Az úrbéri törvényszékeket azonban csak 1855-ben állították fel, és azok csak 1856. február 2-án láttak munkához.³⁹²

Arról, hogy a birtokrendezés során hány település ügyét kellett 1856 után elin-tézni, egy Lónyay Menyhért által közölt statisztika tájékoztat.³⁹³ 1865-ben Ma-gyarországon (Erdély és Horvát-Szlavonországok nélkül, de a partiumi megyék-ke) 9068 olyan település volt, amely az úrbéres birtokrendezés hatálya alá tarto-zott. Közülük a rendezés már befejeződött 3940-ben (43,3%), folyamatban volt 4311-ben (47,7%), még el sem kezdődött 817-ben (9%). A folyamat csak 1856 után gyorsult fel. A 3940 egyezséggel vagy bírói ítélettel lezárult ügy közül ugyanis 1856 előtt csak 1458 (37%) ért véget, és 2482 rendezés (63%) 1856 és 1865 között, nyolc év alatt fejeződött be. Ha az összes rendezésre váró település számához viszonyítjuk az 1856-ig megtörtént rendezéseket, még nyilvánvalóbbá válik a rendezési folyamat felgyorsulása. 1836 és 1856 között 30 év alatt össze-sen 1458 ügy intéződött el (16,07%), évenként átlagosan 48,6, 1856 és 1865 kö-zött nyolc év alatt 2482 (27,37%), évenként átlagosan 535,25. A rendezés 1856 előtti lassúságát mutatja egy másik kimutatás is, amelyet 1857-ben az úrbéri tör-

³⁹¹ Simonffy, 1960. 340.; Uő: A parasztföld és a tagosítás. In. *A parasztság Magyarországon a kapi-talizmus korában*. I. k. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 210.; Szabad, 1957. 334.; Tóth Ti-bor, 1978. 105–107.

³⁹² Simonffy, 1960. 343.

³⁹³ Lónyay Menyhért: Az úrbéri rendezés és tagosítás ügyének állása Magyarországon. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1865.

vényszékek jelentései alapján állított össze a *Budapesti Hírlap*. Eszerint 1847. június végéig az öt magyarországi kerületben rendezésre váró 8340 község közül csak 1793-ban (16,7%) fejeződött be a folyamat.³⁹⁴

A szabadságharc leverése után várható volt, hogy a paraszti megmozdulások és panaszok nem érnek véget, hiszen azok a kiváltó okok, amelyek 1848 tavaszától 1849 nyaráig változó intenzitással ugyan, de paraszti panaszözönt indítottak el, nem szüntek meg, sőt az abszolutista kormányzat olyan helyzetet teremtett újól, amilyen 1848 áprilisában volt. A Magyarország polgári biztosának, Geringernek nevével fémjelzett „Oktatás a Földnépéhez” nem hagyott kétséget afelől, hogy az osztrák kormányzat semmivel nem kíván túllépni az 1848. évi áprilisi törvényeken.³⁹⁵ A parasztság tehát már az úrbéri pátens előtt is tapasztalhatta, hogy nem lehet szó a jobbágyfelszabadító törvények továbbfejlesztéséről.

Az elégedetlenség egyik fő kiváltó oka továbbra is az volt, hogy a majorsági jobbágyok kimaradtak a felszabadulásból. Már 1850 tavaszán világosan rámutatott egy jelentés arra, hogy a parasztságot a törvények két táborra bontották. „Az egyik az úrbéresek tábora, amely nem robotol, erkölcsileg és anyagilag felemelkedett, a másik a majorságiaké; nem látja be, miért kell neki tovább robotolnia?”³⁹⁶ E helyzet következménye volt – egy másik jelentés szerint –, hogy „a majorságiak legnagyobb részt vonakodnak szolgáltatásokat békés úton teljesíteni”.³⁹⁷ Ezt igazolják két évtizeden keresztül a szolgálatmegtagadások az ország legkülönbözőbb részeiben. Perecsényben, az Ung megyei kincstári uradalomban „a kurialisták kereken megtagadtak mindenfajta szolgálatot”, sőt vonakodtak még a pénzes napszámtól is.³⁹⁸ Azok a szabolcsi és szatmári települések, amelyek majorságivá nyilvánításukba 1848–1849-ben sem nyugodtak bele, a szabadságharc bukása után folytatták küzdelmüket. A Geringer által felállított ideiglenes úrbéri és adóügyi bizottmány elnöke azt állapította meg, hogy a megyében a régi, 1848 előtti szóhasználat uralkodik, a nemesi birtokosok egymást továbbra is földesúrnak nevezik, a parasztokat jobbágyoknak, „leplezetlenül úrdolgát, tizedet,

³⁹⁴ Közli Für, 1965. 139.

³⁹⁵ A röpirat ismertetése: Sashegyi Oszkár: A jobbágyfelszabadítás végrehajtásával foglalkozó 1849. évi „Oktatás a Földnépéhez”. *Agrártörténeti Szemle*, 1957.

³⁹⁶ Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849–1867. Iratok, szerk. Sashegyi Oszkár, Bp., 1959. 23. (továbbiakban Sashegyi, 1959.), S. Sándor Pál: *Parasztmozgalmak a Habsburg-önkényuralom idején 1849–1867*. Budapest, 1952. 24–31. Az egész korszakra: *Parasztgunk az önkényuralom korszakában 1849–1867*. Szerk. S. Sándor Pál, Budapest, 1951., *Földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon 1848–1948*. I–II. k. Szerk. Pölöskei Ferenc–Szakács Kálmán, Budapest, 1962.

³⁹⁷ Sashegyi, 1959. 27.

³⁹⁸ Uo. 104.

kilencedet követelnek”, sőt a kibecsültetéssel is fenyegetőznek, annak ellenére, hogy már az 1836. évi törvények tiltották a jobbágy elűzését telkéről.³⁹⁹

A volt jobbágyok kibecsültetése Szabolcs megyében fenyegetés volt, s abból fakadt, hogy a megyében a majorsági föld az úrbérestől nem volt elkülönítve. A Csongrád megyei kertészközségek lakóinak elmozdítása azonban az érvényes törvények szerint nem volt szabálytalan. 1852–53-ban Baks, Ányás, Dóc, Hant-háza és Homok kertészfalvakkal az uraság új szerződést nem kötött, így „bíróilag elmozdítottak”⁴⁰⁰

A majorsági zsellérek nyugtalanságának másik központja Észak-Zemplén, Sáros és Ung megye lett. Csákyón (ahol az 1830. évi parasztfelkelés idején is „borzalmas dolgok” történtek) a volt jobbágyok „szerződéses földjeik után a robotot nem akarták többé teljesíteni”.⁴⁰¹ A Sáros megyei Krivány községben 45 zsellér azért tett panaszt, mert majorságivá minősítették őket.⁴⁰² 1853 októberében Gyöngyössy Imre ungvári ügyvéd Albrecht főherceghez intézett emlékiratában arra figyelmeztet, hogy hét Zemplén és Ung megyei faluban az úrbéri pátens azon útmutatásával ellentétben, hogy az 1848. január 1-jei status quót minden helységben helyre kell állítani, a volt földesurak úrbéres földeket szereztek meg törvénytelenül.⁴⁰³ Az ugyancsak Sáros megyei Somoson a kuriális zsellérek megtagadták a megyei hatóság által jóváhagyott évi 58 napos robotjuk teljesítését. Ugyanezt tették azok a majorsági külsőséget birtokló, de úrbéres zsellér-házhelyen élők is, akik 32 nap robottal tartoztak.⁴⁰⁴ Kapuy Ede királyi biztos 1862-ben elszomorító képet festett jelentésében a sárosi zsellérek helyzetéről, akik „silány 8 pozsonyi mérő földért” évi 150 napot dolgoznak, holott őseik e földért 1848 előtt csak 52, sőt gyakran csak 17 napot robotoltak. A biztos e túlzó követeléseket tekintette a mozgalmak kiváltó okának.⁴⁰⁵ A császárnak írt helytartótanácsi jelentés is elismerte, hogy a sárosi zsellérek vagy majorsági, vagy „különféle és többé nem orvosolható visszaélések mellett allodizált volt úrbéres földeken” telepítettek. Ezért sürgette 1863-ban a Helytartótanács is, hogy a törvényhozás rendezze az ilyen majorsági zsellérek és a velük rokon státusú kertészközségek helyzetét, elismervén ezzel azt is, hogy a pátens nem hozott megoldást e rétegeknek.⁴⁰⁶

---

³⁹⁹ Uo. 113.

⁴⁰⁰ Uo. 421. – Az ilyen esetek indítottak jeles agrárközgazdászokat annak megfogalmazására, hogy „oly telepítés, melyet ma vagy holnap szélnék lehet eresztetni, sem gazdasági sem policiális, sem társadalmi tekintetben nem kívánatos”. (Korizmicz László) Idézi Gyimesi, 1965. 190.

⁴⁰¹ Sashegyi, 1959. 151.

⁴⁰² Uo. 153.

⁴⁰³ Uo. 220.

⁴⁰⁴ Uo. 232.

⁴⁰⁵ Uo. 39. A sárosi helyzetre általában Für, 1960. 495–496.

⁴⁰⁶ Sashegyi, 1959. 403.

A majorsági zsellérek megoldatlan helyzete mellett sok elégedetlenség forrása maradt a legelők, erdők és nádasok elkülönítése is. Ez az országban mindenütt legelőfoglalásokban jelentkezett ugyanúgy, mint 1848–1849-ben. Vas megyében a szentpéteriek 1849-ben a káptalan rétének úrbéres jellegét vitatták, s ezért elfoglalták az ott termett szénát. A tótmoráci uradalom nemsóci és tótlaki volt jobbágysai az uradalmat akadályozták „folyamatosan gyakorlott birkalegeltetési jogában” – nyilván még elkülönítetlen legelőjükön. Hasonló történt az Arad megyei Glogovácon, ahol arra hivatkozva tiltották ki az uraságot a közlegelőről, hogy az a községé, s az uraság sem engedi őket legeltetni a saját pusztáján. Az Ung megyei Pályinban ugyanúgy, mint a szomszédos Szennán, a parasztok tömeges fellépéssel kiűzték a legelőről az uraság marháit.⁴⁰⁷ Ismét megjelentek a legelőfoglalások Békés megyében, ahol 1848–49-ben a legélesebben vetődött fel a legelők kérdése. A véstőieket 1859-ben a Bach-rendszer bukása bátorította fel, hogy lovaikat „önkéntesen” ráhajtsák Wenckheim Rudolf gróf uradalmi legelőjére.⁴⁰⁸ Bács-Bodrog megyében, ahol a legelők összeszűkülése ugyanolyan problémákat okozott, mint más alföldi megyékben, Petrovácon 1864-ben szabályos zendülés tört ki a legelőelkülönözés miatt. Az úrbéri perben hozott ítéletet a község megfellebbezte, de ezt a Hétszemélyes Tábla elutasította. Az uraság az ítélet alapján elárkolta legelőrésztét, de a felbőszült parasztok mégis ide hajtották állataikat, s az uradalmi csőszöket „botokkal és tégladarabokkal” elűzték.⁴⁰⁹

Az erdők felosztása természetesen az ország hegyvidéki tájain okozott nagyobb gondot, ott, ahol a legeltetést is gyakran csak az erdei legelőkön lehetett megoldani. Trencsén megye lakóit az keserítette el, hogy a pátens értelmében az uraság a faizásért ellenszolgáltatásokat követelt. A Borsod megyei Mályinka és Tapolcsány lakóit hamisított rendelettel arra bujtogatták, hogy ismét használják 20 éve elveszített legelőiket és erdeiket. Az ugyancsak Trencsén megyei Tyerhova lakói egy 1858-ban kelt jelentés szerint már négy éve elfoglalták az uradalmi erdőket és legelőket, s fegyverrel akadályozták meg az uradalmi alkalmazottakat, hogy e területre belépjenek. A Komárom megyei Guta lakói nemcsak az erdőket és nádasokat foglalták el földesuruktól, az esztergomi érsekségtől, de a kisebb királyi haszonvételeket is.⁴¹⁰

Szerepelt a panaszok között az irtásföldek visszaváltása és a szőlődézsma visszaállítása is. A Vas megyei Börgölin lakói az irtásföldek után járó tizedet nem akarták fizetni, a jakabháziak pedig dorongokkal támadták meg a „hegyvám, bor s

⁴⁰⁷ Uo. 83., 94., 131., 221., 275., 442.

⁴⁰⁸ Uo. 275.; Vö. Szabó Ferenc: Véstő az osztrák önkényuralom korában (1849–1867) 151–152. A birtokrendezések során a véstőieket mintegy 21 000 holdas határuknak csaknem a felét elveszítették a Wenckheim-uradalommal szemben.

⁴⁰⁹ Sashegyi, 1959. 442.

⁴¹⁰ Uo. 227.

egyéb a törvény által meg nem szüntetett tartozások miatt” kirendelt végrehajtót. Neszmély lakói is erőszakkal szegültek szembe, amikor a bordézsát be akarták rajtuk hajtani. A Heves megyei Kistrédén ugyanúgy megtagadták a szőlődézsza fizetését, mint a Nyitra megyei Kalászon, Gerencsérben és Lapáson.⁴¹¹ Sajátos helyzetbe kerültek az örökváltsággal 1836-ban szőlőiket is megváltó sárospatakiak. Itt a trautzonfalvi, károlyfalvi és petrahói extraneusok nem akartak dézsát fizetni az immár földesúrrá előlépett városnak, amely ebből a váltságdíjat is törlesztette.⁴¹²

Az 1849 utáni paraszti elégedetlenség azonban nem egyszerűen folytatása volt annak, ami 1848-ban elkezdődött. Új mozzanat, hogy 1856 után, ahogyan felgyorsulnak az úrbéri birtokrendezések, egyre több a panasz a peres eljárás és a tagosítások ellen. Míg a parasztok 1848 előtt rendszerint maguk kérték a szeparációt, a szabadságharc után általában megakadályozták végrehajtását, vagy eredményét utólag megsemmisítették. Panaszukkal fordultak az uralkodóhoz, s ha folyamodásukat elutasították, akkor tettelesen akadályozták meg a végrehajtást.⁴¹³ A tagosítás, illetve az elkülönítés megakadályozása volt a célja a Baranya megyei Bolmány lakóinak, akik azzal fenyegették meg a mérnököket, hogy agyonütik őket, ha még egyszer a legelőjükön mutatkoznak. Az Ung megyei Kráska, Gatály és Lasztomér lakói ellen karhatalmat kellett igénybe venni, hogy a birtokszabályozást végre lehessen hajtani. A korábban már említett Gután „a lakosok kijelentették, inkább meghalnak, de a felmérést és a tagosítást nem engedik”. A Tolna megyei Pálfán csendőri fedezet mellett sem tudták megkezdeni a tagosítást, a Bihar megyei Magyargyepesen három halottja is volt a birtokrendezés kapcsán támadt összetűzésnek. A Szabolcs megyei Ibrány lakói egyenesen felségfolyamodvánnyal kívánták elérni, hogy különleges helyzetükre való tekintettel, határukat ne tagosíthassa a két földesúr: Lónyay Menyhért és Ibrányi Lajos. Ugyancsak az uralkodóhoz fordultak a Baranya megyei Versend lakói. A folyamodvány elutasítása után „tetteleges ellenszegülés” volt tapasztalható, amikor a mérnök és a pandúrok megjelentek a határban. Később nyilvánvalóvá vált, hogy az engedetlenség mögött az is meghúzódott, hogy három birtokos földet vásárolt össze a faluban, s ezeket összesítve, a legjobb határrészből akarták kiméretni maguknak.⁴¹⁴

---

⁴¹¹ Uo. 84–86. 131., 143., 146.

⁴¹² Uo. 129. – Sárospatak, mint „földesúr” azért került nehéz helyzetbe a dézsnamegtagadásokkal, mert a megváltási tőke törlesztésének fedezete részben a szőlődézsma volt a saját polgáraitól is. E megváltási törlesztési összeg 1850-ben már 9280 forint volt. Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára. Váltságtabellák. Sárospatak, 1850.

⁴¹³ Uo. Bevezetés. 9.

⁴¹⁴ Uo. 9., 229., 231., 236–237., 278–179., 284–285., 331., 436., 448. A kiegyezés utáni megmozdulásokra: *Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon, 1848–1948.* Szerk. Pölöskei Ferenc–Szakács Kálmán, I–II., Bp., 1962., Pölöskei Ferenc: *Az 1868-as alföldi parasztmozgalom. Századok*, 1956. Virágh Ferenc: *Agrár- és agrárszocialista mozgalmak Békés megyében a dualizmus korában 1867–1914.* Békéscsaba, 1979.

A paraszti elégedetlenség rádöbentette a kormányzatot, hogy az úrbéri pátens nem hozhat végleges megoldást a függőben lévő úrbéri kérdésekre. A törvényi rendezést indokolta az is, hogy az alkotmányos rend helyreállítása után az uralkodói pátens, mint az önkényuralom terméke, nem lehetett hivatkozási alap.

Az 1867. évi kiegyezés után az országgyűlés legelőször a bordézsmá ügyét kívánta rendezni. Az 1868. évi XXIX. törvénycikkkel igyekezett megoldani azt, amiről az 1848. szeptemberi határozat és az 1853. évi úrbéri pátens homlokegyenest ellenkező módon intézkedett, s ami miatt a szőlővidékeken meglehetősen sok elégedetlenség gyülemlett fel. A megváltásról elfogadott 1868. évi törvény sajátos kompromisszumot tartalmazott: lényegesen több volt a pátens által biztosított lehetőségnél, de jóval kevesebb az állami kármentesítést tartalmazó szeptemberi határozatnál. Az 1853-as pátens az engedőleges örökváltság talaján állt, s így nem ment tovább annál, mint amit az 1840. évi törvény az összes jobbágyjávakra is biztosított. A megváltható szőlőföldek közül kizárta azokat, amelyeket birtokosaik határozott időre szőlő ideiglenes vagy zálogszerződések mellett használtak. (Nem vette figyelembe az úrbéri pátens az ősiségi nyílt parancs azon döntését, hogy a 32 évnél hosszabb zálogok nem voltak visszaválthatók, s a zálogbirtokos teljes tulajdonává váltak!) Az 1868. évi törvény érthető módon már nem szól a zálogszerződéssel bírt szőlőkről, de az időlegesen bérbe adott szőlőket kivonja a megválthatók köréből, ugyanúgy, mint a pátens. Tartalmazza viszont azt a megszorítást: ha a törvény kihirdetésétől számított egy év elteltével a tulajdonos nem érvényesíti visszaváltási jogát, az ilyen szőlők is megválthatóvá válnak.

A pátenshez képest előrelépés, hogy a megváltást a törvény kötelező érvénnyel mondja ki, mert a megváltás alá eső tartozásokra nézve az eddigi szolgálmányi viszony az érdekelt felek kölcsönös beleegyezése mellett sem tartható továbbra fenn”. A megváltás tehát a törvény kifejezése szerint „kényszererővel” bírt. A törvényalkotók a szőlődézsma megváltásában visszatértek az 1840-es évek elképzeléseihez, a kötelező vagy kényszerítő erejű örökváltsághoz, amelyben a földesúr, ha a jobbágy akarta, nem akadályozhatta meg a megváltást. A helyzet 1868-ban annyival volt más, hogy nemcsak a volt földesurak, de a dézsma szőlő birtokosai, többségükben volt jobbágyok sem zárkózhattak el a megváltástól, tehát ez rájuk nézve is kötelező volt. E kettős kötelezettség biztosította, hogy a megváltkozás azonnal, egy időben végbement.⁴¹⁵

A szőlődézsma megváltása abban is hasonlított az 1840-es évek reformellenzékének örökváltság-elképzeléseihez, hogy állami közreműködéssel történt. Ez egyrészt azt jelentette, hogy az állam mindkét felet kötelezte a megváltásban való részvételre, másrészt azt, hogy a váltságösszeg kifizetéséhez az állam segílyt nyújtott.

---

⁴¹⁵ A kényszerítésnek ez a kettős értelmezése az utolsó rendi országgyűlésen is felmerült, akkor azonban különös figyelmet nem keltett.

Amiben az 1848. szeptemberi határozathoz képest nagy visszalépés történt, az az önmegváltás. Több baloldali képviselő javasolta, hogy a szőlődézmát is állami kárpótlással töröljék el, mint 1848-ban, ezt azonban a többség azzal utasította el, hogy az állam pénzügyei nem engedik meg újabb terhek vállalását.⁴¹⁶ Az állami kárpótlás elutasítása, ha eltekintünk a pénzügyi érdekektől, illogikus lépés volt. Az 1868. évi törvény, ha szavakban nem is, szellemében kénytelen volt elismerni, hogy a szőlőföldek nem majorsági jellegűek. Ha azok lettek volna, nem lett volna mód a kényszerítő megváltás törvénybe iktatására. Ha viszont nem majorsági jellegűek, nem világos, hogy miért nem terjedt ki rájuk az állami kárpótlás? (A szőlők nem majorsági jellegét az is bizonyította, hogy a köztelherviselés bevezetése előtt is kellett utánuk állami adót fizetni.)⁴¹⁷

Van még egy bizonyíték a szőlők nem (tisztán) majorsági jellegére. Míg az 1848–1849. évi földesúri kárpótlási tervezetek mindig abból indultak ki, hogy az uraságoknak kárpótlás nem a járadékok, hanem a szőlő földje után jár;⁴¹⁸ az 1868. évi törvény ezt az elvet feladta, s a megváltási tőkét „az évi tartozás megállapított értékének” hússzorosában határozta meg. A járadékok megváltása annak elismerését is jelenti, hogy a szőlőföldek szabad polgári tulajdonának megszerzése ugyanolyan módon mehet végbe, mint 1848-ban az úrbéres földeké.

A törvény minden korábbinál részletesebben intézkedett a váltságtőke kiszámításáról és törlesztéséről. A kiszámítás alapja az 1858–1867 közötti tíz év átlagos értéke volt, akár pénzben, akár természetben kellett fizetni a dézsmát. Az évi átlag hússzorosában megállapított váltságtőke a járadék 5%-os kamattal való tőkésítését tartalmazta, mint az úrbéres járadékok esetében. Az állami közreműködés azt is jelentette, hogy a földesurak a megváltási tőke mértékéig az államtól névértékben beváltható jelzálogos váltsági kötvényeket⁴¹⁹ kaptak. Ezt a megváltásra kötelezettek évente 5% kamat, 2,5% tőketörlesztés és 0,5% kezelési költség mellett az „ország pénztárába” fizették be. E konstrukcióval évi 8% törlesztés mellett az érintettek 22 év alatt szabadultak meg a teljes tartozástól. A tartozást a telekkönyvek teherlapjára a telekkönyvi hivatalok betáblázták. Mód nyílt arra is, hogy a megváltási tőkét az érdekeltek egy összegben és azonnal kifizessék. Aki nem akarta szőlőjét megváltani, visszaadhatta a tulajdonosnak, de ellenszolgáltatás nélkül.

Rendelkezett a törvény azokról is, akik szőlőiket a pátens alapján váltották meg. A váltságtartozás összegét nem módosíthatták, de a hátralévő törlesztéseik-

---

⁴¹⁶ Für, 1965. 104.

⁴¹⁷ E tekintetben nagyon világosan érveltek a sárospatakiak. „Itt szántóföldek és rétek felette csekélyek lévén, minden gazdaság szőlőből állott, és az *vala megterhelve adóval és dézsmával* sokkal inkább, mint az úrbéri szántóföld.” (Kiemelés tőlem. – O. I.) MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22. Fasc. 2/A Nro 183/b. Sárospatak.

⁴¹⁸ Vö. II. fejezet 131. jegyzete.

re vonatkozóan ők is igénybe vehették az országos közvetítést. Fontos volt annak kimondása, hogy a megváltással kapcsolatos tartozások csak egyénekre vethetők ki, és mindenki csak a saját tartozásáért felelős.

A volt földesurak érdekeit képviselte a törvény akkor, amikor a szőlők után is járó egyházi tized ügyében intézkedett. Az egyházi tizedet az 1848. évi törvények váltságdíj nélkül eltörölték. Már csak azért sem lehettek a szőlők majorsági földek, mert ezek után egyházi tizedet nem kellett fizetni, a szőlők után viszont igen. Ha az egyházi tizedet az uraságok bérelték, s erre elég sok példa volt, akkor két tized illette meg őket. A törvényben nem szerepel ugyan a két tized (quinta), de szerepel a kilencednél nagyobb földesúri járadék (heted), amit szintén a két tized helyett szedtek. Az egy összegben vagy meghatározott mennyiségben fizetett hegyvám is gyakran tartalmazhatta a bérelt egyházi tizedet. Ezt – erre is utaltunk már – az úrbéres földeken a főrendek nyomására az utolsó rendi országgyűlés sem törölte el, az áprilisi törvények megalkotásakor. Még kevésbé törölheték el a szőlődézsma esetében. Az 1868. évi törvény elismeri, hogy vannak olyan vidékek, ahol a szőlőtől járó más adózások mellett „tized is divatozott, s ennek papi vagy úri minősége” még sem egyezséggel, sem bírói ítélettel nem döntetett el. Az ilyenekről azt mondja ki a törvény, hogy a keresetben papi tizednek állított szolgálatás ügyében a bíróságok soron kívül kötelesek dönteni. Kérdésünk szempontjából nem is az eljárás a fontos, hanem az, hogy a törvény feltételezi: lehetnek „úri” jellegű tizedek is, s ezek után kárpótlás jár a volt uraságoknak. Történetileg ugyanakkor csak „egyházi” tizedek lehettek. Az adomány vagy bérlet formájában magánföldesúri kézre került egyházi tized „önmegváltása” akkor, amikor az egyházi tizedet kárpótlás nélkül törölte el a törvény, ugyanolyan jogilag nehezen indokolható engedmény a volt földesuraknak, mint az 1848-as döntés.

A törvény a tartozások „természetben” történő kiszolgáltatását már 1868-ban eltörölte, de a váltsághelyettesítések kibocsátásának határideje 1869. január 1-je volt. Ezért az 1868. évi kamatokat, amelyek a megállapított tőke után egy évre jártak, a járadékfizetők a törvény hatályba lépése után 30 napon belül kötelesek voltak a kincstárba befizetni.

A törvénnyel a szőlődézsma ügye elrendeződött, de az adó módjára beszédett váltságösszeg nem kis szerepet játszott a hagyományos szőlővidékek elszegényedésében egy olyan korszakban, amikor az állami adók is gyorsan növekedtek. A szabályozás méltányosnak semmiképp nem volt nevezhető annak ellenére, hogy az úrbéri pátensnél kedvezőbb feltételeket teremtett a megváltásra, de az állami kárpótlást fiskális érdekek miatt nem valósította meg, így a megváltás elvi alapjai is csorbát szenvedtek.

Ebben az évben még egy törvény született, amely kapcsolatban volt a jobbágyfelszabadítás végrehajtásával. Az 1848. évi XII. törvénycikk nemcsak a földesurak kárpótlásával foglalkozott, de 9. paragrafusában azt is tartalmazta, hogy az addig megkötött örökváltsági szerződések ügyében „a minisztérium fog igaz-

ság és méltányosság szerint” intézkedni. Ez az intézkedés azonban elmaradt. 1868-ban e törvényszakaszra való hivatkozással született meg a XXXIII. törvénycikk, „az úrbéri örökváltságokért országos alapból adandó megtérítésről” címmel. A törvény azt mondta ki, hogy az 1840. évi törvény alapján megváltakozottak váltságdíját az állam az „országos alap”-ból megtéríti. A megtérítés az örökváltsági szerződések lejárt és valóságban is megfizetett tőkerészletei után járt, kamatok nélkül. A térítés arányos volt a hajdani földesuraknak fizetett kármentesítési összegekkel; ugyanúgy a föld-tehermentesítési alap igazgatóságától kellett kérni, mint a földesuraknak; nagysága jobbágytelkenként, nyolc osztálynak megfelelően, 735 és 315 forint között mozgott. A megváltakozott települések csak az úrbéres földekért kaphattak kármentesítést, az esetleg megszerzett majorsági birtokok, regáliák ellenértékét le kellett számítani a kárpótlási összegből. A kárpótlást nem pénzben, hanem föld-tehermentesítési kötelezvényben kapták meg. Ez a törvény is tartalmazott jogvesztő határidőt. A visszatérítéssel kapcsolatos kérelmeket 1869. december 31-ig kellett benyújtani, egyébként az igények elvesztek. A kérelmek jogosságáról a birtokbíróságok döntöttek, közöttük arról is, hogy a megváltás valóban úrbéri birtokokat érintett-e. Ezzel a törvénnyel lezárult az úrbéri kárpótlás kérdése, s a megváltakozott települések, igaz, kamatok nélkül, de váltságdíjuk visszaszerzésére jogalapot szereztek. Nem volt jogorvoslat az 1840 előtt megváltakozott települések problémáira.⁴¹⁹

A dualizmus korának első két törvénye csak bevezette az általános szabályozást, amelyben végérvényesen le kívánták zárni az úrbéres kapcsolatokból még fennmaradt jog- és birtokviszonyok” rendezésének ügyét. A feudális maradványok között a szőlődézsma rendezése után a legfontosabb a majorsági zsellérek ügye maradt, amiben semmiféle előrelépés nem történt, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben a pátens kénytelen volt elismerni e viszony nem tisztán majorsági jellegét. Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter már 1870-ben törvénytervezeteket nyújtott be a feudális maradványok megszüntetéséről, köztük a bérfölddekről és az udvartelki birtokokról. A törvényjavaslat a pátenssel ellentétben nemcsak az örök időkre, illetve a család vagy a férfiág kihalásáig átengedett zsellérbirtokokon kívánta megengedni az önmegváltást, hanem akkor is, ha a belső telken épített ház a zsellér tulajdona volt, 1848-ban ő vagy jogelődjei már birto-

---

⁴¹⁹ A megváltakozott települések kárpótlásának története nincs feldolgozva. Békéscsaba 1872-ig fizette a megváltási összeget, s két elveszített per után „lényegében kétszeresen rőtta le az úrbéri terhek súlyos összegű váltságát: egyszer a pátens után is érvényben maradt örökváltsági szerződés kényszere folytán, másodsor pedig az ország minden lakosára kivetett – s a földesurak általi úrbéri kárpótlásához szükséges – külön adó formájában”. Szabó Ferenc: Békéscsaba mezőgazdasága az örökváltságtól az első világháborúig 1848–1914. In: *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Szerk. Szabó Ferenc, Békéscsaba, 1970. 127. – Hasonló volt a helyzet Szarvason és Szentesen is. A földtehermentesítési járulékot mint pótagót 1853-ban vezették be, mértéke 15%-ról az 1860-as évekre már 55%-ra nőtt. Varga István: A közterhek. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. II. k. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 278.

kában voltak a zsellérelletménynek s azóta is folyamatosan haszonélvezői annak, illetve ha a földesúr bizonyítani tudta, hogy zsellérijével a szerződést meghatározott évekre kötötte. Fontos szemléleti változás tapasztalható tehát e javaslatban: nem a zsellérnek, hanem urának kellett a dokumentumokat bemutatnia, nemcsak az örök időre, hanem a meghatározatlan időre kötött szerződés esetében is meg lehetett váltakozni, s ami nem elhanyagolható, a megváltott zsellérelletmény után legelő- és erdőrészt is járt volna. Az ún. bérföldekénél csak az volt a különbség, hogy ezeket nem belsőségül kapta a zsellér, hanem olyan külső földként, amely után szerződés alapján szolgáltatásokat kellett fizetni.⁴²⁰

A javaslatból azonban nem lett törvény. Főként a Sáros megyei nemesség részéről olyan támadás indult ez ellen a „drasztikus agrártörvénynek” nevezett tervezet ellen, hogy a miniszter az országgyűlés központi bizottmányának javaslatára a két törvényre vonatkozó előterjesztését visszavonta.⁴²¹

Kedvezőbbben alakult a sorsa az úrbéri viszonyokról, az irtványokról, az erdélyi tagosításokról és arányosításokról, valamint a telepítvényes falvakról beterjesztett javaslatoknak. Hosszú parlamenti vita után az úrbéri viszonyokról, az irtványokról, az erdélyi arányosításról szóló törvények 1871-ben megszülettek (LIII., LIV., LV. tc.). A telepítvényes falvakról szóló pedig két és fél évvel később, 1873-ban (LII. tc.).

Az LIII. törvény jó néhány esetben szó szerint megismétli az úrbéri pátent, amelyet így lehetett „törvényesíteni”, mivel az alkotmányosság visszaállítása előtti uralkodói rendeleteket a dualista kor országgyűlése rendeletként nem fogadhatta el. Változások tapasztalhatók a maradványföldeket illetően, de a törvény nem tért vissza az 1848-as Deák-féle elképzeléshez, nem emelte be a maradványokat az állam által kárpótolt földek sorába. Az önmegváltás lehetőségét viszont kimondta, kedvezőbbben mint a pátens, mert lehetőséget teremtett a megváltás „országos közvetítés útján” történő lebonyolításához. Ez az országos közvetítés lényegében ugyanazt jelentette, mint a szőlődézsma esetében. Megmaradt az a volt jobbágyokra nézve hátrányos intézkedés, hogy a maradványok után legelő- és erdőilletmény nem járt. A volt földesurak mulasztásáért a törvény egykori jobbágyaikat büntette, hiszen a maradványokból telkeket kellett volna kialakítani, s ilyen minőségben járt volna utánuk legelő és erdő. Szűkmarkú volt a törvény a zsellérekhez is, mert úgy döntött: a zselléri belsőséghez „maradvány felszámításának helye nincs”. Azt megengedte, hogy a zsellértelkekhez tartozó esetleges külsőségeket birtokosaik maradványföld módjára megválthassák. Ez az úrbéres zselléri állapot rosszindulatú értelmezése volt, hiszen a korábbi törvény szerint zsellérként kellett összeírni mindenkit, akinek egynyolcad teleknél kisebb külső birtoka volt. Előfordulhatott tehát, hogy egy egynyolcad telkes jobbágy 1848-ban

---

⁴²⁰ Für, 1960. 477.

⁴²¹ Uo. 482.

állami kárpótlással szabadult fel, egykilenced telkes, zsellérnek számító társa viszont 1871-ben önmegváltással juthatott külsősége birtokába. A törvény a pátenssel ellentétben megengedte a megváltási summa földben való kiegyenlítését, s azt is kimondotta, hogy a megváltási tőke után a birtokrendezés befejezésének napjától fogva 5%-os kamatot is kell fizetni. Mindkét kérdésben heves vita bontakozott ki a törvényjavaslat tárgyalása során. Elutasították Tisza Kálmán azon javaslatát, hogy a földben fizetendő megváltást a maradvány egyharmadára korlátozzák, de azt is, amely azt indítványozta, hogy a megváltakozó 1848-ig visszamenően fizesse meg a kamatokat.⁴²²

A legelők ügyében az 1871. évi törvény sem változtatott az 1836. évi rendelkezés elvein. A legelők sorsára nézve fontos az a döntés, amely a pátensben még nem szerepelt, hogy a gyeplegelők helyett erdei legelőket is ki lehet mérni, s az is, hogy ott, ahol a legelők elkülönözése még nem történt meg, minden jobbágy és zsellér kérhette, hogy illetményét külön, esetleg „többi birtokával egyesítve” mérjék ki. Arról is rendelkezett a törvény, hogy a volt zsellérek legelőjüket a volt jobbágyokétól bármikor elkülöníthetik, sőt egyénenként fel is oszthatják, ha ezt a zsellér legelőtulajdonosok úgy kérik, hogy illetőségük elérje a zselléri legelő területének egynegyed részét. Az úrbéres legelő is bármikor felosztható volt, ha ugyanígy a terület egynegyedével rendelkező birtokosok kérték.

Az úrbéres legelők az ország jelentős hányadán e törvény után is közös birtokként maradtak meg. Főleg az Alföldön azonban szinte az egyik napról a másikra osztották ki egyénenként a legelőket és fel is törték szántóföldnek, előidézve a marhatenyésztés nagy válságát.⁴²³

Abban az esetben, ha jobbágyok számára csak úgy volt kimérhető a telkenkénti minimum négy hold legelő, hogy más település határából kellett volna adni az uraságnak, négy holdnál kevesebb is lehetett a járandóság.

Ugyanez nem vonatkozott az erdei járandóságokra. Ha a volt jobbágyok földesuruk „valamely idegen határbeli erdejében” gyakorolták faizási jogukat, akkor illetőségüket ott kellett kimérni. Egyébként a törvény sem az erdei haszonvételek, sem a nádlások ügyében nem tartalmazott új elemeket a pátenshez képest. Eltörölte viszont azokat a megszorításokat, amelyek a volt jobbágyföldre szétdarabolását, a belső és külső telek különválasztását, valamint a (volt) földesurak telekvásárlását tiltották.⁴²⁴

---

⁴²² Für, 1965. 85.

⁴²³ Berend T. Iván–Szuha Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Budapest, 1975. 79.

⁴²⁴ Ezek a megszorítások az 1832–36. évi törvényben azt a célt szolgálták, hogy az adóalap ne csökkenjen.

Külön paragrafusok rendelkeztek Erdély és a partiumi megyék úrbéri viszonyairól. Mivel e területen úrbérrendezés nem volt, kényszerűségből azokat a földeket tekintették úrbériségnek, amelyek

- a) szerepeltek az 1819–1820. évi (Cziráky-féle) országos összeírásban, valamint
- b) amelyek után 1819 és 1848 között adót és földesúri járadékot fizettek, s
- c) melyek után állami adót nem fizettek ugyan, de a telek törlése az adótáblákból nem kormányzéri beleegyezéssel történt.

Az úrbériség-majorság ügyében a törvény kénytelen volt a jobbágyok számára kedvezőbb helyzetből kiindulni, ezt azonban jórészt a kényszerűség okozta. Ugyanakkor az erdélyi jobbágytelkek még így is sokkal kisebbek voltak, mint a magyarországiak.

Az 1871. évi LIII. tc. az 1848. évi erdélyi törvényektől eltérő módon szabályozta a székelyföldi úrbériséget. A székely örökséget nem mindenestől tekintette „tisztá majorságnak”, mint az 1848. évi IV tc., mert azokról, amelyek a Cziráky-féle összeírásban „adózó és szolgáló” ember birtokában voltak, úgy döntött, hogy úrbériségek, s „majorsági birtok vagy székely örökség címén” többé nem támadhatók meg.⁴²⁵

Külön törvénycikk intézkedett 1871-ben az irtványokról. Azokat, amelyek 1848 után földesúri engedély nélkül keletkeztek, foglalásoknak tekintette s azon szabályok alá sorolta, amelyek a foglalásokról szóltak. Ha az irtások földesúri engedély mellett történtek, akkor pedig az engedélyben foglalt szabályok szerint kellett azokat megítélni.

A volt jobbágyok és a volt földesurak szempontjából fontosabbak voltak azok a régebben keletkezett irtások, amelyek részben a jobbágyok szabad polgári tulajdonába kerülhettek önmegváltás útján, részben a földesurakéba visszaváltással. A visszaváltást – mint utaltunk rá – 1848 előtt semmi sem akadályozta, a Vukovics-féle javaslat szerint viszont az irtások állami kárpótlással kerülhettek volna a jobbágyok tulajdonába. A pátens már e földek megosztása szellemében intézkedett, és ezt folytatta az 1871. évi törvény. A földesurak által vissza nem válthatóknak jelentette ki azokat az irtványokat, amelyek úrbéri telek tartozékává váltak, amelyeket életfenntartásra engedtek át a jobbágyoknak, amelyeken jobbágy telepek léteztek, s amelyeket az uraságok örök időkre engedtek át jobbágyaiknak. E kritériumok változatlanul kerültek át a pátensből. Kiegészültek azonban két elemmel. Az 1859-ig benyújtandó kereset a visszaváltás érdekében jogvesztő hatályú volt a pátens szerint, így a törvény vissza nem váltható irtásnak tekintette azt is, amelynek ügyében e keresetet az uraság nem nyújtotta be, továbbá a vissza nem váltható irtások közé sorolta a meghatározott időre átengedettek is, ha a volt földesúr a visszaváltási keresetet a feltételek teljesítése s a megállapított idő

⁴²⁵ A törvény ezzel folytatta az 1854. évi pátens gyakorlatát.

lefolyta után három év alatt meg nem indította. Ezeket az irtásokat a volt jobbágyok megválthatták, a pátenshez képest annyival kedvezőbb feltételek között, hogy az „országos közvetítés” ez esetben is biztosítva volt számukra.

Az összes többi, visszaváltható irtás esetében a volt földesúrnak meg kellett téríteni a volt jobbágy beruházásait. Ha erről az 1836. évi VI. tc. szerint szerződés született, az abban foglaltak szerint, ha nem, e törvény szabályai alapján. A térítés földben történhetett. Az irtások kétharmada maradt a jobbágyé, ha a föld után kilenced dézsmát fizetett; fele abban az esetben, ha a kilencednél nagyobb terményhányaddal adózott, ha a tizednél is kevesebb volt a járadék, akkor háromnegyed része maradt a jobbágyé. Ha a volt jobbágy úgy használta az irtást, hogy semmiféle ellenszolgáltatással nem tartozott érte urának, akkor a visszaváltható irtás is egészében az ő tulajdona lett. Ha az uraság bebizonyítja, hogy joga lett volna az ilyen irtások után is járadékot szedni, de ezt nem tette, a föld hétnyolcada a jobbágyot, egynyolcada őt illeti.

A volt jobbágyok javára döntött a törvény, amikor az 1862 előtt született be nem hajtott hátralékokat elévültnek tekintette. Ez vonatkozott azokra a fizetési hátralékokra is, amelyek 1862 után születtek, de a keletkezésüktől számított három évig a volt uraság nem élt keresettel behajtásuk érdekében.⁴²⁶

A törvény az irtványok esetében is külön rendelkezéseket tartalmazott Erdélyre és a partiumi megyékre. Visszaválthatatlanok lettek az 1819 előtti irtások, s az 1819–1848 közöttiek is csak akkor lehetett visszaváltani, ha a földesúr bebizonyítja, hogy az irtás az ő engedélye nélkül történt. Ha ebben az időben földesúri engedéllyel születtek irtások, azok visszaváltásakor úgy kell osztani a földön, mint Magyarországon. Minden olyan irtás a volt jobbágyok tulajdonává válik, amelyért a földesúr állami kárpótlásban részesült.

Az erdélyi jobbágyok helyzete az irtások tekintetében is kedvezőbbnek tűnik, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Erdélyben kisebb telkek miatt gyakrabban kellett az úrbéres földeket irtásokkal kiegészíteni. Ezek teljes elvesztése még nehezebb helyzetet teremtett volna, mint Magyarországon.

Az 1870-es évek elején az utolsó, rendezésre váró kérdés a telepítvényes falvak ügye volt. Az 1873. évi XXII. törvény azzal különbözteti meg a telepéseket a majorsági zsellérektől, hogy szerződés alapján „szolgalmányokra” kötelezettek, de községi keretek között élnek. A földek majorsági jellege ellenére a törvény két esetben lehetőséget teremtett a parasztoknak a teljes birtok megváltás melletti megszerzésére. Az egyik, ha a földeket olyan szerződésben engedte át a tulajdonos, amely határozatlan vagy örök időre szólt, s a családnak vagy a férfiágnak a kihalásáig terjedt. A másik, ha a határozott időre kötött szerződés helyett 1848. január 1-jéig nem kötöttek újabb, határozott idejű szerződést.

---

⁴²⁶ Für, 1965. 93.

A törvény betervezésén három igazságügy-miniszter is munkálkodott, sőt a kincstári telepítvények ügyét 1869-ben egy pénzügyminiszteri javaslat is rendezni óhajtotta. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter a telepítvényes falvak lakói számára lehetővé kívánta tenni, hogy önmegváltással szerezhessék meg belső telkeiket, valamint két hold külsőséget 20 évi törlesztési idő alatt a tőkésített haszonbér + évi 5% kamat mellett. A parlamenti bizottság nem két, hanem négy hold föld megváltását kívánta lehetővé tenni, de azt is javasolta, hogy a magánföldesúri telepítvények ügyét is rendezze átfogó törvény. Ennek benyújtására 1870-ben Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter tett ígéretet. Javaslata nemcsak azért volt kedvezőbb a pénzügyminiszterénél, mert az 1848 előtt keletkezett telepítvényeken élők kivétel nélkül megválthatták volna összes belső és külső birtokaikat, hanem azért is, mert együtt kezelte az állami és a magántelepítvényeseket is. Az indítványból hiányzott ugyan a kötelező megváltás kimondása, mégis továbblépést jelentett mind a pátenshez, mind a Lónyay-féle javaslatához képest. Horváth lemondása után utóda, Bittó István új – kevésbé radikális – javaslatot terjesztett az országgyűlés elé. Előterjesztése két fontos ponton eltért a Horváth Boldizsárétól. A magánföldesúri telepítvényesek számára nem tette volna lehetővé a külső birtok megváltását, s a belső telek esetében sem a szolgáltatások ellenértéke lett volna a megváltási összeg, hanem a föld becsára. (A két érték között 100% különbség is lehetett.) Bittó javaslatát a parlament központi bizottsága változtatta meg a telepítvényesek számára kedvezően. Ez sem jutott el azonban az országgyűlési tárgyalásig, mert Bittó utóda, Pauler Tivadar 1872 novemberében újabb javaslatot nyújtott be. Ennek alapján született meg 1873-ban a törvény. A négy évig húzódó tárgyalások során a megvalósult törvélynél voltak kedvezőbb változatok is a telepítvényesek szempontjából, az ő ügyük azonban legalább törvénnyel rendeződött el, nem úgy, mint a majorsági zselléreké, akiknek viszonyait még ekkor is a pátens szabályozta.⁴²⁷

A törvény sokféle kompromisszumot tartalmazott. A belsőséget minden telepítvényes megválthatta, értékének megfelelő vételárért. Szabad egyezkedésre bízott annak meghatározása, hogy a külsőségekből mennyit és milyen föltételek mellett szerezhessen meg a telepítvényes. Ha ez a megegyezés két év alatt nem történt meg, a kertészfalvak lakói áttelepülhettek az állami birtokokra. Ha az örök időre szerződött telepítvényes a belső és külső birtokát, a határozott időre szerződött pedig belső birtokát nem kívánta megváltani, a birtok a földesúr tulajdona lett, aki köteles volt a telepítvényes beruházásának és javainak ellenértékét megtéríteni. Ez volt a törvény legsúlyosabb szankciója, hiszen gyakorlatilag lehetővé tette a telepítvényesek kibecsültetését. A megváltás kényszere súlyos problémákat is okozhatott. A becsár urasági kifizetése után a telepítvényes azonnal eltávolítható volt a birtokról.

---

⁴²⁷ A törvényjavaslatok sorsát részletesen tárgyalja Gyimesi, 1965. 192–197.

A kincstári birtokokon a megváltható külsőség a négy holdat akkor haladhatta meg, ha a telepítvényes a vételárra „teljes biztosítékot” tudott nyújtani. A kincstári birtokon szolgálányaikat megváltók 22, illetve 34 éves törlesztési lehetőséget kaptak, évi 8, illetve 7%-os tőke- és kamattörlesztéssel. Szabályozta a törvény a megváltással kapcsolatos peres eljárást s külön paragrafusokban a székelyföldi telepítvényesek – sok tekintetben eltérő megváltakozásának rendjét.

A telepítvényes falvak megváltására vonatkozó törvény végül is jobbra a volt földesuraknak kedvezett. Csak az örök időre szóló szerződések alapján dolgozók válhattak meg kül- és belbirtokaikat, a megváltás lehetősége a határozott időre kötött szerződések esetében csak a belsőségekre terjedt ki. Benne maradt a törvényben a megváltakozni nem óhajtó telepesek kibecsültetésének lehetősége is.⁴²⁸

Az 1848–49-ben nagy vitát kiváltó regálék egy részét az 1871. évi LIII. törvény megszüntette (pálinkafőzés, boltnyitás, téglá- és mészégetés, mészárszéktartás), de csak ígéretet tett arra, hogy a továbbiakról külön törvény fog intézkedni. Ez 1888-ban következett be, amikor a bor, sör és az égetett szeszes italok „állami italmérési jövedékéről” született törvény, s ennek következtében a korábban ilyen joggal rendelkezőket az állam kármentesítette. A kármentesítettek körébe beletartoztak azok, akik nemesi birtok jogán, törvényen (úrbéri jogon) és kiváltságon alapuló jog szerint élhettek a korcsmáltatás jogával. De kárpótlást kaptak a községek mint jogi személyek s mindazok, akik 1848 óta „önjogon” háborítatlanul folytathatták a fenti termékek árusítását. Az állami jövedékké alakítás és a fizetett kármentesítés oldotta meg a korábban sok vihart kiváltó privilégiumot. Fel sem merült azonban az az 1848-as liberális elv, hogy a korcsmáltatás jogát minden birtokosnak biztosítani kell.

Néhány sajátos helyzetű körzet úrbéres maradványainak eltörlése után a majorsági zsellékről szóló 1896. évi törvény megszületésével lezárult az a jogalkotási folyamat, amely az úrbéres viszonyok maradványait kívánta megszüntetni. Az 1896. évi XXV. törvénycikk azoknak a majorsági földeknek a megváltásáról szól, amelyeket egyeseknek vagy többeknek évenkénti szolgálmányok mellett⁴²⁸ engedett át tulajdonosuk, és nem tekinthetők úrbéri birtoknak, pusztateleknek, foglalásnak, maradványföldnek, irtásnak vagy telepítvénynek. E negatív meghatározás is tükrözi, hogy egyedül a majorsági zsellérföldek ügyében nem történt eddig törvényi rendezés, minden más felsorolt föld sorsa már elrendeződött. Az ilyen földek után fizetett szolgálmányokat a föld birtokosa megválthatta, ha már 1848 előtt is (ő vagy jogelődjei) birtokában volt, s a földesúr nem tudja igazolni, hogy a birtokot határozott időre engedte át, vagy 1848. január 1. után nem olyan szerződést kötött, amelyben a visszaválthatás joga biztosítva volt. Megváltható volt

---

⁴²⁸ Gyimesi, 1965. 198.

a belsőség és külsőség egyaránt, kivéve, ha a belterületen épült „felülépítmény” a földesúr tulajdona volt, vagy az átengedés 1848. január 1. után történt, illetve 1848. január 1. után úgy szűnt meg a korábbi jogviszony; hogy a földesúr a birtokot másnak engedte át. A törvény az „országos közvetítés segélyét” is lehetővé tette, ha azt valamelyik fél kérte. A korábbi rendezési javaslatokkal ellentétben a törvény szerint legelő- és erdőilletmény a majorsági zsellérbirtok után nem járt; ha a zselléreknek volt faizási joguk, azt az erdő tulajdonosa válthatta meg.⁴²⁹

Magyarországnak 48 évre volt szüksége arra, hogy az 1848-ban néhány nap alatt megszületett jobbágyfelszabadító törvények kiegészítéseit megalkossa. Nem azért, mintha az 1848-as törvények alapvetően elhibáztak lettek volna. Éppen ellenkezőleg. A forradalmi kormányzat tervei 1849 nyarára megvalósították volna mindazt, amihez a következő korszaknak fél évszázadra volt szüksége, ráadásul a felszabaduló jobbágyrétegek számára sokkal kedvezőbb formában, mint az 1849 után történt. Ha ugyanis az 1848–49-ben megvalósult kiegészítéseket és terveket összevetjük azokkal, amelyek 1849 után öltöttek törvényes formát, az egyenleg egyetlen területen sem kedvező a forradalom és szabadságharc utáni korszaknak. Nemcsak az úrbéri pátens, de az 1870-es és az 1890-es években alkotott törvények esetében sem.

A majorsági zsellérek és a telepítvényesek ügyében az 1849. évi áprilisi határozat és a Vukovics-féle javaslat azzal teremtett volna a jobbágyok számára kedvező megoldást, hogy az úrbériséget olyan szélesen értelmezte, hogy abba e rétegek nagy többsége is beleérthető lett volna, így felszabadulásuk állami kárpótlással ment volna végbe. Az abszolutizmus és dualizmus kori törvények csak az önmegváltást biztosították számukra, s ezt sem mindenkinek. A szőlődézmát az 1848. szeptemberi határozat állami kárpótlás mellett törölte el, a későbbi törvény kötelező erővel és állami közreműködéssel ugyan, de önmegváltással. A pusztatelkek és maradványok úrbéres jellegének elismerésével a forradalmi kormányzat e földeket is az állami kármentesítés hatálya alá tartozónak vélte; az 1849 utáni törvényhozás a pusztatelket az éppen birtokló tulajdonában hagyta, a maradványok esetében pedig az önmegváltást mondotta ki, ráadásul a maradványföldek után járó legelő- és erdőilletményeket elvette a volt jobbágyoktól. Ugyanígy jártak a némi külsőséggel rendelkező úrbéres zsellérek, akik e birtokukat maradványföldként voltak kénytelenek megváltani. Az 1848–49-es törvényalkotók elképzeléseivel szemben az abszolutizmus és a dualizmus korában az irtványföldek birtokosainak csak csekély rétegét sorolták az úrbéresek közé, a többiek önmegváltással juthattak birtokukhoz. A legelők felosztásában az a jobbágyok számára kedvezőbb, Vukovics-féle elképzelés, hogy a legelőket a szántóföldek arányában mérjék ki, fel sem merült az 1849 utáni évtizedekben. Az erdők és nádasok fel-

---

⁴²⁹ Für, 1965. 494–516.

osztásának módja is a volt földesurak túlsúlyát biztosította. Végül a királyi kisebb haszonvételeket sem kárpótlás nélkül, hanem az úri jogok állami kárpótlásával szüntették meg.

Áttekintvén az 1849 utáni törvényalkotást, nem lehet elhallgatni azt a meggyőződésünket: a felszabadult jobbágyság szerencséjére az utolsó rendi országgyűlésnek volt egy „áldott pillanata”, amikor állami kárpótlás mellett szabadította fel az úrbéres földeket és törölte el a jobbági szolgáltatásokat. E forradalmi pillanat nélkül – ezt tükrözik az 1849 után történtek a magyar jobbágyfelszabadítás is olyan keserves úton ment volna végbe, mint Kelet-Európa más területein.⁴³⁰

---

⁴³⁰ Niederhauser, 1962. 272–321. Lütge, 1967., Varga, 1971. 347–356.

A LEGELŐ KÉRDÉSE 1848/49-BEN

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc időszakának legdöntőbb társadalmi átalakulását a jobbágyság felszabadítása jelentette. A volt jobbágyok nemcsak személyükben váltak szabad emberré, hanem úrbéres földjeiknek is polgári tulajdonosává lettek. Vonatkozott a felszabadítás azokra a földekre (legelők, erdők, nádasok), amelyeket a feudális rendben az uraságok és jobbágyok közösen és együttesen használtak, s amelyek különválasztásáról már az 1836. évi törvények rendelkeztek. Közülük a különválasztott, korabeli kifejezéssel: elkülönözött legelőknek az a része, amelyeket a törvény a jobbágyoknak illetve zselléreknek ítélt ugyanolyan szabad polgári földtulajdonná vált, mint a szántókból és rétekből álló úrbériség. Ha az elkülönözés még nem történt meg, a volt jobbágyok és zsellérek igényt formálhattak az 1836. évi törvények alapján részükre egyezség vagy úrbéri per során kimérendő legelők tulajdonára is.

Szabó István fél évszázaddal ezelőtt a jobbágybirtok problémáiról írt tanulmányában az említettek ellenére azt volt kénytelen megállapítani, hogy 1848/49-ben a legelő volt az, ami körül „a legtöbb kérdés és a leghevesebb izgalmak törttek elő.”⁴³¹ A mindmáig legalaposabb elemzés teljes joggal állapíthatta meg, hogy a forradalom és szabadságharc másfél éve alatt „sok helyen a legelő ... sorskérdése volt a jobbágyoknak”.⁴³² Ötven év elmúltával talán éppen ezért nem lesz érdektelen ismét megvizsgálni miért volt sorskérdés a legelő ügye a polgári átalakulás és a függetlenségi harc feledhetetlen napjaiban.

Ha az okokat keressük, nehéz cáfolni a csehiék érvelését, akik szerint „*fájdalom örömünk lehangoltatott a törvények* (ti. az áprilisi jobbágyfelszabadító törvények) *kihirdetésekor, mert hallanunk kellett, hogy az elkülönözött legelők úgy maradnak, mint vagynak*” (az én kiemelésem O. I.).⁴³³

⁴³¹ Szabó István: A jobbágybirtok problémái 1848/49-ben. In. *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Bp., 1948. 353. (továbbiakban Szabó István, 1948.)

⁴³² Uo. 353.

⁴³³ MOL N. 70. Archivum Regnicolare Lad. XX. 22. Fasc. 2. A. Nro 257.

A legelők miatt panaszkodók értesülései pontosak voltak. Az áprilisi törvények valóban nem változtattak az 1836. évi VI. tc. elvein és gyakorlatán. Az 1848. évi IX. tc. 3. §-a azt mondta ki, hogy „oly helyeken, hol eddig úrbéri rendezés, vagy legelőelkülönözés még meg nem történt, a faizásra és legeltetésre nézve az eddigi gyakorlat továbbra is megtartatik. A X. tc. pedig arról rendelkezett, hogy ahol az úrbéri rendezés „akár egyezség, akár úrbéri per útján” már végbement, „*többé fel nem bontathatik*” (az én kiemelésem O. I.), ahol pedig ítélet már született, de ez végrehajtva még nincs, ott a perek fellebviteli vizsgálatában a királyi, illetve Horvátországban a báni tábla illetékes, végrehajtásában pedig az alispáni bíróságok.⁴³⁴

Aligha kétséges, hogy a kortársakhoz hasonlóan a bajok okát nekünk is a legelőelkülönözések ügyében 1836 és 1848 között meghozott ítéletekben illetve az ekkor kialakított gyakorlat fenntartásában kell keresnünk. Az 1848. évi törvények korszakos változást hoztak, a legelők ügyében azonban nem változtattak az 1836. évi törvényen. Ez önmagában nem lett volna hiba, ha az 1836. évi VI. tc. mindkét érdekelt fél megelégedésére rendezte volna el a legelők megosztásának kérdését. Az 1848. évi jobbágypanaszok azonban arra utalnak, hogy ez a megelégedettség a jobbágyok részéről még ott is hiányzott, ahol a volt földesurak a törvény keretei között a maximumot biztosították jobbágyaiknak a legelők elosztása során. A legelők kérdésének 1848. évi vizsgálatában így nem kerülhetjük meg az 1836. évi törvényt, s azokat a vitákat, amiket a kérdés tárgyalása az 1832–36. évi országgyűlésen kiváltott. Annál kevésbé, mert amint látni fogjuk az érvelések egyes elemei 1848/49-ben is visszatérnek.

Az 1836. évi VI. tc-et már a kortársak sem tekintették a legalkalmasabbnak a földesúri és jobbágyi legelők különválasztására. A törvény azt mondta ki, hogy a jobbágyoknak „*elegendő legelőt kell adni*” (az én kiemelésem O. I.) s ahol azt a helyzet engedi, el kell különíteni a földesurakétól, ha azt az uraság, legalább egy közbirtokos, vagy a teljes jobbágyok többsége kívánja.

Az elegendő legelőre támpontot a törvény későbbi sorai adnak, amely szerint a helyi viszonyokhoz mérve 4–22 (magyar) hold legelőt kellett kimérni egy egész jobbágytelek után. A zsellérek is jogosultak voltak a legelőilletőségre úgy, hogy 8 házas zsellért számítottak egy telekre. A legelőelkülönözés nemcsak a közös gyeplegelők felosztását jelentette, hanem a legeltetési szolgalmak megszüntetését is. A földesúri és jobbágyi legelők szétválasztása után az uraságok sem legeltethettek a jobbágyok ugarföldjén és tarlóján, de a jobbágyok sem tehették ugyanezt a földesúri hasonló földeken. A legelőfelosztás nemcsak a nemesi birtokosok, de a jobbágyok esetében is összekapcsolódhatott a tagosítással, ha a helyi körülmények engedték a jobbágy egész „tartozmánya” egy tagban volt kimérhető, ha

---

⁴³⁴ Az 1848. évi IX. tc. 3. §. Az 1848. évi X. tc. 1.2. §.

nem, akkor is törekedni kellett legalább a „dülő szerinti” tagosztályra.⁴³⁵ A törvény azonban a jobbágyok szempontjából súlyos megszorításokat is tartalmazott. A legelőföldekben érvényesülő földesúri tulajdonjogot úgy kívánta érvényesíteni, hogy kimondotta: az uraságot „sem az eddigi nemgyakorlat, sem a legelő szüke miatt” a felosztásból kizárni nem lehet. Azt is kinyilvánította, hogy az egyezség, vagy a bírói döntés után kimért jobbágyi legelők után megmaradó rész „minden esetben és mindenütt egyedül a földesurat illeti”.⁴³⁶

A csak nagy vonatkozásban ismertetett törvényszöveg több évig tartó elkeseredett vitákban született meg, azt is bizonyítván, hogy a legelőről nagyon nehéz volt egységes törvényt alkotni. A megyei képviselői utasítások olykor homlokegyenest ellenkezőek voltak s még azt sem állíthatjuk, hogy a konzervatív vagy reformer megyék egy-egy tábort alkottak volna. Míg a birtokbírhatás vagy a jobbágyi örökváltság kérdésében markánsan elkülönült egymástól a konzervatív és a reformer álláspont, a legelők ügye inkább tájankénti megosztottságot teremtett a törvényhatóságok között. Talán csak a legelő tulajdonjogi helyzete volt az, amelyben a reformerek felfogása markánsan jelent meg az egyéb nézetekkel szemben. A legelőnek a jobbágytelken belüli helyzetét egyesek constitutivumnak, a többség azonban beneficiumnak vélte. Constitutum urbariale-nak nevezte a hazai jog a jobbágy telki állományát, amelyen a földesúri tulajdonjog nem érvényesült maradéktalanul és korlátlanul.⁴³⁷ Ezt azok is kénytelenek voltak elismerni, akik Werbőczy Hármaskönyvének szellemében igyekeztek az urbériségekben is védelmezni a földesúri jussokat. E jobbágytelki állományról azonban a 18. század óta országgyűlési törvények rendelkeztek s ezek egyre több korlátot állítottak az urasági jogosultságok érvényesülése elé. Az adóalap védelme fontos állami törekvés volt s ez pl. megakadályozta a telki állomány kisajátítását, a járadékok mértékének növelését stb. Ha azonban a jobbágyi legelő (és erdő- valamint nádas) illetőség nem szükséges tartozéka a teleknek, akkor az urasági rendelkezés szabadsága nincs korlátozva, akkor a legelőből a jobbágy részének kimérése csak az uraság kegyétől függő adomány (beneficium). A constitutum, beneficium vita már akkor eldőlt, amikor a legelők kérdését a Rendek nem a jobbágytelki állomány között, hanem azon javak rendjében tárgyalták, „melyek a telek haszonvételén felül a jobbágyok hasznai közé” tartoztak. A legelő beneficium jelle-

⁴³⁵ Simonffy Emil: A parasztföld és a tagosítás. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. Szerk. Szabó István, Bp., 1965. I. k. 209. A dülős tagosításra: 225., Simonffy, 1960. 372–80.

⁴³⁶ Az 1836. évi VI. tc. 3–4. §.

⁴³⁷ Carolus Pfaler: *Jus Georgium regni Hungariae*. Keszthely, 1820. I. k. 58., II. k. 47, 51., Pauly, 1817. I. k. 19. Joannes Csaplovics: *Manuale legum urbarialium anni 1836*. Viennae, 1837. 120–22., 151–55., Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845. I. k. 375–89., Szabó István, 1947. 19., 35. A constitutum urbariale-val azonos értelemben használták a constitutum sessionale, constitutum sessionis kifejezést is.

ge mellett érvelők gyakran hangoztatták, hogy azért is kell adománynak tekinteni, mert ahol nincs legelő, ott az uraságot nem lehet arra kényszeríteni, hogy adjon jobbágyának, míg a telki állományt mindig kiadni tartozik. Legelő nélkül lehet jobbágytelek, szántó nélkül azonban nem. Egyesek éppen azt kifogásolták a királyi resolúcióban, hogy az a földesúri jogok megcsorbításával „az úrbéri tartományok sorába” vetette az úrbéri legelőt, holott az korábban nem tartozott oda.⁴³⁸

Az ellentábor hívei gyakran érveltek azzal, a legelő nem lehet beneficium csak constitutum, mert ha ígás szolgálatot kíván a földesúr jobbágyától, akkor köteles jobbágyának a marhatartáshoz legelőt is biztosítani. Nagy Pál úgy vélte a legelő csak grammatikai értelemben beneficium, mert hiánya valóban maleficium (kár), de ilyen értelemben a szántóföld is beneficium. A földet művelő parasztnak kell legyen legelője, mert ezen beneficiumot a természet nem egyedül „az úr birkáinak számára teremtette.” Arra is hivatkozott, hogy az az axiómának vélt állítás, hogy a legelő nem constitutum, nem áll erősebb lábakon, mint az „onus non inheret fundo” elv (azaz a nemesi adómentesség sűrűn emlegetett elve, hogy az adó nem a földet, hanem a jobbágy személyét terheli).

Ha a pascuum nem constitutum, a compascuatio (a közös legeltetés) mindenképpen az. Bizonyára a közös legelő használatára vonatkozó eszmei jogosultság miatt fogalmazódott meg az az állítás, hogy a legelő „mindég appertinentiája és integráns része volt a constitutumnak.” Deák kénytelen lévén tudomásul venni, hogy a Rendek döntése értelmében nem telki állomány a legelő, arra hívta fel a figyelmet, hogy ennek ellenére sem urasági adomány, „melyet ajándékozni vagy megtagadni szabad tetszéstől függ”, hiszen ezt a jobbágytól megtagadni nem lehet. Kossuth, az Országgyűlési Tudósításokban összefoglalva a szerteágazó vita lényegét, maga is úgy vélte „ámbar senki sem tagadható, hogy ahol legelő van ott a földesúr tartozott adni legelőt, mégis sokan szeretik hinni, hogy a legelő nem úrbéri illetőség”...⁴³⁹

A legelőföldek tulajdonjogi helyzetéről folytatott vita nem volt véletlen. Akik beneficium jellege mellett kardoskodtak, azok birtokon belülinek tekintették a földesurakat s úgy vélték: minden legelőföld tulajdonjoga az uraságokat illeti. E földjükből a törvény parancsára és a törvény által meghatározott mértékben adhatnak ugyan elkülönözött legelőt jobbágyaiknak, minden törvény szerint kihalított legelő után megmaradó rész azonban a földesurak szabad rendelkezésű birtoka marad, s a jobbágyi legelők mértéke nem függhet a telek (a jobbágyi szántóföld és rét) terjedelmétől.

⁴³⁸ Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások (OgyT) Bp. 1948–59. III. k. 523. Vö. II. k. 37., 451. 228.

⁴³⁹ Uo. II k. 47., IV. k. 441. I. 369. Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei 1829–1847.* Bp., 1882. 123.

Az elégséges legelőre való hivatkozás a törvényben nemcsak homályos fogalom maradt, de megakadályozta azt is, hogy arányosság jöjjön létre a jobbágy telki földjei és legelőilletősége között.

Deák többször is hivatkozott rá, hogy a legelőfelosztás tervbe vett formája, amely 4–16 hold, sőt a három alföldi megyében: Békésben, Csanádban és Csongrádban 22 hold legelőt kívánt kiosztani egy jobbágytelek után, a telki állományban meglévő nagy különbségeket még tovább fokozza, mert nem ott kíván sok legelőt juttatni a jobbágnak, ahol kevés szántóföldje és rétje van, hanem ott, ahol ez is bőségesen rendelkezésre áll.⁴⁴⁰

Aligha kétséges, hogy azok, akik a legelőfelosztás végül is törvényé vált módozata mellett más felosztási kulcsokat javasoltak, a legelőföldek tulajdonjogi helyzetét illetően is más véleményen voltak az említettekénél. Akik azt javasolták, hogy a legelő ötöde, kilencede, vagy tizede maradjon minden felosztás alkalmával az uraságoknak⁴⁴¹ elismerték azt az elvet, hogy a földesurat olyan mértékben illeti tulajdona közös legelőből, amilyen mértékű járadékot kap a törvény szerint a jobbágytelki földjeinek termelvényeiből (kilencedet vagy a kettőt együtt).

Sokan voltak azonban olyanok is, akik a legelőt vagy a jobbágyi szántóföldekhez, vagy a rétekhez kívánták arányosítani, vagy az allodiális és urbáriális területek arányában kívánták a földesurak és a jobbágyok között felosztani. E kulcsok tudomásul vették, hogy a jobbágnak van joga a legelőre, a legeltetés (eszmei) tartozéka a telki állománynak. Ebből az is következett, hogy ahol a földesuraknak nem volt allódiámuk, ott a legelőből sem részesedtek volna.⁴⁴² Amint említettük, a törvény végső szövege e lehetséges felosztási kulcsokat nem tartalmazta. Megsértette ezáltal azt az elvet, amit a vita kezdetén még általánosan hangoztattak a követek, hogy ti. arra kell törekedni, hogy az elkülönözés során a jobbágy a rendezés előtti helyzetenél ne kerüljön rosszabb körülmények közé.⁴⁴³ Ugyanakkor maximálisan érvényesítette azt az elvet, hogy a földesurakat sem a legeltetés hiánya, sem a szűkösség miatt a felosztás során nem lehetett a legelő

---

⁴⁴⁰ Uo. 122.

⁴⁴¹ OgyT. I. k. 370., 377., 379., 382., 393.

⁴⁴² Uo. I. k. 282., 290. II. k. 33–34. III. k. 645., 734. IV. k. 370., 382., 393. Szabó István szerint „a földesúr a föld tulajdonával a jobbágy a telek birtokával szerezte meg azt a jogot, hogy a falubeli legelőt használhassa. Ez a használati jog szervesen hozzátartozott a telekállományhoz, a közös legelő eszmei része a használati joggal volt képviselve a „constitutivum sessionis”-ban, mivel másként nem foglalhatott helyt benne. A jobbágylegelőnek ez a meghatározatlan telki illetőség jellege a XIX. század 1830-as éveiben már meglehetősen elenyészett...” Szabó István, 1947. 353–54. A legelőföld eszmei telekrész jellegét már olyan kiváló jogász sem érzékelte, mint Frank Ignác, ő is azt írja, hogy „telkén és ahhoz tartozó fölgyein kívül a jobbágy földesurától következő jutalmakat nyer: 1) Legelőt...” Frank, 1845. 386.

⁴⁴³ OgyT I. k. 282., 289–90., 291. III. k. 641–42.

tulajdonából kizárni s azt is, hogy a bőséges legelőkből az uraságok a jobbágyi járandóságok után a lehető legnagyobb részt tarthassák meg maguknak. Ezek voltak azok az elvek, amelyek a volt földesuraknak kedveztek a legelőfelosztások során. Ezeken nem változtattak az áprilisi törvények, s váltották ki azokat az elégedetlenségeket, amelyek már szinte az áprilisi törvények másnapján jelentkeztek.⁴⁴⁴ Néhány nappal azután, hogy Batthyány Lajos miniszterelnök kihirdette a március 18-án megalkotott jobbágyfelszabadító törvényeket, Nógrád megyéből Dengeleg küldöttei jelentek meg Pozsonyban s a tagosításkor és birtokelkülönözéskor elszenvedett sérelmeik orvoslását kérték. Azt is bejelentették, ha ez nem következik be, önhatalmúlag szántani fogják azokat a földjeiket, amelyeket a bíróság a rendezés során a földesúrnak ítelt.⁴⁴⁵ Április 4-én, a főként állattartással foglalkozó gyomaiak sérelmezték a legelőfelosztásnak azt a formáját, amit a településnek a földesúr miatt el kellett szenvednie s azt kívánták, hogy az uraság továbbra is hagyja meg őket a bérelt legelő használatában. „Ha pedig nem enged a birtokos a nép kívánságának – jelentette a megyei esküdt a vármegye alispánjának – nincs ember, aki őket lecsillapíthassa, vasárnap minden bizonyonnyal ráhajtják minden jószágait az uraság földére”.⁴⁴⁶

1848 áprilisában a törvények szentesítésekor még egyáltalán nem dőlt el, hogy a legelőkről alkotott törvény megmarad-e megalkotott formájában. Az utolsó rendi országgyűlés gyors befejezését kívánó liberális nemesek maguk is úgy vélték, hogy az áprilisi törvények által megoldatlanul vagy változatlanul hagyott kérdéseket az új népképviselői országgyűlésnek kell napirendre tűzni, hogy ezáltal is elejét vegyék a paraszti elégedetlenségnek.

A legnagyobb indulatok a legelőkkel kapcsolatban azokban a nagyhatárú alföldi mezővárosokban feszültek, amelyek lételeme volt a tágas legelő, és amelyek többségében az uraságok a legelőelkülönözéssel szűk határok közé szorították e városokat. Károlyi György Orosháza földesura a legelőelkülönözési perben a törvény szerinti legtöbb legelőt, telkenként 22 holdat ajánlott jobbágyainak, de ezt sem fogadták el, mert így is mértéktelenül megkevesbedett volna legelőjük. 1828-ban Orosházán az úrbéres telkek száma 237 volt, az úrbéres szántó és rét több mint 47-szerese volt a városban található allodiális birtoknak. Ennek ellenére a 11 102 holdas közlegelőből az 1848. évi elkülönözéskor a legelőknak még a fele sem jutott a jobbágyoknak.⁴⁴⁷ A már említett gyomai elégedetlenséget is az váltotta ki, hogy gróf Stockhammer Ferdinánd földesúr az 1832. évi reguláció során a 20 510 hold legelőből csak 7282 holdat hagyott a mezőváros lakóinak, ho-

⁴⁴⁴ Uo. I. k. 290–91. L, II. k. 37., III. k. 642. L, IV. k. 374–75.

⁴⁴⁵ Varga, 1971. 319.

⁴⁴⁶ Dokumentumok, 1995. 86.

⁴⁴⁷ Uo. 108. I. Békés megye levéltára (BmL) Közgyűlési iratok 1842–147. sz. Orosháza telekkönyve.

lott a városban az allodiális szántók és kaszálók terjedelme csak 224 hold, az úrbéreseké viszont 13 419 hold volt.⁴⁴⁸ Az állattenyésztő, nagyhatárú alföldi települések gondjait az is fokozta, hogy többségüknél hiányzott a klasszikus telekrendeszer, a jobbágytelkek száma egyáltalán nem volt arányban a házak számával, a nagy népességgel s még kevésbé a külső határral. Így a telekszámhoz igazodó legelőelkülönítéssel csak rosszul járhattak. Ugyanakkor a legelőelkülönözés alkalmat teremtett arra, hogy a legelőből ki nem hagyható földesurak olyan új birtoktesteket alakítsanak ki, amelyre 1836 előtt nem volt törvényes lehetőségük.⁴⁴⁹ Ez történt Békésben is, ahol a Wenckheim József Antallal 1845-ben kötött legelőelkülönözési szerződés szerint a 27 573 hold közös legelőből 16 973 hold jutott a jobbágyoknak és 10 600 hold az uraságnak.⁴⁵⁰ Hiába adott a földesúr nagylelkűen 150 holdat a „belső terjeszkedésre”, 60 holdat pedig „takarmán rakhely”-nek, a szerződést a mezőváros lakói mégis „kiirthatatlan ellenszenvből környezettnek” nevezték.⁴⁵¹ Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a március–áprilisi jobbágyfelszabadító törvények közül a parasztság a legelfogadhatatlanabbnak azt a rendelkezést tartotta, amely szerint az eddig megkötött elkülönözési szerződések nem bonthatók fel. Az elégedetlenség a legelők ügyében gyakran gyűlöletbe csapott át. Egy főszolgabírói jelentés már április 22-én arról tudósította Békés megye alispánját, hogy Füzesgyarmaton „az uradalmi allodiumon lovak legeltek, az árkok behúzva lenni szemlélhetők valának” (vagyis a parasztok megszüntették az urasági legelőt a parasztokétól elválasztó árkokat).⁴⁵²

A már említett Wenckheim család másik két tagja: Béla és Viktor április végén karhatalmat kért az alispántól, hogy a mezőberényiekkel szemben megoltalmazhassák elkülönözött legelőjüket.⁴⁵³ A két földesúr szerint a körösladányiak is „a rájuk nézve kedvező legelő egyezségeit megrontva” erőszakosan akartak az allodiumra betörni. A szeghalmi jobbágyok, akik nem is voltak a Wenckheim fivérek úrbéresei, 1840-ben a birtokrendezés során a körösladányi uradalomhoz csatolt legelőjüket visszaszerezni, az uraságok szavai szerint: „pusztánkra bero-

---

⁴⁴⁸ Jároli József: A polgári forradalom és a szabadságharc időszaka 1848/49. In: *Gyomai tanulmányok*. Szerk. Szabó Ferenc, Gyoma, 1977. 91. Az allodium arányára: BmL Közgyűlési iratok 1828–33.

⁴⁴⁹ Békés mezővárosban 1811-ben a telkes jobbágyok házáinak száma 1987, a telkeké 429 6/8 volt, egy telekre tehát 4,6 ház jutott. Ugyanakkor a külső birtokok tekintetében egyáltalán nem állíthatjuk, hogy a „telekátlag” 1/4-nél kisebb volt. BmL. Ö. 72. Conscriptio urbarialis oppidi Békés pro anno 1811.

⁴⁵⁰ Uo. Közgyűlési iratok. Békés város úrbéri örökös egyezsége 1845. május 19.

⁴⁵¹ Dokumentumok, 1995. 104.

⁴⁵² Uo. 102., 109.

⁴⁵³ Uo. 116–17.

hanni, legottan cselédeinket és feleseinket (ti. feles bérlőiket) tűzzel vassal fenyegetve, a további föld munkától eltiltani ... nem irtóztak.”⁴⁵⁴

Az már csak a kisebb sérelmek közé tartozott, hogy az 1836. évi törvény rendelkezéseit áthágván Köröstarcsán az uraság „a lakosok ugarjain és tarlóin” legettetett, ugyanakkor a jobbágyok a földesúr hasonló földjein ezt nem teheték meg.⁴⁵⁵ A nagy felháborodás miatt a törvény ellenére is előfordult, hogy a békésiek elérték a kigyósi uradalmi tisztartónál a korábban elkülönözött uradalmi legelő visszaadását, ezt azonban az uradalmi ügyész azonnal opponálta.⁴⁵⁶

A legelő kérdése nemcsak a nagyhatárú alföldi mezővárosokban volt az elégedetlenség forrása, hanem más, kisebb településeken is. Pest megyében a Duna mellékén lévő Dab lakói azért panaszkodtak, mert „hátasabb” legelőjüktől az elkülönözés során megfosztattak, azaz nekik csak az áradásos részen maradt kisebb értékű legelőjük. Telkenként 9 hold legelőjük jóval kevesebb volt a korábbinál.⁴⁵⁷

A törvény értelmében 4–22 hold között kimért legelők nemcsak az Alföldön eredményezhették a korábban jobbágyi használatú legelők megcsonkítását. A drávapalkonyaiak szerint a kimérés után 1700 hold legelőjük közül csak 137 hold maradt. A kőrösiaknak 4000 hold legelőből csak 410 hold jutott annak ellenére, hogy az elkülönözési perben telkenként 10 holdat ítélt meg nekik a bíróság.⁴⁵⁸ Az elégedetlenség legfőbb kifejezője a legelő foglalás lett. Ez történt a Vas megyei Batthyány uradalom falvaiban,⁴⁵⁹ a Moson megyei Csunyon és Mecséren,⁴⁶⁰ a Győr megyei Ravazdon,⁴⁶¹ a Zala megyei Keresztúron, az Esztergom megyei Bajján.⁴⁶²

A további példák felsorakoztatása helyett inkább arra kell figyelniünk, hogy a jobbágyfalvak mivel indokolták elégedetlenségüket az áprilisban megalkotott törvénnyel kapcsolatban. Ezt legvilágosabban talán a már említett kőrösiak fogalmazták meg. „Az elkülönözött legelők miatt származott sérelmeknek fő oka most is a róla hozott azon érthetetlen törvény (az én kiemelésem O. I.), hogy egy telek után 4 holdtól 22-ig adassék ahol telik több is, ezt a Földes urak úgy magya-

⁴⁵⁴ Uo. 117.

⁴⁵⁵ Uo. 129.

⁴⁵⁶ A békésiek 1848. április 8-án még a „grófot kívánják megkérni az elkülönözött legelő visszabocsájtására”. Ezt a 10 600 hold legelőt, amire fentebb utaltunk, a kigyósi tisztartó „önként visszabocsájtotta”, sőt a szerződést is vissza akarta adni. Ez ellen tiltakozott az uradalmi ügyész. Uo. 135–36.

⁴⁵⁷ MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22. Fasc. 2. Nro. 235. Dieta anni 1848/49.

⁴⁵⁸ Uo. Fasc. 2. Nro. 157/37. 157/51.

⁴⁵⁹ Iratok, 1951. 45.

⁴⁶⁰ Uo. 4.

⁴⁶¹ Uo. 9., 28., 174.

⁴⁶² Uo. 40–42., 58., 98.

rázzák, hogy annyi telik, amennyit nekik tetszik át engedni”...⁴⁶³ Igazában tehát az 1836-ban többségi akarattal keresztülvitt felosztási kulcs volt az egyik fő probléma, amely viszont abból következett, hogy a követek többsége nem volt hajlandó a legelőt constitutivumnak, csak beneficiumnak tekinteni.

A felszabadult jobbágyok aligha voltak járatosak a feudális jog rejtelmében s nem tudtak különbséget tenni a constitutivum és beneficium között. Érveik azonban egyértelműen a törvényben foglalt felosztás rendje ellen szólnak, s másfél évtized múlva is azokat a követeket igazolják, akik más felosztási rendet kívántak. A csepeliek az egész legelőre vonatkozó igényüket azzal indokolták, hogy a község határában soha nem volt uradalom, jogtalan tehát, hogy az uraság részesedjék a közlegelőből. Érvelésükben visszhangzik az a nézet, hogy ahol nincs allodium, ott ne lehessen a földesúrnak legelőt kimérni.⁴⁶⁴ Pontosan ugyanígy érveltek Szava lakói is.⁴⁶⁵

Szaporcza és Técsény lakói azt óhajtották, olyan új legelőtörvény kell, amelyben a felosztás alapja az, hogy a határban mennyi urasági és mennyi jobbágybirtok van. E követelés is megfelelt annak a nézetnek, amely 1832–36-ban a határban lévő allodiumhoz, illetve az urasági és paraszti szántóföldek és rétek nagyságához kívánta mérni a felosztandó legelőket.⁴⁶⁶ Végül többször is visszatér a paraszti követelések között, hogy a szűk legelők esetében ne lehessen felosztani a legelőt, azaz a legelő szűkösége – a törvény szövegével ellentétben – legyen indoka a földesúr kizárásának a közlegelőből (Kovácskida).⁴⁶⁷ E nézetek Deák Ferenc elképzeléseihez állottak közel, bár ő nem szólt a földesurak kizárásáról.

A paraszti elégedetlenség elég indokot teremtett rá, hogy az új népképviselői országgyűlés és a felelős minisztérium ismét átgondolja: helyes volt-e az áprilisi törvényekben fenntartani az 1836. évi VI. tc. hatályát s felbonthatatlannak tekinteni az eddig végrehajtott elkülönítéseket, amelyek erőszakos voltáról bizonyára a követek egy része is meg volt győződve.

A frissen kivívott nemzeti függetlenség elleni sokirányú támadás már 1848 tavaszától megkövetelte az érdekharcok felfüggesztését, azaz a reformkori érdek-egyesítési politika új viszonyokra történő alkalmazását. Ez nemcsak Kossuth, de a nála mérsékeltebb reformerek politikájának is vezérelve volt. A felszabadult jobbágyok problémáit, köztük a legelő kérdését ez az elv nem söpörte félre, de együtt szemlélte a nemességével. A jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztése és a

---

⁴⁶³ MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22. Fasc. 2. Nro. 157/49.

⁴⁶⁴ Uo. Fasc. 2. Nro. 157/24. A hasonló országgyűlési nézetekre: OgyT. I. k. 282., II. k. 34., IV. k. 270.

⁴⁶⁵ Uo. Fasc. 2. Nro. 157/52.

⁴⁶⁶ Uo. Fasc. 2. Nro. 157/45. v.e. OgyT I. k. 182., 290., I. k. 22., 37., III. k. 734., IV. k. 382., 393.

⁴⁶⁷ Uo. Fasc. 2. Nro. 156/29.

nemesség kárpótlásának megvalósítása így egymástól elválaszthatatlanul jelent meg mind a Batthyány kormány, mind a Honvédelmi Bizottmány, mind pedig a Szemere kormánypolitikájában.⁴⁶⁸ Nem volt más véleményen az új parlament radikális szárnya sem, legfeljebb a sorrendet illetően tette első helyre a parasztok megoldatlan kérdéseit.

Ezek között szerepelt a legelő kérdésének újraszabályozása is, de a népképviselői országgyűlés működésének első két hónapjában csak egyéni képviselői indítványok kerültek a ház asztalára. A legelő ügyében benyújtott mindhárom javaslat meg kívánta változtatni az 1836. évi VI. tc-t annak ellenére, hogy ennek megváltoztatását – amint láttuk – az áprilisi törvények szükségtelennek tartották.

Táncsics Mihály már július 29-én benyújtott indítványa egyenesen a legelők újonnan kimérését kívánta, s ennek érdekében el akarta törölni az 1848. évi X. törvénycikket, amely amint említettük, az 1836 óta végbement legelőelkülönözéseket helybenhagyta és felbonthatatlannak tekintette. Az előterjesztő mindazon községekben szükségesnek vélte az új szabályozást, ahol „erőltetéssel, hatalommal történt a legelőelkülönözése a község lakosainak kárára”. Táncsics szerint az új szabályozás során mindazon földeket és legelőket vissza kellett volna a jobbágyoknak adni, amelyeket a Mária Terézia féle úrbérrendezés óta „erőszakkal és csalárdsággal” az uraságok elvettek jobbágyaiktól.⁴⁶⁹

Az országgyűlés a javaslat tárgyalását augusztus 10-i ülésén elhalasztotta s együtt kívánta megvitatni a kormány tervbe vett úrbéri előterjesztésével, bár voltak olyanok, akik azonnal napirendre kívánták tűzni, illetve véleményeztetésre az osztályokhoz utasítani. Nyáry Pál pl. azért támogatta, mert úgy vélte „itt is (ti. a legelőelkülönözési pereknél) megtörténhetik, hogy hibák követték el”.⁴⁷⁰ Bezerédi István emlékeztette a képviselőket, hogy a hibákat a régi rendszerben is szabad volt orvosolni. „Mi kik úrbéri perekben forogtunk, tudjuk minő igazságtalansággal végeztettek el némely perek, és ha most a volt jobbágyok előtt az orvoslás elzáratik, nem tudom nem teszünk-e több kárt az egészre nézve, mint amennyit használnánk.”⁴⁷¹ A kérdést végül Deák Ferenc igazságügyi miniszter véleménye döntötte el, aki azért nem akart változtatni az áprilisi törvényen, mert így nem nyílik lehetőség arra, hogy az ország „új felforgatásokkal” zavartassék. Azt a meggyőződését fejezte ki, ha nem szerepel a törvényben a felbontás tilalma,

---

⁴⁶⁸ Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848/49-ben. In. Szabó István 1976/a. 333–34.

⁴⁶⁹ Beér–Csizmadia, 1954. 639.

⁴⁷⁰ Dani–Kovács–Simor, é. n. 48.

⁴⁷¹ Uo. 48.

minden eddig regulázott község, az is „hol igazságtalanság nem követtetett el” újra kezdte volna az elkülönözési pert.⁴⁷²

A másik két legelővel kapcsolatos javaslatot olyan alföldi város képviselője nyújtotta be, ahol a legelő ügye központi kérdés volt. Varga Sándor ceglédi képviselő július 31-i törvényjavaslata siettetni szeretne volna a legelőelkülönítéseket. Harmincnapos határidővel mindenütt meg kellett volna kezdeni a pert, három hónap alatt pedig be is kellett volna fejezni. Megkülönböztetett helyzetbe kívánta hozni a házas zselléreket, akiket javaslata szerint a teljes jobbágyok nem akadályozhatták volna meg illetőségük „egyenkéntes” kimérésében.

A zsellérek legelőilletményének kérdése nem e törvényjavaslatban merült fel először. 1833 nyarán a legelőtörvény tárgyalása során a követek eszmét cseréltek a zsellérek legelőilletményéről is. Az a javaslat, amely a zselléreket ki akarta zárni a legelőből való részesedésből, nem talált egyetértésre, arról azonban vita folyt, hogy hány zsellérnek kell egy egész telek urán járó legelőt kimérni, minden zsellérnek (a majorságiaknak is) vagy csak az urbéreseknek jár a legelő részesedés s az urbéresek köre leszűkíthető-e azokra, akik már a Mária Terézia féle urbéri tabellákban szerepelnek? A törvény szövegébe végül is az került be, hogy „nyolcz urbéri zselléreknak pedig egy egész telki járandóság fog kiadatni”.⁴⁷³

A legelőilletményre jogosult házas zsellérek azonban az elkülönözött és az urbéreseknek jutott legelő további sorsát illetőleg voltak rosszabb helyzetben a teljes jobbágyoknál. A zsellérek többsége természetes igényként az egyéni felosztást óhajtott, hiszen így nyílt volna lehetősége a legelőilletmény feltörésére s szántóvá változtatván törpebirtok kialakítására. Ezt a teljes jobbágyok többségi akarata azonban gyakran meggátolta. (A többséget birtokarány szerint értették, így a zsellérek mindig kisebbségben maradtak.) A problémát közvetlenül az áprilisi törvények szentesítése előtt Kossuth módosító indítványa kívánta megoldani, amely szerint az érvényben hagyott 1836. évi VI. tc. egy részét módosítani kellett volna. Azt ugyanis, amely a „jobbágyság nagyobb része” kívánságától tette függővé, hogy a felosztott legelőt egy tagban mérjék ki a jogosultak. Kossuth úgy vélte, hogy a felosztást nem kell függővé tenni a többségi akarattól. Javaslátát azonban az országgyűlés elutasította.⁴⁷⁴

Varga Sándor törvénytervezete ezt a kossuthi javaslatot ismételte meg, amikor lehetőséget kívánt teremteni arra, hogy a zsellérek külön-külön is kimérethessék legelőilletményüket s ez ne függjön a teljes jobbágyok (többségi) akaratától. Ja-

---

⁴⁷² Uo. 49.

⁴⁷³ OgyT. I. k. 295., II. k. 42–43. A zsellérilletmény minden részletre kiterjedő elemzése olvasható Szabad György tanulmányában. Szabad György: A zsellérilletmény. *Agrártörténeti Szemle*, 1987. 1–2. sz. 1–17.

⁴⁷⁴ Uo. 6., Varga János, 1971. 334–35.

vaslatával szerette volna a közlegelőkből földhöz juttatni a parasztság legszegényebb rétegét. E feltételezésünket erősíti, hogy a ceglédi képviselő „a haza védelmében fáradozó” föld nélküli nemzetöröknek is így kívánt földet juttatni még azt megelőzően, mielőtt a volt földesurak és jobbágyok között az egyezség létrejött volna.⁴⁷⁵

Omaszta Zsigmond a harmadik legelőtörvény betervezője annak a Békés megyének volt a képviselője, ahol a legelő ügyei a legnagyobb felháborodást váltották ki a jobbágyság soraiban. Omaszta is fontosnak tartja a legelőelkülönözés mielőbbi véghezvitelét „országgazdászati” szempontból. A legelőt, amit mielőbb el kell osztani, nem szűken, a jelen állapotokat figyelembe véve értelmezi, hanem az „ollyatén erdők, irtások, nádasok s bozótosok is, minek a község az úrbér behozatala óta használatában volt”, a legelőhöz számítandók. E tekintetben lehettek megyei tapasztalatai, mert Orosházán pl. a 11 279 hold legelőből csak 10 584 hold volt a „tisztá háta” legelő, a többi (az összes legelő 6,16%-a) szikes, vakszikes, „lapos”, hasznavehetetlen legelő volt.⁴⁷⁶ Omaszta Zsigmond javaslatában a felosztandó legelőhöz számítja azokat az (urasági) foglaltságokat is, amelyeket a birtokosok a közös legelőből „önkényesen” eltulajdonítottak. Mindezeket az elosztáskor az uraságok járandóságába be kell tudni. Az 1836 évi törvényhez képest olyan felosztási kulcsot javasol, amit egyébként a legelőtörvény 1832–36. évi vitáiban többen is javasoltak, mert a legelőt „a határbeli kaszálói illetmény hold szerinti mennyiségéhez” kívánja mérni.⁴⁷⁷ Aligha véletlen, hogy Békés megye követe 1833-ban is úgy nyilatkozott: a legelő felosztásában „a rétet kívánja kolcsul felvételni, de úgy, hogy az urbáriális föld is idomos arányba vétessék.”⁴⁷⁸

A törvényjavaslat a faluhatárok legelőinek minősítésében is visszatért az 1836 évi törvény vitáiban felmerülő elvekhez, hogy a legelőt szűknek, elégségesnek és bőségesnek lehet tekinteni.⁴⁷⁹ Omaszta szűknek tekinti a legelőt ott, ahol a kaszálók szerinti kimérés után a birtokosnak feleannyi sem jut, mint a községnek. Terejdt ott, ahol hasonló számítás után háromnegyed annyi jut a birtokosnak, mint a községnek, bőséges pedig ott, ahol „több jutna a birtokos, mint a község részére” (?) Az elosztás attól függött volna, hogy szűk terjedt vagy bő volt-e a legelő. Az első esetben minden telek után annyi legelőt kellett volna kimérni (1200 négyszögöles holddal), amennyi kaszáló járt a telekhez. A második esetben a 22 holdas felső határ lett volna a kimérhető mennyiség, ott pedig, ahol bőséges a legelő „megfelelésnek leendő helye”. Omaszta Zsigmond szándéka törvényjavasla-

---

⁴⁷⁵ Beér-Csizmadia, 1954. 635–36.

⁴⁷⁶ BmL Közgylési iratok. 1842/147 Orosháza telekkönyve.

⁴⁷⁷ OgyT I. k. 290., II. k. 33., 37., III. k. 645. IV. k. 370., 393.

⁴⁷⁸ Uo. II. k. 37.

⁴⁷⁹ Uo. II. k. 32–33.

tából jól kiolvasható: szeretné útját állni annak a folyamatnak, hogy a bő legelőjű alföldi települések határában a legelők nagy részétrendezés címén az uraságok szerezhessék meg. Ha az ő javaslata vált volna törvénnyé Gyomán pl. (e kerület képviselője volt Omaszta) csaknem háromezer holddal, (40,8%-kal) jutott volna több legelő a községnek, mint az 1836. évi törvény alapján. Egyértelműen a jobbágyközségek javát szolgálja, amikor az uraságok legelőilletményéhez hozzá kívánja számítani a korábbi foglalásokat. A javaslat az 1836. évi törvény megengedő jellegét kötelező érvényűvé kívánja változtatni s egy olyan felosztási kulcsot javasol, amely legalább hallgatólagosan tudomásul veszi, hogy a legelő része a telki állománynak, mivel a telekföldek részét alkotó kaszálókhoz kívánja arányosítani a legelőket. Figyelembe veszi a zsellérek érdekeit is, amikor azt javasolja, hogy „a község részére esendő legelő egyénikénti felosztásának helye leendő mindenütt, hol azt a lakosságnak negyed része kívánja”. A zsellérek létszáma igen kevés helyen nem haladta meg a lakosság negyedét, s mivel Omaszta nem a birtokarányos véleménynyilvánítást kívánja, gyakorlatilag mindenütt külön mérethették volna a zsellérek legelőföldjüket.

Megoldást keresett az erdélyi legelőelkülönözésre is, igaz a „telki adományok” rendezetlensége miatt csak úgy, hogy a meglévő legelőt felezzék meg a földesurak és a jobbágyok. A legelők megfelelésére vonatkozó elképzelése, amely szintén felmerült már 1833-ban⁴⁸⁰ mutatja, hogy nem volt nagybirtokos ellenes, csak mérsékelni kívánta azokat a törekvéseket, amelyek a legelőfelosztások során hátrányosabb helyzetbe hozták volna az uraságokkal szemben a paraszti közösségeket.⁴⁸¹

Az egyéni indítványokat az országgyűlés a korábban már említett indok alapján nem tárgyalta. Az igazságügyi minisztérium által beterjesztett törvénymódosítás viszont „az 1848-dik évi IX. t.c.z. folytán szükséges intézkedésekről” nem kívánta gyökeresen módosítani a legelőkről 1836-ban, illetve 1848 áprilisában alkotott törvényt. A Deák féle előterjesztés azt mondotta ki, hogy a legelőelkülönözés a jövőben is „az 1836. VI. t.c.z. 3. §-a szerint leszen eszközendő”. Úgy értelmezte azonban az 1836. évi törvényt, hogy a legelők szétválasztása nem lehetőség, hanem mindenütt végrehajtandó kötelezettség. A közös legeltetés eddigi gyakorlatát az elkülönözésig a gyeplegelőkön fenn lehet tartani, de a szántóföldek és rétek együttes legeltetését „e törvény kihirdetésétől fogva” meg kell szüntetni. Ezt az 1836. évi törvény csak a gyeplegelő-elkülönözése utáni időben nem engedte meg.

A kormány által előterjesztett javaslatnak volt olyan része is, amely közvetve szintén érintette a legelők kérdését. A törvénymódosítás foglalkozott a zsellérek-

---

⁴⁸⁰ Uo. II. k. 38., 47., IV. k. 21.

⁴⁸¹ Beér–Csizmadia, 1954. 640–43.

kel és kimondotta, hogy a házas zsellérek csak akkor tekinthetők majorsági zsellérnek, ha a földesúr bizonyítani tudja, hogy azokat saját majorsági birtokára telepítette. Az uraságokat terhelő bizonyítási kötelezettség számos majorságinak vélt zsellért minősített volna át úrbéressé. A majorsági zsellérek nem voltak jogosultak legelőilletményre, az úrbéresek viszont igen. E javaslat szerint nemcsak több zsellér szabadult volna fel, de több is részesedett volna a közlegelők felosztásából. A tervezet még egy biztosítékot tartalmaz ezen átminősített zsellérréteg érdekében. A 13. §. Azt is kimondja, hogy e réteg akkor is úrbéres zsellérnek tekintendő „habár az úrbéri tabellába vezetve nem volnának is.”⁴⁸² Ez a biztosíték azért is fontos volt, mert az 1836. évi törvényben nem volt pontosan meghatározva ki tekinthető úrbéres zsellérnek, s már akkor is voltak olyanok, akik azokat tekintették úrbéres zselléreknek csak, akik a tabellákban szerepeltek.⁴⁸³

Jellačić támadása és az 1848 őszi események miatt a Deák-féle előterjesztésnek e passzusát már meg sem tárgyalhatta az országgyűlés, döntést csak a szőlődézsma eltörléséről hozott.

A legelők ügye így 1848 kora őszen sem oldódott meg, s bár az elégedetlenség sokkal kisebb volt, mint 1848 tavaszán, azt hogy teljesen megszűnt volna, nem állíthatjuk. A nemzeti függetlenség végveszélybe kerülése miatt azonban a társadalmi problémák háttérbe szorultak. Ha mégis akadtak olyanok, akik ezekkel hozakodtak elő, mint a Békés megyei községek legelőikkel, a politika oldaláról elutasításban volt részük.

Kossuth Lajos a továbbra is békétlenkedő Békés megyei jobbágyokhoz december 8-án intézett kiáltványában csodálkozását fejezte ki, „hogy a Békés megyei nép míg robotozott, s kilenczedet adott, a legelő elkülönítését jótéteménynek tekinté, most pedig miután szabaddá lett, e miatt is békétlenkedik, hol egy-egy telek után annyi legelő van legtöbb helyütt kihalva, hogy az országnak számos vidékein egy-egy telek összesen nem megy annyira”. December 14-i országgyűlési beszédében arra figyelmeztetett ugyancsak Békés megyei mozgalmakra utalva, „holmi legelőkérdésekkel” nem szabad fellázítani a parasztokat, amikor a hazát kell megvédeni.⁴⁸⁴

Nem szabad azonban arra gondolnunk, hogy Kossuth érzéketlenné vált a volt jobbágyok társadalmi problémái iránt. Jól mutatja ezt az 1849. április 19-én keltrendelet is, amelynek érdemi részét Kossuth Lajos fogalmazta. A rendelet ugyancsak a majorsági zsellérek vajúdó kérdéseire keresett és adott megoldást. Az „úrbériség” újraértelmezésével és kiszélesítésével még a Deák-féle tervezetnél is

---

⁴⁸² Uo. 629–30.

⁴⁸³ OgyT II. k. 43.

⁴⁸⁴ Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. *Századok*, 1956. 849.

sokkal több majorsági zsellért minősített volna át úrbéressé s ezáltal legelőilletményre jogosította. A rendelet hatását természetesen nem tudjuk lemérni, hiszen a háborús viszonyok között 1849 tavaszán valószínűleg egyetlen legelőelkülönözési per sem folyt.

Az 1849 tavaszán kialakult új helyzet még egyszer lehetőséget teremtett rá, hogy a forradalmi kormány és az országgyűlés foglalkozzék a jobbágyfelszabadítás meg nem oldott kérdéseivel, közte a legelő ügyével is. Az áprilisi kormányrendelet jelezte is, hogy az országgyűlés foglalkozni kíván a szeptemberben elhalszott kérdésekkel.

Az új igazságügyi miniszter Vukovics Sebő már május elején tájékoztatta a parlamentet arról, hogy a törvényjavaslat előkészítése megkezdődött. Május 31-én az új kormányzó elnök, mint ismeretes, elnapolta az országgyűlést július 2-ig, így a javaslat benyújtására csak ezután kerülhetett sor.

A javaslat valóban elkészült, június 20-a körül a Szemere Bertalan vezette minisztertanács, kiegészítve a főtörvényszékek vezetőivel meg is vitatta, beterjesztésére azonban Pesten, a kormány és a parlament menekülése miatt már nem került sor. Vukovics Sebő emlékirata szerint a törvényjavaslat ki is volt nyomtatva, de eddig egyetlen példánya sem került elő.⁴⁸⁵ Így egyedül az igazságügyi miniszter feljegyzéseiből tudunk tájékozódni a magyar szabadságharc kormányának utolsó javaslatáról a jobbágyfelszabadítás végrehajtásával kapcsolatban. Vukovics emlékezete szerint még Kossuth jelenlétében kezdték meg a törvényjavaslat tárgyalását, de aztán Kossuth és Csányi kormánybiztos Nagyváradra távoztak. A törvényjavaslat tárgya „a hátralevő úrbéri viszonyok” eltörlése volt.⁴⁸⁶ Vukovics ezen belül három tárgykört említ meg: a regálék, a legelő és az erdő elkülönözésének ügyét. A javaslat emellett valószínűleg tartalmazta a majorsági jobbágyok rendeletben már szabályzott kérdését, de ezt is törvényerőre kellett emelni.⁴⁸⁷ Palóczy László házelnök az országgyűlés július 21-i ülésén jelentette be a törvényjavaslat benyújtását, amelynek tárgyaként a hűbéri viszonyok teljes megszüntetését, a faizás, nádlás és a legelőelkülönözést, valamint a földesúri kármentesítés módját jelölte meg.⁴⁸⁸

Az emlékirat arról is szól, hogy az igazságügyi miniszter a javaslatokat Tóth Lőrinc jeles úrbéri szakértővel vitatta meg. Ma már nem dönthető el, hogy a törvényjavaslatban az ő hatására következett-e be generális változás a legelők ügyé-

---

⁴⁸⁵ Vukovics Sebő, 1982. 81.

⁴⁸⁶ Uo. 122.

⁴⁸⁷ Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848–49-ben. In: Szabó István 1976/a. 342., Für, 1960. 458–64., Sarlós Béla: Deák és Vukovics két igazságügy-miniszter. Bp., 1970. 95–96.

⁴⁸⁸ Vukovics Sebő, 1982. 180.

ben. Annyi azonban bizonyos, hogy ez bekövetkezett. Vukovics Sebő félretette az 1836. évi VI. te-t, az áprilisi törvényeket, de Deák szeptemberi javaslatát is. Az „elégéses” legelő kimérése helyett azt javasolta, hogy a szántóföldek aránya legyen az urasági és jobbági legelők szétválasztásának alapja. „A legelőelkülönözés alapjára biztos és igazságos kulcsot találni lehetetlen volt. Marhák száma, az összes vagy csak a szántóföldek aránya, mind hipotézisek valának az igazságos osztály megtételére – írta Vukovics – *A szántóföldek arányát fogadtam el*” (az én kiemelésem O. I.) közli, s feltételezhetően ez szerepelt a törvényjavaslatban is.⁴⁸⁹

Vukovics állásfoglalása kapcsolódott ahhoz a nézethez, amely már 1834-ben úgy jelent meg az országgyűlésen, hogy „a legelőnek kiterjedése mindég a szántóföldekhez mérve értessék.”⁴⁹⁰

E felfogás ugyanúgy mint Omaszta Zsigmond már idézett törvényjavaslata, gyökeres szakítást jelentett az 1836. évi törvény szellemével, főként azért, mert kormányelőterjesztéssel ismerte el, hogy a legelő olyan constitutívum, amelynek arányosnak kell lennie a jobbági állami kárpótlással elnyert birtokával. Ez a javaslat tette méltó helyére a legelőt a jobbágypirtok különböző részelemei között.

Nem kétséges, hogy e javaslat megvalósulása esetén, Táncsics szellemében, újra kellett volna rendezni az eddig megvalósult legelőelkülönözéseket is, azaz bekövetkezett volna, amitől 1848 augusztusában Deák Ferenc félt. Az újrendezés kb. a települések 15,6%-át érintette volna.⁴⁹¹ A kérdés úgy vetődik fel: az új elv érvényesítése megnyugvást hozott volna-e a volt jobbágyság és volt földesurak viszonyában?

Válaszolni csak akkor tudunk, ha legalább nagy vonalakban megpróbáljuk felvázolni, milyen következményekkel járt volna, ha a legelőelkülönözés Vukovics elképzelései szerint valósul meg.

A szűkebb értelemben vett Magyarországon 1858-ban 7116 millió hold legelő volt. Azt, hogy a legelőfelosztások során egy jobbágytelekre átlagosan hány (magyar) hold legelő jutott becsülni is csak megközelítőleg lehet. A részadatok szerint ez nem lehetett több 8 holdnál. Így 311 017 jobbágytelekre 2 488 136 hold, 728 962 házas zsellérré pedig (nyolc zsellérháztartást tekintvén azonosnak egy telekkel) 728 962 hold, összesen 3 217 098 hold legelő jutott. Ezek szerint az összes legelő 54,8%-a az uraságok szabad polgári tulajdonává vált. Ha e feltételezés igaz, a jobbágyság számára már az a javaslat is kedvezőbb lett volna, hogy a legelőt felezzék meg az uraságok és a községek.

---

⁴⁸⁹ Uo. 122.

⁴⁹⁰ OgyT III. k. 733–34.

⁴⁹¹ Szabad György: A zsellérelletmény. *Agrártörténeti Szemle*, 1987. 1–2. sz. 1–17. 3.

Varga János adatai szerint a felszabadulás idején a jobbágyok birtokában az összes szántók és rétek 72,22%-a volt. A fennmaradó szántóföldek és kaszálók azonban nem voltak teljes egészében földesúri tulajdonban, mert más szabad birtokosok (városok, szabad kerületek) is voltak. Az urasági és jobbágyi földek aránya közel lehetett a 20–80%-hoz. Ha a legelőket ennek az aránynak megfelelően osztják el, akkor a jobbágyoknak 5693 millió hold jutott volna, 2476 millióval (76,96%-kal) több, mint a tényleges felosztás során.⁴⁹² E számításokban rengeteg a bizonytalan elem, a feltételezés. Az azonban valószínűnek tűnik, hogy a szántó-föld arányos legelőfelosztás előnyösebb lett volna a jobbágyok számára annál, ami ténylegesen megvalósult. Kérdések természetesen e kulcs esetében is maradtak volna. A volt jobbágyok és zsellérek közötti osztozkodásban bizonyára nem lehetett volna alkalmazni azt a szántóföldarányos felosztást, ami a földesúr–jobbágy viszonyban előnyösnek tűnik, hiszen ez a zsellérek kisemmizésével járt volna együtt. E kérdést azonban már nem szükséges feszegetnünk, hiszen Vukovics javaslata ugyanolyan megvalósulatlan terv maradt, mint minden más 1848 áprilisa után.

A teljes összeomlás előtt még beterjesztett törvényjavaslat tárgyalására már nem kerülhetett sor. A világosi fegyverletétel után pedig a győztes Habsburg hatalomnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy az október 3-a után egyébként is törvénytelennek tekintett magyar országgyűlés törvényjavaslatainak sorsával törődjék. A jobbágyi és földesúri legelők sorsa 1849 után az 1836. évi törvény által kijelölt úton rendeződött el.

---

⁴⁹² A magyarországi legelők 1858. évi terjedelmére Benda Gyula: *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867*. Bp., 1973. 245. A felszabadult jobbágytelkek és zsellérháztartások számára: Varga János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849*. Bp., 1967. 113., 131. (továbbiakban Varga János, 1967.) A felszabadult jobbágyok földbirtokának nagyságára Varga János, 1971. 344. A jobbágyi szántóföldek és rétek részesezésére a teljes szántó és rétterületből. Varga János, 1967. 128. Vö. Orosz István: A jobbágyfelszabadítás. *Rubicon*, 1998/2. 22.

A SZŐLŐDÉZSMA MEGSZÜNTETÉSE 1848-BAN ÉS 1868-BAN

Aligha van még egy olyan ország Közép- és Kelet-Európában, ahol a feudális járadékok egyik formáját, a szőlőtermelést terhelő borkilencedet, amit a köznyelv ugyanúgy dézsmának nevezett, mint a gabonaneműek után fizetett földesúri kilencedet és egyházi tizedet, kétszer is megszüntették volna. Magyarországon azonban – mint ismeretes – ez történt.

Az 1848. április 11-én szentesített törvények közül a IX. arról rendelkezett, hogy „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot) dézsma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek.” A XIII. tc. pedig az egyházi tizedet is megszüntette. Ennek ellenére a törvényeket az utolsó rendi országgyűlés tagjai úgy értelmezték, hogy a szőlődézsmát továbbra is fizetni kell, mert a szőlőföldek birtoklása nem úrbér vagy azt pótló szerződések alapján volt gyakorlatban. A szőlőbirtokos jobbágyok, nem lévén járatosak a feudális jogban, nem nagyon értették, hogy a szántóföldjeik után eddig fizetett kilencedet miért szünteti meg a törvény, s miért nem teszi ugyanezt szőlőföldeikkel? A törvény különbségtétele annál kevésbé volt érthető számukra, mert a szőlőföldekkel már évszázadok óta csaknem úgy rendelkeztek, mint sajátjukkal, többnyire szabadon adhatták-vehették, nem úgy, mint a szántóföldeket és a réteket. Igaz, gyakran meg kellett tapasztalniuk, hogy az uraságok kibecsültethették őket szőlőikből, de nem közbecsüvel, hanem úgy, hogy a teljes becsárat megkapták. Ez is tulajdonosi érzésüket erősítette. 1848 áprilisában viszont kénytelenek voltak azt tapasztalni, hogy a szőlőkre nem terjed ki a felszabadító törvény hatálya.⁴⁹³

Nem vagyunk könnyű helyzetben, ha arra keresünk választ, milyen terjedelműek voltak azok a szőlők, amelyek kimaradtak a felszabadulásból. A jobbágyfelszabadítás után mintegy 10 évvel később készült kataszteri felmérés szerint Magyarországon 503 591 kat. hold szőlő volt (Erdély és Horvátország nélkül).

---

⁴⁹³ „Míg a szántóföldekben, rétegekben, malmokban lévő jobbágy hereditást az örökbecsű tizedrészt jelentő közbecsüvel, addig a jobbágyszőlőket igazi értékük letételével válthatta magához a földesúr is”. Szabó István, 1947. 44.

Varga János adatai szerint 1848-ban a jobbágyság használatában mintegy 400 ezer magyar hold, azaz 300 ezer kat. hold dézsmaköteles szőlőt lehetett találni.⁴⁹⁴ Ha 1858-ig számottevően nem nőtt a szőlőterület, akkor az összes szőlőknek mintegy 59,6%-a volt olyan jellegű, hogy 1848 áprilisában nem esett a felszabadító törvény hatálya alá. Mintegy 200 ezer kat. hold szőlő urasági (allodiális) jellegű lehetett, ami után természetesen 1848 előtt sem kellett kilencedet fizetni. E 200 ezer holdba ugyan beletartoztak azok a szőlők is, amelyek jobbági kézen voltak, s az áprilisi törvényekkel azért szabadultak fel, mert úrbéres földekbe telepítették őket, ezek mennyisége azonban ismereteink szerint eléggé csekély volt.

A 400 ezer magyar hold szőlő az áprilisban felszabadult úrbéres földeknek csak mintegy 3,9%-a volt.⁴⁹⁵ Sorsának alakulása mégis figyelmet érdemel részben azért, mert a szőlőből származó haszon sokszorosa volt a szántóföldek vagy kaszálók hasznának, részben pedig azért, mert voltak olyan tájak is az országban, ahol a szőlőtermelés a jobbágyok legfőbb megélhetési forrása volt.

Éppen ezek a vidékek voltak azok, amelyek nagyon nehezen vették tudomásul, hogy a szőlőföldek után a törvény nem törölte el a kilencedfizetési kötelezettséget. A legjelesebb magyar bortermő tájat: Tokaj-Hegyalját magába foglaló Zemplén megye nem is volt hajlandó a fentieket tudomásul venni, s olyan határozatot hozott, hogy a szőlődézsmá is megszűnt, mert a törvényt e szerint kell értelmezni.⁴⁹⁶

Aligha véletlen, hogy éppen szőlődézsmával kapcsolatban volt szükség a törvény pontos értelmezésére, a sorsdöntővé vált „úrbéres jelleg” meghatározására.

Az utolsó rendi országgyűlés korábbi tárgyalásai során egy szabolcsi követ, Bónis Samu javasolta, hogy a megváltkozások során az *úri* és ne az *úrbéres* tartozások megszüntetéséről essék szó, javaslatát azonban a reformerek is elutasították.⁴⁹⁷ Ha az úri tartozásokat tekintjük megválthatóknak vagy megszüntetendőknak, akkor minden föld felszabadulhat, amely után cenzust, robotot vagy dézsmát kellett fizetni, függetlenül attól, hogy úrbéres vagy nem úrbéres jellegű volt. Tokaj-Hegyalján ezt tapasztalhatták a sárospatakiak, akik a Bretzenheim Ferdinánddal 1836-ban kötött örökváltsági szerződésben a nem úrbéres jellegűnek tekintett szőlőiket is megváltották.⁴⁹⁸ Az 1840 után született örökváltsági szerződésekből sem vették ki a

⁴⁹⁴ Benda Gyula: *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 1767–1867.* Bp., 1973. 216., Varga, 1971. 344. Orosz István: *Hagyományos és modern elemek a magyarországi szőlőtermelésben a XIX. század első felében* In: *Paraszttság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére.* Szerk. Rácz István, Debrecen, 1989. 46.

⁴⁹⁵ Varga János szerint a jobbágyfelszabadítással 10 251 000 magyar hold föld lett szabad paraszti tulajdonná. Varga János, 1971. 344.

⁴⁹⁶ Uo. 326.

⁴⁹⁷ Szabó István: *Kossuth és a jobbágyfelszabadítás.* In: Szabó István, 1976/a. 297–98. Sarlós Márton: *Széchenyi István és a feudális jogrend átalakulása.* Bp., 1960. 125–128., Orosz, 1962. 89.

⁴⁹⁸ MOL Archívum Regnicolare (Arch. Regn.) Lad. XX. 22. Fasc. 2/A Nro. 235. Dieta anni 1848–49.

nem úrbéres földeket.⁴⁹⁹ Nem volt tehát alaptalan az a várakozás, hogy az áprilisi törvények minden robotot és dézsmát megszüntetnek.

Ezt a várakozást alátámasztotta Szentkirályi Móric március első napjaiban készített s március 14-én már kinyomtatott és benyújtott tervezete az állami közreműködéssel végrehajtandó örökváltságról. E szerint kötelezően megváltható lett volna minden olyan föld, amely után a jobbágy közadót fizetett. Miután a szőlők ilyenek voltak, a Szentkirályi-féle tervezet szerint a törvény hatálya rájuk is kiterjedt volna.

Ismeretes, hogy az országgyűlés 1848. március 15-én felterette Szentkirályi javaslatát, s helyette elfogadta a liberális és konzervatív követek egyöntetű helyeslése mellett azt a tervezetet, amelyből április 11-én törvény lett, s amely nem egyszerűen kötelező örökváltságot írt elő állami közreműködéssel, hanem jobbágyfelszabadítást a volt földesurak állami kárpótlásával.⁵⁰⁰ A Szentkirályi tervezeténél összehasonlíthatatlanul radikálisabb és a jobbágyság számára kedvezőbb törvény azonban egy ponton visszalépést jelentett: a felszabadítást csak az úrbér és azt pótló szerződések alapján birtokolt földekre mondotta ki, s nem minden olyan földre, ami után a jobbágy állami adót fizetett, így pl. a szőlők kimaradtak a felszabadulásból.

Március végén Tarnóczy Kázmér módosító javaslata még tovább kívánta szűkíteni az úrbéres földek körét, s ki akarta véglegesen jelölni azokat a határvonalakat, amelyeket a felszabadítás végrehajtása során nem lehetett volna átlépni. A lehetőségét is ki kívánta zárni annak, hogy a puszta telkekről, a maradványföldekről és irtásokról, és ami tárgyunk szempontjából a legfontosabb: a szőlődézsma megváltásáról további törvények szülessenek a majdan összeülő népképviselői országgyűlésen.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁹ Barta István: Korai örökváltság szerződések. *Agrártörténeti Szemle*, 1961. 94–115. Az 1840 előtti megváltkozott Nyíregyháza: Cserenyák László: *Nyíregyháza örökváltsága a Dessewffyekkel*. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica VI. k. Debrecen, 1967. Lukács Ödön: *Nyíregyháza szabad kiváltságolt város története*. Nyíregyháza, 1886. 222–223. Szarvasra: Maday, 1962., Békéscsabára: Szántó Imre: Békéscsaba úrbéri viszonyai 1772–1846. In. *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Szerk. Kristó Gyula–Székely Lajos, Békéscsaba, 1970.) Uo.: Békéscsaba úrbéri viszonyai 1772–1848. In. Békéscsaba története I. k. Szerk. Jankovich B. Dénes–Erdmann Gyula, Békéscsaba, 1991. 760–767. Szentésre: Barta László: *A szentesi örökváltság* (Csongrád megyei füzetek, 10. sz.) Szeged, 1979. Siklósra: Fejes János: *Siklós múltja*. Siklós, 1937. Vésztőre: Rákos István: Vésztő története az újratelepüléstől 1848-ig. In. *Vésztő története*. Szerk. Szabó Ferenc, Vésztő, 1973. 138–140.

⁵⁰⁰ Szentkirályi maga is arra hivatkozott, hogy a körülmények megváltozása miatt tervezete már nem elégséges a változások jogi megfogalmazására. Varga János, 1971. 68.

⁵⁰¹ Tarnóczy Kázmér tervezetének címe: „Az úrbéri szolgálatok és fizetések megszüntetése felül hozott Törvénycikkely harmadik paragrafusának bővebb értelmezése”. Spira György: Tarnóczy Kázmér kísérlete az 1848. évi jobbágyfelszabadítás megszorítására. *Agrártörténeti Szemle*, 1962. 1–2. sz., 266–277., Szabó István, 1976/a. 315., Varga János, 1971. 200–207., Spira György: *Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban*. Bp., 1979. 34.

Tarnóczy javaslatát az országgyűlés elutasította, az elnöklő Széchenyi a követek színe előtt széttépte a kinyomtatott javaslatot,⁵⁰² de a törvényalkotók szükségét érezték annak, hogy az „úrbériséget” pontosan értelmezzék, elkerülendő a Zemplén megyéhez hasonló helyi értelmezéseket. A javaslatot április elején a kijelölt miniszterelnök, Batthyány Lajos nyújtotta be. Április 8-án olyan határozat született, amely ismételen úgy foglalt állást: úrbériségnek az a föld tekinthető, amelyet sem birtokrendezési perben, sem kibecsültetéssel nem lehetett a jobbágytól elvenni. A törvény az ilyen természetű földek után járó szolgáltatásokat szüntette meg. Más földek után a járadékfizetés kötelezettsége akkor is fennmarad, ha ugyanúgy nevezik őket, mint a megszüntetetteket (pl. szőlődézsma, irtásföldek után fizetendő kilenced stb.). Ez az értelmezés megfelelt a közfelfogásnak.⁵⁰³ Tarnóczy javaslatával ellentétben azonban a határozat nem zárta ki a lehetőséget, hogy a népképviselői országgyűlés e járadékok megszüntetéséről is törvényt alkothasson.

A szőlődézsma megszüntetése szempontjából a rendi országgyűlés korszakos jelentőségű felszabadító törvénye tehát nem jelentett előrelépést, de nem volt elzárva a megoldás útja sem. Az utolsó rendi országgyűlés gyors befejezését kívánó liberális nemesek maguk is úgy vélték, hogy az áprilisi törvények által megoldatlanul hagyott kérdéseket az új népképviselői országgyűlésnek napirendre kell tűzni, hogy elejét vegyék annak a paraszti elégedetlenségnek, amely helyenként már 1848 áprilisában s májusában is jelentkezett.

Ennek ellenére a július 5-én összeült új országgyűlés kormány-előterjesztés formájában csak szeptemberben kezdett el foglalkozni azokkal a kérdésekkel, így a szőlődézsma megváltásával is, amelyek kimaradtak az áprilisi törvényekből.

Törvényes intézkedésre nemcsak azért volt szükség, mert a szőlők s mellettük egyéb jobbágyi használatban lévő földek (pusztatelkek, irtások, remanentiák stb.) kimaradtak az állami kárpótlással felszabaduló földek sorából, hanem azért is, mert az áprilisi törvények ezek egyéb módon, pl. önmegváltással történő felszabadulásáról és megváltásáról sem intézkedtek.⁵⁰⁴

A szőlődézsma a törvény értelmében csak akkor lehetett megszűntnek tekinteni, ha azt a jobbágyok úrbéres földbe ültették. Ez azonban nagyon ritkán fordult elő. Teljes bizonyossággal csak az ún. kerti szőlőkről lehetett állítani, hogy úrbéres jellegűek, mert a jobbágy beltelki illetőségének részét alkották. A többiek akkor is majorságinak számítottak, ha pl. a közlegelő egy részét alakították szőlővé, holott a közös legelőt aligha lehetett egyértelműen majorsági földnek tekinteni. A már

---

⁵⁰² Uo. 35.

⁵⁰³ Szabó István, 1976/a. 316–317.

⁵⁰⁴ Szabó István, 1948. 372. A sárospatakiak panaszlevele szerint „valósággal úrbéri constitutum gyanánt tekintettek a *földek és szőlők*”. (Az én kiemelésem. O. I.) Ezért volt érthetetlen számukra, hogy a szőlődézsma nem törölte el a törvényt. MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22. Fasc. 2/A. Nro. 123/B. Dieta anni 1848–49.

említett zempléni határozat mellett az ország csaknem minden tájáról özönlöttek március és szeptember között a panaszok. A hegyaljai szőlősgazdák megismételték állásfoglalásukat: ha az országgyűlés nem törli el a szőlődézmát, megtagadják annak fizetését.” Egy jeles dunántúli borvidék: Neszmély lakói a szőlődézsma fenntartásának igazságtalan voltát feszegették. Neszmély helységének nagyobb része bortermeléssel foglalkozik s abból él, mert más haszonvétele kevés van; erre nézve némelyek nyugtalankodnak, hogy egyik fél, melynek szántóföldje van, nyert; a másik fél pedig, melynek szőlője van, nem nyert.” A korósiak lakonikus rövidséggel fogalmazták meg javaslatukat: „a bordézsma töröltessék el”.⁵⁰⁵

A szőlődézsma megmaradása különösen nagy gondot okozott azokon a vidékeken, amelyek a szőlőmonokultúra felé fejlődtek, s gyakorlatilag a bortermelés jelentette megélhetésük alapját. A hegyaljai borvidék központjának, Tokajnak egyetlen hold szántóföldje sem volt, jobbágy lakói is kizárólag szőlőtermelésből éltek. Csaknem hasonló volt a helyzet Mádon, Tállyán és Tolcsván is.⁵⁰⁶ E települések számára a jobbágyfelszabadítás gyakorlatilag nem jelentett változást, mert megmaradt a bortermés utáni kilenced, sőt ha az uraság a korábbi századokban az egyházi tizedet is kibérelte: az ötödfizetés. Az áprilisi törvények után a borötödöt fizető települések nem tudhatták, mekkora dézsmát kell fizetniük: ötödöt vagy kilencedet. Az egyházi tized kárptólás nélküli megszüntetéséből az következett volna, hogy az ötödfizetők is csak kilenceddel tartozzanak uruknak. Féltő volt, hogy ez nem következik be. Később még látni fogjuk, hogy az egyházi bortized bérlői elérték a kárptólási törvény tárgyalása során, hogy e kárptólás nélkül megszüntetett járadék után is állami kármentesítésben részesüljenek.

További problémát jelentett, hogy e települések állami adót is fizettek szőlőből származó jövedelmük után ugyanúgy, mint azok, amelyeknek csak úrbéres jövedelmeik voltak, így végképp nem értették, miért nem szűnt meg a szőlődézsma fizetése az áprilisi törvények szerint.

Volt még egy olyan kérdés a szőlődézsmaival kapcsolatban, amit nem lehetett egyszerűen megoldani. Éppen a legjelesebb szőlővidékeken a dézsmafizetés kötelezettsége nem a járadékfizető, hanem a szőlő jogállását tükrözte. Éppen a szőlő szabad adásvételéből fakadt, hogy az úrbéres földekkel ellentétben jobbágykézen lévő szőlőt szabadon vásárolhattak nemesek is. Ebből fakadólag akár mágnásoknak is lehetett olyan szőlőjük, amely dézsmaköteles volt, s amely után kilenceddel tartoztak a szőlőhegy földesurának, esetleg olyan mágnástársuknak, akivel együtt ültek a felsőházban. Ha ez kivételes esetnek számított is, kisebb nemesek kezén sok dézsmaköteles szőlő volt, s ezek után rendszeresen fizették is a jára-

---

⁵⁰⁵ Munkások Újsága, 1848. jún. 4. Dani–Kovács–Simor, é. n. 45.

⁵⁰⁶ Orosz, 1995. 135. Uő: Uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a XVI–XVII. században. In: *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Bencsik János–Orosz István, Tokaj, 1995. 88.

déket. A szőlődézsma megváltásának tárgyalásakor ezt a helyzetet nem lehetett megkerülni.⁵⁰⁷

A megoldatlan kérdések és a mindenfelé felfakadó jobbágypanaszok indokoltá tették volna, hogy a népképviselői országgyűlés mihamarább foglalkozzék a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésével, közte a szőlődézsma megszüntetésével. Abban, hogy ez nem következett be, szerepet játszhattak a frissen kivívott nemzeti függetlenség elleni támadások 1848 nyarán. Az új viszonyokra alkalmazott érdekegyesítő politika megkövetelte, hogy a kormány együtt foglalkozzék a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésével és a nemesség kárpótlásával.⁵⁰⁸ Aligha véletlen, hogy 1848 szeptemberében a két javaslatot együtt tárgyalta az országgyűlés.

A radikális reformerek egyéni képviselői javaslatok formájában azonban már korábban is felvetették a megoldatlan jobbágykérdéseket, köztük a szőlődézsma problémáját.

Táncsics Mihály lapja, a Munkások Újsága, a népképviselői országgyűlés megnyitása előtti napon arról cikkezett, az országgyűlés legfőbb kötelessége lesz „minden úrbéri tartozást tökéletesen megszüntetni”.⁵⁰⁹ Táncsics erre vonatkozó képviselői javaslata augusztus 29-én került az országgyűlés elé. Az előterjesztés a bordézsma és a regálék mellett „minden még létező egyéb úri tartozmányt” el kívánt törölni azzal, hogy a kárpótlásról a következő országgyűlésnek kellett volna rendelkeznie. Táncsics számára nem volt kétséges, hogy a bordézsmát ugyanúgy kell megszüntetni, mint az úrbéres földek utáni kilencedet, azaz nem szabad különbséget tenni a szőlőföldek és az úrbéres állomány között.⁵¹⁰

Végeredményét tekintve hasonló volt Nyáry Pál javaslata is, amely nemcsak a szőlőkre, de a pusztá telkekre, a telepítvényesekre és a házatlan zsellérekre is kiterjedt. Nyáry teljesen eltérő szempontok szerint közelítette meg a „jobbágyviszonyt”, mint akár Szentkirályi, akár a megelőző országgyűlés április 8-i (korábban már idézett) állásfoglalása. Szerinte az 1848. évi IX. tc.-ben meghatározott úrbéri szolgálatra „a dézsmához hason nemű évenkénti szolgálatra, és a földtermése bizonyos részének átadására vagy mindkettőre együtt, vagy mindegyikre külön pénzbeli fizetéssel egybekötve, vagy a nélkül” kötelezettek jobbágyviszonyban éltek, így a törvény hatálya rájuk is kiterjedt. A jobbágyviszonynak a szolgáltatások oldaláról való megközelítése lehetőséget teremtett annak a falnak a lebontására, amelyet az áprilisi törvény az úrbéres és nem úrbéres jobbágyok között emelt (ha az utóbbiak is az úrbéresekhez hasonló szolgáltatásokkal tartoz-

---

⁵⁰⁷ Orosz, 1995. 36.

⁵⁰⁸ Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésben 1848–49-ben In. Szabó István 1976/a. 333–34.

⁵⁰⁹ Munkások Újsága, 1848. jún. 4.

⁵¹⁰ Beér–Csizmadia, 1954. 640.

tak uraiknak). Nyáry részletezte is, hogy milyen földek tartoznak az általa értelmezett jobbágyviszony szerint élők birtokába: az úrbéres belső és külső telkek akár léteztek már az urbárium behozatalakor, akár azóta jöttek létre; a telepítvényesek belső telkei, ha a telepítő beleegyezett a lakhelyek építésébe; azok az irtványok, amelyeket az 1836. évi VI. tc. alapján az uraságok eddig vissza nem váltottak, minden dézsma- és hegyvámköteles szőlők, valamint a remanentiák. Nyáry szerint mindezen földek után állami kárpótlás jár a földesuraknak. A szőlők esetében azonban – úgy vélte – nem azon haszon után jár a kárpótlás, amit az uraságok a dézsmából vagy a hegyvámából nyertek, hanem azon föld után, „mellybe a szőlők ültetvék”. Nyáry levonta annak a földesúri érvelésnek a következményét, amely arra hivatkozott, hogy a jobbágyok szőlői allodiális földekbe voltak ültetve. Ha ez igaz, az államhatalom jogosan intézkedhet a járadékról, s a kárpótlás sem az elveszített járadék, hanem a föld után jár a volt földesuraknak.⁵¹¹

Az egyéni képviselői indítványok tárgyalására azzal az indokkal nem került sor, hogy az indítványokban szereplő tárgyakról kormány-előterjesztés készül. Deák Ferenc igazságügyi miniszter valóban törvényjavaslatot nyújtott be „az 1848-dik évi IX. t. cz. folytán szükséges intézkedésekről”.⁵¹²

A jobbágyság mellett azonban a birtokos nemesség megnyugtatására is szükség volt. Ezt a célt szolgálta Kossuth Lajos szeptember 14-én benyújtott javaslata az úrbéri kármentesítésről, azaz a nemesség kárpótlásáról. A két előterjesztést a szőlődézsma ügyében összekapcsolta az a tény, hogy a kárpótlás a földesuraknak a szőlők után is járt volna.⁵¹³

A Deák Ferenc által benyújtott, 77 paragrafusból álló törvényjavaslat valóban átfogó jellegű volt, és a megoldatlan kérdések mindegyikével foglalkozott. Az első 10 paragrafus tárgya „a szőlőbeli adózások megválthatása” volt, s kimondotta, hogy „mind azon tartozások, szolgálatok és fizetések, mellyek eddig a szőlőhegyekről, vagy szőlőskertektől, hegyvám, uri dézma, vagy bármi más nevezet alatt a szőlőbirtokosok által a föld tulajdonosának fizetendőek valának, jövedőre *megválthatók* lesznek”. (Az én kiemelésem. O. I.) A javaslat tehát nem a szőlődézsma állami kárpótlás melletti megszüntetéséről, hanem a jobbágyok (és más szőlőbirtokosok) általi megváltásáról kívánt intézkedni. Ez lényegesen kevesebb volt, mint amit a szőlőbirtokosok vártak.

Az eredeti előterjesztés, ugyanúgy, mint az úrbéres kötelezettségek esetében, a járadék, azaz a szőlődézsma megválthatóságáról szólt, a megváltási díjat a fizetett szőlődézsma alapján kívánta meghatározni, mégpedig úgy, hogy a 7 évi jövedelem átlagát tekintette volna kamatnak, s annak hússzorosát a megváltási tőkének (2. §). Ha ezt a tőkét a birtokos a tulajdonosnak nem kívánja lefizetni, kö-

---

⁵¹¹ Uo. 636–637.

⁵¹² Uo. 622–635.

⁵¹³ Uo. 644–657.

teles az eddigi járadékot továbbra is fizetni, vagy a kiszámított megváltási tőke után 5%-os kamatot adni évente (5. §). A törvényjavaslat arra is lehetőséget kívánt teremteni, hogy a birtokosok, ha egyszerre nem tudják a megváltási összeget kifizetni, azt 20 év leforgása alatt tehessék meg, de úgy, hogy az 5%-os kamatot a még nem törlesztett tőke után évente fizetni tartoznak (6. §).

Míg a szőlő birtokosára a megváltkozás a tervezet szerint nem lett volna kötelező, a tulajdonos nem akadályozhatta meg a megváltást, ha a megváltási összeget nem lett volna hajlandó felvenni, azt bírói letétbe kellett helyezni (7. §). A törvény kihirdetése után senkit szőlőbirtokából kibecsültetni nem lehetett volna, és a járadékot sem lehetett volna emelni.

A javaslat 10. paragrafusa kivette e törvény hatálya alól azokat a szőlőket, amelyeket a volt úrbéresok a telekhez tartozó földjeikbe, kaszálóikba vagy elkülönözött legelőikbe ültettek, de azokat is, amelyek az úrbérrendezéskor szerepeltek az úrbéri tabellákban „név szerinti” felsorolással. Ezekre ugyanis érvényes volt az 1848. évi IX. tc. így „a közállományi kárpótlás” alá estek.

Az előterjesztéshez még a tárgyalás megkezdése előtt a „középponti osztály” azt az érdemi módosítást terjesztette elő, hogy „a szőlőadózások megváltásában ne a jövedelem, hanem a föld vétessék alapul”. Nem kívánták azt a lehetőséget sem fenntartani, hogy a birtokosok továbbra is természetben, dézsmafizetéssel adózhassanak, azaz a megváltkozás kényszerítő erejű lett volna a szőlőbirtokos jobbágyokra (és esetleg más birtokosokra), nemcsak a tulajdonos uraságokra. Ugyanakkor a megváltási tőke törlesztésének idejét 20 évről 10 évre kívánták leszállítani.

E kiegészítésekkel együtt a Deák-féle javaslat a szőlők esetében a kötelező vagy kényszerített örökváltságot kívánta megvalósítani, amit a liberális reformerek a 40-es évek elején tűztek ki célul. Hiányzott azonban ebből az elképzelésből egy nagyon fontos elem: az állami közreműködés. Deák nemcsak arra nem tett javaslatot, hogy a szőlődézsma állami kárpótlással töröljék el, de arra sem, hogy az államhatalom működjen közre a megváltási tőke előteremtésében. Pedig a 40-es évek reformerei ez utóbbi nélkül nehezen tudták elképzelni a megváltkozást. Nehéz nem egyetérteni Nyáry Pállal, aki – amint láttuk – saját törvényjavaslatában a szőlődézsma állami kárpótlással történő eltörlését javasolta, hogy Deák javaslatára még jó lett volna 1830-ban, de elkészt 1848-ban.⁵¹⁴

Szeptember 15-én azonban valami hasonló történt, mint március 15-én. Akkor Szentkirályi javaslatának tárgyalása előtt döntött az országgyűlés az úrbéres jobbágyok állami kárpótlással történő felszabadításáról, most Deák javaslatának megkezdése előtt, aligha függetlenül Jellasics támadásától, a szőlődézsma eltörléséről. A szeptember 15-ei határozat azt mondta ki, hogy „a szőlő után járó úri dézma, vám és más nemű adózások a törvény által határozandó méltányos kárpótlás

---

⁵¹⁴ Szabó István, 1948. 374.

mellett teljesen megszüntetni rendeltetnek”. Ez a mondat még aznap este kiegészült a következővel: az „álladalom általi kármentesítésnek csak azokra nézve lehetend helye, kik a szőlőt magok mívelik”.⁵¹⁵ A kárpótlási összeg állami átváltásában e megszorításnak a magyarázatát a szőlőbirtok-viszonyokban kell keresnünk, amelyek sokkal kuszábbak voltak, mint az úrbéres jobbágytelek viszonyai.

Korábban már utaltunk rá, hogy az 1836. évi törvények értelmében a jobbágyi telkek vásárlásából a birtokos nemesség ki volt rekesztve, így az az eset nem fordulhatott elő, hogy az állam kárpótlást fizetett volna a birtokos nemesek által használt jobbágytelek után. (Mindez nem vonatkozott a jobbágytelken élő taxás nemesekre, mert ők ugyanolyan járadékot fizettek telkük után, mint a jobbágyok.)

A szőlők esetében azonban nem volt ilyen tilalom, s amint említettük, igen sok olyan birtokos nemes, sőt mágnás is volt, akinek dézsmaköteles szőlő volt birtokában. Helyettük bizonyára nem lett volna méltányos az államnak átvállalni nemestársuk kárpótlását. A határozatban szereplő megszorító mondat bizonyára az ilyen esetekre vonatkozott.

A határozat értelmezésére azonban a Deák-féle tervezet országgyűlési vitája során került sor. A tárgyalás szeptember 19-én kezdődött, természetesen most már annak a határozatnak a jegyében, amit a követek szeptember 15-én előzetesen megalkottak. Meg kellett változtatni a címet, hiszen a törvény nem a szőlőbeli adózások megválthatóságáról, hanem megszüntetéséről szólt, így az 1. §-ban sem azt kellett kimondani, hogy a szőlő utáni tartozások „jövendőre megválthatók lesznek”, hanem azt, hogy „kármentesítés mellett ezennel megszüntetnek”. Megváltozott a tervezet a tekintetben is, hogy a kárpótlás alapja nem a jövedelem, mert ez nem a tulajdonos, hanem a „szőlőbirtokos által befektetett tőkéből foly”, hanem a föld értéke.

A részletes tárgyalás során megerősítették a határozatnak azt az elemét, általános elv, „hogy a kármentesítés kötelessége nem a magán szőlőbirtokost, hanem az államot [ti. az államot] illeti”. Ugyanakkor elutasították azt, hogy ez egyformán megillessen minden dézsmaköteles szőlőbirtokost. Sajátos módon megváltoztatták a határozat utolsó mondatát, mert azt a javaslatot, hogy „a status általi megváltás a szőlőknek csak azon birtokosaira értendő, kik saját kezeikkel mívelik azokat”, szavazattöbbséggel elvetették. De nem kapott többséget az az elképzelés sem, hogy csak azok helyett fizessen az állam kárpótlást, akik az áprilisi törvényekben „semmi engedményekben nem részesítették”. Elbukott az a javaslat is, hogy csak azok jussanak ingyen szőlőjükhöz, akiknek a szőlőn és a házon kívül más vagyonuk nincs, de az is, amely szerint a kárpótlás csak az egynyolcad telkesekre terjedjen ki.

Végül azt fogadták el a követek, hogy az állam azok helyett vállalja át a kárpótlást, akiknek a szőlőn kívüli birtoka nem haladja meg az 1/4 telket, vagy ösz-

---

⁵¹⁵ Beér–Csizmadia, 1954. 685.

szes vagyonuk értéke az 500 forintot. E kiegészítésekkel a szőlődézmára vonatkozó javaslat szeptember 22-én „a többség által elfogadva lön”.⁵¹⁶

A szőlődézsma ügyében győzedelmeskedett tehát az állami kárpótlás elve, ha nem is terjedt ki mindenkire. A volt jobbágyoknak az a rétege, amely elsősorban szőlőtermelésből élt, megnyugvással vehette tudomásul, hogy nem mostoha gyermeke az új hatalomnak, s azért, mert főleg szőlőbirtokából élt, nem került hátrányosabb helyzetbe az úrbéres jobbágyoknál.

A szőlődézsma szeptemberi eltörlését sem lehetett elválasztani a kármentesítéstől ugyanúgy, mint az úrbéri szolgáltatások áprilisi megszüntetését.

A Kossuth által benyújtott kármentesítési javaslat nem foglalkozott a szőlőkkel, mivel feladata az volt, hogy az áprilisban szentesített XII. tc. végrehajtásáról rendelkezzen. Miután azonban a szőlődézmáról szóló szeptemberi határozat, majd az elfogadott törvény a szőlőbirtokosok egy részét is bevonta azok körébe, akik helyett az állam vállalta magára a kárpótlást, meg kellett állapítani azon szőlőföldek értékét, amelyek után kármentesítés illeti meg a tulajdonost. A kárpótlási összegek kiszámítására javaslat csak december 19-én született. Ez ismételtlen megállapítja: „miután az eltörölt szőlődézmának kárpótlása az országos határozat értelménél fogva, *nem az adott dézsma és annak értéke* [az én kiemelésem. O. I.], de a dézmált szőlőföld értéke után fog létesíttetni”, „a föld értékére nézve kell különböző osztályokat elkülöníteni a föld értékének megfelelően (ami természetesen független a szőlő minőségétől). Az első osztályú szőlőföld kártalanításai összege holdanként 30, a másodiké 25, a harmadiké 20, a negyediké pedig 15 forint. Három nappal később ezek az összegek 80–60–40–20 forintra emelkedtek.”⁵¹⁷

A szőlő valódi értékét nem a föld, hanem a bele „épített” szőlő adta. Egy 16–54 hold szántóból, 6–12 hold kaszálóból, 4–22 hold legelőből és erdőilletékből álló jobbágytelek megváltási ára maximum 700 forint volt. Ha a szőlőföld árát holdanként maximum 30 forintban határozták meg, akkor egy jobbágytelek megváltási ára azonos volt mintegy 23 hold szőlőföld kárpótlási árával. Ez a kalkuláció reálisnak tekinthető, mert nem szabad elfelejtenünk, hogy a föld csak a szőlővel együtt volt valódi érték, egyszerű közbecsüvel birtokosától az uraság nem szerezhette meg, mint pl. az irtásföldeket. Így valóságos forgalmi értéke a földbirtokosok számára az idegen kézben lévő szőlőnek nem volt. A fentiekben szereplő összegek csak a kárpótlás során realizálódhattak, azaz nem hasonlíthatók össze az allodiális földek vagy szőlők lényegesen magasabb forgalmi árával.

A szőlő kárpótlási árát 20–80 forintban megszabni alighanem egyet jelentett a szőlőföldek túlértékelésével, amiben bizonyára szerepet játszhatott a szőlődézsma tőkésített ellenértéke is, holott a törvény csak a dézsmára kötelezett szőlőföld

---

⁵¹⁶ Uo. 239–247.

⁵¹⁷ Uo. 644., 650–654.

értékét tekintette a kárpótlás alapjának. Ez a túlértékelés egyértelműnek tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy éppen a legjobb szőlővidéken a szőlőföld másra aligha volt használható, s ezáltal szőlő nélküli értéke meglehetősen alacsony volt. A kárpótlási törvényt megalkotók szerint 9 hold első osztályú szőlőföld szőlő nélkül is többet ért, mint egy első osztályú jobbágytelek.

A kárpótlási összegek megállapításában azonban bizonyára nemcsak a nemesi önzés szerepelt, hanem az a politikai cél is, amely szerette volna megtartani a szabadságharc ügye mellett a nemességet. Az új érdekegyesítés fenntartása érdekében 1848 decemberében Kossuth a jobbágykérdés megoldatlan elemeit feszegetőket utasította rendre,⁵¹⁸ Deák pedig a kárpótlási törvény tárgyalásának elhalasztását javasolta, azzal az indokkal, nehogy az a vélemény alakuljon ki a nemességről, hogy a haza végveszélyében is csak a saját érdekeit nézi.⁵¹⁹

A szőlődézsma szeptemberi eltörlése méltó kiegészítése volt az áprilisi törvényeknek. Kétségtelenül e döntéssel újraértékelődött az úrbériségnek az a megfogalmazása, amit április 8-án az utolsó rendi gyűlés elfogadott. A szőlőkön ugyanis érvényesült a földesúr kibecsültetési joga, szeptemberben azonban mégis úgy döntöttek a szőlődézmáról, mint az úrbéres kilencedről. Valójában az a felfogás érvényesült, amelyet nemcsak Nyáry Pál képviselt törvényjavaslatában, de 1848 márciusában Szentkirályi Móric is, aki úgy vélte, minden közadó alá tartozó földre ki kell terjeszteni a megváltást.

A szőlődézsma eltörlésének jogosságát – utólag – indokoltak tekintette az 1849. április 19-i kormányrendelet is, bár a már eltörölt szőlődézmáról természetesen nem esik benne szó. Az úrbériségnek az a tág értelmezése, amely Kossuth közreműködésével minden olyan birtokot úrbéri jellegűnek tekintett, amely után közadót fizettek vagy az úrbéri szolgálattal felérő fizetést teljesítettek, igazolta az országgyűlés szeptemberi döntését a szőlődézsma megszüntetéséről. Az az értelmezés azonban, hogy a szőlő esetében nem a kilenced, hanem a szőlőföld a kárpótlás tárgya, elválasztotta a szőlődézsma eltörlését az úrbéres járadékok megszüntetésétől. Az előbbieket esetében ugyanis Kossuth, de a reformnemesség más tagjai is következetesen ragaszkodtak ahhoz a felfogáshoz, hogy nem a jobbágyföld, hanem a jobbágyi járadék után illeti meg kárpótlás a volt földesurakat.⁵²⁰

A szőlőföldek helyzete a szabadságharc leverése után is eltérően alakult az úrbéres földekétől. Az áprilisi törvények érvényességét a győztes Habsburg-hatalom sem merte kétségbe vonni, a rendi parlamentarizmust is félretolva berendezkedő osztrák hatalom azonban semmit sem ismert el a népképviselői országgyűlés törvényei és a kormány rendeletei közül. A leverett forradalom után Magyaror-

---

⁵¹⁸ Barta I., 1956. 849. Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848–49-ben. In: Szabó István 1976/a. 338.

⁵¹⁹ Beér–Csizmadia, 1954. 80.

⁵²⁰ A rendelet szövegét közli: Barta I., 1956. 9–11.

szág polgári biztosának, Geringernek a nevével fémjelzett „Oktatás a Földnépéhez” nem hagyott kétséget afelől, hogy az osztrák kormányzat semmivel sem kíván túllépní az 1848. évi áprilisi törvényeken.⁵²¹ A világosi fegyverletétel után mégis több mint három év telt el, míg az önkényuralmi rendszer vállalkozott az úrbéres viszonyok maradványainak újraszabályozására. Az országgyűlés működése híján a szabályozás formája csak az uralkodói pátens lehetett. Az 1853. március 2-án kelt úrbéri nyílt parancs mintegy végrehajtási utasítása volt az áprilisi törvényeknek, ezért gyakran magyarázza az abban foglaltakat. Mivel az áprilisi törvényekben nem esett szó a szőlődézsma megszüntetéséről, nem csodálkozhatunk rajta, hogy már 1849 őszén a győztes osztrák hatalom a szőlődézsma fizetési kötelezettsége mellett foglalt állást, s a mentesség így egyetlen esztendőben állott fenn. Várható volt, hogy az úrbéri pátens nem fog változtatni ezen a helyzeten. Deák törvényjavaslatával egyezően csak azokra a szőlőkre vonatkozott a pátens szerint is a felszabadulás, illetve az állami kárpótlás, amelyek bizonyíthatóan úrbéres földekbe voltak ültetve, s így a jobbágytelek részét képezték. Minden más szőlő után a járadékot ismét fizetni kellett.

A császári nyílt parancs sem kerülhette meg a legelőföldekbe ültetett szőlők problémáját. Vita a földesurak és a jobbágyok között a még fel nem osztott közös legelőbe ültetett szőlők majorsági vagy úrbéres jellegéről lehetett, mert a már elkülönözött legelőből kialakított szőlő úrbéres jellegét nem lehetett kétségbe vonni. A pátens nemcsak a legelőket illetően tekinti „birtokon belüliek”-nek a földesurakat, de a közlegelőbe ültetett szőlők tekintetében is. Csak abban az esetben nem lett majorsági jellegű a közlegelőbe ültetett szőlő, ha a telepítő jobbágyok be tudták bizonyítani, hogy a szőlőföld osztásakor a „községbeli tagok” a törvény útján panaszt emeltek, de ezt a panaszt nem vették figyelembe, illetve nem intézték el. Más esetekben – ez következik a pátens megállapításából – minden közlegelőbe ültetett szőlő is majorsági jellegű maradt, és érte járadékot kellett fizetni.

Jellemzőnek tekinthető, hogy a Deák-féle szőlődézsma-megváltási javaslat, amelyet – amint láttuk, egy radikális határozattal az országgyűlés 1848. szeptember 15-én túlhaladottá tett – 10 paragrafus közül 7-ben foglalkozott a megváltással. A pátensnek az volt a fontos, hogy kijelentse: a szőlőkkel kapcsolatos minden kötelezettséget teljesíteni kell, „míg a megváltás megtörténik”. Deák a megváltakozók jogait igyekezett törvénybe foglalni. (A föld ura a szőlőbirtokost ki nem becsültheti, a szőlő után járó fizetséget feljebb nem emelheti, a megváltási összeg átvételét meg nem tagadhatja, ellenkező esetben a közpénztár fogja átvenni a megváltási summát stb.)⁵²² A pátensben a fennálló helyzet megtartása a cél, a fenti jogokról, a megváltakozó védelméről szó sem esik.

---

⁵²¹ Sashegyi Oszkár: A jobbágyfelszabadítás végrehajtásával foglalkozó 1849. évi „Oktatás a Földnépéhez”. *Agrártörténeti Szemle*, 1957.

⁵²² Vö. a 20. sz. jegyzettel.

Ha a Deák-féle javaslatról azt állapíthatjuk meg, hogy a szőlődézsma-megváltást a 40-es évek (földesúrra nézve) kötelező örökváltsági elképzeléseknek megfelelően kívánta megvalósítani, akkor a pátensről azt kell mondanunk, hogy visszatért az 1840-ben törvénybe iktatott engedőleges örökváltsághoz, amelyben nemcsak a megváltakozni óhajtó akarata, de a szőlőtulajdonos földesúr beleegyezése is feltétele volt a megváltakozásnak.

A jobbágyviszony maradványainak, köztük a szőlődézsmanak a szabályozása az abszolutizmus korában nemcsak az 1848–49-ben tervezett intézkedésekhez, még inkább azonban a szeptemberi eltörléshez képest visszalépést jelentett. Az élet 1848 áprilisától folytatódott, hordozván magával mindazokat a feszültségeket, amelyek 1848 áprilisától jelentkeztek. E feszültségek gyakran torkolltak a szolgáltatások megtagadásába. Vas megyében a jakabháziak dorongokkal támadták meg „a hegy-vám, bor s egyéb a törvény által meg nem szüntetett tartozások miatt” kirendelt végrehajtót. Az 1848-ban is elégedetlen Neszmély lakói most is erőszakkal szegültek szembe, amikor a bordézsma-t be akarták rajtuk hajtani. A Heves megyei Kistrédén ugyanúgy megtagadták a szőlődézsma fizetését, mint a Nyitra megyei Kalászon, Gerencsérben és Lapáson.⁵²³ Sajátos helyzetbe kerültek az örökváltsággal 1836-ban szőlőiket is megváltó sárospatakiak. Itt a trauczonfalvi, károlyfalvi és petrahrói extraneusok nem akartak dézsma-t fizetni az immár földesúrrá előlépett városnak. Sárospatak nemcsak a környéken lakó extraneus birtokosoktól, de saját szőlőbirtokos polgáraitól is földesúr módjára szedte a dézsma-t, azért, mert a Bretzenheim uradalomnak még fizetendő megváltási tőke törlesztésének fedezete részben a szőlődézsma volt. Ha a város ettől elesik, veszélybe került volna a válságtőke törlesztése.⁵²⁴

Sok gondot okozott az is, hogy az önkényuralmi rendszer értelmezése szerint az 1848-ban elmaradt szőlődézsma-t is fizetni kellett volna. Egy Zala megyei jelentés szerint az „1848. évi szőlődézsma elengedettnek hirdettetett, az alattomos izgatók bujtogatásai oly lázas makacsságban tartották a más java után sóvárgókat, különösen a dézsma alatt lévő szőlőbirtokosokat és foglalókat, hogy azokkal szelíd úton célt érni nem lehetett”.⁵²⁵ A Zala megyei Merenyén, Rózsásszegen csak karhatalommal tudták a dézsma hátralékot behajtani. Hasonló volt a helyzet Óhídon és Úszögön is. Ez utóbbi település volt az, ahol a Batthyány-hercegi uradalom először követelte a 48-ban elmaradt dézsma-t is.⁵²⁶

---

⁵²³ Sashegyi, 1959. 84–86., 131., 143., 146.

⁵²⁴ Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára. Sárospatak, Válságtabellák, 1850.

⁵²⁵ Sashegyi, 1959. 107.

⁵²⁶ Uo. 108., 135.

Sok település próbálkozott arra hivatkozni, hogy a határában lévő szőlők úrbéres természetűek, illetve arra, hogy tőlük a kárpótlás nélkül eltörölt papi tizedet szedték.⁵²⁷ E kísérletek általában nem vezettek eredményre.

A paraszti elégedetlenség rádöbbsentette a kormányzatot, hogy az 1853. évi pátens nem lehet a végső megoldás a függőben lévő úrbéri kérdésekre. A törvényi rendezést indokolta az is, hogy az alkotmányos rend helyreállításával az uralkodói pátens, mint az önkényuralom terméke, nem lehetett hivatkozási alap.

Az 1867. évi kiegyezés után az első kérdés, amit a dualista rendszer az úrbéres maradványok közül rendezni kívánt, a bordézsma ügye volt. Az 1868. évi XXIX. tc. címe „a szőlőbirtok után járó tartozások megváltásáról” volt, s arra vállalkozott, hogy megoldja azt, amiről az 1848. szeptemberi határozat és az 1853. évi úrbéri pátens homlokegyenest ellenkező módon intézkedett, s ami miatt a szőlővidékeken meglehetősen sok elégedetlenség gyülemlt fel. A megváltásról elfogadott törvény immár másodszor vállalkozott a szőlődézsma megszüntetésére, ugyanakkor sajátos kompromisszumot tartalmazott. Lényegesen több a pátens által biztosított lehetőségnél, de jóval kevesebb az állami kármentesítést tartalmazó szeptemberi határozatnál. Amint említettük, a pátens az engedőleges örökváltság talaján állt, nem tartalmazott többet, mint amit az 1840. évi törvény az összes jobbágy javakra is biztosított. Ugyanakkor a megváltható szőlőföldek közül kizárta azokat, amelyeket birtokosaik határozott időre szőlő ideiglenes vagy zálogszerződések mellett használtak.

Az 1868. évi törvény már nem tesz említést a zálogos szőlőkről, amelyekről egyébként az 1852. évi ősiségi nyílt parancs úgy intézkedett más zálogbirtokokkal együtt: ha 32 év elteltével a zálogba adó nem váltotta vissza, akkor a zálogbirtokos tulajdonába mennek át. Tartalmazza viszont azt a megszorítást az időlegesen bérbe adott szőlőkkel kapcsolatban: ha a törvény kihirdetésétől számított egy év alatt a tulajdonos nem érvényesíti visszaváltási jogát, az ilyen szőlők is megválthatóvá válnak.

A pátenshez, de a Deák-féle javaslatához képest is előrelépés, hogy a megváltást a törvény kötelező érvénnyel mondja ki, mert a „megváltás alá eső tartozásokra nézve az eddigi szolgálmányi viszony az érdekelt felek kölcsönös beleegyezése mellett sem tartható továbbra fenn” (30. §). A megváltás tehát a törvény kifejezése szerint „kényszererővel” bírt. A törvényalkotók, akik részben azonosak voltak azokkal, akik a szőlődézsma kérdésében 1848-ban is döntöttek, visszatértek a módosított Deák-féle javaslatához, amely pedig a reformellenzék 40-es évekbeli örökváltság elképzeléseire épült. Deák eredeti javaslatában – amint lát-

---

⁵²⁷ A Sopron megyei rákosiak szőlői a jelentés szerint „nem úrbéres telkeken fekszenek, mégis megtagadták a dézma fizetését”. A hatalom szerint nekik kellene bizonyítaniuk, hogy a szőlődézmát papi tizedként szedték tőlük. Uo. 97.

tuk – a kötelező jelleg csak a földesurakra volt érvényes, azaz ha a dézsmaköteles szőlő birtokosa meg akarta váltani a kilencedet, ezt a szőlőföld tulajdonosa köteles volt elfogadni. Így azonban egy időben nem lett volna megszüntethető a szőlődézsma. Az 1848. szeptemberi kiegészítésben már szerepelt, hogy a megváltkozás kötelező lett volna a dézsmafizetőre is, azaz a megszüntetés egyszerre ment volna végbe. 1868-ban ez a megoldás tért vissza, s a kettős kötelezettség biztosította, hogy a megváltás azonnal, egy időben végbe ment.⁵²⁸

Az 1868. évi törvény a szőlődézsma eltörlésében állami közvetítést helyezett kilátásba. Ebben eltért a Deák-féle javaslatától, de annak 1848 szeptemberében módosított változatától is. Ugyanakkor hasonlított a reformellenzéknek a 40-es évek második felében kidolgozott örökváltás elképzeléseihez. Az állami közreműködés egyrészt azt jelentette, amire fentebb már utaltunk, hogy az állam mindkét felet kötelezte a megváltásban való részvételre, s így „a szőlőbirtokon és járulékaik fekvő tartozásoknak természetbeni kiszolgáltatása már a folyó 1868. évre” megszűnt, másrészt abban nyilvánult meg, hogy a váltásösszeg kifizetéséhez „országos közvetítés” segélyét nyújtotta az államhatalom.

Az állami közreműködés értelmében a megváltási tőke mértékéig a tulajdonosok „jelzálogos váltásági kötvényeket kaptak”. Ezeket kötelesek voltak névértékben elfogadni. Egyszerre és azonnal nem válthatták be, viszont a kötvényeket félvényként „a terv szerinti törlesztési járadék arányában” kisorsolták. A kisorsolt kötvényeket „az országos pénztárnál” be lehetett váltani.

A váltásra kötelezettek ugyanebbe az országos pénztárba fizették be váltástartozásukat. Nem a tőkét egyszerre, hanem annak évente 8%-át, amelyből 5% volt a kamat, 2,5% a tőketörlesztési járadék és 0,5% a kezelési költség. E konstrukció mellett a váltástartozás 22 év alatt szűnt meg.

Az állami közreműködés része volt az is, hogy a fentebbi 8%-ot évente „az ország rendes adóközegei... az országos adóval együttesen” hajtották be, ezek az összegek az adó természetével bírtak és annak előnyeit élvezték.

A váltástőkét és járulékait jelzálogként a telekkönyv mellé csatolt „megváltási teherlapon” tartották nyilván.

A törvény a 22 évi törlesztés mellett lehetőséget teremtett arra is, hogy a szőlőbirtokos a tulajdonosnak azonnal kifizesse a tőkét, s így a kamatok és járulékok fizetésétől mentesüljön. Aki nem akarta szőlőjét megváltani, az a tulajdonosnak visszaadhatta, de ellenszolgáltatás nélkül. Aki az évenkénti törlesztést választotta, annak az esedékes összeget fél évre előre készpénzben kellett fizetnie.

A nagyon alaposan és részletesen kidolgozott 1868. évi törvény egy területen mégis nagy visszalépés az 1848. évi határozathoz képest: az önmegváltásra és

---

⁵²⁸ A kényszerítésnek ez a kettős értelmezése az utolsó rendi országgyűlésen is felmerült, akkor azonban különös figyelmet nem keltett.

nem az állami kárpótlásra épült. Hiányzott belőle az állami kárpótlás eleme még abban a korlátozott formában is, ami 1848. szeptember 21-én kialakult, ti. hogy az állam csak azok kárpótlási összegét vállalja magára, akiknek 1/4 teleknél nem volt nagyobb a birtokuk, és 500 forintnál a jövedelmük. A parlament radikális képviselői több ízben is felszólaltak annak érdekében, hogy 1868-ban is érvényesüljön a szőlődézsma állami kárpótlás melletti eltörlése, ezt azonban a többség azzal utasította el, hogy az állam pénzügyei nem engedik meg újabb terhek vállalását.⁵²⁹

Az állami kárpótlás elutasításához fenn kellett tartani azt a fikciót, ami már 1848-ban sem állt szilárd lábakon; hogy a szőlőföldeket nemcsak ki lehet, de ki is kell rekeszteni azok közül a földek közül, amelyekért úrbéres járadékkal tartozott a jobbágy. Az 1848-as állásfoglalás e tekintetben konzekvens volt, mert a megváltás alapjának nem a járadékot, hanem a szőlőföldet tekintette.⁵³⁰ 1868-ban ismét visszatértek a Deák-féle felfogáshoz, mert a megváltási tőkét nem a föld árában, hanem „az évi tartozás megállapított értékének” hússzorosában határozta meg. A járadékok (és nem a föld) megváltása annak elismerését is jelentette, hogy a szőlőföldek szabad polgári tulajdonának megszerzése ugyanolyan módon mehet végbe, mint 1848-ban az úrbéres földeké. Az 1868. évi törvény, ha szavakban nem is, szellemében kénytelen volt elismerni, hogy a szőlőföldek nem majorsági jellegűek. Ezt fejezte ki, hogy a járadék tőkésített ellenértékével lehetett megváltani, mint az úrbéres földeket, holott a járadék forrása a jobbágy „tőkéje”, azaz a földbe ültetett szőlője volt. Ha a megváltott javak majorsági jellegűek lettek volna, nem lett volna mód a kényszerítő megváltás törvénybe iktatására. Nem kellett volna utánuk már a közteherviselés bevezetése előtt is állami adót fizetni.⁵³¹ Ha viszont nem voltak ilyen jellegűek, nem világos, hogy miért nem terjedt ki rájuk az állami kárpótlás?

A törvény minden korábbinál részletesebben intézkedett a váltságtőke kiszámításáról – és amint láttuk – törlesztéséről. A kiszámítás alapja az 1858–67 közötti tíz év járadékának átlagos értéke volt, akár pénzben, akár természetben kellett fizetni a dézsmát.

Rendelkezett a törvény azokról is, akik szőlőiket már korábban a pátens alapján megváltották. A váltságtartozás összegét nem változtathatták meg, de a hátralévő törlesztéseikre vonatkozóan ők is igénybe vehették az országos közvetítést.

---

⁵²⁹ Für, 1965. 104.

⁵³⁰ Vö. a 20. sz. jegyzettel.

⁵³¹ E tekintetben nagyon világosan érveltek a sárospatakiak. „Itt a szántóföldek és rétek felette csekélyek lévén, minden gazdaság szőlőből állott, és az volt meg terhelve adóval és dézsmával [az én kiemelésem. O. I.], sokkal inkább, mint az úrbéri szántóföld.” MOL Arch. Regn. Lad. XX. 22. Fasc. 2/A. Nro. 183/B. Sárospatak, Dieta anni 1848–49.

Fontos volt annak kimondása, hogy a megváltással kapcsolatos tartozások csak egyénekre vethetők ki, és mindenki csak a saját tartozásáért felelős.

Nem a volt jobbágyok, hanem a volt földesurak érdekeit képviselte a törvény akkor, amikor a szőlők után is járó egyházi tized ügyében intézkedett. Az egyházi tizedet, amelyet a majorsági földek után szintén nem kellett fizetni, az 1848. évi törvények váltságdíj nélkül törölték el. Ha az egyházi tizedet az uraságok bérelték, s erre – amint említettük – elég sok példa volt, akkor két tized illette meg őket. A törvényben nem szerepel ugyan a két tized: az ötöd (quinta), de szerepel a kilencednél nagyobb földesúri járadék (heted), amit szintén a két tized helyett szedtek. Az egy összegben, vagy meghatározott mennyiségben fizetett hegyvám is gyakran tartalmazhatta a bérelt egyházi tizedet. Korábban már arra is utaltunk, hogy ezt az utolsó rendi országgyűlés a főrendek nyomására az áprilisi törvényekben nem törölte el az úrbéres földek esetében sem. Még kevésbé törölte el a szőlődézsma esetében.

Az 1868. évi törvény elismeri, hogy vannak olyan vidékek, ahol a szőlőtől járó más adózások mellett „tized is divatozott”, s ennek „papi vagy úri minősége” még sem egyezséggel, sem bírói ítélettel nem döntetett el. Az ilyenekről úgy intézkedik a törvény, hogy a keresetben papi tizednek állított szolgáltatás ügyében a bíróságok soron kívül kötelesek dönteni. Kérdésünk szempontjából nem is az eljárás a fontos, hanem az, hogy a törvény feltételezi: lehetnek „úri” jellegű tizedek is, s ezek után kárpótlás jár a volt uraságoknak. Történetileg ugyanakkor csak „egyházi” tizedek lehettek. Az adomány vagy bérlet formájában magánföldesúri kézre került egyházi tized „önmegváltása” akkor, amikor az egyházi tizedet kárpótlás nélkül törölte el a törvény, jogilag ugyanolyan nehezen indokolható engedmény volt a földesuraknak, mint az 1848-as döntés volt.

A törvény a tartozások „természetben történő kiszolgáltatását” már 1868-ban eltörölte, de a váltságváltványok kibocsátásának határideje 1869. január 1-je volt. Ezért az 1868. évi kamatokat, amelyek a megállapított tőke után egyévi időtartamra jártak, a járadékfizetők a törvény hatálybalépése után 30 nap alatt kötelesek voltak a kincstárba befizetni.

A törvénnyel a szőlődézsma ügye elrendeződött, de az adó módjára beszedett váltságösszeg nem kis szerepet játszott a hagyományos szőlővidékek elszegényedésében egy olyan korszakban, amikor az állami és községi adók is gyorsan növekedtek. A váltságtőke törlesztésének 22 éve alatt érte a magyar szőlőtermelést a XIX. század legnagyobb csapása: a filoxéravész, amely elpusztította a hazai szőlők nagyobb részét. Az államhatalom a megváltást is fizető szőlőtermelők segítségére csak az utolsó pillanatban, 1891-ben lépett, amikor a dézsmaváltási tar-

tozást elengedte az „oly szőlőterületek után, melyek annyira elpusztultak, hogy műveltetésük teljesen megszűnván, parlagon hevernek”.⁵³²

A szőlődézsma kétszeri megszüntetése, az 1848. évi határozat és törvény, illetve az 1868-ban törvénybe iktatott megváltás összehasonlítása a részletek kidolgozása nélkül is rávilágít arra, milyen különbség volt a forradalmi korszak és a dualizmus korának törvényalkotása között. A szőlődézsma sorsa megmutatja, milyen gyötrelmes úton került volna a magyar jobbágyság a kapitalista viszonyok közé, ha 1848-ban úrbéres tartozásait sem állami kárpótlás mellett, hanem mint a szőlődézsma 1868-ban, önmegváltással kellett volna megszüntetni.

---

⁵³² Az 1891. évi I. törvénycikk a szőlőterületeknek adandó újabb állami kedvezményekről. A filoxéra pusztítására: Für Lajos: A kapitalista mezőgazdasági termelés megszilárdulása a századfordulón (1890–1914). In. *A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században*. Szerk. Gunst Péter–Hoffmann Tamás, Bp., 1976. 248–249.

DEÁK FERENC ÉS A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KISZÉLESÍTÉSE

Az 1848. évi jobbágyfelszabadító törvények megalkotásának – mint ismeretes – Deák Ferenc nem volt részese, mert betegségére hivatkozva az utolsó rendi országgyűlésen nem vállalt képviselőiséget. Személyére azonban a polgári átalakulásért küzdőknek feltétlen szükségük volt, levélben megfogalmazott kérésükkel, hogy vállaljon képviselőiséget, Zala megye rendjei is egyetértettek, s 1848. március 22-én az egyik lemondott megyei követ helyére országgyűlési képviselővé választották. A kijelölt miniszterelnök Batthyány Lajos nélküle nem akart kormányt alakítani, jogász felkészültségére nemcsak igazságügyi miniszterként volt szükség, hanem a jobbágyfelszabadító törvények végrehajtásában is.

Aligha kétséges, hogy Deák a reformkorban az úrbéri kérdések egyik legfelkészültebb szakértőjének számított. Az 1832–1836. évi országgyűlésen egyik élharcosa volt azoknak, akik az örökváltság törvénybe iktatásáért küzdöttek, fontos szerepet vállalt a földesúri és jobbágyi legelők elkülönítését kimondó törvény megalkotásában, 1839–1840-ben pedig a korábbi országgyűlésen még elbukott önkéntes örökváltsági törvény létrehozásában.⁵³³ A reformellenzék tagjaként az 1840-es években egyetértett az állami közreműködéssel megvalósuló, a földesurak számára kötelező örökváltsággal is, az 1848 márciusában megalkotott állami kárpótlással történő jobbágyfelszabadításnak azonban nem volt a leglelkesebb híve. Természetesen nem magát a tényt kifogásolta, hiszen ez az ő politikai tevékenységének is egyik sarkpontja volt, hanem a törvény megalkotásának módját,

---

⁵³³ Deák Ferenc reformkori és 1848. évi tevékenységének nincs részletes modern feldolgozása. Jól hasznosítottam a következő monográfiákat és tanulmányokat. Ferenczi Zoltán: *Deák élete* I–III. k. Budapest, 1904., Király Béla: *Deák Ferenc*. Budapest, 1993., Molnár András: *Deák Ferenc*. Budapest, 1998., Takács Péter: *Deák Ferenc politikai pályája 1849–1865*. Budapest, 1991., Szabad György: Deák Ferenc három politikai korszaka. *Magyar Tudomány*, 1976. 2. sz., Sarlós Béla: *Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter*. Budapest. 1970., Sarlós Márton: *Deák és az úrbéri földtulajdon az 1832–36. évi országgyűlésen*. (Jogtörténeti tanulmányok) Budapest, 1966., Sándor Pál: Deák és a jobbágykérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. In: *Tanulmányok Deák Ferencről*. Zalai Gyűjtemény 5. k. Szerk. Degré Alajos, 125–173., Uő: *Deák und die Frage der Hörigen aus dem Reichstag der Jahre 1832–36*. (Studia Historica 127. k.), Molnár András: Deák Ferenc a forradalom előtt. In: *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Zalai Gyűjtemény* 43. k. Szerk. Molnár András, Zalaegerszeg, 1998. 5–20., Fónagy, 1998. 21–25.

azt, hogy a végrehajtásról a nagy sietségben nem hoztak intézkedéseket, s az országgyűlés is úgy vélte, hogy a következő, népképviselési diétának kell döntenie a jobbágyfelszabadítás és a nemesség kárpótlásának részletes szabályozásáról.⁵³⁴

A jobbágyfelszabadítás hatálya, az a kérdés, hogy a márciusi döntéssel milyen paraszt-rétegek és milyen parasztföldek szabadultak fel, azonban már Deák országgyűlési működésének időszakában, azaz március 22. és április 11. között is vetett fel elméleti kérdéseket. A törvény az úrbér és az azt pótló szerződések alapján szokásban volt szolgáltatásokat szüntette meg, azaz csak az úrbéres természetű földek és az úrbéres viszony alapján szolgáló jobbágyok szabadultak fel. Meghatározandó volt tehát az úrbéres jelleg, amit tágabban és szűkebben is lehetett értelmezni. A Bónis Samu által javasolt legtágabb értelmezést még 1847 decemberében elvetette az országgyűlés, de a Szentkirályi Móric március elején született javaslatával, amely szerint minden föld úrbéres jellegűnek tekinthető, ami után a jobbágy állami adót fizetett, sokan egyetértettek. Deák nem tartozott közéjük. Április elején Deák egy felszólalásában az úrbériség hagyományos értelmezése mellett foglalt állást, azaz szerinte úrbéri jellegűnek csak azok a földek tekinthetők, amelyeket a jobbágytól sem kibecsültetéssel, sem regulációval elvenni nem lehet, a törvény azokat az úrbéres szolgáltatásokat szüntette meg, amelyeket az ilyen természetű földek után teljesítettek a jobbágyok.⁵³⁵ Megállapításában semmi új nem volt, hiszen az állami tisztviselők a Mária Terézia-féle úrbérrendezés óta e felfogás jegyében hozták meg döntéseiket. Deák véleményének megfelelően született meg Batthyány Lajos miniszterelnök egyetértésével április 8-án az az országgyűlési határozat, amely hasonló módon értelmezi a IX. törvényekben szereplő úrbéri kifejezést.⁵³⁶

Deák maga sem gondolta, hogy igazságügyi miniszterként milyen nagy tömegben fog panaszleveleket kapni az úrbériség ilyen hagyományos, de a felszabadultak körét mindenképpen leszűkítő értelmezése miatt.⁵³⁷ E panaszleveleket a minisztérium azzal utasította el, hogy az új népképviselési országgyűlés elé az Igazságügyi Miniszter javaslatot fog előterjeszteni az 1848. évi IX. tc. végrehajtásával kapcsolatos intézkedésekről, s így azok a kérdések, melyek ezekben a panaszokban szerepelnek törvényi orvoslást nyernek. Lényegében hasonló válasszal utasították el azoknak az egyéni képviselői indítványoknak napirendre tűzését is, amelyek az áprilisi jobbágyfelszabadító törvények továbbfejlesztését célozták. Ezek között Táncsics Mihály egyik javaslata a legelőföldek újraosztását kívánta a

⁵³⁴ Varga János, 1971. 179., Fónagy, 1998. 23.

⁵³⁵ Deák szerint az úrbériség „mind az, amit elvenni a néptől nem lehetett, s így úrbéri, attól a dézsma meg van szüntetve, amiből pedig a földesúr kibecsültethette, attól fizet ezentúl is”. Varga János, 1971. 330.

⁵³⁶ Uo. 333. 1. Vö. Orosz István: A jobbágyfelszabadítás végrehajtásának szabályozása In. *A magyar országgyűlés 1848–49-ben*. Szerk. Szabad György, Budapest, é. n. (1998) 188.

⁵³⁷ Szabó István, 1948. 327–333., Orosz, 1998/b. 89–97.

volt jobbágyok és földesuraik között, a másik a szőlődézsma eltörlését. A legelőföldek felosztásának új formáját még két másik javaslat is felvetette az egyiket Varga Sándor ceglédi, a másikat Omaszta Zsigmond Békés megyei képviselő terjesztette elő. Mindhárom javaslat vitatta az áprilisban szentesített X. törvénycikket, amely a legelőelkülönözésről érvényben hagyta a még 1836-ban megalkotott törvényt, amely egyébként a visszaélések miatt igen sok jobbágyi elégedetlenség forrása volt. Táncsics a legelők újraosztását kívánta minden olyan esetben, ahol kimutatható volt a földesúri erőszak. Omaszta Zsigmond új felosztási kulcs alapján akarta ismét kiméretni a legelőket. Az eredeti törvény ugyanis csak annyit mondott ki, hogy a kimérés során a jobbágyoknak „elégéses” legelőt kell kapniuk. Az elkülönözési egyezségek, illetve perek kapcsán természetesen másként értelmezték az elégéséget a földesurak és másként a jobbágyok. Omaszta úgy vélte, arról kell törvényt alkotni, hogy a legelőket a jobbágyok kaszálói arányában kell felosztani, s ezáltal meg lehetett volna akadályozni, hogy a tágas legelőkkel rendelkező települések esetében a legelők többsége az uraságoknak jusson. Varga Sándor valójában Kossuthnak az utolsó rendi országgyűlésen a zsellérek legelői ügyében benyújtott javaslatát ismételte meg azzal együtt, hogy három hónapos törvényi határidőt szabott volna a végrehajtáshoz. Kossuthnak az előző országgyűlés utolsó napjaiban benyújtott javaslata annyiban kívánta módosítani az 1836. évi törvényt, hogy a felosztás során az egyéni legelőilletőséget függetlenné tette volna a többségi akarattól, azaz bármelyik zsellér kimérhette volna a neki járó legelőt akkor is, ha a település telkes jobbágyai esetleg nem akarták volna felosztani az úrbéreseknek járó legelőrészt. Ennek fontos társadalmi következménye lehetett volna, hiszen az ilyen egyénileg kimért legelő szántófölddé alakításának semmi sem állhatta útját, s a zsellérek ezáltal 1-2 holdas törpebirtokossá válhattak volna. Az áprilisban elutasított javaslatot ismételte meg Varga Sándor augusztusban. Madarász László és Szacsavay Imre az ún. regáliák, a királyi kisebb haszonvételek ügyét akarták rendezni törvényjavaslatukban, amelyekről az áprilisi törvények egyáltalán nem rendelkeztek. Nyáry Pál pedig az áprilisi törvényektől teljesen eltérő módon közelítve meg az úrbéres viszonyt olyan javaslatot terjesztett elő, amely szerint a felszabadítás hatálya mindazokra kiterjedt volna, akik jobbágyi jellegű szolgálatokra voltak kötelezve, függetlenül attól, hogy földjük úrbéres természetű volt, vagy nem. Nyári javaslata felszabadította volna azokat a jobbágyrétegeket is, akik majorsági földeken éltek (a szerződéses jobbágyokat, telepítvényeseket, majorsági zselléreket stb.), s lehetőséget teremtett a szőlődézsma eltörlésére is.⁵³⁸

Mindezen javaslatokat azért nem tárgyalta az országgyűlés, mert készült az igazságügyi kormányzat átfogó törvénytervezete, amit Deák Ferenc terjesztett elő

---

⁵³⁸ Uo. 99–103. Gyimesi, 1965. Kossuth javaslatára: Szabad György: A zsellérilletmény. *Agrártörténeti Szemle*, 1987. 1–2. sz. 1–17. A legelőkről általában: Orosz, 1998/a 45–60. A képviselői javaslatok szövege: Beér–Csizmadia, 1954. 635–644.

1848. szeptember 19-én. Az előterjesztés címe „Törvénycikkely az 1848.dik évi IX. t. cz. folytán szükséges intézkedésekről”.⁵³⁹ A 77 paragrafus valóban mindazokkal a kérdésekkel foglalkozott, amelyek az áprilisi törvény végrehajtása során felvetődtek, de megoldást kínált a törvényből kimaradt, nem úrbéres természetű földek és nem úrbéres jellegű jobbágyrétegek helyzetének rendezésére is. Az előterjesztés vázlatos áttekintése is meggyőzhet bennünket e megállapítás igazságáról. Az első 10 §-a „szőlőbeli adózások megválthatásáról” szólt, s valójában a nem úrbéres természetű szőlőföldek kötelező érvényű megváltását írta elő, mivel kimondta, hogy a föld „ura” a szőlőbirtokost a továbbiakban nem becsültheti ki s a birtokosok pedig hét évi járadékuk hússzoros tőkéjével örökre megválthatják szőleiket. A megváltási tőkét nem kötelező azonnal lefizetni, de ha valaki a törvényben biztosított 20 év alatt törleszti a megváltási tőkét, évi 5% kamatot tartozik a még nem törlesztett tőke után évente fizetni. A megváltásnak a földesurakra nézve kötelező jellegét az is biztosította, ha az uraság a megváltási summát nem volt hajlandó felvenni, azt 2 hónapig a szolgabírónál kellett letétbe helyezni, akinek kötelessége volt az urat az összeg felvételére felszólítani. Ha ez nem történt meg, a megváltási tőkét a „közpénztárnak” adták volna át.

Az előterjesztésből kitetszik, hogy Deák az „úrbéri jelleg” tekintetében tartotta magát az áprilisi elképzelésekhez: a szőlőt, bár ezt nagyon sokan vitatták, annak ellenére sem tartotta úrbériségnek, hogy utána ugyanúgy kilencedet fizettek, mint az úrbéres földek után. A fő érv az volt, hogy a szőlőből a földesúr kibecsülthette a birtokost, míg ezt az úrbéri birtok esetében nem tehette meg. Deák a '40-es évek ellenzéki elképzeléseinek megfelelően terjesztette elő a szőlőkre vonatkozó javaslatát, amikor nem állami kárpótlással, de a földesurakra kötelező jelleggel kívánta megvalósítani a megváltást. Volt azonban egy zavaró mozzanat. A korabeli érvelésekben mindig az szerepelt, hogy az úrbéri természetű földeket azért lehet a járadék tőkésített összegével megváltani, mert azok esetében nem a föld, hanem a járadék az uraságok igaz tulajdona, hiszen a törvények szerint földjeikből nem becsülthették ki a jobbágyokat, csak különleges esetben. A szőlők allodiális természetét éppen az igazolta, hogy ebből, igaz nem közbecsúvel, hanem a valóságos értéket letéve, bármikor el lehetett mozdítani a jobbágyot. Ha e földeknél azzal a különbséggel, hogy azokat állami kárpótlás mellett szerezte meg a volt jobbágy az áprilisi törvények értelmében, míg a szőlőket Deák törvény javaslatára szerint önmegváltással. Ma már nem lehet eldönteni, hogy a fentiek miatt javasolta-e a „középponti osztály”, hogy a megváltás során „ne a jövedelem, hanem a föld vétessék alapul”, ami a párhuzamosan folyó kárpótlási törvényjavaslat tárgyalása során meg is történt. A választmány még egy módosítást javasolt: valójában azt, hogy a megváltkozás a dézsmafizetőkre is kötelező le-

⁵³⁹ A törvénycikk szövege: Beér–Csizmadia, 1954. 622–632. 1. Újabb közlése A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András, Zalai Gyűjtemény, 43. 1998. 301–312.

gyen, s Deák előterjesztésével ellentétben, a továbbiakban ne lehessen az eddigi módon fizetni a járadékot.

Szeptember 19-én azonban, amikor a törvényjavaslat tárgyalása elkezdődött, a szőlőre vonatkozó cikkelyek idejét múlttá váltak, mert – amint ismeretes – szeptember 15-én az országgyűlés határozatot fogadott el a szőlődézsma állami kárpótlással történő megszüntetéséről, legalábbis azok esetében, akik saját kezükkel művelték szőleiket. A határozatnak megfelelően az igazságügyi minisztérium szövegét is át kellett alakítani, hogy a megváltás állami kárpótlással és nem saját erőből történik. Többszöri szavazás után végül is úgy döntött az országgyűlés, hogy azok esetében érvényes az állami kárpótlás, akiknek úrbéres földje nem haladja meg az 1/4 telket, vagy vagyonuk az 500 ezüst forintot.⁵⁴⁰

A következő négy paragrafus a zselléerekről szól, természetesen elsősorban az ún. majorsági zselléerekről, hiszen az úrbéres zselléreket az áprilisi IX. tc. felszabadította, és Deák ezen természetesen nem kívánt változtatni. A majorsági földre telepített zsellérek ügyét, ha figyelembe vette volna az országgyűlés a konzervatívok érvelését, hogy ez a magánjog területére tartozó kérdés, nem is tárgyalhatták volna Deák azonban úgy vélte, hogy a törvényhozás a jobbágykérdés minden formájában illetékes. Előterjesztésének legfontosabb nívuma, hogy azt, mely szerint a földesúr zsellérje nem úrbéres, hanem majorsági, az uraságnak kellett bizonyítania. Ha ez nem sikerült, a zsellért felszabadultnak kellett tekinteni. A bizonyítottan majorsági zsellérek házhelyeit sem vehették vissza az uraságok, ha csak ez a szerződéseikben „világosan kikötve nincsen”, tartozásaikat pedig a javaslat értelmében önerőből megválthatták. Itt erősítette meg a törvény azt is, hogy a házatlan zsellérek tartozásai kárpótlás nélkül szűnnek meg.

A zselléerekre vonatkozó javaslatokat szeptember 22-én még megtárgyalta az országgyűlés, s a vita eredményeként az előterjesztésnél radikálisabb változatot fogadott el. Nemcsak azt erősítették meg, hogy a majorsági zsellérek házhelyeit nem veheti vissza az uraság, de azt is, hogy ezek ugyanúgy állami kárpótlás alá esnek, mint az úrbéres zsellérekéi. Érvényesítették itt is azt az elvet, amit a szőlők esetében is alkalmaztak: a kárpótlás alapjának nem a szolgáltatások tőkéjét, hanem a telek becsértékét tekintették.⁵⁴¹

A törvényjavaslat belső logikája a következő tíz szakasszal megtörik, mert nem a felszabadításból kimaradt, ugyancsak majorsági földön élő telepítvényesek felszabadításával folytatódik, hanem az úrbéri tabellákban nem szereplő földekkel (irtványok, maradványföldek, puszta telkek). A telepítvényesekkel, akiknek döntő többsége dohánykertész volt, így a fejezet is a „dohánykertésziségekről” címet viseli, hét fejezet foglalja. Miniszteri biztos közreműködésével akarja

---

⁵⁴⁰ A törvényjavaslat egészét elemzi: Fónagy, 1998. 37–41., 44–46. A szőlő kibecsültetésére: Szabó István, 1947. 46. Vö. Orosz, 1998. 310–321.

⁵⁴¹ Für, 1960. 457.

elérni, hogy az uraság és a kertészek között „biztos és állandó örökös alku” jöjjön létre. A rendezés során a beltelkeiket örökös tulajdonként szerezhették volna meg a telepítvényesek, de a külső földekből is annyit, amennyit a telepítéskor biztosítottak számukra. Az így tulajdonba adott földet a törvény kisajátításnak nevezi, de a földesuraknak járó ellenértéket a fizetett (vagy pénzre átszámított) haszonbér 5%-os kamat melletti tőkésítésével állapítja meg, azaz ugyanúgy, mint az úrbéres földek felszabadulása során.

Azoknak, akiknek szerződés szerint külső földeket nem biztosítottak, szintén lehetőségük nyílt volna belső telkeik megszerzésére, sőt a közös legelőből az úrbéres zsellérekhez hasonlóan szintén részesedhettek. A dohánykertészek felszabadulása azonban a majorsági zsellérekhez hasonlóan nem állami kárpótlással, hanem önmegváltással ment volna végbe, a megváltási summát 20 év alatt kellett volna a kamatokkal együtt törleszteni. Ha az önmegváltást a telepítvényes gazda nem vállalta, elkölthetett telkéről, ebben az esetben házáat és beltelkét szabadon értékesíthette volna.⁵⁴² A középponti osztály a javaslattal egyetértett, csak a megváltási összeg törlesztését kívánta 20 évről 10-re csökkenteni. Nyáry Pál hasonló javaslata, amelyet együtt tárgyaltak volna a kormány-előterjesztéssel, radikálisabb volt a Deákénál, mert az önmegváltás helyett állami kárpótlást helyezett kilátásba. Fontos eleme volt az előterjesztésnek, hogy a „kisajátítást” nem a föld árának, hanem a szerződéses viszonyból fakadó szolgáltatás tőkésített ellenértékének megfelelően tervezte, azaz a földet ugyanúgy a járadék megváltásával lehetett volna tulajdonul megszerezni, mint az úrbériség esetében. Ezt az elvet a szőlődézma esetében – amint említettük – a középponti osztály meg kívánta változtatni, itt azonban tudomásul vette. Nem tudhatjuk, hogy a vita során mi lett volna az országgyűlés álláspontja. Az viszont bizonyos, hogy Deák, bár kisajátításnak tekintette az ilyenfajta „megváltást”, annak formáját azonosnak vélte az úrbériségekkel, azzal tehát, hogy a járadék tőkésítésével a föld tulajdonjogát lehet megszerezni.⁵⁴³

Deák eredeti előterjesztése ezt az elvet következetesen alkalmazta az irtásföldek esetében is. A törvénytervezet minden 32 évnél régebbi irtásföldet úrbéres jellegűnek ismert el, bizonyára azért, mert 32 év volt a zálogbirtok elévülésének határa is. E régi irtások állami kárpótlással, az úrbéres földek mintájára szabadultak volna fel. A 32 évnél fiatalabb irtások közül is csak azokat válthatta vissza az uraság, amelyek esetében a visszaválthatást a jobbágy és földesúr közötti szerződés nem zárta ki. A szerződés nélkül irtott földeket a jobbágy ugyanolyan önmegváltással, mint a telepítvényes földeket, vagy a Deák eredeti terve szerint a szőlőket tulajdonává tehetette. Nem lehetett új eljárással kétségbe vonni a koráb-

---

⁵⁴² A törvénytervezetnek a telepítvényes falvakkal kapcsolatos javaslatait részletesen vizsgálja: Gyimesi, 1965. 180–181.

⁵⁴³ Uo. 181. Az úrbéres földek „megváltással” történő tulajdonváltására: Orosz, 2003. 133–134.

ban a földesurak által visszaváltott irtások tulajdonjogát. A középponti választmány az irtások megváltásánál ugyanúgy, mint a szőlők esetében nem a tartozások tőkéjét, hanem a föld árát kívánta alapnak tekinteni.

A maradványföldek az áprilisi törvények után ugyanúgy vita tárgyai és elégedetlenség forrásai voltak, mint a szőlők és az irtások. Deák számára kétségtelen volt, hogy a maradványok úrbéres jellegűek, hiszen ezeket nem lehetett allodizálni, és belőlük jobbágytelkeket kellett alakítani. A törvényjavaslat ezért arról szólt, hogy a jobbágyi kézen lévő remanenciák ugyanúgy állami kárpótlással szabadulnak fel, mint az úrbéres telek többi része. A regulációk során keletkezett maradványokat, amelyekből új úrbéres telkeket kellett a törvény szerint alakítani, a tervezet eladni rendelte a volt jobbágyoknak úgy, hogy a befolyt összegből kellett kifizetni a földesurakat megillető kárpótlási díjat.

Míg a remanenciák és az irtások esetében Deák következetesen képviselte a korábbi jogelveket, ezt a puszták telkei esetében nem állíthatjuk. A puszták maradt telkei úrbéres jellegét szintén nem lehetett kétségbe vonni, s erre az uraságoknak új jobbágyot kellett volna telepíteni, hiszen az úrbéres földek összessége a jobbágyosztálytól az úrbérrendezés és a 18. századi törvények óta elvehetetlen volt.⁵⁴⁴ Ez azonban nem mindig történt így, a puszták telkei egy részét jobbágyi közösségek, más részét földesurak használták. Amikor a törvényjavaslatban az szerepelt, hogy az ilyen természetű földek „úri tartozások terhe nélkül jelen birtokokosok kezénél maradnak”, azt engedelménynek kell tekintenünk a puszták telket birtokló földesurak javára.

Öt paragrafusban foglalkozott a törvényjavaslat a legelőkkel, erdőkkel és a nádasokkal is. Főleg az alföldi megyékben a legelőfelosztás 1848 előtt súlyos sérelmek forrása volt, mert tágas legelőket éppen e rendezés során veszítették el. Természetes volt, hogy minden követ megmozgattak az újraosztás érdekében. Az áprilisi törvények azonban érvényben hagyták az 1836-ban szentesített legelőfelosztási törvényt, s ezt Deák Ferenc sem óhajtotta megváltoztatni – a sok panasz és a képviselői magánindítványok ellenére sem. Pedig az 1832–1836. évi országgyűlésen még elkeseredett küzdelmet folytatott annak elismertetéséért, hogy a legelő a jobbágytelek eszmei tartozéka (constitutivum), így úrbériségnek tekinthető. A törvény megszületése után azonban tartotta magát annak elveit, s nem pártolta azokat, akik új legelőelkülönözési törvényt akartak alkotni, mert szerinte az káoszt eredményezett volna. Ez a magyarázata annak, hogy a szeptemberi javaslat is fenntartotta az elkülönítésről 1836-ban alkotott törvénynek nemcsak hatályát (hiszen ezt az áprilisi törvények is megtették), hanem eljárási rendjét is.⁵⁴⁵ Hasonló volt a helyzet az erdőhasználatban is, de a javaslat lehetőséget kívánt teremteni arra, hogy a jobbágyok korábbi faizási joguk fejében az

---

⁵⁴⁴ Varga János, 1964.

⁵⁴⁵ Orosz, 1998/a 47., 54–55. Vö. Fónagy, 1998. 39.

így szerzett famennyiség becsértékének megfelelő részt kapjanak a közös erdőből. Az uraságokat viszont állami kárpótlás illette volna meg az elveszített „úrbéri ölfavágás” fejében. Ez történt volna a szintén eltörölt nádadózással is.

Volt a törvényjavaslatnak egy paragrafusa, amely olyan kérdésben kívánt intézkedni, amelyre az áprilisi törvények megalkotásakor, de a későbbi hónapokban is kevesen gondoltak, s Deák vagy az előterjesztés megszületésében fontos szerepet játszó minisztériumi tisztviselő: Tóth Lőrinc nagy jártassága és áttekintő képessége nélkül aligha került volna sor. Az úrbéri telekből a jobbágyot egyetlen esetben lehetett kibecsültetni, akkor, ha a Hármaskönyv I. rész 40. címében foglaltak bekövetkeztek. (Az uraság nem tudott másként fiának kúriát kialakítani stb.) A javaslat ennek eltörlését azért javasolta, mert így vált nyilvánvalóvá, hogy a volt földesurak és jobbágyok között minden kapcsolat megszűnt, a jobbágy szabad polgári tulajdonát egykori ura semmilyen indokkal nem szerezheti meg.

Hosszasan tárgyalta a törvényjavaslat az ún. királyi kisebb haszonvételek (*regalia minora*) ügyét. (A 77 § közül 29 ezzel foglalkozik.) E haszonvételek eredete már régen elhomályosult, s a jobbágyfelszabadítás előtt többnyire a földesúri földtulajdonjog részeként jelent meg. Megszüntetésükre az áprilisi törvényekben nem került sor, de a jobbágyi panaszok között gyakran felvetődtek. Ezért is volt fontos, hogy a szeptemberi törvényjavaslat részletesen foglalkozzék a haszonvételek sorsával. Valójában arról kellett döntenie, hogy továbbra is a földbirtokhoz kell-e kapcsolni a regáliákat, s ezáltal a földtulajdonossá vált jobbágyoknak is biztosítani kell ezt a jogot, vagy meg lehet elégedni azzal, hogy a volt jobbágyok ne egyénileg, csak községi jogosultságként élhessenek e haszonvételekkel, s a rendezés során egyformán kell-e kezelni e jogosultságokat, vagy különbséget kell tenni közöttük, mint eddig. A Deák-féle tervezet vegyes megoldásokra tett javaslatot. A sör- és pálinkafőzést, a boltnyitást, a vadászatot és madarászatot, a vízi malmok felállítását a földbirtokhoz kapcsolt egyéni joggá kívánta változtatni, de a kocsmáltatást, a mézárszéktartást, a vendéglők nyitását, a halászatot, az országos és heti vásárok tartásának jogát csak községek szerezhették volna meg. Az egész törvénytervezetén végighúzódó alapelvnek megfelelően a földesúr fenti, községekre átruházandó haszonvételeit önmegváltással lehet megszerezni, s ha erre a település nem vállalkozik, akkor a földesúr monopóliumai továbbra is érvényben maradnak.⁵⁴⁶

A törvényjavaslat abból fakadólag, hogy a volt jobbágyok és földesurak között minden kapcsolat megszűnt, eltörölni javasolta az uraságoknak azt a jogát, hogy a községek előjáróinak megválasztásába bármilyen befolyással legyenek. Ezeket a jogokat a megyei szolgabírókra ruházta.

---

⁵⁴⁶ Uo. 38–39., Orosz István: A királyi kisebb haszonvételek ügye 1848–49-ben. *Thesaurus Solennis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt.* Szerk. Kujbusné Mecsei Éva, Debrecen–Nyíregyháza, 2002. 286–288. (továbbiakban Orosz, 2002.)

Az utolsó hét paragrafus szabályokat alkotott azokra a haszonbéres szerződésekre, amelyekhez úrbéri jövedelmek is kapcsolódtak. Arról kellett döntenie, hogy a bérlő jövedelemcsorbulását hogyan egyenlítsse ki a bérbeadóval az elveszített úrbéres jövedelmek tekintetében. A tervezet választott bíróságokra kívánta ruházni a döntést, ha a felek nem tudnak megegyezni.

Úgy vélem, az elmondottak után nem kell bizonyítani, hogy Deák tervezete valóban körültekintő és részletes végrehajtási utasítása lett volna az áprilisi keret-törvénynek. Tartalmában azonban egyáltalán nem tekinthető radikálisnak, s ebben a formában aligha elégitette volna ki a parasztság felfokozott várakozásait. Az áprilisi törvénnyel szemben következetesen az önmegváltás elvére épült, s ezt a szőlők esetében is csak akkor kényszerült feladni, amikor az országgyűlés, még a javaslat tárgyalása előtt határozatot hozott a szőlődézsma nagyrészt állami kárpótlás melletti megszüntetéséről.

A törvényjavaslat következetesen ragaszkodott ahhoz az alapelvhez, hogy az áprilisi törvényekkel minden úrbéres természetű föld és jobbágy, állami kárpótlás mellett szabadult fel. Nem dönthető el, hogy mi volt Deák véleménye 1848 márciusában a teljes egészében állami kárpótlással történő jobbágyfelszabadításról, az azonban kétségtelen, hogy konzekvensen ragaszkodott a meghozott törvény szelleméhez és betűjéhez. Ennek volt eredménye, hogy szeptemberi javaslatában egyértelművé tette a remanenciák úrbéres jellegét, s ennek megfelelően állami kárpótlással történő felszabadulását. Ugyanezt vélelmezte az 1816 előtti irtásokról és azokról is, amelyeket úrbéri perben hozott döntéssel ítelt a bíróság jobbágyoknak „könnyebben élhetés tekintetében”. Ezekben az esetekben az irtások elveszítették allodiális jellegüket, úrbériséggé váltak, és így az állami kárpótlás hatálya alá kerültek. Bizonyára tökéletesen tisztában volt azzal is, hogy az urasági használatba került puszták telkek úrbéres jellegét nem lehet vitatni, mérlegelte azonban azokat a követelményeket, amelyek az ilyen telkek elvételeből következtek volna egy olyan helyzetben, amelyben 5 hónap elteltével a volt földesurak még egyetlen krajcár kárpótlást sem kaptak, s a kárpótlásról szóló országgyűlési tárgyalások csak a jobbágyfelszabadítási törvény kiegészítésével párhuzamosan kezdődtek. Ennek eredménye az a kompromisszumos javaslat, ami az előterjesztésben szerepel.

Nem kétséges, hogy Deák mérlegelésében szociális szempontok is szerepet játszottak. A majorsági zsellérek, telepítvényesek esetében aligha lehetett vitatni háztelkeik és földjeik allodiális jellegét. Deák mégis biztosítani kívánta jövőjüket, nemcsak azzal, hogy majorsági mivoltukat az uraságnak kellett bizonyítani, ami egyáltalán nem volt egyszerű, hanem azzal is, hogy telküket ugyanúgy elveszítetlenné kívánta tenni, mint az úrbéres zsellérekét. Ezek a szempontok vezérelhették akkor is, amikor törvényben kívánta biztosítani, hogy azok a dohánykertészek is jogosultak legyenek „elkülönözött” legelő kihasítására, akiknek egyébként szerződésük szerint sem külső szántóföldjeik, sem rétjeik nem voltak.

Következetes volt a törvényjavaslat abban a tekintetben is, hogy minden nem úrbéres jellegű föld megszerzését csak önmegváltással tartotta lehetségesnek. Bizonyára ezért mondta a tervezet vitájában Nyáry Pál, hogy Deák javaslata még jó lett volna 1830-ban, de elkésett 1848-ban.⁵⁴⁷ Ezt az elvet az országgyűlési vita során két esetben is megváltoztatták, a szőlődézsma eltörlésekor, s akkor, amikor azt mondták ki, hogy majorsági zsellérek beltelkei is állami kárpótlás alá esnek. Csak találgatni lehetne, mi történik, ha az országgyűlés mind a 77 §-t megtárgyalja, s nemcsak az első 12-t, s más esetekben is megváltoztatja Deák alapelvét az önmegváltással kapcsolatban.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az önmegváltást Deák minden esetben a szolgáltatások tökéjének többéves törlesztésével javasolta, holott az allodiális földek esetében csak a föld becsértéke lehetett volna a megváltási summa kiszámításának alapja. A szőlők esetében a kétféle számítás közül a második volt az, ami egyértelműen kedvező volt a földesuraknak. Amint említettük, a középponti választmány a szőlők és az irtások esetében meg is változtatta az előterjesztésben javasoltakat.⁵⁴⁸ Nem dönthető el, hogy a fentebb már említett szociális szempontok vagy más érvek indokolták Deák javaslatát, az azonban kétségtelen, hogy az ő elképzelése volt kedvezőbb azokra a jobbágyrétegekre, amelyeket a törvényjavaslat kívánt bevonni a felszabadításba.

Nem mondható ugyanez el a legelőkkel, erdőkkel és nádasokkal kapcsolatos javaslatról. Deák az 1832–1836-os országgyűlésen még következetesen érvelt a legelők úrbéres jellege mellett, a törvény ezzel ellenkező döntését azonban tudomásul vette, s nem kívánta megváltoztatni azt a bizonytalan helyzetet sem, amely a legelőelkülönözések során „elégéses” legelő kimérését kívánta biztosítani a jobbágyoknak, de nem mondta meg, mennyi az elégéses. Erős félelem élt benne amiatt, hogy esetleg új elvek alapján előről kell kezdeni a legelők felosztását a volt jobbágyok és földesurak között.

Mérlegre téve az áprilisi törvények kiegészítését és végrehajtásának szabályozását célzó törvényjavaslatot, azt kell megállapítanunk, hogy nem elégítette ugyan ki sem a radikális igényeket, sem a felszabadult parasztokét, sem követtársaiét, mégis messze radikálisabb volt az 1853-ban kiadott úrbéri pátens intézkedéseinél, amelyek az áprilisi törvények végrehajtását a forradalom és szabadságharc bukása után szabályozták.

---

⁵⁴⁷ Szabó István, 1948. 374.

⁵⁴⁸ Beér–Csizmadia, 1954. 632–633.

A KISEBB KIRÁLYI HASZONVÉTELEK KÉRDÉSE A REFORMKORBAN ÉS 1848–49-BEN

A kisebb királyi haszonvételek (*regalia minora*) eredetét a 19. század első felében már nem mindenki ismerte, mert ezeket a királyi adományból származó nemesi kiváltságokat igen gyakran összemosták az egyéb földesúri jogokkal. Eredetileg e jogosítványok, vagy monopóliumok közé tartozónak tekintették a bor-, sör- és pálinkamérés (*educillatio*), a húskimérés (*macellatio*) és a só áruvásárlás, az országos és hetivásár tartás (*nundinae annuariae et hebdomadales*) a vámszedés (*telonium*) és révhasználat, a malomtartás, a vadászat, halászat és madarászat (*venatio, piscatio, aucupium*) jogát, 1836 után a boltnyitás és helyenként a földesúri cserép- és téglaegetésre vonatkozó privilégiumokat is.⁵⁴⁹

Mária Terézia úrbéri pátense, amely természeténél fogva nem a földesúri jussokat, hanem a jobbágy jogait és kötelezettségeit foglalta rendeletbe, nem foglalkozott külön a kisebb királyi haszonvételekkel, így hatodik pontja, amely „a földesúrnak jussairól és tulajdon jövedelméről” szólt, együtt említi a szökött és magva szakadt jobbágyok javainak földesúri háramlását s azokra kötelezően új jobbágyok ültetését (1–2. §), a vadászat, madarászat és halászat tilalmával (3. §), az egész évre érvényes földesúri borkimérést az uraság által épített vendégfogadókban (4. §) a vásári jövedelmekkel, valamint a mézszárszék-tartás jogával (6. §). Más helyen, a 7–8. pontban azokkal a – később még tárgyalandó – magatartásokkal foglalkozik, amelyek részben az uraságokat, részben a jobbágyokat tilalmazzák a „helytelen” szokásoktól a földesúri jogokkal és a jobbágyi haszonvételekkel kapcsolatban.⁵⁵⁰

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a jobbágy jogi helyzetét tárgyaló szakmunkák az Úrbáriumot követik a regáliák tárgyalása során. Ezt teszi Carolus Pauly, amikor megállapítja, hogy az urasági jogok közé tartozik a caducitás (földesúri öröklés) a *deficiens* (utód nélkül elhalt) jobbágyok után, a jobbágy árvákról történő gondoskodás (ami természetesen nemcsak jog, hanem kötelezettség is), a szökött jobbágy javainak visszavétele, valamint a vadászat, halászat és madarás-

⁵⁴⁹ Szabó István, 1948. 185–190., Szabad, 1957. 270–271., Törvénytudományi Műszótár. Pest, 1847. 39. Orosz, 1998/b. 102–103.

⁵⁵⁰ Sinkovics, 1968. 981–997.

szat joga, a pálinkamérés és a borárulás, amely az év bizonyos szakaszában a jobbágyokat is megilleti, a piac és vásártartás joga, hacsak azt a község privilégiummal meg nem szerezte, valamint a húsmérés és vámjövedelem. Mindezek, írja a jeles szerző „épségben megmaradnak” a földesuraknál.⁵⁵¹

Carolus Pfaler is elegezen tárgyalja azokat a regáliákat, amelyekből a jobbágyok sincsenek kizárva (pl. a pálinkafőzés), vagy legalább az év egy részében élhetnek vele (pl. a bormérés), a faizás jogával, vagy a vadászat, halászat és madarászat jobbágyi tilalmát az egyházi tizedszedéssel, a vám- és révjoggal, a piac- és vásártartás jogával s a földesúri elővételi joggal.⁵⁵²

Johannes Csaplovics az 1836. évi törvények alapján írt kézikönyvében a húsmérést, a vadászatot, halászatot, madarászatot, a vásár- és piactartást, a boltnyitást, a rév- és vámszedés jogát tekinti regáliáknak. Ezek közül a vásár és piactartásról, a vám- és révjogról azt állapítja meg, hogy azzal a jobbágyok csak (királyi) privilégium birtokában élhetnek, míg a többiek kizárólagos földesúri jognak tekinti. A borkimérést nem sorolja fel a regáliák között, bizonyára azért, mert azzal a jobbágyok, függetlenül attól, hogy volt-e szőlőhegyük, mindenütt élhettek negyed vagy fél évig.⁵⁵³

Sárváry Pál 1842-ben írt könyvében különválasztva elemzi a jobbágyok haszonvételeit és a földesurak „hasznait”. A regáliák mindkét helyen megjelennek. A jobbágyok esetében a telki állományon kívüli haszonvételek között az irtványok, legelő használat, az erdőélés és a nádvágás után a bormérés, a pálinkafőzés, a húsvágás, a boltnyitás és kereskedés következnek, ez utóbbiak azzal a megszorítással, hogy a bormérés csak az év egy részében illeti meg a jobbágyokat, a húsvágás pedig csak akkor, ha az uraság a lakosság szükségletére nem vágat elegendő állatot, valamint azzal, hogy mindezen jogokkal csak falvaik határára belül élhetnek. A sort – eléggé meglepő módon – „meg nem engedett haszonvételek” (vadászat, halászat, madarászat, és a privilégiumok nélkül gyakorolt vásár- és piactartás joga valamint a vám- és révjog) zárják.

A földesúr hasznai között a boltbér, a pálinkafőzés után fizetendő üstpénz és a malombér együtt szerepel a füstpénzzel (cenzus), a kilenceddel és a robot különféle formáival a vadászati és nádlási szolgálattal, azaz a nem úrbéres és úrbéres járandóságok nincsenek elválasztva egymástól.⁵⁵⁴

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a kortársak sem tudták egységesen kezelni a királyi kisebb haszonvételeket, ez okozta a regáliák tárgyalásának sokféleségét.

⁵⁵¹ Pauly, 1817. 366–367.

⁵⁵² Carolus Pfaler: *Jus georgicum Regni Hungariae et partium eidem adnexarum*. Keszthely, 1820. 74–163.

⁵⁵³ Csaplovics, 1837. 11., 69., 102., 107., 114., 124., 166., 174.

⁵⁵⁴ Sárváry Ferenc: *Földesúr és jobbágy kézikönyve törvényi tekintetben*. Debrecen, 1842. 46–70.

A bizonytalanság mögött alighanem az húzódott meg, amire már utaltunk, hogy e haszonvételek eredete már kevésbé volt ismert, ezért összemosódott az egyéb földesúri jogokkal. Carolus Pauly korábban már hivatkozott könyvében 1817-ben a közvélekedést fogalmazta meg, amikor megállapította: „a királyi és urasági haszonvételek a szerzett urasági jogokhoz tartoznak, amelyeket az úrbéres intézmények és rendeletek nem akadályozhatnak”.⁵⁵⁵ A királyi fiskus egyik pere, valamint a győri püspöknek Szombathely oppidum ellen a 18. század derekán indított keresete eredményezett egy olyan kúriai végzést (decisio curialis), amely kimondta, hogy a bormérés, mészárszéktartás, vadászat, halászat, madarászat és más hasonló regáliák nem illetik meg a privilegizált mezővárosokat (sem), hacsak nincsenek belefoglalva kiváltságlevelükbe, és az ilyen privilégiumok haszonvételeinek használatában nem voltak. Mert az ilyen haszonvételek, állapítja meg a kúriai végzés „jus terrestrale pertinentia, dominis terrestribus abstrahi non possunt” (a földesúri jog tartozékai, a földesúrtól elvonni nem lehet).⁵⁵⁶

A kisebb királyi haszonvételek tehát a „jus terrestrale” a földtulajdon jog részeként jelennek meg, nem véletlen, hogy összekeverednek a földesúri haszonvételek más, földtulajdonból származó elemeivel. Az elmondottakat erősíti meg a reformkor jeles jogtudósának: Frank Ignácnak a véleménye is. Szerinte a kisebb királyi haszonvételeket helyesebb lenne „curialia beneficia”-nak „nemesi telekhez tartozó hasznoknak” nevezni, „mellyek valóban olyanok vagy törvény, vagy királyi adomány szerint”, azokat viszont amelyek a földesurakat illetik „úri hasznoknak, úri haszonvételeknek” lehetne hívni. A sörfőzés joga pl. minden kurialistát megilletett, de korcsmát csak külön királyi adománnyal tarthattak, míg a jobbágytartó földesurak a korcsmáltatást, mészárszék- és boltnyitást, a téglá- és cserépezést, halászatot, madarászatot földesúri jogon folytathatták. A vámszedéshez, piac- és vásártartáshoz azonban számukra is királyi privilégium szükségeltetett.⁵⁵⁷

A reformkort megelőző időszakban a borkimérés joga valóban olyan privilégiumnak mutatkozik, amely nem minden nemeset illet meg, mert a taxás nemesek pl. sehol sem mérhettek bort. Ott, ahol parasztok és nemesek együtt éltek egy településen, a földesúri úrbáriumok minuciózus pontossággal tartották számon azokat a nemeseket, akik bormérési joggal is bírtak. Tokajban 1686-ban pl. minden olyan szabad házat feltüntettek, amelynek tulajdonosa „cum libero educillo” (szabad borméréssel) rendelkezett. Csenger földesura 1734-ben 9 composes-

⁵⁵⁵ „Regalia enim, et dominalia beneficia spectant ad evictam jurium dominalium proprietatem, quae instituto, et dispositioni urbariali non includitur.” Pauly, 1817. 489.

⁵⁵⁶ Uo. 165.

⁵⁵⁷ Frank, 1845. 4–5. Vö. Orosz, 2002. 281.

sorral (társtulajdonossal) együtt gyakorolta a korcsmálási jogot, Mádon 1751-ben a földesurak együtt állítottak csapszéket és tartottak fenn mészárszéket.⁵⁵⁸

A földesúr-jobbági viszony szabályozására, majd felszámolására tett lépések a reformkorban természetesen felvetették a kisebb királyi haszonvételek sorsát is. Ennek vizsgálata előtt azonban nem tehetjük meg, hogy legalább nagy vonalakban ne tekintsük át, hogy jutott el a kérdés a reformkori országgyűlési tárgyalásokig.

Magyarországon a regáliák, mint földesúri pénzbevételi források a kora-újkori nagybirtok helyzetével kapcsolódnak össze. A termelő és adóztató nagybirtoknak az a kettőssége, ami a 16. századi magyarországi viszonyokat jellemezte, arra ösztönözte a földesurakat, hogy a hagyományos járadékformák mellett új jövedelemszerző forrásokat is keressenek. Ezek közé tartoztak a regáliák is. Közöttük a bormérés monopolizálására irányuló törekvés a legjellemzőbb, de az őrlés, vámszedés, vásártartás privilegizálása is viszonylag korán megjelenik. A történeti irodalom teljes joggal állapította meg, hogy a földesúri „educillatio” az új nagybirtoküzem kifejlődésévei párhuzamosan a 16. században kezdett általánossá válni, míg korábban alig használt jövedelemforrás volt, a század derekán már a jövedelmek jelentős részét szolgáltatta s visszaszorította a paraszti árutermelést.⁵⁵⁹

Azt, hogy a bormérés hogyan vált földesúri monopóliummá, jól mutatja a to-kaji uradalom helyzete. A bodrogkeresztúriak János vajda idején (Szapolyai János) még csak karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor mértek egy-egy hordó bort az uraság számára, Némethy Ferenc alatt azonban már egész évben. „Ahogy neki tetszett” (ti. Némethy Ferencnek) úgy mértek bort Bekecsen, Megyaszón, Tiszadobon, (Hajdú)dorogon, azaz semmiféle szabályozás nem érvényesült a borkimérésben, a jobbágyok educillatióját semmi sem biztosította.⁵⁶⁰

A mértéktelenné váló földesúri igény eredményezte, hogy a bor értékesítéséből származó jövedelem több uradalomban is az egyik legfőbb bevételi forrássá vált. A sárvári uradalomban a 17. század első felében a bevételek 52,22%-a felvidéki Thurzó birtokokon a 18. század első harmadában viszont 69%-a származott a korcsmákon kimért borokból.⁵⁶¹

⁵⁵⁸ MOL Kamarai Levéltár, E 156. Urbaria et Conscriptioes (U. et C.) Fasc. 60. Nro. 60, Fasc. 3. Nro. 19. Fasc. 74. Nro. 20/a.

⁵⁵⁹ Szabó István, 1948. 187., Maksay Ferenc: *Paraszttság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon*. Budapest, 1958. 45., Pach Zsigmond Pál: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Budapest, 1963. 147.

⁵⁶⁰ MOL U. et C. Fasc. 89. Nro. 2.

⁵⁶¹ Tholt Judit: *A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében*. Budapest, 1934. 65., Berlász Jenő: *A Thurzó-birtokok a XVIII. század első harmadában különös tekintettel a jobbágyok gazdasági helyzetére*. Budapest, 1936. 18.

A borbevételeket azonban nem lehet teljes mértékben a regálékból származó haszonnak tekinteni, hiszen az uraságok részben allodiális szőlők termését, nagyrészt azonban a dézsmából származó és a jobbágyoktól egyéb jogcímenek (foglalással, vagy vásárlással) szerzett borokat mérették ki a csapszékeken, azaz a bor árában szerepelt a más földesúri jog alapján szerzett jövedelem is. Regáléból származónak csak a korcsma bérleteket, a mészárszékért fizetett ellenszolgáltatásokat, a malombért, rév- és vámilletékeket, vásári és piaci helypénzeket, a halászatból fizetett részesedést stb. tekinthetjük. Ennek alapján azonban nem minden esetben tudjuk megállapítani a regále értéket, mert az uradalmi halászok igen gyakran hallal és nem pénzzel fizettek a halászati jogért; a molnárok pedig szintén természetben adóztak a malomjogért.⁵⁶²

Ha ezeket a természetben fizetett ellenszolgáltatásokat kényszerűségből figyelmen kívül hagyjuk, a regálék nagyságában és az összjövedelmen belüli arányában területenként és korszakonként elég nagy különbségeket találunk. A rendelkezésünkre álló, inkább csak jelzés értékű adatokban a 18. században és a 19. század első felében 3,3% és 52,7% között mozog a királyi kisebb haszonvételekből származó bevételek aránya. 1720-ban a diósgyőri kincstári uradalomban 10,73%, Miskolcon 1723-ban 52,7%, Wesselényi István ecsedi uradalmának Matolcs (ma Tunyogmatolcs) nevű mezővárosában a földesúri jövedelem 19,45%-a származott a regálékból. A regéci uradalomban 1710 és 1745 között ez az arány 5,9%, Bretzenheim Ferdinánd sárospataki és regéci kettős uradalmában viszont 1824–46 között már 20,77%. A tatai és gesztesi Eszterházy uradalomban a regálékból származó jövedelem meglehetősen alacsony volt, de a jobbágyfelszabadítás előtt fokozatosan növekedett 1831-ben ugyanis 3,3%, 1841-ben 4,07%, 1849-ben pedig 8,5% volt. A mernyei uradalomban a jobbágyfelszabadítás előtt is elérhette a 15,94%-ot, mert regaléváltság címén ilyen arányban kapott kártalanítást az egyházi nagybirtok.⁵⁶³

⁵⁶² Örleménnyel adóztak 1723-ban a miskolci malmok, 1610-ben Tokajban a „halászoknak rend tartások szerint” a város halászaí a pénteken és szombaton fogott hal kétharmadát beszolgáltatták az uraságnak, egyharmada maguknak maradt, a többi napokon maguk számára fogták a halakat, ezért azonban bizonyos munkajáradékkal is tartoztak, megműveltek egy urasági szőlőt és a vár magtárában is kötelesek voltak az ott tárolt gabonát lapáttal megforgatni. A nemes halak (pl. a kecsége) fogásakor egészen különleges, itt most nem elemezhető szabályok érvényesültek. MOL U. et C. Fasc. 5. Nro. 5. Zemplén megye Levéltára, ZmL Tokaj mezőváros levéltára, Az Tokaj városnak eleiteol fogván való törveniek és rend tartásinak könyve. 1610. Vö. Orosz István: Társadalmi tagozódás és társadalmi változások Tokajban a 16–17. században. In. *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok*. II. k. Szerk. Bencsik János–Orosz István, Tokaj, 1995. 101.

⁵⁶³ MOL U. et C. Fasc. 5 Nro 5/g, Fasc. 13. Nro. 38., Jármay Edith–Bakács István: *A regézi uradalom gazdálkodása a 18. században*. Budapest, 1930. 69. (továbbiakban Jármay–Bakács, 1930.), Oláh József: Bretzenheim Ferdinánd herceg uradalmainak pénzforgalma. *Agrártörténeti Szemle*, 2002. 1–2. sz. 222., Szabad, 1957. 458–459. Tóth Tibor, 1978. 176.

Nemcsak a nagybirtokosok, de a középbirtokosok hasznai között is tekintélyes mértékűek lehettek a regále jövedelmek. A tolna megyei középbirtokosok között – a kérdés kutatója szerint – „egy-egy birtokos jövedelmének negyedét-felét is elérhették” a regále bevételek.⁵⁶⁴

E nagyon szórványos adatok alapján is fel kell figyelni arra, hogy a regále jövedelmek elsősorban a mezővárosokban nőttek nagyra. A regéci uradalomban a 18. század első felében a kisebb királyi haszonvételekből származó bevételek, amint láttuk csak 5,9%-ot tettek ki, de ezek 52,4%-a az uradalom központjának tekintett Tállya mezővárosból, 28,07%-a pedig (Abaúj)szántóról, a domínium másik mezővárosából származott. Az összes többi település csak ötödét fizette a regáléknak.

Fentebb már hivatkoztunk az ekkor csak mezővárosi rangú Miskolc magas regále arányaira, de ugyanez volt a helyzet Tatán az Eszterházy uradalom központi mezővárosában is, ahol 1836-ban a regáliák a bevételek 40,69%-át alkották.⁵⁶⁵ A tolnai középnemesek regále-jövedelmei is jórészt Bonyhád mezővárosból származtak, ahol a regálék értéke a 10 ezer forintot is elérte, és kb. akkora volt, mint a jóval népesebb Miskolcon.⁵⁶⁶

Erre a helyzetre, úgy vélem, könnyen magyarázatot találhatunk. A mezővárosok, mint piacközpontok nemcsak a bormérésben, de a malombérben, a vásári és piaci bevételek területén, a húsmérésben is előnyösebb helyzetben voltak a falvaknál.

A regáliákból származó bevételek belső arányai természetesen a helyi körülményektől függtek. Tokajban a borkimérésből származó jövedelem mellett már a 16. század végén a révből származó bevételek voltak a legjelentősebbek s 1573-ban az évi 800 forintot is elérték.⁵⁶⁷ Ez a város fekvésével, legfontosabb tiszai átkelőhely voltával magyarázható. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a Szamos mellett fekvő Matolcson a rév évi hozadéka 40 forint (29,56%), a négy kerékkel működő vízimalomé 90 forint (68,02%), de Tokajjal ellenében a bormérésből származó évi jövedelem 5 forint 30 dénár (2,42%).⁵⁶⁸

Miskolcon viszont az évi 4925 forint 80 dénár regále bevételből 4000 forint (81,2%) származott a földesúri korcsmák bérletéből, 275 forintot fizettek a mérszárosok hat mérszárszékért (5,58%), a hat országos vásár 360 forint bevételt je-

⁵⁶⁴ Glósz József: *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében.* (A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, XVI.) Szekszárd, 1991. 81. (továbbiakban Glósz, 1991.)

⁵⁶⁵ Tekintetes tatai gesztesi és mező laci uradalmi jövedelem és birtok könyv 1836. 8–11.

⁵⁶⁶ Kliegl Ignácnak és Perczel Tamásnak, annak a két középbirtokosnak, akik bevételeinek 53,2%-a, illetve 25%-a származott regálékból, ezt Bonyhád mezővárostól nyerték. Glósz, 1991. 80–81.

⁵⁶⁷ ZmL Tokaj jegyzőkönyve, az 1573. évi úrbárium.

⁵⁶⁸ MOL U. et C. Fasc. 13. Nro. 38.

lentett (7,3%), de a heti piacok csak 30 forintot (0,6%) és a hat, állandóan piacon áruló görög kereskedő együttesen 10 forint 80 dénárt (0,2%). A diósgyőri uradalomban az összes regálék bevételeiből 35,10% származott a borkimérés árendájából, 61,40% a malmok és 3,5% a mézszárszékek bérletéből. A regéci uradalom 1496 forint évi regále jövedelmének 53,87%-a az educillatióból, 37,83%-a a macellatióból, 6,68%-a boltbérletekből és 1,62%-a malom bevételekből származott.⁵⁶⁹

Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy országos átlagban a legnagyobb regále jövedelem a korcsmáltatási jogból származott, annál is inkább, mert a száraz vámok mintájára elterjedtek a száraz korcsmák is, azaz a birtokos megváltási díjat követelt azért is, ha az adott településen nem tartott fenn borkimérést.⁵⁷⁰ A földesúri educillatióból származó nagy haszon magyarázhatja, hogy a törvényes szabályozások ellenére a száraz korcsmák mellett más visszaélések is történtek. 1550-ben országgyűlési törvény mondotta ki, hogy a borkimérés jogán meg kell osztani a jobbágyoknak és földesuraiknak. Ott, ahol szőlőhegyek nincsenek a jobbágyok Szent Mihály napjától (szeptember 29) Karácsonyig (december 25), azaz egy negyed évig mérhettek bort, míg uraik az év fennmaradó részében, azaz háromnegyed évig. Ott, ahol a településnek saját szőlőhegyei is voltak, a jobbágyi bormérés jóval hosszabb volt, mert Szent Mihálytól Szent György napjáig (április 24) tartott, azaz az uraságok csak öt hónapon át élhettek vele.⁵⁷¹ A valóság azonban még évtizedekkel később egészen más volt mint a törvényi előírás. Hat évvel a törvény megszületése után a jeles borvidék központjának számító Tokajban, ahol szántóföldek nem is voltak s a lakosság szőlőművelésből élt, Szent Tamás naptól fogva (december 29) Szent Mihály napig, azaz nyolc hónapig az uraság számára árultak bort. A hegyaljai borvidék másik központjában Sárospatakon sem érvényesült a törvény, de a földesurak és a jobbágyok legalább havonta felváltva mérhették a bort, így a tokaji három hónappal szemben hat hónap jutott a település lakóinak.⁵⁷²

A törvényi szabályozással szemben (nem tekintve azokat a településeket, ahol betartották az előírásokat) a gyakorlatban a bormérésnek a reformkort megelőző időszakban öt válfaja alakult ki. A legdurvább törvénysértést a már említett szá-

⁵⁶⁹ Uo. U. et C. Fasc. 5. Nro. 5/g, Fasc. 5. Nro. 4/d, Az előzményekre Gyulai Éva: *Szőlőbirtoklás Miskolcon a 16. században*. Miskolc, 1995. 117–121., Jármay–Bakács, 1930. 69.

⁵⁷⁰ Ez volt a helyzet a 17. század elején a belényesi, a 18. század elején pedig a nagyváradi uradalomban. MOL U. et C. Fasc. 17. Nro. 6, Fasc. 17. Nro. 9. A lékai és borsmonostori uradalomban „száraz pénznek” nevezték azt az összeget, amit akkor fizettek, ha a földesúr által kirótt bormennyiséget nem tudták kiárulni. A szentmiklósi uradalomban a „száraz korchma pénz” karácsony napján kellett egy összegben megfizetni. *Úrbáriumok XVI–XVII. század*. Szerk. Maksay Ferenc, Budapest, 1959. 97., 524. (továbbiakban *Úrbáriumok*, 1959.)

⁵⁷¹ 1550. évi törvény 36. cikkely.

⁵⁷² ZmL Tokaj jegyzőkönyve, az 1561. évi úrbárium. Orosz István: *Mezővárosi önkormányzat Sárospatakon 1711–1835 között*. In: *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk.: Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc, Kolozsvár, 1999. 390.

raz korcsmák jelentették. A második esetben az uraságok megrövidítették a jobbágyi bormérés idejét és a bortermelő településeken sem Szent Györgyig, hanem rövidebb ideig mérhették a jobbágyok saját boraikat. A már említett Tokaj és Sárospatak mellett így volt ez a 16. század végén Komáromban, ahol csak két hónap volt a mezővárosi bormérés ideje.⁵⁷³ Voltak olyan települések, ahol a jobbágyok egyáltalán nem mérhettek bort,⁵⁷⁴ de olyanok is előfordultak, ahol a földesurak meghatározott bor mennyiség kimérésére kötelezték jobbágyaikat s egyébként nem éltek bormérési jogukkal.⁵⁷⁵ Végül a jobbágyok számára legkedvezőbb eset is előfordult: a bormérést csak a falu, vagy mezőváros gyakorolta.⁵⁷⁶

A kisebb királyi haszonvételek közül a bormérés joga – amint láttuk megosztott földesurak és jobbágyok között. A halászat esetében országgyűlési törvény nem írta elő a megosztást, mégis a gyakorlatban csak úgy lehetett az uradalmaknak halászokat alkalmazni, ha a fogott halmak csak kisebbik részére tartottak igényt. A jobbágyi vadászatot és madarászatot országgyűlési törvények mindig keményen tilalmazták, mégis a falusi lakosság jelentős hányada mindkettőt gyakorolta. 1504-ben azzal magyarázták a tilalmat, hogy a jobbágyok egy része abahagyta a szőlő- és földművelést és még a nagy ünnepeket is vadászattal töltötte. Ezért 3 forint bírságot rótt ki azokra, akik szarvasokra, őzekre, nyulakra, vadkanokra vadásztak, vagy fácánokat, „császármadarakat” gyűjtöttek. 1729-ben egy újabb törvény gyakorlatilag beismerte, hogy nem sikerült eltiltani a jobbágyságot a vadásztatói, majd 1802-ben a tilalmat azzal újították meg, hogy széleskörű vadászati törvényt alkottak s szabályozták a kizárólagos joggal rendelkező nemesiség vadászatát is.⁵⁷⁷

A törvények azonban nem tudták feloldani azt az alapvető ellentmondást, hogy a törvény tiltotta a jobbágyok vadászatát, ugyanakkor a földesúri szolgáltatások között szerepeltek olyan vadak, amelyeket csak vadászattal szerezhettek meg a jobbágyok. A 16–18. század úrbáriumokban sűrűn ismétlődnek az ajándékok kö-

⁵⁷³ MOL U. et C. Fasc. 4. Nro. 46.

⁵⁷⁴ Zala megyében a kapornaki apátság birtokain egész évben bormérési tilalom volt a jobbágyoknak a 16. század második felében. MOL U. et C. Fasc. 11. Nro. 30/a, 30/c. Ez volt a helyzet Szőgyén is. U. et C. Fasc. 4. Nro 32/a. A székelyföldi Hídvégen a 18. század derekán még a törvény szerint mérhettek a jobbágyok bort, a 19. század elején azonban már tilalmazták, azzal az ürüggyel, hogy” kortsma jus és haszon egyenesen csak a földes urakat illeti”. Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*. Bukarest, 1956. 154.

⁵⁷⁵ Szikszón csak a négy vásárnapon kellett urasági bort mérni, Szepsiben hat hordó bort kellett kimérni az uraságnak, illetve annak ellenértékéért 100 forintot fizetni a mindenkori ártól függetlenül. MOL U. et C. Fasc. 15. Nro. 6.

⁵⁷⁶ Debrőn 1712-ben az educillatot a község gyakorolta. Nagybaráton a zavaros helyzetre tekintettel nem éltek az uraságok bormérési jogukkal. Az Esterházyak derecskei uradalmában az ún. kis hajdúvárosok megőrizték 1728-ban is bormérési szabadságukat. MOL. U. et C, Fasc. 5. Nro. 13, Fasc. 4. Nro. 32/c, Fasc. 6. Nro. 61/a.

⁵⁷⁷ 1504. 18. tc., 1729. 22. tc., 1802. 24. tc.

zött a szarvasok, dámvadak, őzek, medvék(!), nyulak császármadarak, de előfordul karvaly is.⁵⁷⁸ Bizonyára igaza van a kérdés kutatójának, hogy a vaddal adózó jobbágyok „engedélyezett és gyakorlatilag szabad vadászati joggal rendelkeztek.”⁵⁷⁹ A 18. század második felétől szigorodtak meg a paraszti vadászat körülményei. A 19. század elején a tatai és gesztesi uradalomban az is előfordult, hogy uradalmi alkalmazottak vadorzót lőttek le, s az úriszék a gyilkost felmentette.⁵⁸⁰

A vámokkal kapcsolatban a törvényalkotás legtöbbször a száraz vámokkal foglalkozik. Legalább két tucat törvény szól arról a 19. századot megelőző időben, hogy a száraz vámokat el kell törölni. Igaz a rendek időnként arra hivatkoznak, hogy az ismétlődő törvényes tiltásoknak azért nem lehet fogantatja, mert a királyi kincstárnak is vannak (nyilván jövedelmező) száraz vámjai. Az urbáriumok nem hagynak kétséget a felől, hogy a földesúri bevételek között is fontos szerepet játszottak az útvámok, a folyami átkelőhelyeken szedett díjak.

E díjakat igen gyakran a legrészletesebben sorolják fel, a megrakott szekér díjától az áthajtott állatokért fizetett vámig.⁵⁸¹ A szárazvámok egyik sajátos formája volt az ún. ászokvám, amit azok fizettek Tokaj-Hegyalján, akik nyereségre vásároltak hordós borokat és azokat a szállításkor az ászokról elmozdították.⁵⁸² A folyami átkelőhelyek bevételeiből is részesedtek a révészek. Tokajban a 16. század első felében a gyalogosoktól szedett egy-egy dénár a révészeket illette meg. Ugyancsak az övék volt a sátoros ünnepek (Karácsony, Húsvét, Pünkösöd) egész bevétele, míg a szombati jövedelem kétharmad része a prédikátort, egyharmad a révészeket illette.⁵⁸³ Beregszászon 1645-ben a hídvám fele a földesúré, másik fele a diákoké volt.⁵⁸⁴ A pálinkafőzést is a regáliák közé számították, de a főző üstök a jobbágyok birtokában voltak s csak évi illetéket fizettek az uraságoknak.⁵⁸⁵

⁵⁷⁸ MOL U. et C. Fasc. 17. Nro. 6., Fasc. 18. Nro. 25, Fasc. 11. Nro. 40/a., Fasc. 10. Nro. 88/a., Fasc. 11. Nro. 51/b., Fasc. 16. Nro. 4.

⁵⁷⁹ N. Kiss István: A paraszti vadászat Magyarországon (XVI–XVIII. század). *Agrártörténeti Szemle*, 1974. 1–4. sz. 70.

⁵⁸⁰ Szabad, 1957. 198., Takács Lajos: A jobbágyok vadászata a feudális kor végén. *Agrártörténeti Szemle*, 1986. 3–4. sz. 419–420.

⁵⁸¹ A lékai urasági vámnál 1608-ban pl. minden megrakott szekértől 1 krajcárt, minden pár ökörtől 4 dénárt, minden vásárra vitt lótól 4 dénárt kellett fizetni. *Úrbáriumok*, 1959. 106.

⁵⁸² Orosz István: Extraneus birtoklás és borértékesítés Sárospatakon a XVIII–XIX. században. In. *A 800 éves város, Patak*. Szerk. Tamás Edit, Sárospatak, 2004. 73.

⁵⁸³ ZmL Tokaj jegyzőkönyve Az céhről és annak jeövedelmereol.

⁵⁸⁴ *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Szerk. Makkai László, Budapest, 1954. 339.

⁵⁸⁵ *Murányallyán* 1672-ben 35 pálinkafőző üst után évente 1 forint 50 dénárt, a 12 sörfőző üst után 1 forint 80 dénárt fizettek. *Zavadkán* a „pályinkás fazekak” után 1 forint volt a földesúri illeték. *Úrbáriumok*, 1959. 331., 588.

E nagyon vázlatos felsorolásból is kiviláglik, hogy a regálék sokfélesége együtt járt a helyi variációk szinte áttekinthetetlen sokaságával. Mária Terézia úrbérrendezése, mint a jobbágyi haszonvételek és szolgáltatások esetében, igyekezett a királyi kisebb haszonvételekben is egységet teremteni, pontosan rögzíteni, mi illeti meg a jobbágyokat és mi a földesurakat.

Ha megvizsgáljuk az úrbéri pátens rendelkezéseit, kitűnik, hogy a királynő a korábbi törvények döntéseit nem változtatta meg, legfeljebb a visszaélések kiküszöbölésére törekedett. Megerősítette az 1550. évi törvényt a jobbágyok borméréséről. Ennek kezdete minden esetben Szent Mihály napja volt, s az úrbéres tabellába a helyiek véleménye alapján kellett beírni, hogy Karácsonyig, vagy Szent György napjáig tartott. Nem volt szabad a korcsmálási időt áthágni a bor elkobzása és háromnapos robot büntetése mellett. Korábban a paraszti bormérés idején a földesúri korcsmák sem működhettek, az úrbárium azonban úgy rendelkezett, ha a földesúrnak olyan vendégfogadója van a településen, amelyben meg is szállhatnak az utazók, akkor abban a jobbágyi korcsmálás idején is lehetett szeszes italokat árusítani. A borkimérés mellett az urasági educillatio továbbra is magában foglalta az „égett borok” és a sör árulásának jogát. Az a földesúr, aki nem korcsmán méreti ki borát, hanem valamelyik jobbágyával, az ilyen boráruló jobbágyot fel kellett menteni az adott időre a robotolástól s minden akó bortól is járt neki négy dénár. Pálinkát továbbra is szabad volt a jobbágyoknak főzni, de minden „égető fazéktól” két forintot kell fizetni földesuruknak. Megerősítette azt is, hogy a vadászat, madarászás és a halászat „mindennemű halászó vizekben” egyedül az uraságot illeti, s ezért a parasztnak fegyvert, vagy vadászó ebeket tartani nem szabad, ugyancsak három napos robot kirovás a mellett. Ugyanakkor a kártékony vadállatok kiirtására a robot mellett is kötelezhetők a jobbágyok évente 3 napra úgy, hogy fegyvert és lőszert uruktól kapnak, s ezt a kötelezettséget nem is lehetett pénzzel, vagy más formában megváltani.

Fenntartandónak ítélte a pátens a mészárszék-tartást és a szabályosan felállított vámok utáni urasági jövedelmeket, valamint a vásárok jövedelmeit is, hacsak ez utóbbiakat királyi adomány révén a települések meg nem szerezték, mert ezek „királyi adományok szerént” illetik meg a birtokosokat. A vámokat a jobbágyok is kötelesek megfizetni, vagy az útcsinálás robotjával megváltani. Ha azonban saját, vagy az uraság munkáját végezni megy, vagy malomba viszi őrleményét, nem kell vámot fizetnie.⁵⁸⁶

Tiltotta az úrbéri pátens azokat a visszaéléseket, amelyek a királyi kisebb haszonvételek érvényesítése kapcsán a korábbi évszázadokban előfordultak. Nem érvényesíthették az uraságok a Nyugat-Európában általános malomkényszert, törvényellenesnek minősítette a száraz korcsmák tartását (sajátos módon a száraz vámokét nem). Nem volt szabad a falvak által kibérelt mészárszékeken arra

---

⁵⁸⁶ Sinkovics, 1968. 987–990.

kényszeríteni a jobbágyokat, hogy földesuraik kiselejtezett állatait kimérjék, s azt sem, hogy a húst darab vagy font számra a lakosok kötelezően megvásárolják. Ugyanígy romlott bort vagy pálinkát sem volt szabad a korcsmákon kényszerrel kimérni.⁵⁸⁷

A Mária Terézia-féle úrbárium intézkedései nemcsak azért voltak fontosak, mert a következő évtizedekben ennek alapján élhettek a földesurak a curiale beneficiumokkal, hanem azért is, mert az 1832–26. évi országgyűlésen, amikor évekig vitatták a követek e haszonvételeket is, a királyi előterjesztés alapját az úrbéri pátens rendelkezései alkották.

Nincs mód annak vizsgálatára, hogy a mindennapi életben miként valósultak meg az úrbéri pátens előírásai és tiltásai. Néhány jel azonban arra utal, hogy a pátens minden intézkedése a regáliákkal kapcsolatban ugyanúgy nem ment át a gyakorlatba, mint a korábbi törvények. Tokajban az 1772. évi úrbérrendezés után is csak Szent Mihálytól új esztendeig mérhették borukat a jobbágyok, mint korábban, annak ellenére, hogy egy 1745. évi szerződésben földesuruk a kamara is elismerte, hogy a törvény szerint Szent György napjáig mérhetnék a bort. Ugyanígy az is bekerült ekkor készített szerződésükbe, hogy a hídon nem kellene vámot fizetniük, még sincs nyoma, hogy a vámkötelezettség elmaradt volna.⁵⁸⁸ Néhány észak-zempléni faluban viszont, ahol a jobbágyok rendszeresen főztek pálinkát, az üstök után vagy kevesebbet fizettek a pátensben szereplő 2 forintnál, vagy egyáltalán nem fizettek.⁵⁸⁹

A királyi haszonvételeket az úrbéri pátens, mint urasági jogokat monopólium jellegük ellenére megerősítette. A reformkori politikai irodalom első írásai nem közvetlenül az úri haszonvételek, hanem a monopóliumok, köztük elsősorban a céhek és limitációk ellen indítottak támadást. Wesselényi szerint a monopólium, mint „kirekesztő jus” mindig veszedelmes, mert jól elrendelt társaságban (társadalomban) ilyennek nem szabad lenni. Gúnyosan idézi az 1553. évi törvényt, amely arról szól, hogy mi történik, ha a földesúr rossz bor kimérésére kötelezi jobbágyát, s a törvény szerint joga van elköltözni. „Valóban dicső igazság! ha erőltetik, hogy rossz bort mérjen, nem az a menedéke, hogy törvény ótalma ezen nyomorgatástól mentse, hanem hogy atyai lakjából elbújdoshatik”.⁵⁹⁰ Széchenyi szerint „majd minden monopólium egy pár évre hasznos ... de hosszabb időre

⁵⁸⁷ Uo. 993–994.

⁵⁸⁸ Takács Péter–Udvari István: *Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából*. III. k. Nyíregyháza, 1998. 279., 281., 297–98.

⁵⁸⁹ Kiscsébben csak 1 forintot kellett fizetni az üstök után, Kistráskán, Krasznócon, Krivostyánban viszont egyáltalán nem. Uo. I. k. 41–45.

⁵⁹⁰ Balítéletekről. 216., 220.

minden hathatós köz előmenetelnek legmagasabb s tetemesb gátja.⁵⁹¹ Ilyen monopóliumot jelentenek a céhek és a limitációk. Dessewffy József a Taglalatban a limitációkat összekapcsolta a regále beneficiumokkal. Úgy vélte, hogy a regálék-
kat úgy kell tekinteni, mint tőkét s annak jövedelmeit, mint kamatot. „Nem lehet
tehát kárpótlás szükiben felforgatás nélkül eltörülni a királyi haszonvételeket, és
azoknak kirekesztőlegi jussát.⁵⁹² Érvelése az 1832–36. évi országgyűlésen gyak-
ran visszatért a konzervatív követek nézeteiben.

1832–36-ban a követek véleményében is megjelent a monopóliumok és úri
haszonvételek összekapcsolása. Balogh János Bars megye követe nem minden
célzatosság nélkül állapította meg, hogy sokan hajlandónak mutatkoznak a mo-
nopóliumok eltörlésére, ha azok nincsenek „önhasznunkkal” összekötve, de nem
hajlandók azoknak a monopóliumoknak megszüntetésére, amelyből hasznuk
származik, pl. a regáléból, s arra hivatkoznak, hogy az a „proprietasba vág.”⁵⁹³
Say István Székesfehérvár követe úgy vélte, a monopóliumok eszközök a nép
végső szegénységbe taszítására, amely által az „minden nemesebb hazafiúi érzés-
re, lelkesedésre örökre alkalmatlanná tétetik.”⁵⁹⁴

Az országgyűlési tárgyalások a jobbágykérdés tekintetében a megelőző úrbéri
munkálatok alapján folytak. Ezekben a földesúrnak fenntartott jogok között a ha-
lászat, vadászat, madarászat, boltnyitás, vásár-, vám-, rév-, és piacjog szerepel, il-
letve az a lehetőség, hogy a malmokat az uraságok igaz becsüvel visszaválthat-
ják.⁵⁹⁵ A tárgyalás során azonban természetesen vita alakult ki a bor- és pálinka-
mérés jogáról, amelynek nem voltak kizárólagos használatában a földesurak, to-
vábbá az úrbéri pátens alapján a mézárszékeltartás jogáról és az úrbéri vadászatról is.

Az úrbériség alapvető kérdéseivel: az örökváltsággal, a telektulajdon biztosí-
tásával, a jobbágyi incapacitás eltörlésével együtt az is felvetődött már a tárgya-
lások kezdetén, hogy a „curiale regale beneficiumok” lehetnek-e örökös szerző-
dések tárgyai, ugyanúgy, mint az úrbéres telkek után fizetett szolgáltatások? A
vitában többen a mellett érveltek, hogy ez olyan jogi kérdés, amelyet nem az úr-
béri ügyek között kell megvitatni. A temesi követ Császár Sándor viszont arra
hivatkozott, hogy a jobbágy birtokbírhatási joga, a jus proprietatis nincs kapcsola-
tban a regáliákkal, hiszen a korcsmának, mézárszéknek, vásári jognak haszná-
latát sok helyen eddig is bírta a jobbágy „ámbár nemesi jószágot nem bírhatott”.

⁵⁹¹ Gr. Széchenyi István *Hitel a Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok*. Szerk. Ifj. Iványi-Grünwald Béla, Budapest, 1930. 342.

⁵⁹² Uo. 556.

⁵⁹³ Kossuth Lajos *Összes Munkái* (KLÖM) Országgyűlési Tudósítások (OGYT) S. a. r. Barta István. I. k. Budapest, 1948. 309.

⁵⁹⁴ Uo. IV. k. 110.

⁵⁹⁵ Continuatio protocolli consessuum sub-deputationis regnicolaris in re urbariali exmissae, cum proiecto legum urbarialium pro regno Hungariae et partibus adnexis. Pest, é. n. 25.

Dókus László a zempléni képviselő szerint a kérdés úgy van feltéve: a jobbágyi adózások mellett lehet-e „örökös kötések tenni” a regálékra is? A követek többsége azonban nem vonta kétségbe, hogy a kisebb királyi haszonvételek a földesurak jogos tulajdonai, az előterjesztésnek megfelelően azok az úrbéres megváltás tárgyai nem lehetnek.⁵⁹⁶ Így a többség azt sem szavazta meg, hogy a kérdést meg lehessen tárgyalni a „juridicum” (a jogi kérdések) keretében.

Az 1832–36. évi országgyűlésen komolyabb vita a kisebb királyi haszonvételek tárgyalása során csak a bormérés, a pálínkfőzés, a boltnyitás, kisebb mértékben az urbáriális vadászat és a húsmérés ügyében alakult ki. Zemplén, Sáros és más megyék képviselői felvetették, hogy a jobbágyi bormérést teljes egészében meg kellene szüntetni, s helyette az úrbéreseket mással kellene kárpótolni. Ez az elképzelés nem talált pártfogókra.

Általában nem vitatták a bormérésben kialakult rendet, azt, ami az úrbéri pántensben szerepelt, hogy az év egy részében a földesurak, a másikban pedig a jobbágyok mérhetnek bort. Felvetődött viszont az a kérdés, hogy azok az alföldi (Csongrád, Békés megyei) falvak, amelyekben telepítvényes, szerződéses parasztok, dohánykertészek éltek, rendelkeznek-e az időszakos bormérés jogával? Hamar tisztázódott, hogy e jog csak az úrbéres községeket illeti meg, így az allodiális földeken élők nem élhetnek vele. A Országgyűlési Tudósítások szerint „hosszú vetélkedés volt a bormérés módja felett”. Felmerült az az elképzelés, hogy a jobbágyi közösség csak úgy élhessen jogával, hogy kibérelteti csapszékét. Mások arányosságot akartak teremteni a faluban lévő házak és a korcsmák száma között (200 ház után lehetett volna egy korcsmát tartani). Ismét mások az arányosságot az urasági és az urbáriális korcsmák között szerették volna megteremteni azáltal, hogy minden faluban annyi paraszti borkimérés legyen, ahány földesúri. Volt olyan vélemény is, amelyik a korcsmák számát szabad egyezkedésre bízta volna jobbágyok és földesurak közt s olyan is, amelye szám meghatározásában a vármegyét tartotta illetékesnek. Végül is az vált többségi véleménnyé, amely a csapszékek számának meghatározását a szabad alkura bízta földesúr vagy jobbágy között, vagy, ha nem tudtak megegyezni, akkor úrbéri per döntött. Hosszan tovagyűrűző vita alakult ki arról a Horvátországban és Pozsega megyében kialakult gyakorlatról, amely minden jobbágyinak házanként biztosította a bormérést a törvényes időszakban. Ezt a horvát képviselők azzal magyarázták, hogy a házak a falvakban túlságosan messze voltak egymástól, más formában nem lett volna értelme a jobbágyi bormérésnek. A Békés megyei képviselők arra hivatkoztak, hogy náluk is ez a szokás van érvényben, s ennek meghagyását kérték. A felvidékiek viszont arra hivatkoztak, hogy szétszórt falvak náluk is vannak, ezért ők e rendszer bevezetését javasolták.

⁵⁹⁶ OGYT. L. k. 344., 349. Az 5. tc. 2. §-a szerint „a Curialis regalis jussokat a jobbágyok örökös czimvel nem is birhatják, s ezek az úrbéri örökös kötések tárgyai sem lehetnek”. Uo. V. k. 211.

Nem érvényesült az a megszorítás, hogy a jobbágyok csak saját termésű boraikat mérhették ki (miután azok a községek is élhettek a korcsmáltatással, amelyeknek szőlőhegyeik nem voltak, nem is érvényesülhetett), így szabad volt bárhol termett bort árulni. A tervezetnek azt a részét, amely csak a betegeknek és lakodalmasoknak engedte volna meg, hogy a földesúri bormérés idején bort hozzanak be a faluba, a követek vitatták azzal az indoklással, hogy nem akarják „a kényszerített vevés monopóliumát felállítani”. Szabó Péter Győr megyei képviselő szerint abból a jogból, hogy csak az úrnak szabad bort mérni, még nem következik, hogy a jobbágnak is kötelező az úr csapszékén vásárolni, mert akkor „keresménye is az úr monopóliuma alá lenne vetve.” Hasonló véleményt fogalmazott meg Kölcsy Ferenc is. Ennek ellenére a vitatott szöveg megmaradt a tervezetben. Végül vita tárgya volt az is, hogy ki lehet-e becsültetni a jobbágyot abban az esetben, ha telkén az uraság, akinek nincs korcsma-helye, ilyet akar kialakítani. A követek többsége azonban elégségesnek tartotta, ha a Tripartium 1. rész 40. címében foglaltaknál több kibecsültetési lehetőség nem marad benn a törvényben.⁵⁹⁷

A királyi resolúció két ponton kívánta módosítani a tervezetet. Vásár idején arra is lehetőséget akart teremteni, hogy ne csak a faluban, de azon kívül is mérhesenek bort, ha a vásárt a jobbágyi bormérés időszakában tartják. Szlavóniában az úrbárium szerint minden faluban Szent Mihálytól Szent György napjáig mérhettek a jobbágyok bort, ezt a rendet a király fenn kívánta tartani.⁵⁹⁸

A bormérésnél behatóbb és szélesebb körű vita bontakozott ki a jobbágyok pálinkafőzése körül. Az előterjesztés az égetett italok készítését és árusítását földesúri jognak tartja, de a jobbágyoknak is megengedi, hogy törkölyből, gyümölcsből, borból, borseprőből pálinkát főzhessenek saját szükségükre vagy akónkénti árusításra, kimérniük azonban a pálinkát nem szabad, s minden üsttől 2 forintot kell fizetniük évente az uraságnak.⁵⁹⁹

Balogh János, Kölcsy Ferenc javasolták, hogy a pálinkafőzés engedtesse meg gabonából is, mert a felvidéken a pálinka moslék az állattartás alapja, s némi haszon a főzetből is származik, aminek árából az alföldön gabonát vehetnek a felvidék lakói. Kölcsy elvi alapon tiltakozott a megszorítás ellen. A földesúr nem gyakorolhat monopóliumot a mesterség üzésében, ezért nem lehet megtiltani, hogy a jobbágy „gabonáját manufacturalis úton át ne változtassa”. Ha az állam az éhínség miatt megtiltja a pálinka főzését gabonából, akkor nemcsak a jobbágnak, de az uraságnak is tilos. Somssich Miklós somogyi követ szerint nem a pálinkafőzés következménye az éhínség és azt nem monopóliumok által kell el-

⁵⁹⁷ Uo. I. k. 219. II. k. 19–22.

⁵⁹⁸ Uo. III. k. 519.

⁵⁹⁹ *Felséges I. Ferenc ausztriai császár Magyar és Csehország koronás királyától Pozsony szabad királyi városába 1832 karácsony havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének írásai.* Pozsony 1832/33. I. k. 275.

hárítani. Palóczy László a krumpliból való égetést is megengedné, mert azt is a „gyümölcsök” közé számítja. Az ellenzők nemcsak ez utóbbit vitatták, de azt is, hogy szabad legyen a gabonát pálinkafőzésre használni, amikor sok helyen élelemre sem elegendő.⁶⁰⁰

A pálinka ügyében többszöri üzenetváltásra került sor a főrendekkel, mert sem a krumpliból, sem a gabonából történő pálinkafőzésbe nem egyeztek bele. Indokaik között fő helyen szerepelt, ha ezek az élelmiszerek is a pálinkafőzés alapanyagai lesznek, az a földművelés hátramaradását fogja eredményezni. Az ismétlődő alsó táblai vita során Deák Ferenc leszögezte: „a gabona, melyet vett vagy termesztett, tulajdona a jobbágnak. Azt mondani tehát, hogy, mintha a földesúr tulajdonának szentsége megkívánná, hogy a jobbágy a maga tulajdonával ne élhessen, vitiosus circulus (hibás okoskodás).”⁶⁰¹

A törvénytervezetre adott királyi válasz némileg meglepő volt, mert az uralkodó ott, ahol eddig is főztek pálinkát gabonából, ezután is megengedhetőnek tartotta. A rendek ismét mindenütt lehetővé akarták tenni, hogy a jobbágyok gabonából is főzzenek pálinkát, mert aligha lehetett volna kinyomozni, hogy ez a szokás hol volt érvényben. Többen azt javasolták, hogy a gabonát a burgonyából főzött pálinka esetében erjesztőként lehessen használni. Végül ebben az esetben is a királyi resolúció elvei érvényesültek.⁶⁰²

Ha lehet még nagyobb vita folyt a boltnyitás (jus fornicis) kérdésében. Az alsótábla követői közül többen már azt is vitatták, hogy a boltnyitás egyáltalán földesúri jog. Vághy (Wágner) Ferenc Sopron város követe nem vonta kétségbe, hogy vannak olyan uradalmak, amelyek gyakorolják e jogot, de eredetére „a törvényben oly kevésé talál nyomára, mint az urbáriumban”. Szentpályi László Ugocsa megyéből a boltnyitás jogát nem az uradalom, hanem az emberiség jogai közé számította. Azok, akik védelmezték a boltnyitás jogának urasági haszonvétele voltát, nem tudtak másra hivatkozni, mint szokásjogi eredetére. Kölcsey Ferenc erre válaszolva állapította meg, hogy a szokásjogok az írásbeliség előtti korból származtak, s ha a korcsmáról, mézszárszékről, sőt a halászatról és madarászatról is van törvény, miért felejtették el a törvényalkotók a bolti just megemlíteni, „pedig a bolt csakugyan nagyobb dolog, mint a rigó fogás”. Nem lehet azt mondani, hogy ami a törvényben nincs, de szokásban van, az a földesúré. Elhangzott ugyanakkor az is, hogy a bánáti urbáriumban szerepel ugyan a jus fornicis, de nem úgy, hogy ebben valakit gátolhatna a földesúr, hanem olyan formán, hogy taxát vehet ki a kereskedőkre.⁶⁰³

⁶⁰⁰ OGYT. II. k. 23–27.

⁶⁰¹ Uo. II. k. 225–227., III. k. 639.

⁶⁰² Uo. III. k. 519., 633.

⁶⁰³ Uo. II. k. 71–76.

Az éveken át elhúzódó vitában Borcsiczky István trencsényi követ fogalmazott talán a legélesebben. „Ha a jövőben földes úri jus lesz a boltnyítás, az bizonyára csak a jelen országgyűlésnek végzésében veszi eredetét, s csak olyan jus lesz a minőnek itt körülíratik, és ha bár tulajdona lenne is a földesúrnak, még sem állna, hogy azt korlátok közé szorítani nem lehet. A pálinkafőzés, bormérés szintén úri tulajdon mégis megkorlátoltatott.”⁶⁰⁴

Két alkalommal is, 1833. április 12-én és 1835. január 8-án tiltakozott a boltnyítás jogának törvénybe iktatása ellen Say István székesfehérvári képviselő. „Ha a jus fornicist törvényre tesszük az industriát rabbilincsre verjük... a jus fornicis nem egyéb, mint az indirecta adó azon új neme melyet némely földesurak a többi nemesekre, a parasztoakra és a polgárookra vetnek, minden határ és törvényes korlát nélkül...” Ha a kereskedés jogát a földesúr regále gyanánt bérbe adhatja a bérlettel teljes joggal megkívánhatja, ahogyan eddig idegen téglát, követ, sört nem volt szabad behozni a faluba, ezentúl idegen posztót, idegen gyertyát, idegen bőrt sem szabad. Ez pedig a legkártékonyabb monopólium.⁶⁰⁵ A főrendi üzenetek egyértelműen úri haszonvételek tekintették a boltnyítás jogát, csak a királyi válasz enyhítette a helyzetet azáltal, hogy megengedhetőnek tartotta a boltnyítást, de csak úgy, hogy a bánáti úrbárium mintájára jobbágy taxát fizet földesúrnak. A három napos úrbéri vadászatot, amely arra kötelezte a jobbágyot, hogy a roboton felül az uraság fegyverével és lőszereivel vadásszon, a főrendek fenn akarták tartani, az alsó táblán azonban úgy vélték, nem fér össze az emberséggel, hogy „az úrnak multságára ember hajtson vadat”.⁶⁰⁶ A húsmérés regále jellegét senki sem vitatta, s azt sem, ha a földesúr nem vágatna elegendő marhát, joguk van a jobbágyoknak bejelentés után maguknak húst mérni, nézetkülönbségek tekintetben voltak, hogy a balesetet szenvedett marhát milyen körülmények között mérhetik ki a falvak lakói. Felvetődött az a nézet, ha a községben nincs állandó mészárszék, meg kell engedni a húst máshonnan behozni. Többen voltak azonban, akik a teljesen szabad húsmérés mellett foglaltak állást. Bernáth Zsigmond a szabad húsmérést a limitációk (a hús árának hatósági megállapítása) eltörlésével is össze kívánta kapcsolni. Ezek az elképzelések azonban nem találtak a többség egyetértésével.⁶⁰⁷

Az 1832–36. évi törvények az évszázados gyakorlathoz és az úrbéri pátensben lefektetettekhez képest kevés változást hoztak. A VI. tc. az Úrbáriumnál részletesebben szabályozza a bormérés körülményeit. Fenntartja azt a helyzetet, hogy

⁶⁰⁴ Uo. III. k. 659.

⁶⁰⁵ Uo. I. k. 306–308., IV. k. 109.

⁶⁰⁶ Uo. I. k. 332., II. k. 134. Vö. Pauly, 1817. 360.

⁶⁰⁷ OGYT II. k. 68–69. 236. „si Dominium obligationi suae Colonos et alios in territorio loci, vel domini habitantes, illucque advenientes (publicum generatim uti dici amat) carnis necessarii providendi satisfaciatur, secus enim emacellatio carnis subditis libera est”. *Carolus Pfaler*: i. m. 147.

minden olyan jobbágyközség, amelynek bírása és esküdtjei vannak, egy, vagy több házban bort mérethet Szent Mihálytól Karácsonyig, ha nincs saját szőlőhegye, ha pedig van, akkor Szent Györgyig, akár élt korábban a bormérés jogával, akár nem. A korcsmák száma tekintetében a jobbágyoknak az urasággal kell megegyezniük. A jobbágyi bormérés a település határán kívül, a gyepen csak azoknak engedtetik meg, akik ezzel országos vásárok alkalmával eddig is éltek. Tisztázza a törvény a szőlőhegy (promontórium) fogalmát, mert csak a szőlőhegytel bíró települések mérhetnek Szent Györgyig bort. Az ún. kerti szőlők, amelyeket nem urasági engedéllyel ültettek be, s amelyek után nem fizettek kilencedet vagy hegyvámot, nem számítottak promontóriumnak.

A jobbágyi bormérés időszakában idegen bort is lehetett kimérni. Ha azonban a törvényes határidőt áthágták, a csap alatt lévő borokat elkobozták. A szőlőkben dolgozóknak a jobbágyi bormérés idején kívül is lehetett bort eladni, de a szórt községek lakóinak nem. A jobbágyi bormérés nem változtatja meg az uraságok jogait, sem a korcsma, sem vendégfogadó építésben és borkimérésben. A korábbi törvényekből egyedül a „házsor szerinti bormérést” tiltja a most megalkotott jogszabály. Megengedi viszont, hogy a földesurak, ha nincs alkalmas telkük korcsma építésre, a közel lévő gyepen, vagy csere (tehát nem kibecsültetés) útján ilyet szerezhessenek. „Abroncsos” bort a jobbágyok szabadon behozhatnak településükre, kisebb mértékben azonban csak lakodalom, vagy betegség esetén.

Pálinkát is szabad a jobbágyoknak saját fogyasztásra és akónkénti kereskedésre főzni törkölyből, borseprőből, borból, gyümölcsből és a gabona kivételével „minden földi természetűből”. Gabonából is lehet ott, ahol eddig is szokásban volt. A pálinkafőző üstöktől azonban évi 2 forint taxát kell fizetni uruknak.

A földesurakat továbbra is megilleti a húskimérés privilégiuma, kivéve azt az esetet, ha valamilyen baleset eredményeként egészséges marhájukat le kell vágatni. Ezt a földesúrnak tett bejelentés után a jobbágyok kimérethetik. A boltnyitás után hasznóbér jár az uraságoknak, de a jobbágy vagy zsellér, telkén szabadon nyithat boltot. Az elsőrendű bolt után a földesurat 20, a másodrendű után 15, a harmadrendű után 10 forint taxa illeti meg. A jobbágyok továbbra sem élhetnek a vadászat, halászat, madarászat, vásár, piac, vám és rév jogokkal, kivéve, ha az utóbbiak királyi adomány révén kerültek kezükre. Temes, Torontál és Krassó megyében a nádlásra átengedett tavakban a szabad halászást is engedélyezte a törvény, a malmok esetében pedig továbbra is fenntartotta a földesúri visszaváltást.⁶⁰⁸

Az 1836. évi törvények a kisebb királyi haszonvételek kérdésében az évszázados hagyományt folytatják, s nem teszik kétségessé, hogy ezek a földesurak „igaz hasznai”. Abban a formálódó új szemléletben, amely a telki haszonvételeket a jobbágy, a szolgáltatásokat a földesúr jogos tulajdonának tekinti, a tulajdon szentségének elve alapján nehéz lett volna elvitatni e regáliákat, s felvetni eltörlé-

⁶⁰⁸ Az 1836. évi törvény VI. tc.

sük jogosságát. A törvények vitája során azonban megjelennek olyan nézetek is, amelyek a kisebb királyi haszonvételeket, mint monopóliumokat jogtalannak és eltörrendőnek vélik. Szentpályi ezt a minden embert megillető jogok alapján tartja szükségesnek, Borcsiczky legalább megszorítani óhajtja. Deák azon elvből kiindulva, hogy a tulajdonával mindenki szabadon rendelkezik, vitatja az úri haszonvételek azon elemeit, amelyek a jobbágy szabad rendelkezését gátolják. Kölcsey, Balogh, Somssich, Szabó, Say általában a regáliák monopólium jellegét nem tartják elfogadhatónak egy polgári társadalom feltételei között.

Az országgyűlésen – mint ismeretes – komoly vita tárgya volt az úrbéri szolgáltatások örökös megváltása, és a javaslat csak a bécsi udvar mesterkedései eredményeként bukkott el. A regáliák megváltásának lehetősége azonban fel sem merül. Akik feudális maradványnak tartják a kisebb királyi haszonvételeket, többnyire eltörlésükben és nem megváltásukban gondolkodnak. Akik viszont az úri tulajdon részének tartják, azok ugyanúgy, mint az allodiális földbirtokot, mereven elválasztják az úrbériségtől s úgy vélik, hogy a regáliák örökjoggal nem lehetnek a jobbágyok kezén és „örökös kötések” tárgyai sem lehetnek.

A gyakorlat azonban távolról sem volt olyan merev, mint az elmélet. Annak a tilalma, hogy a kisebb királyi haszonvételek nem lehetnek megválthatók, sem az 1840 előtti, sem az azt követő örökváltások esetében nem érvényesült. Békéscsaba, Siklós, Szarvas, Szentes, Nyíregyháza, Sáropatak nemcsak a jobbágyi szolgáltatásokat, de a regáliákat, sőt egyes esetekben az allodiumokat is megváltották. Békéscsabán a 802 ezer ezüst forint megváltási összegből 357,5 ezer forint esett a kisebb királyi haszonvételekre. Siklóson 161 ezer forintból 71 ezer, Szarvason 646 ezer forintból 323 ezer, Szentesen 1357 ezer forintból 482 ezer szolgáltatta ugyanezt a célt.⁶⁰⁹ Sáropatakon egyenesen a földesúr Bretzenheim Ferdinánd kötelezte a várost a regáliák megvételére, mert nem hajlott arra, hogy” a lakosok úri adózásainak, ház taksa, föld- és bordézsmá örökös megváltása felett alkudozzanak egyedül, hanem az örökváltást, minden a város kebelében és határában volt javainak s úri haszonvételeinek örök eladásával és megcserélésével kötötte össze.”⁶¹⁰

A regáliák ügyében csak kisebb módosítások következtek be az 1840. évi törvényekben. A pálinkafőzésről szóló paragrafus kiegészült azzal, hogy jobbágyokra érvényes engedelmet a zsellérekre is érteni kell, s ha nem fizetik meg a földesúri illetéket, vagy kimérik az általuk főzött pálinkát, ugyanolyan büntetésben részesülnek, mint az engedély nélküli bormérők. A boltokról szóló rész azzal bővült, hogy azokban a boltokban, amelyek megfizették a földesúri taxát, sőt is lehet árulni, ha ennek eddig is gyakorlatában voltak. A malmoknak meg kellett felelniük a vizekről és csatornákról alkotott törvénynek. Egy kiegészítés elvben rést

⁶⁰⁹ Orosz, 2000. 161., Cservenyák László: *Nyíregyháza örökváltása*. Nyíregyháza, 1969. 55.

⁶¹⁰ MOL Archivum Regnicolare, Lad. XX. 22. Fasc. 2/A. Nro. 183/b.

ütött a földesúri halászati jogon, mert a megépítendő Duna–Tisza csatornában a halászat is egyedül a csatornaépítő társaságot illette volna meg (a csatorna viszont azóta sem épült meg).⁶¹¹

Az 1848. évi jobbágy felszabadító törvények, amikor szabad polgári tulajdonossá változtatták a volt úrbéres jobbágyokat, a kisebb királyi haszonvételekről nem rendelkeztek. Lehet ezt azzal magyarázni, hogy a felszabadításnak nem volt feltétlenül szüksége a regáliák eltörlésére, az azonban bizonyos, hogy az 1840-es években a reformellenzék által hangoztatott szabad föld teljesen nem valósult meg, hiszen a földbirtokosok egyenjogúságát a fennmaradó úri haszonvételek gátolták. Azok a volt jobbágyok, akik már 1848 április 24-én „az eddig békésen bírt regálék, királyi haszonvételek használatát ... akadályoztatják, házaiknál cégért ütnek ki, bort, pálinkát árulnak, és húst vágnak,”⁶¹² bizonyára nem tudatosan, de a földbirtokosok azonos jogai mellett foglaltak állást. Magyarázat lehet az is, hogy a törvény előkészítő tárgyalások elmaradása miatt ilyen jogszabályt 1848 márciusában nem is lehetett alkotni. Igaz, az egyházi tized eltörlése sem volt előkészítve, mégis egy váratlan felajánlás révén egyszeri aktussal megszüntethető volt. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a regálékot ugyanúgy, mint az egyházi tizedet kárpótlás nélkül meg lehetett volna szüntetni. Igen jellemző módon azok a nemesek, akik bérelték, vagy adományként kapták a tizedet, körömszakadtáig ragaszkodtak a tized utáni kárpótláshoz, az államhatalomtól erre ígéretet is kaptak.⁶¹³ Ha kárpótlás nélkül szűnnek meg a regálé jogok, ez még érezhetőbbé tette volna a földes uraságok veszteségét a felszabadulás révén, s ez a reform ellenzék számára oly fontos érdekegyesítés társadalmi bázisát rombolta volna szét. Annak kimondása pedig, hogy a haszonvételek után is állami kárpótlás illeti meg a veszteseket, a kárpótlás alapjául szolgáló fiskális jövedelmeket terhelte volna meg túlzott mértékben. Végül az sem zárható ki, hogy a sietség volt az oka a törvényi rendezés elmaradásának, s ezt a kérdést az új, népképviselői országgyűlésnek kellett megoldania.

Kétségtelen, hogy a követek az utolsó rendi országgyűlésen a jobbágyfelszabadító törvény megalkotásakor tudatában voltak annak, hogy később a regálékról is dönteni kell, hiszen a konzervatív követek azért kívánták március 19. után pontosabbá tenni Szentkirályi Móric törvényszövegét a jobbágyfelszabadításról, Kossuth Lajosét pedig a közteherviselésről „nehogy a jobbágyok a kisebb királyi haszonvételek megszűnését is kiolvassák belőle”.⁶¹⁴

A sietség vádja az áprilisi törvényekkel kapcsolatban több összefüggésben is felmerült. Az egyik az volt, hogy a törvény a volt úrbéres földek paraszti tulaj-

⁶¹¹ Az 1840. évi törvény VII., X. tc.

⁶¹² Iratok, 1951. 221.

⁶¹³ Orosz, 2000. 79.

⁶¹⁴ Varga János, 1971. 147.

donba kerülését nem mondotta ki, a másik, hogy nem intézkedett a szőlődézsma, a maradvány- és irtásföldek, a pusztá telkek, a nem úrbéres jobbágyrétegek, szerződéses és majorsági jobbágyok ügyében, nem engedte újratárgyalni a legelő-elkülönözési törvényt, és végül nem alkotott törvényt a regáliák eltörléséről, vagy megváltásáról. Ezek közül első kivételével mindegyik jogosan felvethető. Ezt az is tanúsítja, hogy a kormány szeptemberben javaslatot nyújtott be, amelyben minden kérdés szerepelt, kivéve a legelők ügyét. A tulajdonjogi változást pedig nem tartotta szükségesnek kinyilvánítani, mert abból indult ki, hogy erre nincs szükség, hiszen a földesurak jogos tulajdonai a jobbágy szolgáltatásai voltak, s ezeket az áprilisi törvények eltörölték.⁶¹⁵

Aligha kétséges, abban, hogy Deák Ferenc igazságügyi miniszter 1848 szeptemberében javaslatot nyújtott be „az 1848-dik évi IX. tc. folytán szükséges intézkedésekről” és korábban egyéni képviselői indítványok is születtek a jobbágyfelszabadító törvények továbbfejlesztéséről, szerepet játszott, hogy a felszabadult jobbágyság hangot adott azon óhajának, hogy az áprilisi törvények által meg nem oldott kérdésekben is számukra kedvező döntés szülessék. A fentebb említett ügyek mellett ezek közé tartoztak a regáliák is. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a bor- és pálinkamérés szabadsága az ország legkülönbözőbb vidékein felvetődött a paraszti követelések között. A Hont megyei Szobon, még a jobbágyfelszabadító törvények szentesítése előtt, április 10-én, amikor a megyei küldöttség felolvasta a törvényjavaslatot, „többen oda magyarázták, hogy már ezentúl minden lakos a helységben bort mérhet”. Veszprémben ugyancsak április első felében követelések fogalmazódtak meg az „általános húsvágási, bormérési és sóáru-lási szabadság mellett.”⁶¹⁶ A szobiakkal szemben a vejtiék (Baranya megye) már tudták, hogy a törvényekből kimaradt a kisebb királyi haszonvételek eltörlése, de ezt nem akarják elfogadni. „Igazságtalannak látjuk, hogy – noha a volt földesurak teljes kártalanítása által a birtok szabad lett – mégis királyi jogokat (regalé) az gyakorolhasson, kinek a szabad birtokosok között birtoka sincsen. Ennélfogva a regalékat a községek határain belül magának a szabad birtokú községnek átadatni kérjük.”⁶¹⁷ Ellentétes nézetek a felszabadult jobbágyok között is előfordultak. Míg a vejtiék a községnek akarták átadni az úri haszonvételeket, a siklósiak úgy nyilatkoztak, „kívánjuk, hogy az úgy nevezett úri jogok, korcsmáltatás, húsvágás, ser- és pálinkafőzés, tégláégetés, vadászat, halászat, madarászat, minden birtokos vagy lakosok által birtokuk határában szabadon gyakoroltassanak”, azaz az új tulajdonosok földjéhez egyénenként kívánták hozzákapcsolni a regáliákat.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Szabó István, 1948. 321–53., Orosz, 2000. 188.

⁶¹⁶ Iratok, 1951. 36., 102.

⁶¹⁷ Dani–Kovács–Simor, é. n. 46.

⁶¹⁸ Uo. 53.

A települések jelentős hányadában azonban nem kérésként fogalmazódott meg a kisebb királyi haszonvételek eltörlése, hanem egyszerűen nem vették tudomásul, hogy az áprilisi törvények e tekintetben nem intézkedtek és elkezdtek élni ezekkel a jogokkal. Április 24-én lejárt a paraszti bormérés időszaka, mégis Perkátán (Fejér megye), Veszprémben (Veszprém megye), Simonyiban, Lödösön, Szenttelken, Pálfán (Vas megye), Kanizsán, Esztergnyén, Keresztúron (Zala megye), Góberfalván, Dévényben, Hidegkúton (Pozsony megye), Péteriben, Abonyban, Ókécskén (Pest megye), Mezőberényben, Magyargyulán (Békés megye), a partiumi Zilah környékén, vagy a korcsmákon, vagy házaiknál „cégért ütve” árulták a bort.⁶¹⁹ Bizonyára nem gyakran fordult elő az az eset, ami Magyargyulán, hogy amikor a földbirtokos Wenckheim Antal tiltakozott a Szent György nap utáni paraszti bormérés miatt, a mezőváros tanácsa úgy döntött, mivel nincs törvény a bormérés szabadságára, „az előbbi gyakorlatnál kellestén maradni: annál fogva a város részéről való borméretés most félbeszakasztódnék, a cégérek behúzása ezennel elrendeltetik, oly módon, hogy a darabban s csapon lévő maradék borok kimérettessenek, miről a gróf tudósíttatni fog”.⁶²⁰

A községek jelentős része tanácstalan volt a regáliák kérdésében. Ezt tükrözi a Békés megyeiek kérdése, amit a megyei közgyűlés választmányához intéztek, hogy a királyi kisebb haszonvételek „értvén alatta az ital-, szalonna-, sómérést, halászatot, vadászatot, madarászatot, piócázást, pálinkának gabonából égetését – kiterjesztetnek-e minden lakosra s különösen az izraelitákra is”. A választmány válasza természetesen nem volt, mert ezek a jogok nem az úrbérből, hanem „kiváltságból veszik eredetüket.”⁶²¹ Ugyanakkor még a megye nemesei is megengedhetőnek vélték a szalonnamérést, a só árulását kis mértékben, s a saját földeken, és a még el nem különözött legelőkön a földesúrral egyetértésben a cserép- és tégláégetést.

A szabad bormérés több esetben együtt járt a szabad pálinka- és húsmérés követelésével. Nagykanizsán a borral együtt szabadon kezdték a húst is mérni, Mezőberényben pálinkát mértek, Veszprémben a korcsma mellett a mészárszéket is elfoglalták. Zilahon a bormérés mellett gyakorolták a pálinka és húsmérést is.⁶²²

⁶¹⁹ Iratok, 1951. 19., 28–29., 36., 41., 43., 46., 50., 58., 71., 78., 88–89., 221. stb. Simonffy Emil: *A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegosztás Délnyugat-Dunántúlon*. Zalaegerszeg, 2002. 18.

⁶²⁰ *Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez*. Szerk. Jároli József, Gyula, 1998. 124. Az 1836. évi törvény a határidő után kimért borokkal kapcsolatban a következőképpen rendelkezik: „Valamint pedig minden mérés egyes Jobbágyoknak tellyességgel, úgy a törvényes határidő elmúltával, Községnek is elfoglalás büntetése, vagy is csap alatt található egész mennyiség elvesztése alatt, ezután is tiltva marad”. (1836. évi törvény VI. tc.) A mindennapi gyakorlatban azonban a korábbi években előfordult az, amire a magyargyulaiak hivatkoztak. Tokajban karácsonyig lehet bort mérni a jobbágyoknak, „ha penigh valamely bort Nagykaracson eleot találunk ki kezdeni és hamar el nem fogyna, szabad ki adni az után cégér nekül”. ZmL Tokaj törvényei, 1610.

⁶²¹ Dokumentumok, 1995. 128.

⁶²² Iratok, 1951. 36., 58., 186., 221.

A gyomaiak (Békés megye) – bizonyára arra válaszul, hogy a regáliák ügyében nem történt intézkedés – a főispánt szólították fel „méltóztassék kényszeríteni” az uradalmat, hogy a mészárszéket elégséges hússal lássa el.⁶²³ Nyilván az volt az elképzelésük, ha ez nem történik meg, maguk vágathatnak marhát. Az 1836. évi törvény is megengedte a jobbágyok húsmérését abban az esetben, ha az urasági mészárszéken nem lenne elegendő hús.⁶²⁴

Az úri haszonvételek között 1848-ban igen sok volt jobbágy élt a vadászati joggal. Elképzelhető, hogy ebben szerepet játszott egy belügyminiszteri értelmezés is a vadászati jogról. Esztergom megye alispánjának kérdésére, hogy a volt jobbágy a maga földjén vagy a közös legelőben vadászhat-e? Szemere Bertalan belügyminiszter azt válaszolta: „Az 1848-i 9. törvéynél fogva az úrbéri állomány a volt jobbágy sajátjává lett. Ebből következik, hogy azt, mint tulajdonát akármely kártételtől megóvni, és így a volt jobbágyok tulajdon földjén az 1802:24 törvény korlátai között vadászati joga van. A közös legelő nem lévén a volt jobbágyok ki-rekesztő tulajdona, arra nézve az eddigi gyakorlat megtartatik.”⁶²⁵

Az uraságok szempontjából az igazi gondot nem is azok a volt jobbágyok jelentették, akik esetleg saját földjükön vadásztak, hanem azok, akik az urasági erdőben, vagy allodiális földeken. Csákberényben, Gánton (Fejér megye), a lakosok az urasági erdőt elfoglalták és szabadon vadásztak benne olyanok, akik „tolvaj puskázásért” már korábban is büntetve voltak. Mórton is az elfoglalt urasági erdőben folyt a vadászat.⁶²⁶ Tiltott vadászat az említettek mellett más településeken is folyt.⁶²⁷ Vanak adatok a vadászat mellett a tiltott halászatra is, így Budán, vagy Abonyban.⁶²⁸

⁶²³ Dokumentumok, 1995. 148. Vö. Orosz, 2002. 285.

⁶²⁴ „Ha az uraság, kinek igazaihoz számítatik a mészárszéki jus, a lakosok szükségére elegendő húst nem vágatna, akkor a jobbágyoknak a különben tilalmazott hús-mérés – az Uraságnál az eránt előre teendő jelentés után – megengedtetik. 1836. évi törvény VI. tc.

⁶²⁵ Iratok, 1951. 98. A belügyminiszter értelmezése jogilag egyáltalán nem volt kifogástalan, hiszen az 1802. évi törvény nem a földtulajdonhoz, hanem a nemesi állapothoz kötötte a vadászat jogát s a nemesek esetében is csak birtokuk felét engedte meg tilalmassá tenni, azaz olyan területé, ahol egyedül ők vadászhattak. A birtok másik felén a többi nemes is szabadon vadászhatott a nem tiltott időben. A közös legelő, ha az áprilisi törvényekkel az úrbéri állomány a volt jobbágy sajátjává lett, igaz, hogy nem vált „kirekesztő” tulajdonává az úrbéreseknél, de részese-désük a legelőből is sajátjukká vált, így a volt uraság és a volt jobbágyok közös legelőjét köz-birtokosságnak lehet tekinteni. Ha a vadászat, miként a belügyminiszter értelmezte a földtulajdonhoz van kötve, akkor a legelőben közbirtokos jobbágyot a legelőben, pontosabban annak tilalmassá tett felében nem lehet a vadásztól eltiltani. 1802. évi III. törvény 24. tc.

⁶²⁶ Iratok, 1951. 17., 21.

⁶²⁷ Góberfalván „a parasztság a vadászatokban nagy kicsapongásokat” követett el. A detrekői uradalom mind a 18 faluja „széltiben” gyakorolta a vadászatot, de ez volt a helyzet Szőgyénben, Lődösön és Szenttelken is. Uo. 46., 50., 88–89., 98.

⁶²⁸ A szabad királyi város Budán nem volt egyéni jog a vadászat, ezt hagyták figyelmen kívül a szabálysértők. Uo. 106., 117.

A vásárokkal, vámokkal, és révekkal kapcsolatos urasági haszonvételeket is kétségbe vonták néhány településen. A zólyomi kincstári uradalom lakossága vonakodott a vámfizetéstől. Somogy megyében Nagybjom, Csokonya, Komlosd, Újnép, Herdahely, Aracs, Dobsza és Jákó lakosai a vásári helypénz és hídvám fizetését „tettleg” megtagadták. Enyingen június 5-én az országos vásár napján, nemcsak nem fizettek helypénzt, de azt a mezőváros a vásárban áruló zsidóktól a maga számára szedte be. Az endrődiek viszont a révjog megszüntetését kérték, annál is inkább, mert a révet „hajóval a község látja el.”⁶²⁹

A szeptemberi országgyűlési előterjesztést megelőzően a kormány az ország minden részéről érkező panaszokra nem válaszolhatott mást, minthogy a regálék továbbra is úri haszonvételek, és a volt jobbágyok csak az eddigi törvények szerint élhetnek velük. Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter július 2-án kibocsátott rendelete a földesúri kármentesítésére, nem tartalmazta a regáliák becslését, ami arra utalt, hogy a kormány, ha meg kívánja szüntetni a királyi haszonvételeket, azt nem állami kárpótlás mellett képzei el.⁶³⁰ Ezt tanúsítja Kossuth Lajos pénzügyminiszter levele is a Tiszán inneni kiváltságos koronakerülethez, illetve a nagykikindai kerülethez, amelyben többek között arra szólítja fel a lakosságot, hogy „a kincstárt kétségtelen tulajdonosi joggal illető királyi haszonvételek”-et önerejükől váltsák meg és ezáltal e haszonvételek tulajdonosai is lehessenek.⁶³¹

Nem volt azonban kétséges, hogy az úri haszonvételek az új viszonyok között nem tarthatók fenn. A paraszti panaszok is erősítették a rendezés és törvényalkotás szükségét e kérdésben. A jogkiterjesztés és jogegyenlőség liberális eszmekörében gondolkodó reformerek rendszerint úgy képzelték el a jobbágyok szabad polgárokká válását, hogy a sarkalatos nemesi jogokat rájuk is kiterjesztik. Az adott esetben ez azt jelentette volna, hogy a földbirtokos nemeseket megillető privilégiumok azáltal veszítették volna el monopólium jellegüket, hogy mindenki élhetett volna velük. A regáliák ügyének megoldásában a következő kérdésekre kellett választ adni:

1. Hozzá kell-e kapcsolni a haszonvételeket, mint eddig, a földbirtokhoz, vagy el kell választani és általános állampolgári joggá tenni?
2. Ha igen, minden földbirtokos egyénileg élhessen-e ezekkel a jogokkal, vagy a volt jobbágyok csak községi jogosultságként?
3. Egyformán kell-e a rendezés során minden haszonvételt kezelni, vagy különbséget kell közöttük tenni, mint az eddigiekben is történt?⁶³²

⁶²⁹ Uo. 38., 73., 96. Dokumentumok, 1995. 131.

⁶³⁰ Szabó István, 1948. 382.

⁶³¹ KLÖM XII. Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Budapest, 1957. 222–225.

⁶³² Szabó István, 1948. 384., Orosz, 2002. 285.

Az első nyilatkozatot e kérdésben alig néhány nappal a népképviselői országgyűlés megnyitása után Táncsics Mihály tette, a Munkások Újságában. A „Politikai hitvallásom” című cikkében állást foglalt a bordézsmá, a regálék és más úri haszonvételek eltörlése mellett és sok, az áprilisi törvényekben megoldatlanul hagyott társadalmi probléma mellett.⁶³³ Majd augusztus 29-én törvénytervezetet is nyújtott be a bordézsmá és a regálék eltörlésére. E javaslat rendkívül tömör és szűkszavú, valójában két mondatból áll. A bordézsmá és minden még létező egyéb úri tartozmány: úgy szinte bárminemű regalé ezennel el van törölve. A kárpótlás és akár miféle kiegyenlítés a legközelebbi jövő országgyűlés teendői közé tartozik.⁶³⁴ Táncsics javaslatából, amelyet egyébként nem nyomtattak ki, mert csak általánosságban rendelkezett és tárgyalását a hasonló tárgyú javaslatok miatt el mellőzték, nem derül ki, hogy csak a bordézsmát akarta kárpótlással megszüntetni, vagy a regálékat is. Ismervén felfogását az úri jogokról, nem valószínű, hogy a kisebb királyi haszonvételek után is kárpótlást akart volna fizetni a volt földesuraknak.

Táncsics törvénytervezetének benyújtásakor már több előterjesztés is jegyzőkönyvbe volt véve, amely a királyi haszonvételek rendezését tárgyalta, így Madarász László két javaslata a birtokossági jogokról és a királyi kisebb haszonvételekről, Szacsy Imréné az ital és húsmérésről. Decemberben jegyzőkönyvezték Halász Boldizsár indítványát az utakról, hidakról és révekről.⁶³⁵ Madarász László augusztus 5-én benyújtott egyik javaslata (Törvényjavaslat a birtokossági jogokra nézve) mindenkinek lehetővé kívánta tenni, hogy birtokán szárazmalmot⁶³⁶ állítson, vályogot vessen, vagy téglát égessen. Ugyanígy szabaddá tette volna a sóárulást, sziksóseprést, a vadászatot, halászatot és madarászatot is a saját földön, de eltiltotta volna másokén. A patakalmok esetében, ha szárazföldön állt az épület, az eddigi „tulajdonosságot” és törvényeket meg akarta tartani. Ha viszont a vízimalom a folyóban volt, a közbirtokosságokat kívánta a „víz-jogra nézve” tulajdonossá tenni. A vízparti jogokat a helybeli közbirtokosok közös tulajdonává akarta tenni. Úgy vélte a bolti taksa urasági jogát és a pálinkafőző üstök után fizetett két forintot kárpótlás nélkül kell megszüntetni. Másik javaslatában minden olyan jogot, amely „eddig királyi kisebb haszonvételek czime alatt kizárólag a volt uraságot illette”, kármentesítés nélkül közössé kívánta tenni azon határbeli földbirtokosok között. A kármentesítés nélküli megszüntetés tehát nem jelentett mást, minthogy a regáliákból az adott település felszabadult jobbágyai is ugyanúgy részesednek, mint a volt földesurak. Ehhez viszont azokat a telkeket és épü-

---

⁶³³ Munkások Újsága, 1848. július 9.

⁶³⁴ MOL N.70. Archivum Regnicolare. Lad. XX. Dieta anni 1848–49. Fasc. 2. Nro. 317. Beér–Csizmadia, 1954. 64.

⁶³⁵ Orosz, 1998/b. 102–103.

⁶³⁶ Száraz malomnak a szárazföldön álló és állati erővel hajtott malmokat nevezték.

leteket, amelyek e jogok gyakorlásához szükségesek voltak, (pl. korcsma, mészárszék, bolt stb.) úgy kell kisajátítani, hogy a becsárat mindenki földbirtoka arányában viseli, amelyet egyébként a földesúr és a volt jobbágyok által választott két-két bíró és egy elnök „rövid úton” állapít meg. A választott bíróság döntése ellen csak „a királyi törvény táblához” lehetett volna fellebbezni. Az egész eljárás azonban csak a szükséges köz(ös) épületekre terjedt volna ki.⁶³⁷

Madarász tehát egyes regálékat a birtokossági jogok közé sorolt, egyeseket kárpótlás nélkül megszüntetett volna, mások esetében viszont azáltal óhajtotta a fennálló helyzetet megváltoztatni, hogy a volt jobbágyokat is részesítette hasznáikban. A birtokossági jogok között is voltak olyanok, amelyekkel csak közbirtokosságban lehetett volna élni. Bár egyértelműen nem mondja ki, e közbirtokosságok nyilván a volt jobbágyokból és a volt uraságokból alakultak volna meg.

Szacsvay Imre az italmérés és húsmérés monopólium jellegét akarta mindeinek előtt megszüntetni, ezért törvényjavaslata első pontja ezt a „kizáró jogot” törölné el. E joggal minden „házzal és fekvő vagyonnal” bíró egyén, de az „egész község” is élhetett volna. Ugyanakkor a „nem népesített pusztákon”, csak minisztériumi engedéllyel lehetett volna korcsmákat és mészárszékeket nyitni, nyilván a pusztai csárdák rossz híre miatt. A bormérés és mészárszéktartás jövőjét a ház és földbirtokhoz kapcsolva képzelte el, részben egyéni részben községi jogként.⁶³⁸ A törvényjavaslat nagyobb része az engedélyeztetéssel kapcsolatos eljárásról szól. A Táncsics és Madarász javaslatához képest azonban újdonság, hogy elképzelései szerint a csapszékek és mészárszékek után állami adót kell fizetni, ami a befolyt évi jövedelem 5%-a. Húsz forintos bírsággal sújtaná azokat, akik rossz húst, vagy bort mérnek, hamis mértéket használnak, akik nem jelentik be üzletüket stb. Ismételt kihágásokért a „mérési jog” elvesztésével és börtönnel büntetné a tulajdonosokat, a pusztákon engedély nélkül csapszéket vagy mészárszéket állítókat 100 forint bírsággal.

Az egyéni képviselői indítványok sorába tartozik Halász Boldizsár javaslata is. Ő azt javasolta, hogy 1849. január 1-től minden magánbirtokban lévő utat, hidat és révet állami tulajdonba kell venni és rajtuk mindenki fizetni köteles. A magánutakat, hidakat és réveket kisajátítással óhajtotta állami tulajdonba venni s ezáltal a vám- és révjog kisebb királyi haszonvétel jellege megszűnt volna. Az országgyűlés a katonai helyzetre való tekintettel e javaslatot nem tárgyalta ugyanúgy, mint az előzőeket sem. Táncsics esetében, amint említettük az volt az indoklás, hogy csak általánosságban rendelkezik, a másik két szerző esetében pedig az, hogy együtt kerül sor a tárgyalásra a kormány előterjesztésével.

Szacsvay László és Madarász László törvényjavaslatának beterjesztése után néhány nappal, augusztus 10-én Szokolai István cikket írt a regálékról Kossuth

⁶³⁷ Beér–Csizmadia, 1954. 637–639.

⁶³⁸ Uo. 638.

Hírlapjában. Megállapítja, hogy ahol arisztokratikus kormányzás van, ott „hübéri színezetet” mutatnak a törvények és az intézmények is. Ennek eredményeként születtek meg a regálék is, amelyek a nemesség monopóliumai. „Számos olly jogokat, melyek természeti jogok, vagy ezeken alapult birtokjognak szükségképi kifolyásai, melyeket jogosan nem is lehetne a jobbágyoktól elvonni (a nemesség) ön részére egyedárús czikkekké tön.” A halászat, malomállítás, vadászat, korcsmáltatási és mézszárszék-tartási jog egyedárúságra épültek, holott a velük való élés minden birtokost megilletne.

A regáliák, amelyeket az 1848-évi törvények is meghagytak, a népnek nemcsak jólétével „hanem önállóságával és méltóságával is ellentétben állnak” s valójában a jobbágyfelszabadítás után is „a hübéri szolgaságot” tartják fenn, s az ipar és nemzetgazdaságat kifejlődését gátolják. Mindezekből az következik, hogy a nemesség kezei között lévő haszonvételeket át kell adni a népnek, általánossá kell tenni a regáliák eltörlését. Erre kényszerítő törvényt kell hozni. „Valamint az örök váltság általános kötelelességgé tétetett, úgy a regálék beváltására is minden községet kényszerítőleg kell kötelezni.” A kényszerített regalé megváltás indokaként az szerepel, hogy sok település megmaradna a régi feltételek között, annál is inkább, mert a szerző nem állami kárpótlás mellett óhajtja megszüntetni az úri haszonvételeket. De azt állítja, hogy a megváltás költségei nem lesznek magasak, mert „minden hübéri váltságnál alapul csak az a haszon szolgálhat, mely a megváltandó jogból származott”. Ez a haszonvétel pedig az idők folyamán igen csekély értékre szállott alá.

A Kossuth nevét viselő lap publicistája arra az elvre hivatkozik, amit Kossuth már az 1840-es években is hangoztatott, hogy a megváltás ellenértéke nem az a teher, amit a szolgáltatásra kötelezettnek le kell róni, hanem csak az a jövedelem lehet, ami az uraságoknak tisztán fennmaradt.⁶³⁹ Ez az elv érvényesült az áprilisi törvényekben a robot és dézsma eltörlésénél és a földesúri kármentesítés nagyságának megállapításánál.

A korcsmáltatási jog esetében ilyennek tartja a szerző a fizetett haszonbéréket, amelyekből azonban le kell vonni az épület tőke kamatait, a javítás, fenntartás költségeit, a korcsma telkéhez járó földet stb. Csak a megmaradó az uraság tiszta jövedelme, amely alapja lehet a megváltásnak. Ezt Szokolai szerint 7 év átlagában kell számolni s 5%-os kamatláb mellett kiszámítani hozzá a megváltás tőkéjét. Ez az uraságok kárpótlása.

A szerző azt tarja jogszerűnek és politikailag helyesnek, hogy „ezt ne az álladalom, hanem a község fizesse.” A megváltott korcsmáltatási jog által növekedni fog a községek bevétele, amelynek részesei lehetnek a volt földesurak is, ha birtokosok a faluban, vagy mezővárosban. Nem valószínű, hogy Szokolai István

⁶³⁹ KLÖM XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. S. a. r. Barta István. Budapest, 1951. 179–180. Varga János, 1982. 1120., Orosz, 2003. 139.

ismerte azokat a panaszokat, amelyeket mi is ismertettünk, hogy olyan birtokosok is élhettek a borkimérés jogával, akiknek az adott településen földjük sem volt. Mégis ki akarta küszöbölni a legszembetűnőbb anomáliákat a bormérés jogával kapcsolatban. De az a radikalizmus, ami az elvek tekintetében jellemezte írását, a legnagyobb jövedelmet eredményező bormérés tekintetében nem érvényesült. Ennek elvi alapja az, hogy a volt nemesség és jobbágyság érdekegyesítését az új magyar állam érdekében a jobbágyfelszabadítás után is fenn kellett tartani. Nagyon sokan vélekedtek úgy, hogy a földbirtokosok a robot és a dézsma eltörlésével is sokat veszítettek, ha emellé társult volna a jövedelmező bormérés kárpótlás nélküli elvesztése, az társadalmi feszültséget okozott volna, és a nemességet tántorítja el az átalakulás ügyétől. Természetesen a regáliákat is el lehetett volna törölni állami kárpótlással, erről azonban az új magyar minisztériumnak, miként korábban említettük, a pénzügyi helyzet ismeretében le kellett mondania. Ha állami kárpótlást nem lehetett fizetni a bormérésért, a legfontosabb haszonvételetért, nyilván csak a birtokos közösségek fizethettek, ha e joggal a továbbiakban egyedül ők kívántak élni.

Szokolai István a Kossuth Hírlapjában a lényegyet tekintve megelőlegezte azt a javaslatot, amit szeptember derekán Deák Ferenc terjesztett a kormány nevében az országgyűlés elé, de képviselte azt a felfogást is, amit Kossuth a bánáti kerületeknek ajánlott. Mindez azt is bizonyítja, hogy nem volt lényegi különbség a radikálisabb Kossuth és a mérsékeltnek tekintett Deák felfogása között. Ez a kompromisszumos elképzelés tette lehetővé, hogy a kevésbé jövedelmező regáliák esetében a szerző a természeti, illetve birtokjogra hivatkozva javasolhassa az úri monopóliumok megszüntetését. Ez szerepelt a malom-, vadászati és halászati jog esetében. Szokolai ugyanazt ajánlja, mint Madarász László: mindenki működtethet száraz, szél, és vízimalmokat, saját földjén (de csak ott) szabadon vadászhat és halászhat, és az iparszabadság jegyében szabadon főzhet szeszes italokat is.⁶⁴⁰

Az igazságügy-miniszter által szeptemberben beterjesztett, és 19-én tárgyalni kezdett törvényjavaslat számadatai is jelzik, hogy Deák Ferenc milyen fontosságot tulajdonított a kisebb királyi haszonvételeknek. A 77, illetve a középponti osztály kiegészítése révén 78 §-ból álló törvényjavaslatból⁶⁴¹ 28 foglalkozott a regálékkal, ezek közül is 17 a bormérés jogával.

Az egyéni képviselői indítványokkal és Szokolai István fentebb elemzett javaslatával egyezően a minisztériumi törvénytervezet is kárpótlás nélkül kívánta megszüntetni a sör- és pálinkafőzésre, a vadászatra vonatkozó földesúri privilégiumot, s kimondotta, hogy ezekkel a jogokkal saját birtokán mindenki élhet. Nem kívánta azonban e haszonvételeket a földbirtok nélküliekre is kiterjeszteni. A halászatot községi jog formájában javasolta gyakorolni úgy, hogy a jövede-

⁶⁴⁰ Kossuth Hírlapja, 1848. aug. 10. 35. sz.

⁶⁴¹ Beér–Csizmadia, 1954. 621–633.

lemből a község tagjai „birtokaránylag” osztozzanak. Az elkülönözött kisebb tavakban azonban a birtokos szabadon halászhatott volna, ezek a törvény hatályba lépésekor sem váltak volna közössé.⁶⁴² Kárpótlás nélkül kívánta a tervezet a földesúrnak fizetett malombért is megszüntetni. Kimondotta, hogy szélmalomokat és szárazmalomokat mindenki szabadon létesíthet saját birtokán, ez vonatkozik a vízimalmokra is, ha azok az 1840. évi X. tc.-ben szereplő feltételeknek megfelelnek.

A legfontosabb regálék, a korcsmáltatás, a mézárszék tartás joga, valamint az országos és hetivásárok rendezésének joga Deák szerint a jövőben a községeket kell, hogy megillesse. Nem olyanformán azonban, hogy e privilégiumok kárpótlás nélkül megszűnnek, miként az egyéni javaslatokban felmerült, hanem a Kosuth Hírlapjában megfogalmazottaknak megfelelően kárpótlás fizetésével. A kárpótlást az a tőke jelentette volna, amit 5%-os kamatláb mellett az elveszített évi jövedelemből számítottak ki. A kármentesítés e javaslat szerint nem az állam feladata, mint az elveszített úrbíriségek esetében, hanem azoké a közösségeké, amelyek e jogokat megszerzik. A regálék esetében is érvényesült volna az önmegváltás elve, mint Deák javaslatának más elemeiben, mint pl. a szőlődézsma megváltásánál, vagy a majorsági zsellérek külső és belső birtokai esetében.⁶⁴³ A községek a korcsmátartás, mézárszék-állítás, valamint a magánosok kezén lévő piac- és vásártartás jogát „elbecsültetéssel” szerezhették volna meg. Bizonyára azért nem megváltással, mert azt korábbi törvények tiltották. A törvénytervezet részletesen szabályozza az elbecsültetési és az ezt követő kárpótlási eljárást. Megállapítja, hogy a volt földesúr is a község tagja, ha annak határában birtokkal rendelkezik, „habár ott nem lankék is.” A javaslatnak van szűkítő értelme a korábbi gyakorlathoz képest, amelyben akkor is élhettek az uraságok a regáliákkal, ha nem volt allodiális birtokuk a falu határában. Igaz, a legelő-elkülönözési törvény szabálya szerint a volt földbirtokosokat nem lehetett kizárni a legelőből, ha nem volt más birtokuk a határban, így a legelők felosztása után a települések többségében azok az uraságok is birtokossá váltak, amelyek korábban nem voltak azok.

Az elbecsültetéshez a község (egyszerű) többségi akarata lett volna szükséges, s ennek birtokában a regálék birtokosától barátságos egyezség útján kellett próbálkozni annak megszerzésével. Ha ez nem valósul meg, akkor a javaslat szerint az illető törvényhatóságnak három tagból álló bizottságot kell kiküldeni a „kibecslések s illetőleg kölcsönös kisajátításnak eszközzésére és a célbavett közösségből származó terhek és hasznok aránykulcsának kidolgozására.” E bizottság hétévi átlag alapján lett volna köteles kiszámítani, hogy mennyit jövedelmezett az italmérés a földesúrnak, illetve a településnek, s ennek húszszorosát kellett a kisajátítási tőkének tekinteni. Az is a bizottságra hárult, hogy megállapítsa, milyen arány állt fenn a község határában a földesurak és volt jobbágyok birtoka

---

⁶⁴² Uo. 629.

⁶⁴³ Für, 1960. 452–459., Orosz, 1998. 316–319., Fónagy, 1998. 37–39., Orosz, 2003/a. 521.

között. Ennek az aránynak megfelelően kellett eldönteni, hogy „egy részről a volt földesúrnak járó kisajátítási summából mennyit fizetnek a volt jobbágyok, s mennyit tartozik ő maga viselni – más részről a volt jobbágyoknak járó kisajátítási summából mennyit fizet ezeknek a földesúr, s mennyit viselnek ők maguk.⁶⁴⁴ E kölcsönös kiegyenlítés nyomán közössé vált borkimérés jövedelmét birtokarányosan kell a jövőben a település földtulajdonosai között felosztani. A korcsmabérleteket árverésen kell használatba adni. Az 1836. évi törvénnyel ellentétben a Deák-féle tervezet seholy sem engedte volna meg a házankénti bormérést.

A Kossuth Hírlapjában megjelent javaslathoz képest az igazságügyi miniszter tervezete nem akart kényszerítő törvényt hozni a bormérés esetében. Ott, ahol a község birtokosainak többsége a fenti eljárás során nem kívánja a korcsmáltatási jogot megszerezni, a fennálló helyzet (azaz a megosztott urasági és volt jobbágyi bormérés) továbbra is fennmarad. A megváltást, illetve a kisajátítást azzal is segíteni kívánta a javaslat, hogy a tőke törlesztésére húsz évet engedélyezett, igaz évi 5%-os kamattal terhelve. Ez utóbbi esetben azonban a tartozás jelzálog-fedezetét a korcsma jelentette volna.

Amint említettük, a bormérés rendszerének átalakításához hasonlóan tervezte a javaslat a mézárszéki jog, a sör, a pálinka és egyéb szeszes italok kimérésére, kávéházaknak, vendéglőknek, vendégfogadóknak nyitására vonatkozó jogok kisajátítását és közössé tételét, de a halászat jövedelmének elosztását is. Hasonló módon osztották volna el az országos és heti-vásárok jövedelmét is, azzal, hogy az egyéni vásárjogokat a községek (nem kötelező módon) kisajátíthatták volna ugyanúgy, mint a bormérési jogot.

Az érdekezésségét fenntartani kívánó Deák, amint láttuk, nem óhajtotta kárpótlás nélkül megszüntetni a legfontosabb földesúri haszonvételeket, sőt arra törekedett, hogy e fontos jövedelemforrás az átalakulás során se apadjon el a volt földesurak számára.⁶⁴⁵ Így azonban felemás helyzet alakult volna ki. Miután nem volt kötelező az átalakulás, maradtak volna olyan települések, ahol a korábbi rend alapján működtek volna a csapszékek vagy a mézárszékek, sőt a vásárjog is maradhatott volna magánosok kezében, hiszen a tervezet csak azt rögzítette, hogy a jövőben nem adományozható e privilégium magánosok számára.

A Deák-féle tervezettel egy időben tárgyalta az országgyűlés Kossuth javaslatát az „úrbériségi kármentesítésről”. Mivel a Deák-féle tervezetben nem vetődött fel az állami kárpótlás a regálékkal kapcsolatban, s korábban Kossuth sem gondolt erre, a királyi kisebb haszonvételek kárpótlása magánszerződések eredményeként következett volna be, mindennemű állami közreműködés nélkül. Ismeretes, hogy a részletesen kidolgozott javaslatokból csak az első 12 §-t tárgyalta meg

⁶⁴⁴ Beér–Csizmadia, 1954. 627

⁶⁴⁵ Orosz, 2002. 287.

az országgyűlés, határozatot pedig csak a szőlődézsmá megváltásáról alkotott.⁶⁴⁶ A regáliák ügye a többi paragrafussal együtt függőben maradt. A sérelmek azonban 1849-re sem szűntek meg. A Debrecenben üléselő országgyűléshez panaszszal fordultak pl. az asszonyvásáriak, akik 1844-ben elveszített só mérési jogukat kívánták visszaszerezni. Eger város lakói azt kérték, hogy az országgyűlés engedélyezze a saját földeiken való tégláégetést, és kisebb mértékben a só árulást is, hogy „ezáltal az eddigi monopóliumot megszüntessék”.⁶⁴⁷

Érthető tehát, hogy amikor ismét felvetődött az úrbéri maradványok megszüntetésének kérdése, tárgyalni kellett a regálékról is. A debreceni országgyűlés elnapolása miatt a beterjesztendő új törvényjavaslat előzetes tárgyalására a miniszterelnök Szemere Bertalan vezetésével bizottság jött létre, amelynek Vukovics Sebő, az új igazságügyi miniszter mellett tagja volt Csányi László és a kormányzó elnök, Kossuth Lajos is. Kossuth április 19-i kormányzó-elnöki rendeletével, Deák szeptemberi tervezeténél sokkal radikálisabban szabályozta a majorsági zsellérek ügyét.⁶⁴⁸ Továbbra is függőben maradt azonban a legelők és erdők elkülönítésének kérdése, amely nagyon sok elégedetlenség forrása volt, azért, mert az áprilisi törvények nem változtatták meg az 1836-ban alkotott jogszabályt, amely számtalan visszaélés forrása volt, és nem történt intézkedés a regálék kérdésében sem. Vukovics feljegyzései szerint e három kérdést vitatták meg. Az előzetes tárgyalások során vita alakult ki a földesúri borkimérés jogáról. Kossuth 1848 nyarán és szeptemberében képviselt véleményének megfelelően, a Deák-féle előterjesztés szellemében amellet érvelt, hogy e jog a községeket illesse meg, (nyilván az önmegváltást is fenntartva), mert ezáltal mód nyílna a volt földesurak „némi kármentesítésére”. Vukovics és társai viszont azzal értettek egyet, hogy a korcsmáltatási jogot „kárpótlás nélkül kell megszüntetni.” Ehhez egyébként később Kossuth támogatását is megnyerték. Vita volt arról is, hogy a borkimérés csak a községeket illesse meg, vagy „minden egyes” jogává kell tenni. A liberális elvekhez ragaszkodó Vukovics ez utóbbit támogatta.⁶⁴⁹

Az előzetes tárgyalások eredményeként törvényjavaslat készült, amely 1849. július 21-én az országgyűlés elé került. Kinyomtatott szövegének azonban eddig egyetlen példánya sem került elő, így tartalmáról csak a Vukovics emlékiratai alapján tudunk tájékozódni. A katonai összeomlás miatt e javaslatból sem lett törvény. A többszöri tárgyalás és sokféle elképzelés ellenére a regálék érvényben maradtak nemcsak az áprilisi törvények, de a világosi katasztrófa után is.

---

⁶⁴⁶ Orosz, 1998. 106.

⁶⁴⁷ Borosy András: Az országgyűlés. *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. Szerk. Szabó István, Debrecen, 1948. 366–367.

⁶⁴⁸ KLÖM XV.: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Budapest, 1955. 43–46. Barta I., 1956. 9–11.

⁶⁴⁹ Vukovics Sebő, 1982. 122.

Az áprilisi törvények végrehajtási utasításának is tekinthető 1853. évi úrbéri nyíltparancs, minden országgyűlési tervezetet törvénytelennek tekintve megerősítette, hogy „a földesúri korcsmálási, malom- és halászati jog tekintetében, ezen jogok szabályozásának fönntartása mellett, az eddigi törvények határozatai szolgálnak zsinórmértékül.” A „politikai hatóságokat” azonban arra is felszólította a rendelet, hogy „a korcsmálási jognak a volt jobbágyok részéről megszegése esetében a törvényes büntetéseket- kiszabják”.⁶⁵⁰

Az a sokféle törvényi szabályozás, amely a kisebb királyi haszonvételeknek nevezett urasági privilégiumokkal való élést szabályozta, igen szívósnak mutatkozott nemcsak a feudális viszonyok között, de a polgári korszakban is. 1848 után még négy évtizedre volt szükség végleges megszüntetésükre. E folyamat végig kísérése azonban már nem lehet e tanulmány feladata.

---

⁶⁵⁰ Úrbéri nyíltparancs 23–24. §.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

BALÍTÉLETEKRŐL

B. Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest, 1833.

BARTA I., 1956.

Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. *Századok*, 1956.

BARTA I., 1961.

Barta István: Korai örökváltság-szerződések. *Agrártörténeti Szemle*, 1961. 1. sz.

BEÉR–CSIZMADIA, 1954.

Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. Beér János-Csizmadia Andor. Bp. 1954.

DANI–KOVÁCS–SIMOR, é. n.

Danyi Gábor–Kovács Andrásné–Simor András: Tánicsics Mihály népképviselő. Budapest, é. n.

DEÁK FERENCZ BESZÉDEI

Deák Ferenc beszédei. (1829–1847) Szerk. Kónyi Manó, Bp., 1882.

DOKUMENTUMOK, 1995.

Dokumentumok az 1848–49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Összeállította és a bevezetőt írta: Jároli József, Gyula, 1995.

ELŐADÁSOK, 1997.

Szabad György: Wesselényi és Kölcsey In. *Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról*. Erdély történeti könyvek 1. k. Szerk. Takács Péter, Debrecen, 1997.

FÓNAGY, 1998.

Fónagy Zoltán: Deák Ferenc és a jobbágyfelszabadítás. In. *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Zalai Gyűjtemény* 43. k. Szerk. Molnár András, Zalaegerszeg, 1998.

FRANK, 1845.

Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845.

FÜR, 1960.

Für Lajos: A majorsági zsellérkérdés rendezése 1848–1896. In. *Agrártörténeti Tanulmányok*, Szerk. Szabó István, Budapest, 1960.

FÜR, 1965.

Für Lajos: Jobbágyföld – parasztföld. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965. 1. k.

GLÓSZ, 1991.

Glósz József: *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. (A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve, XVI.) Szekszárd, 1991.

GYIMESI, 1965.

Gyimesi Sándor: *A telepítvényes falvak felszabadulása*. In. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. I. k. Szerk. Szabó István, Budapest, 1965.

IRATOK, 1951.

Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951.

JÁRMAY–BAKÁCS, 1930.

Jármay Edith–Bakács István: *A regéczi uradalom gazdálkodása a 18. században*. Budapest, 1930.

KULISCHER, 1958.

Josef Kulischer: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*. München, 1958. II. k.

LÜTGE, 1967.

Friedrich Lütge: *Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1967. 118–145.

MADAY, 1962.

Maday Pál: Szarvas története. Szarvas, 1962.

NIEDERHAUSER, 1962.

Niederhauser Emil: *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában*. Budapest, 1962.

OROSZ, 1962.

Orosz István: Széchenyi és a jobbágykérdés. *Agrártörténeti Szemle*, 1962.

OROSZ, 1985.

Orosz István: *Táncsics Mihály állásfoglalásai a jobbágykérdésben*. (Táncsics Mihály Tudományos Füzetek) Tata, 1985.

OROSZ, 1994.

Orosz István: Az úrbéres föld tulajdonjogi helyzete Kossuth nézeteiben. In. *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. Szerk. Orosz István–Pölöskei Ferenc–Dobszay Tamás, Budapest, 1994.

OROSZ, 1995.

Orosz István: *Hagyományok és megújulás*. Debrecen, 1995.

OROSZ, 1998.

Orosz István: A szőlődézsma megszüntetése 1848-ban és 1868-ban. In. *Szabó István Emlékkönyv*. Szerk. Rác István, Debrecen, 1998.

OROSZ, 1998/a.

Orosz István: A legelő kérdése 1848/49-ben. In. *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Szerk. Takács Péter, Debrecen, 1998.

OROSZ, 1998/b.

Orosz István: A jobbágyfelszabadítás végrehajtása. In. *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadítástól napjainkig*. Szerk. Gunst Péter, Budapest, 1998.

OROSZ, 2000.

Orosz István: *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000.

OROSZ, 2002.

Orosz István: A királyi kisebb haszonvételek ügye 1848–49-ben. *Thesaurus Solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva, Debrecen–Nyíregyháza, 2002.

- OROSZ, 2003.
Orosz István: Kossuth Lajos és az úrbéri kárpótlás a reformkorban. In. *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária Budapest, 2003.
- OROSZ, 2003/a.
Orosz István: Deák Ferenc és a jobbágyszabadság kiszélesítése. *Kisebbségkutatás*, 2003. 3. sz.
- PAULY, 1817.
Carolus Pauly: *Constitutio rei urbarialis*. Bécs (Vienna), 1817.
- PÁL SÁNDOR, 1977.
Pál Sándor: *Deák und die Frage der Hörigen auf dem Reichstag der Jahre 1832–36*. *Studia Historica*, 127. Budapest, 1977.
- RÁKOS, 1975.
Rákóczy István: Vésztő története az újratelepüléstől 1848-ig. In. *Vésztő története*. Szerk. Szabó Ferenc, Vésztő, 1975.
- SOÓS IMRE, 1941.
Soós Imre: *Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében*. Sopron, 1941.
- SPIRA, 1979.
Spira György: *Széchenyi a negyvennyolcas forradalomban*. Budapest, 1979.
- SASHEGYI, 1959.
Munkások és parasztek mozgalmi Magyarországon 1849–1867. Iratok, szerk. Sashegyi Oszkár, Bp., 1959.
- SIMONFFY, 1960.
Simonffy Emil: Úrbéri birtokrendezések Zala megyében a jobbágyszabadság után. In. *Agártörténeti Tanulmányok*. Szerk. Szabó István, Budapest, 1960.
- SINKOVICS, 1968.
Sinkovics István szerk.: Magyar történeti szöveggyűjtemény. Budapest, 1968. I–II. k.
- SZABAD, 1957.
Szabad György: *A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Budapest, 1957.
- SZABAD, 1958.
Szabad György: A társadalmi szerkezet átalakulásának kérdései az abszolutizmus korában. *Történelmi Szemle*, 1958.
- SZABÓ ISTVÁN, 1947.
Szabó István: *A jobbágyszabadság az örökös jobbágyság korában*. Budapest, 1947.
- SZABÓ ISTVÁN, 1948.
Szabó István: A jobbágyszabadság problémái 1848/49-ben. In. *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Bp., 1948.
- SZABÓ ISTVÁN, 1976.
Szabó István: Jobbágyszabadság – parasztság. Terminológia, Fogalom, Társadalomszerkezet. In. *Jobbágyszabadság, parasztek. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Szerk. Für Lajos. Budapest, 1976.
- SZABÓ ISTVÁN, 1976/a.
Szabó István: *Kossuth és a jobbágyszabadság*. In. *Szabó István: Jobbágyszabadság – parasztek Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Szerk. Für Lajos. Bp., 1976.
- TÓTH, 1856.
Tóth Lőrinc: *Elméleti s gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben*. Pest, 1856

TÓTH TIBOR, 1978.

Tóth Tibor: *A mernyei uradalom a feudális rend utolsó szakaszában*. Budapest, 1978.

TRÓCSÁNYI, 1965.

Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965.

ÚRBÁRIUMOK, 1959.

Úrbáriumok XVI–XVII. század. Szerk. Maksay Ferenc, Budapest, 1959.

VARGA, 1964.

Varga János: A telektulajdon a feudalizmus utolsó századaiban. *Történelmi Szemle*, 1964.

VARGA JÁNOS, 1967.

Varga János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849*. Bp., 1967.

VARGA JÁNOS, 1969.

Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest, 1969.

VARGA JÁNOS, 1971.

Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Budapest, 1971.

VARGA JÁNOS, 1975.

János Varga: *Typen und probleme des bauerlichen Grundbesitzes in Ungarn 1767–1849*. (Studia Historica 56.) Budapest, 1965.

VARGA JÁNOS, 1983.

Varga János: *Keresztűzben a Pesti Hírlap (Az ellenzéki és a középútas liberalizmus elválása 1841–42-ben)*. Budapest, 1983.

WERBŐCZY, 1990.

Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve*. Budapest, 1990. III. Rész XXV. Cím. 2. §.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ TANULMÁNYOK
EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

A "PERPETUA RUSTICITAS"-TÓL AZ ÖRÖKÖS MEGVÁLTÁSIG

Itt jelenik meg először.

WESSELÉNYI MIKLÓS ÉS A FÖLDESÚR–JOBBAGY VISZONY

Itt jelenik meg először.

KOSSUTH LAJOS ÉS AZ ÚRBÉRI KÁRPÓTLÁS A REFORMKORBAN

In. *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.*
Szerk. Ormos Mária, Budapest, 2003.

KOSSUTH LAJOS AZ ÚRBÉRI KÁRPÓTLÁSRÓL 1848–49-BEN

In. *Kossuth Lajos a „magyarok Mózese”.* Szerk. Hermann Róbert, Budapest, 2006.

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÉS VÉGREHAJTÁSA

In. *A magyar agrártársadalom a jobbágytság felszabadításától napjainkig.*
Szerk. Gunst Péter, Budapest, 1998.

A LEGELŐ KÉRDÉSE 1848–49-BEN

In. *A szabadság Debrecenbe költözött.* Szerk. Takács Péter, Debrecen, 1998.

A SZŐLŐDÉZSMA MEGSZÜNTETÉSE 1848-BAN ÉS 1868-BAN.

In. *Szabó István Emlékkönyv.* Szerk. Rác István, Debrecen, 1998.

DEÁK FERENC ÉS A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KISZÉLESÍTÉSE

Kisebbségkutatás, 2003/3. szám

A KISEBB KIRÁLYI HASZONVÉTELEK KÉRDÉSE A REFORMKORBAN ÉS 1848–49-BEN

Századok, 2005/3. szám.